МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МУКАЧІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

Збірник наукових праць

Випуск 1(7) 2017

МУКАЧЕВО
2017

Видання Мукачівського державного університету

Науковий вісник Мукачівського державного університету.
Серія «Економіка»
Випуск 1(7) 2017 рік

Збірник наукових праць
Заснований у 2014 році

Збірник входить до переліку фахових видань у галузі економічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 1279 від 06.11.2014 р.)

Збірник представлено у 7 міжнародних наукометричних базах даних, репозиторіях та пошукових системах: Російський індекс наукового цитування (Росія); CiteFactor (США); Research Bible (Японія); Scientific Journal Impact Factor (SJIF); Академия Google (США); InfoBase Index; Index Copernicus (ICV 2015: 39.03)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мукачівського державного університету, протокол № 17 від 23 березня 2017 р.

Рецензенти:
Гуцал Ігор Степанович, д.е.н., професор
Радєва Марина Миколаївна, д.е.н., професор

Адреса редакції: 89600, Закарпатська обл.,
м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26
Мукачівський державний університет,
Редакція Наукового вісника МДУ,
тел. (03131) 2-11-09, (03131) 2-15-32,
e-mail: nvemsu@gmail.com

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції. Редакція не завжди поділяє думку автора й не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Головний редактор
Черничко Тетяна Володимирівна – д.е.н., професор (Україна)

Заступник головного редактора
Проскура Володимир Федорович – д.е.н., професор (Україна)

Відповідальний секретар
Ігнатишин Марія Василівна – к.е.н., доцент (Україна)

Редакційна колегія:
Буркинський Борис Володимирович – д.е.н., професор (Україна)
Гоблик Володимир Васильович – д.е.н., доцент (Україна)
Даниленко Анатолій Іванович – д.е.н., професор (Україна)
Денінс Андріс – Doctor of Economix, професор (Латвія)
Іщук Світлана Олексіївна – д.е.н., професор (Україна)
Лендєл Михайло Андрійович – д.е.н., професор (Україна)
Мікловда Василь Петрович – д.е.н., професор (Україна)
Мікула Надія Анатоліївна – д.е.н., професор (Україна)
Мілашовська Ольга Іванівна – д.е.н., професор (Україна)
Папп Василь Васильович – д.е.н., професор (Україна)
Пітюлич Михайло Іванович – д.е.н., професор (Україна)
Реслер Марина Василівна – д.е.н., доцент (Україна)
Саксонова Світлана – Doctor of Economix, професор (Латвія)
Стуглік Джоанна – Doctor of Economix, професор (Польща)
Товканець Ганна Василівна – д.пед.н., професор (Україна)
Щербан Тетяна Дмитрівна – д.психол.н., професор (Україна)
Екабсоне Сандра – PhD, доцент (Латвія)
Ровт Алекс – к.е.н. (США)

Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»: зб. наук. пр. / Ред. кол.: Черничко Т. В. (гол. ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. – Випуск 1(7). – 218 с.

© Мукачівський державний університет, 2017

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

MUKACHEVO STATE UNIVERSITY

SCIENTIFIC BULLETIN
OF MUKACHEVO STATE UNIVERSITY

SERIES «ECONOMY»

Collected Works

Issue 1 (7) 2017

MUKACHEVO
2017

Publication of Mukachevo State University

Scientific Bulletin of Mukachevo State University.
Series «Economy»
Issue 1 (7) 2017

Collection of scientific papers
Founded in 2014

The collection is included in the list of professional publications in the field of economics
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №1279 of 06.11.2014)

From 2015 collection is presented at 6 international scientometric databases, repositories and scientific systems: Russian Science Citation Index (RSCI); CiteFactor (USA); Research Bible (Japan); Scientific Journal Impact Factor (SJIF); Google_Scholar (USA); InfoBase Index; Index Copernicus (ICV 2015: 39.03)

Recommended for publication and distribution through Internet by Academic Council of Mukachevo State University, Minutes № 17 of 23 March 2017.

Reviewers:
Gutsal Igor S., Doctor of Economics, professor
Radyeva Marina M., Doctor of Economics, professor

Editorial address: 89600, Transcarpathian region, Mukachevo, Uzhgorodska St, 26,
Mukachevo State University,
Editorial Scientific Bulletin of MSU,
Tel. (03131) 02-11-09,
e-mail: nvemsu@gmail.com

All rights reserved. Reprints and translations are permitted only with the consent of the author and publisher. Editors do not always agree with the opinion of the author and are not responsible for factual mistakes.

Editor in Chief
Chernychko Tetiana Volodymyrivna – Doctor of Economics, professor (Ukraine)

Deputy Editor
Proskura Volodymyr Fedorovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)

Executive Secretary
Ihnatyshyn Maria Vasylivna – Candidate of Economic sciences, associate professor (Ukraine)

Editorial board:
Burkyns'kyi Borys Volodymyrovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Hoblyk Volodymyr Vasyl'ovych – Doctor of Economics, associate professor (Ukraine)
Danylenko Anatoliy Ivanovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Denins Andris – Doctor of Economix, professor (Latvia)
Ishchuk Svitlana Oleksiivna – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Lendyel Mykhaylo Andriyovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Miklovda Vasyl' Petrovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Mikula Nadiya Anatoliivna – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Milashovska Olga Ivanivna – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Papp Vasyl' Vasyl'ovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Pityulych Mykhaylo Ivanovych – Doctor of Economics, professor (Ukraine)
Resler Maryna Vasylivna – Doctor of Economix, associate professor (Ukraine)
Saksonova Svitlana – Doctor of Economix, Professor (Latvia)
Stuhlik Joanna – Doctor of Economix, professor (Poland)
Tovkanets Hanna Vasylivna– Doctor of Pedagogical Sciences, professor (Ukraine)
Scherban Tetiana Dmytrivna – Doctor of Psychology, professor (Ukraine)
Dzhekabson Sandra – PhD, associate professor (Latvia)
Rovt Alex – Candidate of Economic sciences. (USA)

Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Economics»: Coll. of Scien. papers. / Ed. col.: Chernychko T.V. (Ch. Ed.) and others. – Mukachevo: Ed. MSU, 2017. – Issue 1 (7). – 218 p.

© Mukachevo State University, 2017

ЗМІСТ

Економіка та управління національним господарством

Варламова І.С.
Ефективність інструментів економічної політики в регулюванні екологічної сфери …… 11
Готра В.В., Ігнатко М.І.
Теоретичні основи управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва України …… 16
Ерфан Є.А., Король М.Ю.
Сучасний стан розвитку прикордонної інфраструктури України з країнами ЄС ……... 22
Неботов П.Г.
Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави …… 29
Паляничко Н.І.
Еколого-економічні показники ефективності використання інвестиційних ресурсів у землекористуванні ….. 34
Папп В.В., Мовчан К.М., Гоблик-Маркович Н.М.
Роль і значення інформаційно-бібліотечної роботи в інформаційному забезпеченні навчального процесу з вивчення економічних дисциплін …… 40
Рубіш І.І.
Інституційні чинники вдосконалення державного регулювання інвестиційного процесу …… 43
Смєсова В.Л.
Розвиток теорії економічних інтересів у концепціях старої історичної школи і марксизму ……. 50
Футало Ю.Р.
Моніторинг соціально-економічних індикаторів ефективності інтеграційних процесів ……... 56
Щурик М.В.
Збереження та охорона земель як ключові передумови їх поліпшення ……... 61

Економіка та управління підприємствами

Гринів Н.Т., Наконечна Т.В., Антоненко О.М.
Маркетинг інформаційних продуктів і послуг та його особливості …… 67
Гриценко А.С.
Цукробурякове виробництво України: сучасний стан та тенденції розвитку бурякосіючих підприємств …….. 73
Єременко Д.В.
Методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств …….. 81
Крочак М.С.
Формування стратегії розвитку промислових підприємств в умовах невизначеності ……... 85
Савич О.П.
Світові тренди в маркетинговому управлінні підприємств на автомобільному ринку …….. 91
Тупкало В.М., Голь І.В.
Підхід до реалізації механізму контролінгу економічної стійкості телекомунікаційного підприємства …… 96
Чернявська М.К.
Сутність інновацій торговельного підприємства ……... 102
Фордзюн Ю.І.
Комфортність взуття (одягу) з огляду теорії поведінки споживача ……. 107

Регіональна економіка, демографія та соціальна політика

Андрущенко Г.І.
Аналіз динаміки рівня довіри українського суспільства до різних соціальних інститутів ……... 117
Бовш Л.А., Заїчко І.В.
Медичні плейсменти як інструмент розвитку депресивних регіонів України …… 126
Гургула Т.В.
Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення …… 132
Захарченко Н.В.
Інноваційний розвиток підприємницького сектору регіону ……. 137
Карпишин Ю.А.
Методологічні засади державного регулювання діяльності агрохолдингів …… 144
Кулик М.М., Кулик Т.Р.
Особливості управління будівельною організацією на зруйнованих територіях ……... 150
Курило О.Й., Лужанська Т.Ю., Кухарчук О.С.
Роль і значення інформаційно-бібліографічної діяльності в забезпеченні навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах ……. 154

Новаковська І.О.
Інституціоналізація управління земельними відносинами в містах ……. 159
Тимечко І.Р.
Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України ……. 164
Цанько О.О.
Дослідження факторів інвестиційної привабливості регіону у контексті формування засад забезпечення його конкурентоспроможності …….. 170
Ши Яцзюнь
Організаційно-економічне забезпечення викладання китайської мови в вищих навчальних закладах України ……... 175

Економічна статистика, бухгалтерський облік та аудит

Маргіта Н.О., Маргіта М.В.
Аналітичне забезпечення управління витратами виробництва в умовах сучасної концепції менеджменту ….. 181
Прокопович Л.С., Моргун А.В., Попович Н.Ф.
Діяльність бібліотек як джерело інформаційної підтримки наукових досліджень в економічній галузі …… 188

Фінанси, гроші та кредит

Богма О.С.
Інституціоналізація як інструмент забезпечення бюджетної безпеки країни ……. 193
Григорук П.М., Хрущ Н.А.
Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища ……... 198
Ігнатишин М.В.
Ресурсна база комерційних банків та її роль у механізмі розвитку банківського бізнесу ……. 205
Паризький І.В.
Організаційно-інфраструктурне забезпечення інноваційного розвитку національної економіки: ресурсний аспект …….. 210

CONTENTS

Economics and management of national economy

Varlamova Irina S.
Efficiency of economic policy instruments in the environmental sphere …… 11
Hotra Victoria V., Ihnatko Maria I.
The theoretical basis of innovative development of agro-industrial production in Ukraine ……... 16
Erfan Eve A., Korol Maryna Yu.
Modern state of the border infrastructure development of Ukraine with EU countries …….. 22
Nebotov Petro Hr.
Export control as an instrument of foreign economic policy of the state …… 29
Palianychko Nina I.
Ecological and economic efficiency indicators of investment in land resources …… 34
Papp Vasyl V., Movchan Kateryna M., Hoblyk-Markovych Nadiia M.
Role and significance of information and library work in information support of educational process of economics courses studying ……... 40
Rubish Ivan I.
Institutional factors of improving the state regulation of the investment process ……... 43
Smiesova Viktoria L.
Development of the theory of economic interests in the concepts of the old historical school and Marxism ……..…. 50
Futalo Yuri R.
Monitoring of the social and economic indicators of the integration process effectiveness ……... 56
Shchuryk Mykhaylo V.
Conservation and land protection as key preconditions for their improvement …….. 61

Economics and business management

Gryniv Natalia T., Nakonechna Taisiya V., Antonenko Alexander M.
Marketing of information products and services and its features …… 67
Grytsenko Hanna S.
Sugar beet production in Ukraine: current state and development trends of beet sowing enterprises …… 73
Yeremenko Denys V.
Methodological aspects of assessing of the farms' competitiveness …….. 81
Krochak Maria S.
Forming a development strategy of industrial enterprises under uncertainty …….. 85
Savych Oleksandr P.
The world trends in marketing management on car market …… 91
Tupkalo Vitaly M., Gol Irina V.
The approach to controlling the implementation of the mechanism of economic stability of the telecommunications company ……... 96
Cherniavska Maryna K.
Essence of trade enterprise innovations ……... 102
Fordzyun Yuri I.
Comfort of footwear (clothing) according to consumer behaviour theory …….. 107

Regional economics, demography and social policy

Andrushchenko Hanna I.
Trends of credibility to various social institutions in ukrainian society …….. 117
Bovsh Lyudmyla A., Zayichko Iryna V.
Medical placement as a tool for development of depressed regions of Ukraine ……..... 126
Gurgula Tetiana V.
Financial support for capacity of local communities: problems and solutions ……..... 132
Zakharchenko Natalya V.
Innovative development of the entrepreneurial sector of the region ……... 137
Karpyshyn Yuriy A.
Methodological principles of state regulation of agricultural holdings ……..... 144
Kulyk Marina M., Kulyk Tetiana R.
The peculiarities of the administration of the building organization on the ruined areas ……... 150
Kurylo Oleksandra Yo., Luzhanska Tetyana Yu., Kuharchuk Olga S.
The role and importance of information bibliographic activity in providing educational process in universities …….. 154

Novakovska Iryna A.
Institutionalization of urban land management ……... 159
Tymechko Iryna R.
Generalization of approaches to the essence of territorial community in Ukraine ……. 164
Tsanko Oleksandra O.
Studying the factors of investment attractiveness of the region in the context of formation of principles of ensuring its competitiveness ……... 170
Shy Yatszyun'
Organizational-economic maintenance of chinese language teaching in the educational institutions of Ukraine …….. 175

Economic statistics, accounting and auditing

Marhita Nataliya O., Marhita Mykhaylo V.
Analytical maintenance of manufacturing costs management in modern management concept …… 181
Prokopovich Lydia S., Morgun Alla V., Popovich Nadiia F.
Library work as a source of information support of scientific research in economic field ……. 188

Finance, money and credit

Bogma Olena S.
Institutionalization as tool of budget security support ……. 193
Hryhoruk Pavel M., Khrushch Nila A.
Basics of modeling of ensuring financial and economic safety system in conditions of uncertainty and multidimensionality of market environment ……... 198
Ihnatyshyn Mariya V.
Resource base of commercial banks and its role in mechanism of banking activities …… 205
Paryzhskyy Igor V.
Organizational support of innovative infrastructure of national economy: resources aspect …….. 210

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика и управление национальным хозяйством

Варламова И.С.
Эффективность инструментов экономической политики в регулировании экологической сферы …….. 11
Готра В.В., Игнатко М.И.
Теоретические основы управления инновационным развитием агропромышленного производства Украины . 16
Эрфан Е.А., Король М.Ю.
Современное состояние развития пограничной инфраструктуры Украины со странами ЕС ……... 22
Неботов П.Г.
Экспортный контроль как инструмент внешнеэкономической политики государства ……. 29
Паляничко Н.И.
Эколого-экономические показатели эффективности использования инвестиционных ресурсов в землепользовании …….. 34
Папп В.В., Мовчан Е.Н., Гоблик-Маркович Н.М.
Роль и значение информационно-библиотечной работы в информационном обеспечении учебного процесса по изучению экономических дисциплин …… 40
Рубиш И.И.
Институциональные факторы совершенствования государственного регулирования инвестиционного процесса …….. 43
Смесова В.Л.
Развитие теории экономических интересов в концепциях старой исторической школы и марксизма …… 50
Футало Ю.Р.
Мониторинг социально-экономических индикаторов эффективности интеграционных процессов ……... 56
Щурык М.В.
Сохранение и охрана земель как ключевые предпосылки их улучшения ……... 61

Экономика и управление предприятиями

Гринев Н.Т.., Наконечная Т.В., Антоненко А.М.
Маркетинг информационных продуктов и услуг и его особенности ……... 67
Гриценко А.С.
Сахарносвекловичное производство Украины: современное состояние и тенденции развития свеклосеющих предприятий ……... 73
Еременко Д.В.
Методические аспекты оценки конкурентоспособности фермерских хозяйств ……. 81
Крочак М.С.
Формирование стратегии развития промышленных предприятий в условиях неопределенности …….. 85
Савич А.П.
Мировые тренды в маркетинговом управлении предприятием на автомобильном рынке ……... 91
Тупкало В.Н.
Подход к реализации механизма контроллинга экономической устойчивости телекоммуникационного предприятия ……... 96
Чернявская М.К.
Сущность инноваций торгового предприятия …… 102
Фордзюн Ю.И.
Комфортность обуви (одежды) с учетом теории поведения потребителя ……... 107

Региональная экономика, демография и социальная политика

Андрущенко А.И.
Анализ динамики уровня доверия украинского общества к разным социальным институтам …… 117
Бовш Л.А., Заичко И.В.
Медицинский плейсмент как инструмент развития депрессивных регионов Украины ……... 126
Гургула Т.В.
Финансовое обеспечение способности территориальных общин: проблемы и пути их решения …… 132
Захарченко Н.В.
Инновационное развитие предпринимательского сектора региона ……. 137
Карпишин Ю.А.
Методологические основы государственного регулирования деятельности агрохолдингов …… 144
Кулик М.М., Кулик Т.Р.
Особенности управления строительной организацией на разрушенных территориях …….. 150

Курило А.И., Лужанская Т.Ю., Кухарчук О.С.
Роль и значение информационно-библиографической деятельности в обеспечении учебно-воспитательного процесса в высших учебных заведениях ……. 154
Новаковская И.А.
Институционализация управления земельными отношениями в городах …….. 159
Тымечко И.Р.
Обобщение подходов к сущности территориальной общины Украины …….. 164
Цанько А.А.
Исследование факторов инвестиционной привлекательности региона в контексте формирования основ обеспечения его конкурентоспособности ……... 170
Ши Яцзюнь
Организационно-экономическое обеспечение преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины …….. 175

Экономическая статистика, бухгалтерский учет и аудит

Маргита Н.О., Маргита М.В.
Аналитическое обеспечение управления издержками производства в условиях современной концепции менеджмента …….. 181
Прокопович Л.С., Моргун А.В., Попович Н.Ф.
Деятельность библиотек як источник информационной поддержки научных исследований в экономической отрасли …… 188

Финансы, деньги и кредит

Богма Е.С.
Институционализация как инструмент обеспечения бюджетной безопасности страны ……... 193
Григорук П.М., Хрущ Н.А.
Основы моделирование системы обеспечения финансово-экономической безопасности в условиях неопределенности и многомерности рыночной среды …….. 198
Игнатишин М.В.
Ресурсная база коммерческих банков и ее роль в механизме развития банковского бизнеса …….. 205
Парижский И.В.
Организационно-инфраструктурное обеспечение инновационного развития национальной экономики: ресурсный аспект ……... 210

РОЗДІЛ І

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.2

Варламова Ірина Сергіївна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГУЛЮВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що незважаючи на наявність значної кількості економічних інструментів регулювання екологічної сфери, в національній економіці спостерігається значна розбалансованість між економічною, екологічною та соціальною системами. Метою статті є визначення ефективності інструментів економічної політики регулювання екологічної сфери для національної економіки. Використання статистично-економічних методів дозволило визначити характер зв'язку між витратами на охорону навколишнього середовища та його реальним станом. Застосування методів індукції і дедукції дозволило виокремити принципи економічної політики щодо регулювання екологічної сфери. Метод структурного аналізу дозволив згрупувати екологічні податки. Використання методу порівняльного аналізу дозволило виявити ефективність системи екологічного оподаткування в національній економіці. На основі аналізу статистичних даних щодо витрат державного бюджету на охорону довкілля визначено, що незважаючи на їх абсолютне збільшення, частка у ВВП залишається відносно стабільною, і значно меншою, ніж в країнах ЄС. В результаті дослідження було виявлено характер взаємозв'язку між обсягом витрат на охорону навколишнього середовища та індексом екологічної стійкості України: чим вище поточні витрати на охорону навколишнього середовища, тим вищий рейтинг за індексом екологічної стійкості. Основні висновки з проведеного дослідження полягають в тому, що ефективність економічних інструментів регулювання екологічної сфери визначає успішність досягнення водночас трьох національно значущих цілей – екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності та екосправедливість, а дієвість сформованого набору інструментів визначається їх здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам сучасності та відповідністю національній екологічній свідомості. Практичне значення отриманих результатів полягає в оцінці ефективності інструментів економічної політики в регулюванні екологічної сфери та визначення можливостей і обмежень щодо їх використання в національній економіці. Перспективами подальших досліджень є визначення «портфелю» економічних інструментів регулювання екологічної сфери відповідно до особливостей національної економіки.

Ключові слова: *індекс екологічної стійкості, інструменти, екологічний податок, ефективність, витрати.*

ВСТУП

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної економіки існує значна кількість інструментів регулювання екологічної сфери, які характеризуються різною ефективністю. Це залежить від особливостей національної економіки, зовнішнього середовища, менталітету нації. Метою будь-якої країни є гармонійне поєднання інструментів регулювання екологічної сфери в єдину систему, яка керується відповідним механізмом задля досягнення сталого розвитку.

Досвід інших країн світу доводить, що дієвість одного інструмента в межах певної країни, не означає його ефективність в іншій країні. Тобто кожна національна економіка повинна сформувати свій «портфель» інструментів управління, який буде протистояти зовнішнім викликам, і формувати екологічну свідомість нації.

Активізація процесів глобалізації та інтеграційні процеси вимагають від України перегляду існуючого механізму взаємовідносин «екологія-економіка-суспільство», і створення нових шляхів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу.

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність грунтовного дослідження ефективності економічних інструментів екологічної політики в національній економіці задля формування ефективного набору

інструментів регулювання відповідно до особливостей економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження підтверджується значною кількістю наукових публікацій теоретичного та прикладного характеру як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Серед зарубіжних вчених особливості застосування інструментів управління та регулювання екологічної сфери розглядали такі вчені як: В. Дітріх, Е. Лемінг, Г. Леджвурт, Є. Стріт та інші [1]. Різні аспекти екологічного управління в Україні досліджуються вченими: з точки зору екологічного оподаткування підприємств та інших фінансових аспектів – О. О. Веклич, О. Н. Гаркушенко, О. Л. Кащенко, О. П. Маслюківська, В. С. Міщенко, С. М. Козьменко, О. О. Погрібний [2–7]; законодавче регулювання екологічної безпеки – В. І. Андрейцев, І. І. Каракаш, Л. І. Максимів, О. А. Потай [8-9] та інші.

Але недостатньо висвітленою залишається проблема аналізу ефективності інструментів економічної політики в регулювання екологічної сфери для національної економіки.

Мета статті (постановка завдання) полягає у визначенні ефективності інструментів економічної політики регулювання екологічної сфери для національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічна політика держави передбачає сукупність програм та стратегічних дій екологічного управління та планування. В умовах євроінтеграції екологічна політика повинна відповідати певній системі принципів та заходів [10]. Серед головних принципів необхідно виокремити:

– принцип субсидіарності;

– принцип превентивних дій;

– принцип обережності;

– принцип відшкодування збитку навколишньому середовищу шляхом зменшення негативного впливу на початковому етапі її виникнення;

– принцип екологічної орієнтації діяльності з урахуванням потреб навколишнього середовища;

– принцип «забруднювач платить»;

– принцип інтеграції екологічної політики у розробку і проведення усіх інших політик.

У міру розвитку екологічної політики розширився перелік інструментів охорони довкілля [10]: LIFE – фінансовий інструмент екологічного захисту; Угоди про охорону довкілля; екологічні мита та податки; програма підтримки НУО, що діють у галузі охорони довкілля; інтегрована виробнича політика (Integrated product policy); Європейське Агентство з питань довкілля; еко-маркування продукції; система екологічного менеджменту та екологічного аудиту Співтовариства (EMAS); оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) певних державних та приватних проектів; оцінка екологічних наслідків впровадження планів та програм: проводиться з метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розробки та ухвалення планів та програм; екологічні перевірки – мінімальні критерії; Європейський реєстр викидів та перенесення забруднюючих речовин (PRTR).

Вдале поєднання принципів та засобів регулювання в європейських країнах забезпечує позитивні зрушення у системі навколишнього середовища, тоді як в національній економіці екологічна політика є неефективною. Підтвердженням неефективності екологічної політики та недієвості її інструментів є надходження від екологічних податків у країнах ЄС та Україні. Порівняльний аналіз надходжень від екологічних податків показав, що в Україні їх частка складає до 1% ВВП, а в країнах ЄС – 2,5% [11]

Загальноприйнятою логічною тенденцією є те, що із збільшенням витрат на охорону довкілля повинен покращуватися і стан навколишнього середовища. Розглянемо динаміку витрат державного бюджету України за період 2011-2016 рр. (табл. 1).

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що спостерігається збільшення суми витрат на охорону довкілля майже у 2 рази у 2016 р. порівняно із 2011 р. Найбільший відсоток витрат на охорону довкілля спостерігався у 2013 р. – 1,6 від загальної суми витрат, але відсоток витрат від ВВП є відносно постійним і коливається в межах 0,2-0,3% від ВВП.

Таблиця 1

Витрати державного бюджету на охорону довкілля в Україні, 2011-2016 рр.

Витрати на охорону довкілля	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Разом, млн. грн.	3008	4135	4595	2597	4053	6972
% від загальної суми витрат	1,3	1,5	1,6	0,9	1,0	1,4
% до ВВП	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
на 1 особу, грн	66	91	101	57	94	98
на 1 працюючого, грн	148	203	225	144	246	256

Джерело: Складено та розраховано автором за даними [12-13]

Як зазначалося нами раніше, в країнах ЄС цей показник складає близько 2,5% від ВВП. Починаючи з 2015 р. збільшуються витрати на охорону довкілля на 1 особу та на 1 працюючого. Отже, аналіз витрат на охорону довкілля є кількісним і не відображає якісних змін стану навколишнього середовища.

На нашу думку, в якості показника, який характеризує якісний стан навколишнього середовища, необхідно проаналізувати взаємозв'язок витрат на охорону навколишнього середовища та рейтингу країни за міжнародним індексом екологічної стійкості (Environmental Performance Index) (табл. 2).

Виявлений характер взаємозв'язку між обсягом витрат на охорону навколишнього середовища та

індексом екологічної стійкості України показує пряму залежність, тобто чим вище поточні витрати на охорону навколишнього середовища, тим вищий рейтинг за індексом екологічної стійкості. У 2015 р. рівень витрат збільшився до 16915,5 млн. грн., що на 2949,8 млн. грн. більше порівняно із 2014 р.

Значний прогрес спостерігається у 2015 р. і за рейтингом екологічної стійкості, згідно із яким Україна піднялася із 95 позиції на 44, покращивши результат більше, ніж у 2 рази.

Таблиця 2

Взаємозв'язок витрат на охорону навколишнього середовища та індексу екологічної стійкості України, 2011-2015 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Рейтинг	96	96	97	95	44
Значення	48,39	48,7	48,47	49,01	79,69
Поточні витрати на охорону навколишнього середовища, млн. грн.	12039,65	13924,7	14399,0	13965,7	16915,5

Джерело: Побудовано автором за даними [14]

Практика розвинутих країн переконливо доводить, що застосування інструментів фіскальної політики сприяє підвищенню рівня ефективності екологічної політики та цілеспрямованому використанню екологічних податків. При цьому, збільшення витрат належить до стимулюючо-компенсаційних регуляторів, а збільшення екологічних податків є примусово-обмежувальним важелем. Своєю чергою дієвість інструментів економічної політики забезпечується за рахунок їх збалансованого поєднання.

Розглянувши витрати на охорону довкілля, як стимулюючий регулятор, проаналізуємо обсяги екологічного податку як примусово-обмежувальний регулятор (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг екологічного податку 2011-2015 рр., млн. грн.

Показник	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Екологічний податок (пред'явлено до сплати), млн. грн.	1990,05	2028,6	3050,6	2918,1	2434,4
Екологічний податок (фактично сплачено), млн. грн.	1825,41	1931,2	2709,7	2818,8	2329,7

Джерело: складено автором за даними [15]

Аналіз обсягу екологічного податку за період 2011-2015 рр. показує, що сума пред'явленого до сплати податку зростала до 2013 року, а потім спостерігається тенденція до зниження і у 2015 році його обсяг склав 2434,4 млн. грн. Аналогічна тенденція характерна і для обсягу фактично сплаченого екологічного податку.

На нашу думку, доцільно проаналізувати співвідношення між обсягом пред'явленого і фактичного екологічного податку (рис. 1)

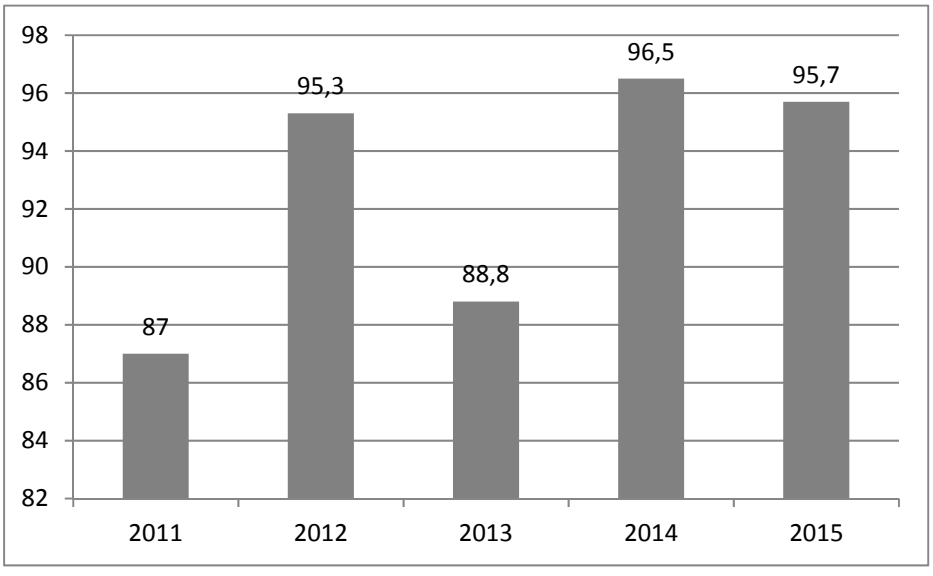

Рис. 1. Співвідношення між обсягом пред'явленого і фактичного екологічного податку, %

Рисунок 1 наглядно демонструє, що у 2015 р. відсоток фактично сплаченого екологічного податку скоротився на 0,8 відсоткових пунктів порівняно із 2014 р., в якому спостерігався найбільше значення цього показника за період 2011-2015 рр.

Слід зазначити, що екологічні податки – неоднозначний економічний інструмент, який не лише виконує роль фіскальної спрямованості системи стягнення екоресурсних платежів, а й повинен бути стимулом інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища. Адміністрування екологічних податків повинно підпорядковуватися трьом головним цілям: екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності, екосправедливість.

Сучасні економічні реалії переконливо доводять, що система екологічного оподаткування України не відповідає сучасним реаліям і потребує реформування. Перш за все в Україні відсутні певні групи екологічних податків, які притаманні системі оподаткування у країнах ЄС, а саме: «відкладені платежі», що сприяють покриттю екологічних витрат (earmarked charges – податки на шумове забруднення, батарейки, доходи від тваринництва та інші); «потоварні» або «продуктові», які стимулюють обмеження або ощадливе споживання товарів – потенційних забруднювачів довкілля (incentive charges – податки на пестициди, детергенти, пластмасу, певні види палива, транспорту). Однак головна відмінність вітчизняної системи екологічного оподаткування від європейської полягає у тому, що механізми її реалізації є не ефективними, оскільки не створюють в економічних агентів реальних стимулів для природоохоронних дій. Виключно фіскальна спрямованість механізму збирання коштів за природокористування, з ігноруванням регулювальної, обмежувальної і стимулювальної функцій, не сприяє ефективному використанню природних благ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі вищезазначеного, слід підсумувати, що ефективність економічних інструментів регулювання екологічної сфери визначає успішність досягнення водночас трьох національно значущих цілей – екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності та екосправедливість. Дієвість сформованого набору інструментів визначається їх здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам сучасності та відповідністю національній екологічній свідомості. Перспективами подальших досліджень є визначення «портфелю» економічних інструментів регулювання екологічної сфери відповідно до особливостей національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дитрих В. Зеленый бизнес – миллиардная сделка!: На смену доткомам приходят дотгрины / Дитрих Вальтер ; пер. с нем.: В. Хартмана ; Нац. Академия Наук Украины, Ин-т экономики и прогнозирования. – К. [б. и.], 2009. – 295 с.

2. Веклич О. О. Екологічне оподаткування як механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки / О. О. Веклич // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: АртДрук 2013. – С. 36-37.

3. Гаркушенко О. Н. Состояние и перспективы применения экологических налогов в Украине / О. Н. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 37-46.

4. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування / О. Л. Кащенко. – Суми, 2000. – 317 с.

5. Маслюківська О. П. Механізм впровадження еколого-трудової податкової реформи в Україні : автореф. дис. … канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О. П. Маслюківська. – К., 2011. – 21 с.

6. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) / В. Міщенко // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62-69.

7. Козьменко С. М. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах / С. М. Козьменко, Т. В. Волковець // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2012. – № 1. – С. 11-18.

8. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. – К., 2002. – 332 с.

9. Максимів Л. І. Сутність, функції, завдання та нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту [Текст] / Л. І. Максимів, О. А. Потай // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2007. – Вип. 5. – С. 103-109.

10. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики [Електронний ресурс] / Аналітична записка. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/840/.

11. Environmental tax revenues [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/data.

12. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://treasury.gov.ua/main/uk/index.

13. Витрати державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cost.ua/budget/expenditure/.

14. Environmental Performance Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.epi.yale.edu/epi/country-profile/ukraine.

15. Державна служба статистики України. Навколишнє середовище. Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/.

Варламова Ирина Сергеевна

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНСТРУМЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕГУЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что несмотря на наличие значительного количества экономических инструментов регулирования экологической сферы, в национальной экономике существует значительный дисбаланс между экономической, экологической и социальной системами. Целью статьи является определение эффективности инструментов экономической политики в регулировании экологической сферы для национальной экономики. Использование статистико-экономических методов позволило определить характер связи между затратами на охрану окружающей среды и его реальным состоянием. Применение методов индукции и дедукции позволило выделить принципы экономической политики в отношении регулирования экологической сферы. Метод структурного анализа позволил сгруппировать экологические налоги. Использование метода сравнительного анализа позволило выявить эффективность системы экологического налогообложения в национальной экономике. На основе анализа статистических данных относительно расходов государственного бюджета на охрану окружающей среды определено, что несмотря на абсолютное увеличение, их доля в ВВП остается относительно стабильной, и значительно меньше, чем в странах ЕС. В результате исследования был выявлен характер взаимосвязи между объемом затрат на охрану окружающей среды и индексом экологической устойчивости Украины: чем выше текущие затраты на охрану окружающей среды, тем выше рейтинг по индексу экологической устойчивости. Основные выводы из проведенного исследования заключаются в том, что эффективность экономических инструментов регулирования экологической сферы определяет успешность достижения одновременно трех национально значимых целей – экологическая целостность, экоэффективность экономической деятельности и экосправедливость, а действенность сформированного набора инструментов определяется их способностью противостоять внутренним и внешним вызовам современности и соответствием национальной экологической сознания. Практическое значение полученных результатов заключается в оценке эффективности инструментов экономической политики в регулировании экологической сферы и определение возможностей и ограничений по их использованию в национальной экономике. Перспективами дальнейших исследований является определение «портфеля» экономических инструментов регулирования экологической сферы в соответствии с особенностями национальной экономики.

Ключевые слова: *индекс экологической устойчивости, инструменты, экологический налог, эффективность, затраты*

Varlamova Irina S.

EFFICIENCY OF ECONOMIC POLICY INSTRUMENTS IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE

The relevance of the research topic stems from the fact that, that despite the large number of economic instruments for environmental sectors regulation at the national economy there is a significant imbalance between economic, environmental and social systems. The purpose of this article is to determine the effectiveness of economic policy instruments in the environmental sector for the national economy. The use of statistical and economic methods allowed determining the nature of the relationship between the cost of the environmental protection and its actual state. Application of methods of induction and deduction helped to highlight the principles of economic policy in regulating the environmental sphere. Method of structural analysis made it possible to group the environmental taxes. Using the method of comparative analysis helped to reveal the effectiveness of the system of ecological taxation in the national economy. Based on the analysis of the statistical data concerning state budget expenditures for environmental protection it has been determined that despite their absolute growth, their share in GDP has remained relatively stable, and significantly less than in EU countries. It has been identified that the nature of the relationship between the costs of environmental protection and the environmental sustainability index of Ukraine: the higher the current expenditures on environmental protection, the higher the ranking on environmental sustainability index. The main conclusions according to the research are that the effectiveness of economic instruments of environmental regulation of the sphere determines the success of achieving simultaneously the three national objectives – ecological integrity, eco-efficiency of economic activities and the impact of the created set of tools determined by their ability to withstand internal and external challenges and compliance of national environmental consciousness. Practical significance of the obtained results consists in the evaluation of the effectiveness of economic policy instruments in the environmental sector and identify opportunities and limitations for their use in the national economy. Prospects for further research is the definition of "portfolio" of economic instruments of regulation of the environmental sector in accordance with the characteristics of the national economy.

Keywords: *environmental sustainability index, instruments, environmental tax, efficiency, costs.*

Одержано 06.01.2017 р.

УДК 338.2

Готра Вікторія Вікторівна,
д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємства,
Ігнатко Марія Іванівна,
аспірант кафедри економіки підприємства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Посилення процесів глобалізації та загострення проблем забезпеченості продовольчою продукцією населення світу потребують подальшого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу та його інтеграції в світову продовольчу систему. Стаття присвячена дослідженню особливостей управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва України. Головною метою є обґрунтування теоретико-методичних засад управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва України, що сприятиме підвищенню його економічної ефективності. Застосовано загальні наукові методи дослідження. Авторами сформульовано чинники, які негативно впливають на розвиток агропромислового виробництва України. Проаналізовано способи активізації інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки: формування та реалізація державної політики інноваційного розвитку агропромислового виробництва; розробка та вдосконалення загальними зусиллями інноваційних програм; активізація інноваційної діяльності у сфері оподаткування; формування відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції; розв'язання проблеми розвитку сільських територій. У статті розглянуто особливості державного регулювання аграрного ринку у зарубіжних країнах, які можуть бути реалізованими в Україні, зокрема: посилення регуляторної ролі держави та протекціонізму щодо національного сільськогосподарського виробника, дотаційність аграрного сектора. Автори наводять напрямки інноваційного розвитку агропромислового виробництва України: покращення фінансування науки; підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів; удосконалення систем стандартизації та сертифікації; регулювання ринку інновацій у сільському господарстві за допомогою податкових, кредитних, страхових, митних та інших механізмів непрямого впливу; інтеграція науки і виробництва; створення та впровадження на основі новітніх технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин; створення іпотечних механізмів кредитування аграрного виробництва, завершення формування всіх складових ринкової інфраструктури в аграрному секторі. Активізація інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств є однією з головних передумов стабільності та сталого розвитку аграрного сектору економіки, оскільки це дозволяє не лише змінити характер виробничої діяльності, але і наповнити її новим значенням і практичним змістом. Напрям подальших досліджень – обґрунтування пропозицій стосовно проблеми організації та управління інноваційною діяльністю та інноваційним розвитком агропромислового виробництва.

Ключові слова: *інновація, інноваційні процеси, стимулювання агропромислового виробництва, інноваційний розвиток.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Агропромислове виробництво України є складовою національного господарства та виступає єдиною цілісною виробничо-економічною системою, що об'єднує низку сільськогосподарських, промислових, науково-виробничих і навчальних галузей, спрямованих на одержання, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції. За своїм складом та структурою агропромисловий комплекс відрізняється від інших міжгалузевих комплексів і визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, продовольчу безпеку та забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною. Агропромислове виробництво відіграє велику роль у розвитку економіки України, адже займає значну частку в товарному експорті країни, демонструє зростаючі тенденції діяльності. Проте сільськогосподарська продукція характеризується низьким рівнем конкурентоспроможності на європейському ринку. Ключовою проблемою виступає інноваційний розвиток агропромислового виробництва, що дозволяє змінити характер виробничої діяльності, перейти до нової організаційно-технологічної структури аграрного виробництва і забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної продукції на ринках збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературних джерелах можна зустріти значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню проблем інноваційного розвитку агропромислового виробництва України. Дану тематику досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці: І. Шумпетер, С. Валдайцев, О. Длугопольський, П. Друкер, М. Кизим, Р. Купер, В. Пригожин, Б. Санто, Р. Фатхутдінов, Д. Черваньов, Н. Левченко, О. Гривківська, О. Дацій, М. Зубець, С. Іванюта, А. Шумський. У працях зазначених авторів розкрито економічні аспекти управління інноваціями в аграрному виробництві. Незважаючи на велику кількість публікацій, багато питань залишаються відкритими, що вимагає подальших наукових пошуків та обґрунтованих пропозицій стосовно проблеми організації та управління інноваційною діяльністю та інноваційним розвитком агропромислового виробництва.

Постановка завдання (мета статті). Головною метою цієї роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва України, що сприятиме підвищенню його економічної ефективності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні Україна є одним із провідних виробників сільськогосподарської продукції в світі, що дозволяє забезпечити не лише потреби внутрішнього ринку, а й успішно експортувати продовольство та сільськогосподарську сировину. Станом на 2016 рік українська сільськогосподарська продукція найбільше експортується в Індію (10,2%), Єгипет (8,6%), Китай (6,6%), Іспанію (5,4%), Нідерланди (4,6%), Іран (4,4%), Італію (4,1%), Туреччину (3,9%), Польщу (3,3%), Білорусь (2,6%). Всі ці країни та ряд інших витіснили Російську Федерацію з лідируючої позиції у рейтингу країн-імпортерів української сільськогосподарської продукції.

Агропромисловий комплекс України забезпечує 14% загального обсягу ВВП**.** Експорт продукції аграрного сектору за 8 місяців 2016 року складав майже 40% від загального експорту України. Сьогодні саме аграрний комплекс забезпечує найбільше частку валютних надходжень до бюджету України. Загалом, географічна структура експорту показує переорієнтацію експорту до країн Азії та збереження основних позицій у торгівлі з країнами ЄС. Варто також відзначити, що у 22 регіонах України протягом 2016 року збільшилися обсяги сільськогосподарського виробництва у порівнянні із 2015 роком, серед яких найбільше у Луганській (18,7%), Вінницькій (17,5%), Житомирській (15,7%), Одеській (11,4%) та Київській (10%) областях [1].

Посилення процесів глобалізації та загострення проблем забезпеченості продовольчою продукцією населення світу потребують подальшого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу та його інтеграції до світової продовольчої системи. І сьогодення вимагає не тільки закріплення отриманих результатів, а й забезпечення якісного стрибка у розвитку агропромислового комплексу. Україна, на відміну від розвинених країн (США, Канади, країн ЄС), лише на третину використовує потужний природно-ресурсний потенціал. Про це свідчить відставання від розвинутих країн за показниками ефективності вітчизняних сільськогосподарських виробників. Чинники, які негативно впливають на розвиток агропромислового виробництва України, показані на рис. 1.

Рис. 1. Негативні чинники розвитку агропромислового виробництва України

За даними ФАО, Україна поступається майже вдвічі своїм конкурентам на світовому агропродовольчому ринку (зокрема, по продуктивності корів від Канади, по врожайності зернових розвинутим країнам ЄС та США). Іншими словами, через підвищення продуктивності сільське господарство могло б генерувати набагато більший внесок в економіку країни [2].

Проблемам розвитку агропромислового комплексу необхідно приділити особливо велику увагу. Він має стати предметом виваженої державної політики, спрямованої на створення економічного середовища для прискореного розвитку агропромислового виробництва, приблизно однакових економічних умов для розширеного відтворення у всіх галузях і сферах агропромислового комплексу, удосконалення фінансово-кредитної, цінової, рентної, податкової, протекціоністської, митної і страхової політики. У своїй політиці держава не може проігнорувати такі важливі регулятори, як управління і планування, з яких перше має представляти собою систему регулювання розвитком агропромислового виробництва, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ у відповідності із законами

суспільного виробництва, а друге – господарсько-організаційну діяльність держави, спрямовану на збалансований, регульований і планомірний розвиток агропромислового комплексу. Без державного управління і планування вивести агропромисловий комплекс з кризової ситуації, забезпечити стабільне нарощування виробництва продовольства практично неможливо [3].

Вирішальними в агропромисловому виробництві є інновації. Інновації у сфері АПК зазвичай формуються шляхом динамічної взаємодії значної кількості агентів, зайнятих у вирощуванні, обробці, пакуванні, дистрибуції та споживанні або подальшій переробці продукції АПК. Відповідно, ці агенти задіяні у різних сферах: метрологія, стандарти безпеки, молекулярна генетика, інтелектуальна власність, ресурсна економіка, харчова хімія, логістика тощо. Для виникнення інновацій взаємодія між цими групами осіб має бути відкритою та заснованою на найбільш відповідних знаннях [4, с. 169].

Інноваційна діяльність в нашій країні – це сфера економічної діяльності, що була і залишається ураженою кризою. На ринку склалася така загальна ситуація, що інновації, які колись здійснювались за рахунок централізованих джерел, звелися до мізерної частини, тоді як інвестиції, що володіли внутрішньою структурою, втратили її і стали невпорядкованими і неорганізованими, стимулюючи тільки короткострокові цілі інвесторів. Вихід з такого становища один – подолати економічну кризу неможливо без інноваційно-інвестиційного буму, відновлення основного капіталу на принципово новій, конкурентоспроможній основі [5].

Найефективнішими способами активізації інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки є формування та реалізація державної політики інноваційного розвитку агропромислового виробництва, відповідно до якої державні органи влади матимуть можливість застосовувати нові ринкові інструменти щодо підтримки та розвитку інноваційної діяльності аграрних підприємств, а саме: удосконалення земельних відносин (створення ринку землі); розробки та вдосконалення загальними зусиллями інноваційних програм; активізації інноваційної діяльності у сфері оподаткування; формування відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції; розв'язання проблеми розвитку сільських територій [6].

Інноваційний розвиток агропромислового виробництва України визначають такі напрями:

– поліпшення фінансування науки і зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ;

– підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку та венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів, застосування державного замовлення на інноваційні продукти;

– належне інституційне забезпечення державної інноваційної політики в агарному секторі економіки шляхом удосконалення систем стандартизації та сертифікації, наближення їх до європейських стандартів;

– удосконалення правових засад інноваційної діяльності й регулювання ринку інновацій у сільському господарстві за допомогою податкових, кредитних, страхових, митних та інших механізмів непрямого впливу;

– проведення заходів щодо інтеграції науки і виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній;

– створення та впровадження на основі новітніх технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин; застосування грунтозахисних систем землеробства, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії у сільській місцевості, технологій екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин та інформаційних систем;

– завершення земельної реформи, введення вартості землі до економічного обороту, створення іпотечних механізмів кредитування агарного виробництва, завершення формування всіх складових ринкової інфраструктури в аграрному секторі;

– створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів у сільському господарстві;

– розширення форм кредитування інноваційних проектів шляхом здійснення лізингових, факторингових та інших операцій [7].

Цікавим для стабілізації аграрного виробництва та підвищення ефективності функціонування аграрного ринку є досвід зарубіжних країн, де використовується система прямих і непрямих важелів державного впливу: регулювання цін і фермерських доходів, бюджетне фінансування, кредитування, оподатковування, стабілізація ринку сільськогосподарської продукції тощо. Успіхи сільського господарства країн Західної Європи, США, Канади, Японії, Китаю зобов'язані не стільки розвитку ринкових відносин у цих країнах, скільки обмеженню дій ринкових механізмів саморегулювання з використанням зовнішніх важелів впливу. Це державна підтримка сільського господарства через дотації, ціни, квоти, кредитну й податкову політику тощо.

Загальносвітовими особливостями державного регулювання аграрного ринку є:

– посилення регуляторної ролі держави та протекціонізму щодо національного сільськогосподарського виробника розвинених країн, незважаючи на вимоги СОТ, які вимагають зниження підтримки аграрного виробництва;

– дотаційність аграрного сектора, рівень якої у розвинених країнах коливається, як правило, в діапазоні 30-80% від вартості виробленої продукції;

– державне сприяння розширенню ємності національного аграрного ринку і стимулювання експорту аграрної продукції на світовий ринок;

– розвинуті країни домагаються відкриття аграрних ринків країн, що розвиваються, закриваючи при цьому свої ринки, що в умовах глобальної конкуренції приводить до стагнаційного розвитку аграрного сектора та згортання сільськогосподарського

виробництва в країнах з перехідною економікою [8].

Досвід державного регулювання продовольчого комплексу в європейських країнах свідчить про принципово нову схему взаємодії держави і господарських суб'єктів. Цей підхід пов'язаний з прямим вирішенням економічних проблем через створення ефективних, прозорих інструментів регулювання. Провідну роль в аграрній політиці Європейського Союзу займають продуктові програми, які за своєю сутністю є надто складними і передбачають використання різних механізмів підтримки виробників окремих видів продукції сільського господарства.

Політика ціноутворення в аграрному секторі економіки країн Європейського Союзу виділяється особливістю, оскільки враховує умови кризи надвиробництва сільськогосподарської продукції, що зумовлює потребу підтримки національних товаровиробників. З цією метою комісія співтовариства періодично регулює ціни за наступними категоріями:

– бажані ціни, які поділяються на індикативні та орієнтовані. Індикативні застосовуються для зернових, молока, цукру, маслинової олії, соняшника, а орієнтовані – для великої рогатої худоби, вина; цільові для тютюну;

– мінімальні ціни імпорту, які включають порогові і використовуються для зерна, цукру, молочних продуктів, маслинової олії;

– довідкові – для фруктів, овочів, вина, деяких рибних продуктів;

– шлюзові – для свинини, яєць, птиці.

Система механізмів державного регулювання аграрної сфери в розвинених зарубіжних країнах характеризується не стільки стимулюванням виробництва, скільки вирішенням соціальних завдань – підтримка рівня доходів фермерів, розвиток сільської інфраструктури й природоохоронні заходи.

Що стосується політики державного регулювання аграрного сектора в Україні, то вона повинна в сучасних умовах стосуватися, насамперед, стимулювання вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції та реалізації експортно-орієнтованої стратегії його розвитку, що буде поштовхом для зростання всієї економіки країни і на цій основі підвищення рівня життя населення України [9, с. 131-132].

Держава повинна створювати сприятливі умови для інноваційної діяльності, що зумовлювало б розвиток усіх суб'єктів інноваційної сфери. Будь-яка країна шукає оптимальне співвідношення форм державної підтримки інновацій, яке залежить від багатьох чинників, а саме: рівня розвитку національної економіки, стану науково-технічної сфери, правової бази тощо [10]. Необхідним є усвідомлення на вищому рівні управління значення впровадження нових технологій з метою забезпечення перспективного розвитку агропромислового виробництва, стимулювання при цьому творчого підходу, компетентного вибору інноваційних пріоритетів, неупередженого вибору інноваційних проектів, а також розробки механізмів непрямої підтримки модернізації аграрного сектора, передусім здійснення впливу на процес формування ринку агроінновацій, оскільки рішення про їх впровадження приймає безпосередньо сільськогосподарський виробник.

В умовах сьогодення за допомогою вертикально встановлених правил гри вже неможливо керувати усією сукупністю стосунків багатосуб'єктного і багатостадійного інноваційного процесу, а також реалізувати стимулюючі інструменти інституту агроінновацій. Сучасний стан суспільства і економіки зумовлюють неприйнятність проведення інноваційної політики тільки зверху. Потрібний інституціональний базис, заснований на всебічному залученні всіх учасників інноваційного процесу. Держава повинна не змушувати до інновацій, а ініціювати інноваційні процеси, створюючи сприятливі умови для їх здійснення усіма іншими учасниками, до яких відносяться не лише малі, середні й великі підприємства, але і наукові та освітні установи, бюджетні організації, регіональна і місцева влада.

До пріоритетних заходів, які мають бути враховані при розробці й реалізації стратегії інноваційного розвитку агропромислового виробництва необхідно віднести: забезпечення умов для функціонування базисних інститутів економіки, що впливають на інституціональне середовище інноваційного розвитку; розробка програмних заходів державної інноваційної політики та оптимізація інструментарію галузевого й територіального регулювання; забезпечення взаємодії держави, комерційних структур, виробників у формуванні й реалізації інноваційної політики; використання інструментів підтримки і стимулювання розвитку інновацій, формування й підтримки інноваційної інфраструктури, комунікацій, інформаційного забезпечення. Визначені пріоритети інноваційного розвитку та відповідне концептуальне забезпечення мають знайти своє відображення в розробці і реалізації Державної цільової програми інноваційного розвитку агропромислового виробництва, де будуть враховані державні, регіональні, інфраструктурні, фінансові, виробничі суб'єкти інноваційного процесу в агропромисловому виробництві. Програмні цілі мають системно здійснюватись в економічній сфері, інвестиційному, інфраструктурному, кадровому й інформаційно-консультативному забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників, стимулюванні розвитку фундаментальної науки та інтелектуального капіталу, мінімізації ризиків інноваційної діяльності.

Програма інноваційного розвитку агропромислового виробництва має відповідати за структурою і логічними компонентами діючим чи новим нормативно-правовим актам і виходити з визначених пріоритетів інноваційного розвитку та вертикальної інтегрованості організаційної структури управління агропромисловим виробництвом. Основоположним принципом започаткування переходу на інноваційний розвиток має бути принцип інституціональної системності [11].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для ефективного функціонування агропромислового виробництва України необхідним є впровадження нових методів управління та сучасних технологій. Підвищення активності інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств є однією з головних передумов стабільності та сталого розвитку аграрного сектору економіки, оскільки це дозволяє не лише змінити характер виробничої діяльності, але і наповнити її новим значенням і практичним змістом. За таких умов господарюючі суб'єкти повинні обирати розвиваючу ринкову стратегію функціонування, яка стає визначальним чинником досягнення економічного лідерства, важливим інструментом у конкурентній боротьбі. Напрям подальших досліджень – обгрунтування пропозицій стосовно проблеми організації та управління інноваційною діяльністю та інноваційним розвитком агропромислового виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/19752.

2. Данилишин Б. Нова державна підтримка агропромислового комплексу – шлях в нікуди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.lb.ua/economics/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html.

3. Дусановський С. Л. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах [Електронний ресурс] / С. Л. Дусановський, Є. М. Білан. – Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/485/1/apk.pdf.

4. Готра В. В. Інвестиційні передумови формування інноваційного потенціалу АПК / В. В. Готра // Сталий розвиток економіки. – 2015. – №2. – С. 169-177.

5. Шумський А. В. Управління інноваційним розвитком агропромислового виробництва: стан та перспективи розвитку / А. В. Шумський // Інноваційна економіка. – 2012. – №5. – С. 24-29.

6. Левченко Н. М. Форми та методи державної підтримки інноваційного розвитку АПК / Н. М. Левченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – №2. – С. 87-96.

7. Качан Є. П. Регіональна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1963051138531/rps/regionalna_ekonomika.

8. Майстро С. В. Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/06-MAYSTRO.pdf.

9. Алейнікова О. В. Зарубіжний досвід державного регулювання розвитку АПК / О. В. Алейнікова // Інвестиції: досвід та практика. - 2011. – №16. – С. 131-136.

10. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ. – 2003. – 394 с.

11. Гончаренко О. В. Інституціональні аспекти реалізації інноваційних пріоритетів розвитку агропромислового виробництва [Електронний ресурс] / О. В. Гончаренко // Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. – 2016. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_5.

Готра Виктория Викторовна, Игнатко Мария Ивановна

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ

Усиление процессов глобализации и обострения проблем обеспеченности продовольственной продукцией населения мира требуют дальнейшего развития отечественного агропромышленного комплекса и его интеграции в мировую продовольственную систему. Статья посвящена исследованию особенностей управления инновационным развитием агропромышленного производства Украины. Главной целью является обоснование теоретико-методических основ управления инновационным развитием агропромышленного производства Украины, что будет способствовать повышению экономической эффективности. Используются общие научные методы исследования. Авторами сформулированы факторы, которые негативно влияют на развитие агропромышленного производства Украины. Проанализировано способы активизации инновационного развития в аграрном секторе экономики: формирование и реализация государственной политики инновационного развития агропромышленного производства; разработка и совершенствование общими усилиями инновационных программ; активизация инновационной деятельности в сфере налогообложения; формирование соответствующей инфраструктуры рынка сельскохозяйственной продукции; решения проблемы развития сельских территорий. В статье рассмотрены особенности государственного регулирования аграрного рынка в зарубежных странах, которые могут быть реализованы в Украине, в частности: усиление регуляторной роли государства и протекционизма относительно национального сельскохозяйственного производителя, дотационность аграрного сектора. Авторы приводят направления инновационного развития агропромышленного производства Украины: улучшение финансирования науки; повышение уровня коммерциализации результатов научных исследований и инновационных процессов; совершенствование систем стандартизации и сертификации; регулирования рынка инноваций в сельском хозяйстве с помощью налоговых, кредитных, страховых, таможенных и других механизмов косвенного воздействия; интеграция науки и производства; создание и внедрение на основе новейших технологий высокоэффективных сортов и гибридов сельскохозяйственных культур и новых высокопродуктивных пород животных; создание ипотечных механизмов кредитования аграрного производства, завершение формирования всех составляющих рыночной

инфраструктуры в аграрном секторе. Активизация инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий является одной из главных предпосылок стабильности и устойчивого развития аграрного сектора экономики, поскольку это позволяет не только изменить характер производственной деятельности, но и наполнить ее новым значением и практическим содержанием. Направление дальнейших исследований – обоснование предложений по проблеме организации и управления инновационной деятельностью и инновационным развитием агропромышленного производства.

Ключевые слова: *инновация, инновационные процессы, стимулирования агропромышленного производства, инновационное развитие.*

Hotra Victoria V., Ihnatko Maria I.

THE THEORETICAL BASIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION IN UKRAINE

Strengthening of globalization and worsening of problems of the world food provision require further development of the national agricultural sector and its integration in the global food system. The article investigates the features of innovative development of agricultural production in Ukraine. The main objective is to study the theoretical and methodological principles of innovative development of agroindustrial production of Ukraine will increase its economic efficiency. General scientific methods have been applied. The authors have formulated factors which negatively affect the development of agricultural production in Ukraine. The ways of innovational development in the agricultural sector have been analyzed: development and implementation of state policy of innovative development of the agricultural production; development and improvement of joint efforts of innovative programs; enhancing innovation in the field of taxation; formation of appropriate infrastructure market of agricultural products; solving of the problem of rural development. The peculiarities of state regulation of the agricultural market in foreign countries have been considered in the article that may be implemented in Ukraine, including: strengthening the regulatory role of the state and national protectionism on agricultural products, agrarian sector subsidy. The authors suggest directions of innovative development of agricultural production in Ukraine: improving the funding of science; enhancing commercialization of research and innovation processes; improvement of standardization and certification; regulation of innovation in agriculture through tax, credit, insurance, customs and other mechanisms of indirect effects; integration of science and production; creation and implementation of new technologies based on highly efficient varieties and hybrids of agricultural crops and new high-productivity animal breeds; creating mechanisms of mortgage crediting of agrarian production, completion of all components of market infrastructure in the agricultural sector. Enhancing of farm innovation is one of the main prerequisites for stability and sustainable development of the agricultural sector, as it allows not only change the nature of productive activity, but also fill it with new meaning and practical content. The direction of future research is to study proposals on issues of organization and innovation management and innovative development of agricultural production.

Keywords: *innovation, innovation processes, stimulate agricultural production, innovative development.*

Одержано 12.03.2017 р.

УДК 229.92

Ерфан Єва Алоїсівна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Король Марина Юріївна,
магістр з міжнародних економічних відносин,
Ужгородський національний університет

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЄС

*Актуальність теми дослідження обумовлена прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу. Процес входження України у європейський інтеграційний простір потребує координації зусиль з розвитку співпраці з країнами ЄС і в першу чергу – сусідами України. Оскільки розвиток прикордонного регіону перебуває у прямій залежності від стану його інфраструктури, важливим є визначенням особливостей розвитку прикордонної інфраструктури України в контексті розширення ЄС. Метою статті є вивчення сучасного стану прикордонної інфраструктури України, з'ясування проблем її розвитку, визначення шляхів вдосконалення та подальшого розвитку в умовах розширення Європейського Союзу. На основі використання методу системного аналізу проведено аналіз прикордонної діяльності України, методу порівняння встановлено відмінності між станом прикордонної інфраструктури в Україні та ЄС, методу прогнозування визначено шляхи вдосконалення інфраструктури в Україні. Визначено важливість розвитку та функціонування прикордонної та митної інфраструктури західного регіону України. Специфіка розвитку прикордонних територій зумовлюється їхньою транзитною здатністю, що вимагає особливих підходів до розбудови інфраструктурних елементів. передусім, збільшення пропускної здатності прикордонної інфраструктури, комунікацій, можливості обслуговування значно більших потоків товарів, вантажів, людей. Без розвинутої митної інфраструктури неможливе здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, протидія контрабанді, створення сприятливих умов для прискорення товарообігу. Виявлено проблеми діяльності прикордонної інфраструктури (недостатньої кількості пунктів пропуску, невідповідного рівня їх облаштування та низької пропускної спроможності), що послаблює конкурентні позиції нашої держави на ринку транзитних перевезень. Для вирішення існуючих проблем та для здійснення транзитних функцій держави і покращення показників їх реалізації необхідно насамперед забезпечити належне фінансування галузі транспортування. Важливим для підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону є запровадження інтегрованого управління кордонами. **П**ідвищення ефективності використання виробничого й соціального елементів інфраструктури прикордонних територій сприятиме прискореному проходженню експортних та імпортних товарів через прикордонну територію. Транзитний потенціал України має високу перспективність та цінність, його ефективна реалізація дасть змогу додатково одержати значні фінансові ресурси, зайняти достойне місце серед провідних країн-транзитерів, використати переваги свого геополітичного та геоекономічного розташування. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні реальної оцінки стану прикордонної інфраструктури України в умовах розширення ЄС. Розроблено науково-методичні рекомендації, спрямовані на визначення чинників покращення розвитку прикордонної інфраструктури. Практична значущість полягає у можливості використання результатів дослідження для аналізу прикордонного співробітництва, а також в розробці рекомендацій щодо удосконалення прикордонної інфраструктури між Україною та Євросоюзом.*

Ключові слова: *інтеграція, прикордонне співробітництво, прикордонний регіон, прикордонна інфраструктура, митна інфраструктура, транспортна система, транзитний потенціал.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Із здобуттям незалежності Україна обрала стратегічний курс на інтеграцію до ЄС, що потребує координації зусиль з розвитку співпраці з країнами ЄС і в першу чергу – сусідами України. Цей напрям став визначальним чинником суспільно-політичних перетворень у державі. При цьому важливу роль відіграє прикордонне співробітництво для прикордонних територій України, які стали об'єктом регіональної політики ЄС.

Основою прикордонного співробітництва є процес створення зв'язків і договірних відносин у прикордонних територіях із метою пошуку рішень для спільних та ідентичних проблем.

Прикордонне співробітництво можна визначити як комплекс форм та інструментів взаємодії між партнерами, які здійснюють кооперацію у сферах промисловості, сільського господарства, транспорту та комунікацій, рекреації та охорони навколишнього середовища, ведуть торгівлю, виступають інвесторами та реципієнтами капіталів, а також реалізують інші форми взаємовигідного соціально-економічного партнерства на географічно близьких територіях.

Завданням прикордонної співпраці є політичне прискорення європейської інтеграції. Для населення, що проживає на прикордонних територіях, важливою є економічна співпраця, яка сприяє їх професійній діяльності, прискорює розвиток регіону, у якому вони живуть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці прикордонного співробітництва приділяли увагу багато вчених-політологів, економістів,

географів. Наприклад, О. Шаблій досліджував територію західної частини України як прикордонну територію, дослідженням політико-географічних аспектів формування та функціонування західного державного кордону України займалася О. Малиновська, питаннями митної та прикордонної інфраструктури займалися Н. Коцан, А. Вавринюк. Дослідженням проблем розвитку транскордонного та прикордонного співробітництва в останні роки присвячені роботи таких українських науковців, як П. Бєлєнький, М. І. Долішній, Н. П. Луцишин, А. Мельникова, В. П. Мікловда, М. А. Лендєл, Є. Б. Кіш, В. В. Сухенко, Ю. Г. Губан, О. В. Погрибенник, П. І. Шилепницький та інші. Однак, у зв'язку з розширенням Європейського Союзу відбулися зміни у співпраці прикордонних регіонів України. Тому дана тема не є достатньо вивченою, та представляє інтерес для системного вивчення на прикладі прикордонної інфраструктури.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – на основі вивчення сучасного стану прикордонної інфраструктури України, а також впливу розширення ЄС на її розвиток, з'ясувати проблеми розвитку прикордонної інфраструктури України, визначити шляхи її вдосконалення та подальший розвиток в умовах розширення Європейського Союзу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прикордонне співробітництво доповнює та динамізує основні форми співробітництва між країнами, з акцентом на максимально широкому залученні його місцевих потенціалів, виступає специфічною формою реалізації міжнародного поділу праці в масштабах регіонів двох або більшої кількості країн. На прикордонних територіях, з метою стимулювання взаємодії, може створюватися прикордонна та виробнича інфраструктура, відбуватися спільне використання ресурсної бази, проводитися робота з розвитку мережі рекреації та реалізації природоохоронних проектів. У цій формі співробітництва часто відображаються історичні контакти, які мали місце в минулому господарської діяльності, національні та інші фактори, які сприяють прикордонній взаємодії [1].

Поняття інфраструктури досить широке. До інфраструктури відносять сукупність галузей, організацій та підприємств, що входять в ці галузі, діяльність яких носить спрямований характер. Всі вони покликані створювати умови для ефективного функціонування виробництва або товарообігу, а також нормальної життєдіяльності людей. В інфраструктуру включають дороги, транспорт, зв'язок, складське господарство, водопостачання, зовнішнє енергопостачання, спортивні споруди, обслуговуючі підприємства, озеленення. охорону здоров'я, науку, освіту.

Специфіка розвитку прикордонних територій зумовлюється їхньою транзитною здатністю, що вимагає особливих підходів до розбудови інфраструктурних елементів, передусім, збільшення пропускної здатності прикордонної інфраструктури, комунікацій, можливості обслуговування значно більших потоків товарів, вантажів, людей. За будь-яких умов розвиток прикордонної інфраструктури надає нового імпульсу розвитку цих територій, сприяє залученню іноземних інвестицій та створенню транспортних коридорів.

Розвиток прикордонного регіону перебуває у прямій залежності від стану його інфраструктури – сукупності підсистем, служб, підприємств, допоміжних ланок і установ, які опосередковують, прискорюють та полегшують функціонування й розвиток прикордонної території. Прикордонна інфраструктура - це система каналів зв'язку, через які переміщуються матеріальні, людські й фінансові ресурси, відбувається їхній розподіл в економіці прикордоння.

Будова прикордонної інфраструктури дуже складна. Існує багато класифікацій інфраструктури регіону, зокрема прикордонної (табл. 1).

Оскільки із набуттям Україною незалежності переважна більшість областей стали прикордонними, то доцільним стало розроблення політики регіонального розвитку, скерованої на активізацію внутрішніх джерел економічного розвитку регіонів з урахуванням їх прикордонного статусу. Постало питання необхідності докорінного реформування міждержавних відносин, невід'ємною складовою яких виступає прикордонне співробітництво.

Завдяки вигідному геополітичному положенню Україна має великі потенційні можливості, спрямовані на розвиток дво- та багатосторонніх відносин з країнами Центрально-Східної Європи, оскільки 19 з 25 регіонів держави є прикордонними, а зовнішній кордон – найдовшим серед європейських країн. Підтримка співпраці з регіонами постає інструментом соціально-економічного розвитку регіонів і пом'якшення територіальних диспропорцій [3].

Основні напрями співпраці з країнами ЦСЄ – поєднання зусиль в економічній сфері, розбудові соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництво і модернізація інфраструктури кордону, розвиток транспортної мережі, наукової та культурної співпраці, охорона навколишнього природного середовища, обмін досвідом між відповідними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, взаємна допомога в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьба зі злочинністю та нелегальною міграцією.

Після розширення Європейського Союзу (ЄС) прикордонні регіони України (в першу чергу її шість областей – Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області) стали об'єктами регіональної політики цього об'єднання. Це створило додаткові можливості для прикордонних територій ефективно використовувати потенціал свого розвитку, для виходу на європейські ринки товарів та послуг шляхом поглибленої взаємодії через механізми транскордонного співробітництва та адаптації європейського законодавства у сфері регіональної політики тощо.

Таблиця 1

Складові частини прикордонної інфраструктури [2]

Товарна	Система оптової та роздрібної торгівлі	Прикордонні торгові комплекси; ексклюзивні бутіки
Природна (екологічна)	Товарні біржі	Прикордонні екологічні та природні моніторингові системи
Трудова	Служба зайнятості; контори працевлаштування і центри зайнятості	Пункти тимчасового тримання нелегальних мігрантів; емігрантські притулки
Фінансово-економічна	Банки та інші фінансово-кредитні установи і посередники; фондові й валютні біржі	Обмінники
Інформаційно-обслуговуюча	Інформаційно-консультативні фірми; маркетингові, аудиторські, податкові установи; підприємницькі асоціації; рекламні та лізингові агенції	Митний та юридичний консалтинг; приміщення страхових агентів та медпунктів
Науково-дослідна	Інституції з вивчення ринкових проблем регіону; статистичні установи	Спеціальні навчальні заклади; інформаційно-аналітичні центри
Державно-регуляторна	Бюро єврорегіонів та міжнародні організації; законодавче забезпечення розвитку регіонів; системи ліцензування та оподаткування; судові та арбітражні суди	Митна законодавча система; контрольно-регламентуючі інститути
Транспортно-комунікаційна	Шляхи сполучення транспортних заходів; комп'ютерна мережа транспортного сполучення	Вантажні пасажирські термінали; мережа митних та прикордонних закладів; комплекси із перевалки та зберігання товарів
Соціально-культурна (сервісна)	Фонди профспілок та інших громадських організацій	Готелі та ресторани
Організаційно-технічна	Державні інспекції	Пункти пропуску через державний кордон (підрозділи митного контролю та митного оформлення); служби прикордонного, санітарного, фітосанітарного, радіологічного, ветеринарного, екологічного контролю; правоохоронні органи

Всесвітній економічний форум щорічно розробляє індекс глобальної конкурентоспроможності, до складу якого входить оцінка якості інфраструктури. Динаміка індексу якості інфраструктури України (складника індексу глобальної конкурентоспроможності) ілюструє досягнення позитивних результатів у вдосконаленні транспортних, телекомунікаційних мереж, хоча рівень цього показника досить низький (рис.1).

Рис. 1. Динаміка індексу якості інфраструктури України (складника індексу глобальної конкурентоспроможності), 2006-2015 рр.[4]

Зважаючи на складне безпекове середовище довкола України та підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом, важливого значення набуває як прикордонна, так і митна інфраструктура.

Без розвинутої митної інфраструктури неможливе здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, протидія контрабанді, створення сприятливих умов для прискорення товарообігу, і взагалі покращення обслуговування на митниці. На сьогодні до складу митної інфраструктури входять 26 митниць, 161 митний пост, 158 пунктів пропуску, а також 242 місця прибуття (рис. 2). Діючими є 131 міжнародний пункт пропуску, з яких 32 – це пункти пропуску з ЄС, з яких 4 – пункти пропуску зі спільним контролем [5].

Інтегроване управління кордонами є важливим з точки зору підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону та запровадження європейських стандартів управління кордонами. Це нова форма технічного співробітництва між органами влади України та іншими країнами. Завдяки безпосередній співпраці на кордоні українські митники зможуть на власні очі побачити, як працюють закордонні служби, зможуть перейняти їхній досвід [5].

Рис. 2. Митна інфраструктура [5]

Інтегроване управління кордонами передбачає спільне патрулювання державного кордону, впровадження спільних механізмів з питань обміну інформацією та аналізу ризиків, розвиток співпраці оперативних органів, розширення мережі та функцій контактних пунктів, а також організацію спільного несення служби на морських та річкових ділянках. Водночас, одне з головних завдань, вирішенню якого повинна сприяти реалізація цієї ініціативи, – це забезпечити гнучке реагування на сучасні виклики у сфері прикордонної безпеки та подолати корупцію на пунктах пропуску.

За 4 місяці 2016 року митницями ДФС складено 7093 протоколів про порушення митних правил на суму майже 637 млн. грн. Попереджено 767 випадків незаконного переміщення тютюнових виробів загальною вартістю майже 5 млн. грн. За результатами розгляду справ митницями та судами накладено штрафів та конфісковано товарів на загальну суму 555 млн. грн., що майже вдвічі більше, ніж за 4 місяці 2015 року. Боротьба з контрабандою, незаконним переміщенням через кордон заборонених товарів та іншими правопорушеннями вимагає професійного підходу та відповідної інфраструктури.

З метою визначення основних засад і напрямів державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 1149-р схвалено Концепцію інтегрованого управління кордонами. Вона прийнята у зв'язку з появою нових видів загроз, зокрема агресивних дій Російської Федерації в окремих регіонах Донецької, Луганської областей, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також загострення міграційної кризи в державах – членах ЄС, що межують з Україною.

Вдалим прикладом реалізації державної політики, спрямованої на збільшення фінансування дорожньої галузі є «Митний експеримент», запроваджений Урядом країни у вересні 2015 року. Він дозволив протягом 2015-2016 років, отримати місцевим бюджетам додаткових 2,8 млрд. гривень для ремонту дорожньої інфраструктури. З них майже 1,5 млрд. гривень вже спрямовано на ремонтно-будівельні роботи (табл. 2).

«Митний експеримент» 2017 року буде поширено на всі області країни, що дозволить отримати додаткове фінансування для реконструкції та ремонту автодорожньої інфраструктури країни і, як результат, забезпечити нову якість доріг та безпеку автомобільного руху [6]. Найбільш оптимістично експерти оцінюють розвиток транскордонного співробітництва прикордонних областей, які формують українсько-словацький та українсько-угорський транскордонні регіони.

Пряма взаємодія українських кордонів з автомобільною та залізничною Транс-Європейською Транспортною Мережею відбувається в наступних

місцях:

– на кордоні з Угорщиною – Тиса (автошлях); Чоп/Батьово (залізниця);

– на кордоні з Польщею – Краковець, Рава-Руська, Ягодин (автошлях); Ягодин, Мостиська ІІ (залізниця);

– на кордоні з Румунією – Д'якове, Порубне (автошлях); Д'якове, Вадул-Сірет (залізниця);

– на кордоні з Словакією – Ужгород (автошлях); Чоп (залізниця).

Таблиця 2

Реалізація Митного експерименту у 2015-2016 рр. [7]

Назва області	Надійшло коштів всього, млн. грн.	Спрямовано на ремонтно-будівельні роботи, млн. грн.	Надійшло коштів всього, млн. грн.	Спрямовано на ремонтно-будівельні роботи, млн. грн.	Надійшло коштів всього, млн. грн.	Спрямовано на ремонтно-будівельні роботи, млн. грн.
	Разом	Разом	2015 рік	2015 рік	2016 рік	2016 рік
Волинська	219,9	219,9	104,2	0,3	115,7	29,7
Львівська	1182,7	1029,0	312,3	290,7	870,4	738,3
Одеська	368,5	87,2	0,0	0,0	358,5	87,2
Чернівецька	446,0	146,8	129,9	26,4	316,1	120,5
м. Київ	597,3				597,3	
Разом	2814,3	1482,9	546,4	317,3	2267,9	1165,6

Через значний ефект «часу пік» ефективність роботи на великих автомобільних пунктах пропуску суттєво коливається. Це призводить до тривалих затримок, особливо під час великих свят та у вихідні дні. Не менш важливим є те, що на західних кордонах обробляються значні обсяги автомобільних вантажних перевезень до і з країн ЄС та СНД. Час проходження вантажів вимірюється скоріше днями, а не годинами [8].

Менш проблемними є залізничні пункти пропуску через державний кордон щодо часу проходження та ефективності функціонування. Це пов'язано з тим, що перевезення великих об'ємів здійснюються однією партією і, відповідно, за однією декларацією, а також те, що більшість перевезень – це вантажі низької вартості, тому розмір належного мита також менший. Час митного оформлення на кордонах України становить приблизно 2-4 години, це вважається прийнятним, якщо врахувати можливу потребу в заміні колісних пар [8].

Через різну ширину колії в Україні та ЄС часто виникає необхідність перевантаження на західних прикордонних залізничних шляхах. Не дивлячись на те, що процес в напрямку єдиного залізничного коносамента повільно, але рухається вперед, документація по транспортуванню товарів залізницею між ЄС та СНД ще не є сумісною.

Головною «брамою» України в Центральну і Південну Європу, де здійснюються основні обсяги перевезень пасажирів і вантажів є м. Чоп, що знаходиться на кордоні з Угорською республікою. Середня пропускна здатність МПП Чоп-Захонь становить 3000-5000 автомобілів на добу. Це високий показник з точки зору європейських вимог, проте цього не достатньо для забезпечення фактичних потреб – існуючий транспортний потік у 1,5-3 рази перевищує проектні можливості пунктів пропуску [8].

Проблема недостатньої кількості пунктів пропуску, невідповідного рівня їх облаштування та низької пропускної спроможності послаблює конкурентні позиції нашої держави на ринку транзитних перевезень, створює переваги для сусідніх країн і погіршує наші перспективи на майбутнє, оскільки процес формування транзитних потоків набуває ознак традиційності й консервативності.

Для вирішення існуючих проблем та для здійснення транзитних функцій держави і покращення показників їх реалізації необхідно насамперед забезпечити належне фінансування галузі транспортування. Фінансова підтримка транспортного сектору в Україні забезпечується як на рівні держави так і за участю ЄС шляхом впровадження відповідних проектів і секторальних програм.

Фахівці Проекту ТЄМ-Т сприяли Міністерству інфраструктури України у розробці «Транспортної стратегії України на період до 2020 року», яка була затверджена розпорядженням Уряду України у жовтні 2010 року. Стратегія визнає, що добре налагоджена транспортна система є важливою для соціально-економічного розвитку країни та підвищення конкурентоспроможності національної економіки [9]. Затвердження Транспортної стратегії України до 2020 року було базовою умовою запровадження Програми Секторальної Бюджетної Підтримки для цього сектору.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Географічне розташування та наближеність західних областей України до кордонів ЄС дозволяє скористатися фінансовими можливостями європейських фондів та грандів для розвитку прикордонної інфраструктури, що сприятиме посиленню транзитного потенціалу територій.

Транзитний потенціал України має високу перспективність та цінність, його ефективна реалізація дасть змогу не тільки додатково одержати значні фінансові ресурси, але і зайняти достойне місце серед провідних країн-транзитерів, використати переваги свого сприятливого геополітичного та геоекономічного розташування.

В контексті посилення транзитної спеціалізації

Західного регіону на сучасному етапі розвитку транскордонного та прикордонного співробітництва України з країнами ЄС першочергової важливості набувають проекти, що сприяють:

1) збільшенню пропускної спроможності діючих пунктів перетину кордону, покращенню їх технічної оснащеності;

2) розвитку транспортних комунікацій;

3) модернізації прикордонної інфраструктури,

4) активізації інвестиційної політики в будівництві дорожньої інфраструктури прикордонних регіонів.

Необхідно підвищити ефективність використання виробничого й соціального елементів інфраструктури прикордонних територій, що сприятиме прискореному проходженню експортних та імпортних товарів через прикордонну територію, включаючи облаштованість пунктів пропуску через державний кордон України, складів, терміналів, розвитку транспортної інфраструктури, облаштованості й розвитку прикордонної інфраструктури в цілому.

Також бажано створити відповідні умови для інтеграції систем попередження й ліквідації надзвичайних ситуацій на прикордонних територіях уповноваженими органами України, що забезпечить національні інтереси й національну безпеку на прикордонних територіях, у тому числі у сфері боротьби з тероризмом, незаконним обігом зброї, наркотичних засобів і психотропних речовин, іншими правопорушеннями.

Отже, розвиток прикордонної інфраструктури стає однією з важливих сфер соціально-економічного розвитку країни. У цілому покращення інфраструктури, по-перше, стимулює повноцінний соціально-економічний розвиток прилеглих до кордону регіонів, створення на базі місцевих ресурсів виробництв експортної орієнтації, включення їх в економічні міжнародні зв'язки, що динамічно розвиваються. По-друге, створює атмосферу доброзичливості, взаємної зацікавленості в діловому повсякденному співробітництві прикордонних територій, що є гарантією спокою й безпеки на кордоні й у прикордонних регіонах і, відповідно, в суміжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Що таке інфраструктура, види інфраструктури, поняття про ІТ-інфраструктурі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://faqukr.ru/novini-ta-suspilstvo/60530-shho-take-infrastruktura-vidi-infrastrukturi.html.

2. Особливості розвитку інфраструктури в прикордонних областях та шляхи її вдосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Nvvnu/misnarod_vidnos/2009_3/R2/Milashovska.pdf.

3. Україна-ЄС: реалії та перспективи співпраці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chemrda.gov.ua/p1167.htm.

4. Practical Guide to Cross-border Cooperation / Third Edition 2015 / Phare / AEBR / EC. – P. 216.

5. Роман Насіров: як виглядає митна інфраструктура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/media-tsentr/zmi/248555.html.

6. «Митний експеримент»: скільки дісталось Волині [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://konkurent.in.ua/news/volin/10998/mitnij-eksperiment-skilki-distalosya-volini-.html.

7. «Митний експеримент» дозволив зібрати за 2 роки для ремонту доріг додаткових 2,8 млрд. грн. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukravtodor.gov.ua/press/news/mytnyi_eksperyment_dozvolyv_zibraty_za_dva_roky_dlia_remontu_dorih_dodatkovykh_2_8_mlrd__hryven.html.

8. Захонь – Чоп (Тиса) – пункт пропуска автомобильного сообщения [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukr-customs.com/entrypoints/zakhon-chop-tisa.

9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Офіційний вісник України. - 2014, № 70, стор. 23, стаття 1966, код акту 73740/2014.

Эрфан Ева Алоисовна, Король Марина Юрьевна

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ПОГРАНИЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УКРАИНЫ СО СТРАНАМИ ЕС

Актуальность темы исследования обусловлена стремлением Украины стать полноправным членом Европейского Союза. Процесс вхождения Украины в европейское интеграционное пространство нуждается в координации усилий из развития сотрудничества со странами ЕС и в первую очередь – соседями Украины. Поскольку развитие пограничного региона находится в прямой зависимости от состояния его инфраструктуры, важным является определениям особенностей развития пограничной инфраструктуры Украины в контексте расширения ЕС. Целью статьи является изучение современного состояния пограничной инфраструктуры Украины, выяснения проблем ее развития, определения путей совершенствования, и последующего развитие в условиях расширения Европейского Союза. На основе использования метода системного анализа проведен анализ пограничной деятельности Украины, метода сравнения, установлено отличию между состоянием пограничной инфраструктуры в Украине и ЕС, методу прогнозирования определенно пути совершенствования инфраструктуры в Украине. Определенно важность развития и функционирования пограничной и таможенной инфраструктуры западного региона Украины. Специфика развития пограничных территорий предопределяется их транзитной способностью, которая требует особенных подходов к перестройке инфраструктурных элементов. прежде всего, увеличение пропускной способности пограничной инфраструктуры, коммуникаций,

возможности обслуживания значительно больше потоков товаров, грузов, людей. Без развитой таможенной инфраструктуры невозможное осуществление таможенного контроля и таможенного оформления товаров, противодействие контрабанде, создание благоприятных условий, для ускорения товарооборота. Обнаружено проблема деятельности пограничной инфраструктуры (недостаточного количества пунктов пропуска, несоответственно уровня их обустройства и низкой пропускной способности), которая ослабляет конкурентные позиции нашего государства на рынке транзитных перевозок. Для решения существующих проблем и для осуществления транзитных функций государства и улучшение показателей их реализации необходимо в первую очередь обеспечить надлежащее финансирование отрасли транспортировки. Важным для повышения эффективности реализации государственной политики в сфере безопасности государственной границы есть внедрение интегрированного управления границами. Повышение эффективности использования производственного и социального элементов инфраструктуры пограничных территорий будет способствовать ускоренному прохождению экспортных и импортных товаров через пограничную территорию. Транзитный потенциал Украины имеет высокую перспективность и ценность, его эффективная реализация даст возможность дополнительно получить значительные финансовые ресурсы, занять достойное место среди ведущих стран-транзитеров, использовать преимущества своего геополитического и геоэкономического расположения. Научная новизна исследования заключается в определении реальной оценки состояния пограничной инфраструктуры Украины в условиях расширения ЕС. Разработано научно методические рекомендации, направленные на определение факторов улучшения развития пограничной инфраструктуры. Практическая значимость заключается в возможности использования результатов исследования для анализа пограничного сотрудничества, а также в разработке рекомендаций относительно усовершенствования пограничной инфраструктуры между Украиной и Евросоюзом.

Ключевые слова: *интеграция, пограничное сотрудничество, пограничный регион, пограничная инфраструктура, таможенная инфраструктура, транспортная система, транзитный потенциал.*

Erfan Eve A., Korol Maryna Yu.

MODERN STATE OF THE BORDER INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF UKRAINE WITH EU COUNTRIES

The relevance of research topic is caused by the desire of Ukraine to become a full member of the European Union. The process of joining Ukraine into the European integration space requires coordination of efforts to development of cooperation with the EU and in the first place with the Ukrainian neighbors. Since the development of the border region is directly dependent on the state of its infrastructure it is important to define the features of border infrastructure development of Ukraine in the context of EU enlargement. Purpose of the article is a study of current state of border infrastructure of Ukraine, clarifying the problems of its development, identifying ways of improvement and further development in terms of enlargement of the European Union. The method of system analysis has been used for analyzing the border activities of Ukraine, the differences between the state of border infrastructure of Ukraine and the EU have been defined due to the comparison method, the method of forecasting has been used while determining the ways of improving the infrastructure in Ukraine. The importance of the development and functioning of border and customs infrastructure in Western region of Ukraine has been estimated. The specifics of border territories have been predetermined by their transit capacity that requires a special approach to building the infrastructure elements. Primarily the increase of the capacity of border infrastructure, communications, possibilities of servicing much larger goods, transport and people flows. It is impossible to implement customs control and customs clearance of goods, counteraction to smuggling, creation of favorable conditions for accelerating trade without a developed customs infrastructure. The problem of border infrastructure activity is detected (an insufficient amount of checkpoints, inappropriate level of construction and low bandwidth situations), which weakens the competitive position of our country on the market of transit transportations. In order to solve existing problems and to carry out transit functions of the state and to improve the indicators of their realization it is necessary to provide adequate funding for the transportation field first. For the improvement of the efficiency of the implementation of the state policy in the field of security of the state border it is important to implement integrated border management. The increasing of the effectiveness of the use of production and social elements of infrastructure border territories will facilitate the accelerated crossing of exported and imported goods through the bordering territories. Ukraine's transit potential has high prospects and value, its effective implementation will enable to additionally obtain significant financial resources, to occupy a worthy place among the leading transit countries, to take advantage of its geopolitical and geo-economic location. The scientific novelty of the research is to determine the real assessment of the state of Ukrainian border infrastructure in terms of the EU enlargement. Scientific and methodological recommendations have been developed, aimed at identifying factors for improvement of border infrastructure development. The practical significance of the paper is that the research results can be used to analyze cross-border cooperation and to develop recommendations for the improvement of border infrastructure between Ukraine and the EU.

Keywords: *integration, cross-border cooperation, border region, border infrastructure, customs infrastructure, transport system, transit potential.*

Одержано 14.03.2017 р.

УДК 339.97:351.82

Неботов Петро Григорович,
директор,
Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У науковій праці наведено результати узагальнень дії експортного контролю як інструменту зовнішньоекономічної політики держави. Мета статті – навести результати узагальнень щодо сутності експортного контролю як об'єкта економічного дослідження та інструмента зовнішньоекономічної політики держави. Вказано, що експортний контроль як суспільне явище ґрунтується на складному поєднанні та протиріччях економічних інтересів, а як механізм – є складною управлінською та організаційно-економічною процедурою. Доведено, що експортний контроль, якщо його сприймати як сукупність обмежувальних норм, суттєво впливає на показники виробничої та фінансової діяльності підприємств, що займаються виробництвом і постачанням товарів та послуг військового призначення. З цієї точки зору експортний контроль слід розглядати як фактор, що здатен впливати на конкурентну позицію підприємств, які функціонують у ринковому середовищі як господарюючі суб'єкти, а також на показники зовнішньоекономічної діяльності національного господарства. Зроблено висновок, що експортний контроль представляє інтерес як явище, в якому реалізується функціональне призначення певного суспільного процесу, зокрема у сфері економічних відносин в частині виробництва та реалізації (споживання) певних товарів і послуг, причому наслідки цього процесу можуть бути оцінені у грошових (вартісних) показниках. Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави стосується лише порівняно невеликої групи товарів і послуг (товарів та послуг, які мають військове призначення або можуть бути використані у військових цілях), на які розповсюджуються міжнародні та національні обмеження. Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні експортного контролю як важливої складової режиму міжнародної безпеки, що здатен суттєво впливати на динаміку і показники економічної діяльності, міжнародної торгівлі, інвестиційної активності. Наукова новизна дослідження полягає у припущенні, що посилення обмежень у сфері експортного контролю (встановлення заборон, розширення списків товарів, запровадження додаткових адміністративних процедур тощо) призводить до гальмування економічної активності. І навпаки, пом'якшення обмежень здатне призвести до стимулювання економічної активності. Тому використання експортного контролю як інструменту зовнішньоекономічної діяльності має бути досить «обережним», враховувати геополітичні, військові, економічні аспекти. Подальші дослідження будуть спрямовані на оцінювання впливу змін режиму експортного контролю на динаміку експортної активності.

Ключові слова: *контроль, експортний контроль, економічне дослідження, управління, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна політика.*

ВСТУП

Постановка проблеми. В сучасній економічній літературі панує думка, що експорт здатен підвищити економічний добробут країни. Справді, завдяки експорту у країні базування підтримується виробництво певних економічних благ (відповідно – підтримуються зайнятість та інвестиційна активність) і забезпечується надходження доходу від іноземних покупців. Своєю чергою, до бюджету країни базування надходять податкові платежі.

Але на практиці існують випадки, коли необхідне обмеження експорту. Як правило, рішення про обмеження експорту може ухвалюватися у випадку, якщо експорт певного економічного блага може зашкодити національним інтересам. Приміром, обмеження експорту мають місце, коли держава базування не має достатнього обсягу певного економічного ресурсу, аби підтримувати певний обсяг експорту або забезпечити потреби внутрішнього ринку у цьому ресурсі (так, Україна обмежує експорт зернових з метою забезпечення достатніх запасів власного виробництва). Існують випадки, коли експорт обмежується на виконання міжнародних зобов'язань держави (наприклад, у випадку запровадження компетентною міжнародною або національною організацією санкцій щодо країни, яка порушила норми міжнародного права або взяті на себе зобов'язання). Також обмеження експорту можливе, якщо йдеться про економічні активи (товари, послуги, технології, інформацію) військового та подвійного призначення. Вважається, що такі активи, у випадку їхнього використання неконтрольованими отримувачами, можуть нанести шкоду глобальному миру або призвести до загострення тероризму.

Таким чином виник феномен експортного контролю – як ідея нормативного (законодавчого) обмеження «небажаного» експорту певних активів, якщо використання цих активів іншими країнами каталізує ризики глобальної безпеки.

У той же час в економічній літературі майже немає розвідок з питань побудови організаційно-економічних механізмів експортного контролю, висвітлення економічної сутності експортного контролю як інструмента зовнішньоекономічної політики держави, технологій експортного контролю з урахуванням сучасних змін геоекономічної ситуації. Тому доцільно провести дослідження, що спрямовані на з'ясування сутності експортного контролю, як інструмента зовнішньоекономічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У економічній літературі майже не представлено

публікацій з питань організації експортного контролю, визначення економічної сутності експортного контролю як інструмента зовнішньоекономічної політики держави. Окремі узагальнення організаційного та управлінсько-правового характеру наведено у посібнику за редакцією О. М. Гришуткіна [1]. Розуміння економічної сутності експортного контролю також наводиться у тритомнику «Економічна енциклопедія» (відповідальний редактор С. В. Мочерний) [3] та у окремих публікаціях, розміщених у мережі Інтернет [2; 4]. Процедури експортного контролю регламентовано також законодавством України [5]. Проте вказані джерела не розкривають змісту експортного контролю як інструменту зовнішньоекономічної політики держави.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – навести результати узагальнень щодо розуміння експортного контролю як об'єкта економічного дослідження та інструменту зовнішньоекономічної політики держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Експортний контроль, як управлінська технологія, встановлюється та регламентується нормами права [2]. Джерелом правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності є, в першу чергу, акти міжнародного законодавства (міжнародні договори й угоди), що ратифіковані державою в установленому порядку. Специфічним джерелом міжнародно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності є звичаї міжнародної торгівлі. Також у практиці міжнародно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності використовуються форми типових контрактів, які можуть використовуватися суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при здійсненні певних стандартних операцій [6, с. 30-42].

У практиці регулювання зовнішньоекономічної діяльності існують непоодинокі випадки ухвалення міжнародних нормативно-правових актів, що спрямовані на заборону або суттєве обмеження економічної діяльності суб'єктів такої діяльності [7, с. 245]. Вказане «обмежувальне» регулювання оформлюється, як правило, за допомогою міжнародних договорів та угод.

Особливу групу міжнародно-правових джерел, які забороняють або суттєво обмежують зовнішньоекономічну активність суб'єктів господарювання, є наднаціональні нормативно-правові акти у сфері експортного контролю [4]. У цих актах встановлені (визначені) правові норми, що забороняють або обмежують певні економічні операції (продаж, поставку, транзит, обмін тощо) економічних активів (товарів, послуг, технологій, ноу-хау, комерційної інформації тощо) військового або подвійного призначення.

Наднаціональні нормативно-правові акти у сфері експортного контролю спрямовані на практичну реалізацію міжнародної політики експортного контролю, ключовими завданнями якої є обмеження розповсюдження у світі зброї масового ураження, у першу чергу ядерної, бактеріологічної, хімічної зброї, боротьба з міжнародним тероризмом, підтримка глобального миру та стабільності, забезпечення міжнародного контролю над переміщенням товарів та послуг військового та подвійного призначення тощо [2; 4].

Одначе слід розуміти, що норми наднаціональних нормативно-правових актів (Конвенцій, договорів, угод) у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі щодо експортного контролю, розповсюджуються лише на ті держави та їхніх суб'єктів (підприємств, підприємців), які приєдналися до відповідних нормативно-правових актів. Іншими словами, держава лише у тому випадку зобов'язана виконувати вимоги, що містяться у закріплених міжнародно-правовими документами нормах права, коли вона ратифікувала відповідний документ, тобто добровільно його визнала, взяла зобов'язання виконувати та здійснила необхідні «внутрішні» процедури (ратифікацію). Приміром, в Україні будь-який міжнародний договір лише тоді виконується та набуває силу акту внутрішнього законодавства, коли буде, у відповідності до встановленої процедури, ратифікований Верховною Радою та підписаний Президентом України.

Відтак, можемо зробити важливий висновок, що норми наднаціональних нормативно-правових актів (Конвенцій, договорів, угод) у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі щодо експортного контролю, діють не «загально», а «вибірково» – лише у певних країнах [6, с. 52]. У сфері експортного контролю ухвалено кілька наднаціональних нормативно-правових актів, і відповідно у різних країнах діють різні акти. Окрім того, у кожній країні склалася різна «комбінація» чинних для неї нормативно-правових актів наднаціонального рівня.

Національними джерелами регулювання зовнішньоекономічної діяльності є акти національного законодавства. У першу чергу, слід згадати нормативно-правові акти, що регулюють загальні засади економічної діяльності (приміром, в Україні це Цивільний, Господарський та Митний Кодекси). У багатьох країнах у сфері зовнішньоекономічної діяльності ухвалені і діють також «специфічні» нормативно-правові акти – тобто ті нормативно-правові акти, які регулюють певну сферу такої діяльності. Приміром, нормативно-правові акти у сфері експортного контролю є «специфічними», оскільки вони встановлюють правила та процедури переміщення через державний і митний кордони не усіх економічних активів, а лише тих, що мають військове або подвійне призначення. В Україні діє Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [5].

У законодавстві України експортний контроль визначається як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки і

відповідно до міжнародних зобов'язань України [5].

Вказане визначення є правовим (нормативним), оскільки сформульовано та внесено до нормативно-правового акту законодавцем з метою врегулювання специфічних суспільних відносин (відносин у певній сфері правового регулювання). Іншими словами, вказане визначення застосовується одночасно як норма та джерело права в певних правових ситуаціях. В ньому з урахуванням міжнародних зобов'язань держави віддзеркалено концептуальне бачення уповноваженого органу державної влади (парламенту) про зміст, призначення та механізм експортного контролю.

Як об'єкт економічного дослідження експортний контроль можна визначити наступним чином: «Експортний контроль – це управлінський та організаційно-економічний механізм контролю за міжнародним переміщенням економічних активів (товарів, робіт, послуг, технологій, об'єктів інтелектуальної власності, інформації та ін.) військового або подвійного призначення відповідно до міжнародних зобов'язань та вимог законодавства».

Отже, як організаційно-економічний механізм експортний контроль можна і доцільно вивчати в системі економічних параметрів. Серед цих параметрів, зокрема, можемо назвати наступні: загальний обсяг витрат на підтримку функціонування системи експортного контролю; економічна результативність експортного контролю; середній розмір витрат на реалізацію контрольного заходу у сфері експортного контролю; обсяг коштів, отриманих внаслідок надання адміністративних послуг у сфері експортного контролю; обсяг доходу, отриманих внаслідок ліцензування та акредитації певних видів діяльності у сфері експортного контролю; обсяг експортних поставок, дозволених органами експортного контролю тощо.

Зовнішньоекономічна політика держави реалізується через певні методи та інструменти, тобто специфічні методичні прийоми і важелі, що використовуються уповноваженими органами державної влади задля стимулювання або обмеження певних видів зовнішньоекономічної діяльності з метою вирішення специфічних економічних та організаційно-управлінських завдань [6, с. 18].

Усі методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності умовно поділяються на тарифні (тарифно-податкові) і нетарифні (організаційно-розпорядчі) [7, с. 247]. Тарифні методи проявляються у використанні тарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності. На практиці реалізація тарифних методів полягає у маніпулювання митом або митними ставками.

В сучасній економіці набувають усе більшого поширення нетарифні методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Інколи ці методи ще називають організаційно-адміністративними, оскільки їхнє застосування, як правило, не надає учасникам зовнішньоекономічної діяльності можливості вибору моделі поведінки. Поширення застосування нетарифних методів регулювання є закономірним наслідком глобалізації економіки, «стирання» економічних кордонів, поширення міжнародної міграції капіталу, транснаціоналізації виробництва.

Нетарифні методи регулювання реалізуються за допомогою таких основних інструментів [8, с. 156]:

– кількісні обмеження (контингентування, квотування та ліцензування),

– «добровільні» обмеження експорту,

– приховані методи торговельної політики (технічні бар'єри, які проявляються у вимогах до дотримання національних стандартів, санітарно-гігієнічних норм, вимог законодавства про захист прав споживачів, специфічної упаковки та маркування, виконання ускладнених митних формальностей, отримання сертифікатів якості тощо; виконання ускладнених процедур у окремих сферах: державні закупівлі, будівництво, фінансове посередництво, окремі види виробництва; наявність вимог щодо вмісту вітчизняних комплектуючих тощо),

– фінансові методи торгівельної політики (субсидії, кредитування, демпінг),

– адміністративно-імперативні методи регулювання (норми міжнародного права, міжнародні договори та угоди, торгівельні договори, правові режими).

На нашу думку, інструменти експортного контролю відносяться до групи нетарифних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Вимоги у сфері експортного контролю є імперативними і не передбачають можливостей широкої самостійності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

У чому полягає об'єктивна необхідність експортного контролю як інструменту зовнішньоекономічної політики держави? Перш за все – у розумінні доцільності заборони або обмеження поставок окремих товарів та зброї, у першу чергу, зброї та інших засобів масового ураження (зокрема, небезпечних речовин) до країн, які не здатні унеможливити використання цих товарів та зброї відповідно до норм міжнародного права.

Втім, у багатьох випадках заборона або обмеження експорту на основі дії правил та процедур експортного контролю має суто економічну мотивацію. Не секрет, що економічні активи військового або подвійного призначення нерідко є результатом низки наукових досліджень, інтелектуальної праці багатьох наукових колективів, використання унікального обладнання, застосування високих технологій тощо, і відповідно ці економічні активи створені за рахунок величезних бюджетних видатків. Тому неконтрольований експорт таких економічних активів може мати вкрай негативні економічні наслідки для країни-експортера. Не слід забувати, що сучасна продукція військового або подвійного призначення характеризується значним степенем новизни (інноваційності), а тому бездумний експорт такої продукції позбавляє державу-експортеру у можливості отриманні доходів від продажу відповідних патентів та ліцензій.

Отже, експортний контроль, як інструмент економічної політики держави, пов'язаний також із намаганням держав (національних урядів) захистити власні національні економічні інтереси.

У той же час слід розуміти, що експортний контроль можна розглядати і як механізм (у формі сукупності певних норм, приписів, стандартів, що є обов'язковими до виконання учасниками специфічних суспільно-економічних відносин), і як управлінський інструмент (у формі впливу держави на певні економічні рішення економічних суб'єктів). При цьому експортний контроль є одночасно інструментом і зовнішньої, і економічної політики держави, оскільки норми (обмеження) щодо експорту окремих товарів та послуг встановлюються, як правило, на основі вимог міжнародного права та виходячи із принципів міжнародної, національної та економічної безпеки, а також економічних інтересів держави.

Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави стосується лише порівняно невеликої групи товарів і послуг (товарів та послуг, які мають військове призначення або можуть бути використані у військових цілях), на які розповсюджуються міжнародні та національні обмеження. Експортний контроль є механізмом, встановленим за результатами виконання норм міжнародних зобов'язань держави щодо встановлення обмежень передач товарів та послуг. У той же час експортний контроль є специфічною управлінською технологією, якою встановлені конкретні правила та процедури виконання міжнародних та національних приписів щодо порядку здійснення експортного контролю.

На нашу думку, експортний контроль також можна представити як сукупність управлінсько-адміністративних, організаційно-економічних, технологічних та правових засобів забезпечення контролю за виконанням суб'єктами господарювання правил і процедур у сфері міжнародного переміщення окремих економічних активів та факторів. Результати дослідження про еволюцію та зміст цих засобів в Україні будуть наведені у наступному розділі роботи.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, як правило, не здатні оцінити економічні та інші втрати від участі у операціях з придбання або продажу економічних активів військового або подвійного призначення, оскільки за своєю економічною сутністю зовнішньоекономічна діяльність має підприємницьку природу, а тому суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, здійснюючи таку діяльність, орієнтуються перш за все на досягнення позитивного підприємницького результату. У той же час на практиці існують випадки, коли доцільним є обмеження експорту. У багатьох випадках заборона або обмеження експорту на основі дії правил та процедур експортного контролю має суто економічну мотивацію.

Експортний контроль як інструмент економічної політики держави пов'язаний також із намаганням держав (національних урядів) захистити власні національні економічні інтереси. Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави стосується лише порівняно невеликої групи товарів і послуг (товарів та послуг, які мають військове призначення або можуть бути використані у військових цілях), на які розповсюджуються міжнародні та національні обмеження.

Експортний контроль представляє інтерес як явище, в якому реалізується функціональне призначення певного суспільного процесу, зокрема у сфері економічних відносин в частині виробництва та реалізації (споживання) певних товарів і послуг, причому наслідки цього процесу можуть бути оцінені у грошових (вартісних) показниках.

За результатами вивчення сутності експортного контролю можна зробити висновок, що експортний контроль, виступаючи важливою складовою режиму міжнародної безпеки, здатен суттєво впливати на динаміку і показники економічної діяльності, міжнародної торгівлі, інвестиційної активності. З одного боку, експортний контроль переслідує мету підтримки глобального миру та стабільності, що проявляється у виконанні завдань нерозповсюдження зброї масового ураження, підтримки дієвості міжнародних та національних систем експортного контролю, заборони або суттєвих обмежень переміщень (експорт, імпорт, транзит) економічних активів (товарів, послуг, технологій, інформації) військового та подвійного призначення, встановлення процедур контролю за діяльністю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що провадять операції з такими економічними активами.

З іншого боку, експортний контроль фактично забороняє або обмежує економічну активність, оскільки переміщення (імпорт, експорт, транзит) будь-яких економічних активів – це діяльність економічна, що передбачає відплатність. Логічно припустити, що будь-які рішення у сфері експортного контролю здатні призводити до зміни характеру економічних процесів у державі. Посилення обмежень у сфері експортного контролю (встановлення заборон, розширення списків товарів, запровадження додаткових адміністративних процедур тощо) призводить до гальмування економічної активності. І навпаки, пом'якшення обмежень здатне призвести до стимулювання економічної активності. Тому використання експортного контролю як інструменту зовнішньоекономічної діяльності має бути досить «обережним», враховувати геополітичні, військові, економічні аспекти.

У подальшому слід провести оцінювання впливу змін режиму експортного контролю на динаміку експортної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галака С. П. Експортний контроль в системі міжнародної безпеки [навчальний посібник] / С. П. Галака, О. М. Гришуткін, Г. М. Перепелиця, О. І. Сівер / За ред. О. М. Гришуткіна. – Київ: КНУ, 2013. – 336 с.

2. Експортний контроль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3409-eksportnij-kontrol.html.

3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

4. Експортний контроль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3409-eksportnij-kontrol.html.

5. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/549-15.

6. Коломацька С. П. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: правове регулювання та гарантії здійснення [навчальний посібник] / С. П. Коломацька. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 288 с.

7. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки [підручник] / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – Львів: ЛНУ, 2000. – 592 с.

8. Передерій О. С. Міжнародні економічні відносини [навчальний посібник] / О. С. Передерій. – К.: Знання, 2008. – 264 с.

9. Україна в процесах міжнародної інтеграції / за ред. В. Р. Сіденка. – Х.: Форт, 2003. – 280 с.

Неботов Петр Григорьевич

ЭКСПОРТНЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В научной работе приведены результаты обобщения экспортного контроля как инструмента внешнеэкономической политики государства. Цель статьи – предложить результаты обобщений относительно сущности экспортного контроля как объекта экономического исследования и инструмента внешнеэкономической политики государства. Доказано, что экспортный контроль как общественное явление основывается на сложном сочетании и противоречиях экономических интересов, а как механизм – является сложной управленческой и организационно-экономической процедурой. Доказано, что экспортный контроль, если его воспринимать как совокупность ограничительных норм, существенно влияет на показатели производственной и финансовой деятельности предприятий, занимающихся производством и поставкой товаров и услуг военного назначения. С этой точки зрения экспортный контроль следует рассматривать как фактор, способный влиять на конкурентную позицию предприятий, функционирующих в рыночной среде как хозяйствующие субъекты, а также на показатели внешнеэкономической деятельности национального хозяйства. Сделан вывод, что экспортный контроль представляет интерес как явление, в котором реализуется функциональное назначение определенного общественного процесса, в частности в сфере экономических отношений в части производства и реализации (потребления) определенных товаров и услуг, причем последствия этого процесса могут быть оценены в денежных (стоимостных) показателях. Экспортный контроль, как инструмент внешнеэкономической политики государства, касается лишь сравнительно небольшой группы товаров и услуг (товаров и услуг, которые имеют военное назначение или могут быть использованы в военных целях), на которые распространяются международные и национальные ограничения. Практическое значение полученных результатов заключается в определении экспортного контроля, как важной составляющей режима международной безопасности, который способен существенно влиять на динамику и показатели экономической деятельности, международной торговли, инвестиционной активности. Научная новизна исследования заключается в предположении, что усиление ограничений в сфере экспортного контроля (установление запретов, расширение списков товаров, введение дополнительных административных процедур и т.п.) приводит к торможению экономической активности. И наоборот, смягчение ограничений способно привести к стимулированию экономической активности. Поэтому использование экспортного контроля как инструмента внешнеэкономической деятельности должно быть достаточно «осторожным», учитывать геополитические, военные, экономические аспекты. Дальнейшие исследования будут направлены на оценку влияния изменений режима экспортного контроля на динамику экспортной активности.

Ключевые слова: *контроль, экспортный контроль, экономическое исследование, управление, внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономическая политика.*

Nebotov Petro Hr.

EXPORT CONTROL AS AN INSTRUMENT OF FOREIGN ECONOMIC POLICY OF THE STATE

The scientific work shows the results of generalizations of export controls as an instrument of foreign trade policy. The purpose of the article is to present the results of generalizations concerning the nature of export controls as an object of economic research and tools of foreign economic policy of the state. It has been indicated that export controls as a social phenomenon is based on a complex combination of contradictions and economic interests, and as a mechanism is a complex of administrative, organizational and economic procedure. It has been proved that the export controls, if taken as a set of restrictive regulations, has a significant effect on the performance of industrial and financial activity of the enterprises engaged in the production and supply of goods and services for military purposes. From this perspective, export controls should be considered as a factor that can affect the competitive position of enterprises operating in the market environment as an economic entity, as well as the foreign economic activity of the national economy indicators. It has been concluded that the export controls is interesting as a phenomenon in which the functionality of a particular social process is implemented, in particular in the field of economic relations in terms of production and sales (consumption) of certain goods and services, and the consequences of this process can be measured in money (cost) indicators. Export control as an instrument of foreign economic policy of the state applies only to a relatively small group

of goods and services (goods and services that have a military purpose, or may be used for military purposes), which are international and national restrictions. The practical significance of the results is the definition of export controls, as an important component of international security regime, can significantly affect the dynamics and economic performance, international trade, investment activity. The scientific novelty of the research lies in the assumption that icrease of restrictions in the field of export control (setting restrictions, expanding the lists of goods, the introduction of additional administrative procedures, etc.) leads to inhibition of the economic activity. Conversely, easing restrictions can lead to stimulation of economic activity. Therefore, the use of export controls as a tool of foreign economic activity should be enough "cautious", take into account the geo-political, military and economic aspects. Further research will be aimed at assessing the impact of changes in export control regimes on the dynamics of export activity.

Keywords: *control, export controls, economic research, management, foreign trade, foreign economic policy.*

Одержано 21.01.2017 р.

УДК 332:631.1

Паляничко Ніна Іванівна,
к.е.н., старший науковий співробітник,
Національна академія аграрних наук України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ

Метою статті є вивчити сучасний стан і роль інвестицій для розвитку аграрного сектора України як ключової складової забезпечення збалансованого рівня використання земель сільськогосподарського призначення та визначити еколого-економічні показники ефективності їх залучення. Методи: аналізу й синтезу, абстрактно-логічний, статистичного аналізу, графічний. Обґрунтовано роль інвестиційної діяльності у розв'язанні проблеми досягнення збалансованого рівня землекористування у сільськогосподарському секторі економіки України. Продемонстровано, що існуючі обсяги та напрями використання фінансових надходжень у сектор сільського господарства не забезпечують досягнення збалансованого рівня землекористування. Існуючі підходи ведення рослинництва спрямовані на підвищення рентабельності агропідприємств за рахунок використання природньої родючості ґрунтів, що несе загрозу рівню агроекологічної та продовольчої безпеки. Інтеграція інтересів екології та економіки дозволить вирішити проблему пошуку компромісу між забезпеченням прийнятного рівня рентабельності і агроекологічної безпеки регіонів всіх таксономічних рівнів. Тобто, якщо кошти витрачено раціонально і заходи впроваджено згідно науково-обґрунтованих технологічних вимог, то з високим рівнем ймовірності можна очікувати позитивного відгуку стану ґрунтів. Виходячи з таких передумов, запропоновано систематизацію обраного переліку показників якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення у якості індикаторів ефективності використання інвестиційних ресурсів. Інтегральними показниками, крім просторово-територіальної структури земельних угідь та структури посівних площ сільськогосподарських культур сівозмін, виступають бездефіцитний баланс гумусу і поживних речовин, рівень забруднення. Цей аспект є новим поглядом на удосконалення еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого рівня землекористування та має потенціал щодо практичного використання для впровадження державної програми охорони земель. Водночас впровадження такої програми вимагає фінансового забезпечення, а відтак і механізмів контролю виконання робіт та системи індикаторів ефективності залучення коштів, у якості яких можна розглядати результуючий стан використання земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: *збалансоване землекористування, агроекологічна безпека, ґрунти, землі сільськогосподарського призначення, ефективність використання інвестиційних ресурсів*

ВСТУП

Постановка проблеми. Досягнення збалансованого рівня використання земель, і сільськогосподарського призначення у тому числі, залежить не лише від обсягів, а і від ефективності використання інвестиційних ресурсів в сферу агровиробництва. Адже тенденції екстенсивного використання земель в умовах нехтування принципами їх охорони спричинили багато складних проблем, зокрема знецінення принципів збалансованого землекористування обумовило дисбаланс структури інвестицій в Україні гіпертрофічним фінансуванням пріоритетних галузей. Наразі постає необхідність розв'язаннях проблеми залучення фінансових ресурсів у галузь сільського господарства, і найбільш гостро стоїть проблема пошуку компромісів між збереженням рівня рентабельності процесу виробничої діяльності

агропідприємств на тлі відновлення і збереження родючості ґрунтів та забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем оптимізації використання земельно-ресурсного потенціалу як територіального базису організації сільськогосподарського виробництва присвячено роботи І. К. Бистрякова, Д. С. Добряка, В. Т. Гриневецького, Н. А. Макаренка, Б. С. Носко, О. Г. Тараріка, О. І. Фурдичка та ін. Теоретичні й прикладні аспекти залучення та економічної оцінки інвестицій досліджено в наукових працях відомих учених: А. П. Гайдуцького, В. М. Гейця, М. Я. Дем'яненка, С. М. Кваші, М. І. Кісіля, Г. М. Підлісецького, П. Т. Саблука та інших. Незважаючи на певний науковий доробок, організаційно-економічні аспекти залучення інвестицій як складової в забезпеченні збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування та еколого-економічні показники ефективності їх використання потребують додаткового вивчення.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є вивчення сучасного стану і ролі інвестицій в аграрний сектор України як ключової складової забезпечення збалансованого рівня використання земель сільськогосподарського призначення та визначення еколого-економічних показників ефективності їх використання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За умов сучасної економічної кризи, як для регіонів будь-якого таксономічного рангу, так і для підприємств аграрного сектору економіки України, однією з головних проблем є залучення інвестиційних ресурсів. Наявність фінансових інвестицій призводить до покращення всіх результатів процесу сільськогосподарського виробництва як соціального, так і технологічного, а врешті і еколого-економічного характеру. Не є виключенням і використання земель. Досягнення збалансованого рівня землекористування потребує тривалих інвестиційних надходжень у значних обсягах та прямо чи опосередковано, впливає на решту сторін життєдіяльності .

Про глибину інвестиційної кризи і інвестиційну ємність аграрного сектору свідчить і структура загальних фінансових витрат у галузі (рис. 1).

**враховано у категорії «Матеріальні витрати, які враховано в собівартості продукції»*

Рис. 1. Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (відсотків)

Джерело: авторська розробка на основі даних [1]

Найбільшу частку у структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції за весь період спостережень займають матеріальні витрати, за рахунок яких формується собівартість продукції, і тенденція до зростання їх частки лишається стабільною. Так, якщо станом на 1990 р. на вказану категорію витрат припадало 49,4% від загальних обсягів надходжень на виробництво у агросекторі, то у 2010 р. цей параметр становив вже 69%, а у 2015 – 74%, тобто прогрес становить більш як 33,6%. Такий ріст пояснюється ростом цін, перш за все на пальне і мастильні матеріали, частка яких у структурі витрат зросла найбільше – майже у 4 рази, мінеральні добрива, на які припадало лише 9% у 1990 р., у 2015 р. вже склала чверть, тобто зросла майже у 3 рази. Також зросли витрати на оплату послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями на 68%, на запасні частини зросла – на 39%. Натомість відбувається скорочення витрат на соціальні заходи у 2,6 рази, електроенергію та паливо у 1,5 та 2,6 разів, відповідно. Сума

амортизації основних засобів зменшилася з 9,8 до 5,4%. Нинішня матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва є надмірно спрацьованою й продовжує високими темпами деградувати. Знос техніки, необхідної для виконання основних технологічних операцій, щорічно істотно випереджає темпи оновлення. Наряду з фактором високого рівня зносу, показником рівня інвестицій є динаміка кількості сільськогосподарських машин та обладнання, табл. 1.

Як видно з табл. 1, всі показники наявності сільськогосподарської техніки як для рослинницької, так і тваринницької галузей показують стабільне скорочення. Збільшення спостерігається лише для обладнання, що пов'язано з поливом земель, хоча наявність дощувальних машин скоротилась за період 2010-2013 роки лише менш, як на 3%, проте машин і пристроїв для поливу збільшилось більш як на 61%, водяних насосів і насосних станцій на 44% [1]. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України 90% існуючих зернозбиральних комбайнів і тракторів вичерпали свій технічний ресурс, при цьому фактичні терміни експлуатації більшості основних засобів у 2-2,5 рази перевищують нормативні. Рівень зношення тракторів перевищує 70%, комбайнів – 75-98%. Списання техніки у 10 разів перевищує її придбання [3]. Як наслідок, навантаження на працюючу техніку у 3-7 разів більші, ніж відповідний показник у розвинених країнах, що своєю чергою, сприяє прискоренню процесів зношування технічного ресурсу парку сільськогосподарських машин.

Слід відмітити, що найбільше скорочення витрат спостерігається за статтею «корми» з 1990 р. (у понад 9 разів), що у комплексі зі скороченням кількості установок та агрегатів для доїння корів (майже у 6 разів, табл. 1) говорить про стабільність скорочень поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ). Зазначені результати аналізу свідчать про зростання антропогенного тиску на агроекосистему, про незбалансований спосіб ведення землекористування, адже поголів'я ВРХ постійно скорочується, що є важливим чинником збереження родючості земель. Збільшення обсягів внесення мінеральних видів добрив не може кардинально покращити агрохімічні показники ґрунтів, оскільки науково обґрунтованим є комплексний підхід до технології удобрювання, за умов якого необхідно поєднання органічної компоненти з мінеральною, а їх співвідношення і технологія внесення різняться залежно від багатьох параметрів (тип ґрунту, тип вирощуваної культури, рівень зволоження тощо).

Таблиця 1

Динаміка стану технічного оснащення сільськогосподарських підприємств України

Показник	1996	2000	2005	2010	2013	2015[1]	+/- 2013 до 1996, %
Наявність тракторів, тис. шт.	441,7	318,9	216,9	151,3	146,0	127,9	-66,9
Потужність двигунів тракторів, тисяч кВт	28078	20611	14792	12557	12908	12033	-54,0
Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	85928	65240	47150	32750	30061	26735	-65,0
Наявність кукурудзозбиральних комбайнів, шт.	12040	7874	4750	2548	2009	1634	-83,3
Наявність бурякозбиральних машин, шт.	18334	12982	8478	4240	3037	2427	-83,4
Наявність установок та агрегатів для доїння корів, шт.	58723	33498	16783	10865	11195	10232	-80,9
Наявність енергетичних потужностей, тисяч кВт	100700	69777	46249	36739	43223	31020	-57,1
Забезпеченість енергетичними потужностями, кВт/100 га посівної площі	380	312	251	193	218	166	-42,6

[1]*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, дані за 2014-2015 рр. також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції*

Джерело: опрацьовано автором на основі даних [1]

Формування та визначення збалансованої структури матеріальних потреб сільськогосподарських товаровиробників, прогресивних засобів і методів їх задоволення потребує врахування екологічних аспектів землекористування. Інтеграція інтересів екології та економіки дозволить вирішити проблему пошуку компромісу між забезпеченням прийнятного рівня рентабельності агровиробництва і агроекологічної безпеки регіонів всіх таксономічних рівнів. Шлях розв'язання окреслених проблем пролягає через перебудову виробничо-технічної бази галузі, оновлення парку сільськогосподарських машин та обладнання, що дасть змогу значно збільшити обсяги та ефективність виробництва екологічно чистої продукції.

Так, за даними Міністерства аграрної політики, аграрний сектор України потребував станом на 2010 р. 250 млрд. грн. капіталовкладень для оновлення основних засобів виробництва, а за даними Державного комітету статистики України обсяги інвестицій у сільське господарство в цілому щорічно зростали від 11,6 млрд. грн. у 2010 р. до 18,6 млрд. грн. у 2013 р. та у 2015 це значення досягло позначки 30,1 млрд. грн. (у фактичних цінах). Для порівняння наведені значення займали від 6,1% у 1990 р. від загального підсумку капітальних інвестицій до 11% у 2015 р. [1], але ці кошти спрямовувались суто на виробничі проекти, а не на підвищення рівня агроекологічної безпеки та охорону ґрунтів [2]. Фінансово-кредитні установи не зацікавлені у здійсненні інвестиційних операцій у захист навколишнього природного середовища, оскільки,

система амортизації не забезпечує умов простого відтворення основних фондів і потребує удосконалення інвестування у оборотні кошти.

Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює ощадливого ставлення до землі, адже на тлі загального скорочення площі сільськогосподарських угідь розподіл території між складовими її компонентами є свідченням незбалансованого землекористування. Скорочення площ буферних, з точки зору екологічної стійкості агроландшафтів, категорій землекористування, якими виступають перелоги та багаторічні насадження з одночасним розширенням площі ріллі, сприяє зниженню загального рівня агроекологічної безпеки та збільшенню орнонепридатних ділянок. За даними Держгеокадастру зараз потребують консервації 1 млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими являються 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими – 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивації майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р., консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 46,8 тис. га, що становить лише 17,5% площ від необхідних, з яких лише 26 тис. га припадає на ріллю), табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка здійснення заходів з охорони земель

Назва заходу	**1995**	**2005**	**2010**	**2015**
Рекультивовано земель, тис. га	8,4	2,1	0,5	0,1
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, км	157,8	15,2	8,5	0,2
Залужено деградованої і забрудненої ріллі, тис. га	12,8	6,3	1,0	0,2

Таким чином, існуючий спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку, носить деструктивний вплив не лише на ґрунти, а спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Ситуація потребує прийняття управлінських рішень як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіонів, вплив яких у підсумку націлено на підвищення ефективності використання інвестиційних ресурсів у сільськогосподарському землекористуванні. У якості індикаторів ефективності використання коштів можна розглядати динаміку показників, які характеризують якість впровадження заходів, тобто, якщо кошти витрачено раціонально і заходи впроваджено згідно науково-обґрунтованих технологічних вимог у оптимальних обсягах, то з високим рівнем ймовірності можна очікувати позитивного відгуку стану ґрунтів. Всі показники, які пропонується розглядати у якості індикаторів рівня ефективності використання інвестиційних ресурсів у землекористування можна умовно поділити на групи:

1. Територіально-просторові:

– просторово-територіальна структура земельних угідь в межах регіону;

– структура посівних площ сільськогосподарських культур сівозмін та частка чистих парів у ній;

– частка ріллі на схилах крутизною 5-7 і більше градусів;

– частка площ ріллі з еродованими, малопродуктивними та деградованими ґрунтами;

2. Агрохімічні:

– бездефіцитний баланс гумусу та поживних речовин (азоту, фосфору, калію)

– частка зрошуваних земель у складі ріллі

– частка сильно кислих і кислих ґрунтів у складі ріллі

– частка ґрунтів у складі ріллі, забруднених важкими металами, залишками пестицидів і радіонуклідами

3. Фізико-хімічні:

– частка еродованих земель у складі ріллі (у першу чергу, сильно змитих і змитих);

– частка переущільнених ґрунтів у складі ріллі

Оптимальним прийнято вважати співвідношення екологічно дестабілізуючих угідь (рілля) до стабілізуючих (природні кормові угіддя, ліси, водні об'єкти з водоохоронними зонами) на рівні одиниці, тобто розораність території України не повинна перевищувати 40-50% [6]. До категорії чинників просторово-територіальної структури організації рослинництва відноситься також співвідношення посівних площ культур у сівозмінах. Виведення з експлуатації малопродуктивних і деградованих земель сприятиме забезпеченню раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, адже інтенсифікація землеробства передбачає нарощування обсягів врожаїв на родючих землях, де інвестиції у заходи зі збереження родючості є менш затратними. Важливим фактором відновлення і збереження родючості є розширення посівів бобових з одночасним скороченням до оптимального рівня частки просапних культур та площ чистих парів. Скорочення площі ріллі має відбуватись через заліснення схилів крутизною понад 7 та залуження схилів 5-7 із сильно еродованими ґрунтами.

Крім того, показниками ефективності використання інвестиційних ресурсів на впровадження комплексу науково-обґрунтованих заходів забезпечення збалансованого рівня землекористування можна вважати показники агрохімічного і фізико-хімічного якісного стану ґрунтів. У цьому контексті інтегральними показниками виступають бездефіцитний баланс гумусу і поживних речовин, рівень забруднення. При цьому забезпечення прийнятного рівня рентабельності виробництва продукції рослинницької галузі, потребує запровадження прогресивних технологій з оновленим парком сільськогосподарської техніки, що забезпечить ріст врожайності з високими параметрами якості.

Ураховуючи високу природну, ресурсну,

інфраструктурну привабливість аграрного сектору України, оптимальний показник сільськогосподарського спрямування іноземних інвестицій в Україні може дорівнювати питомій вазі галузі у структурі валового продукту. Максимально можливий рівень залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор – 50-70 дол. США на одного сільського жителя в рік [4]. Отже, обсяги і структура іноземного інвестування аграрної економіки не відповідають її потребам. Така ситуація зумовлена обмеженим доступом іноземних компаній до власності на землю, дією тимчасового мораторію на продаж землі, неможливістю включення її до статутних фондів господарських товариств та обмеженістю застави землі. Одним з основних напрямів підвищення інвестиційної привабливості земельних відносин України є включення землі в економічний оборот.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Забезпечення збалансованого рівня землекористування є основою досягнення прийнятного рівня агроекологічної безпеки і потребує впровадження широкомасштабної програми використання і охорони земель національного і регіонального рівнів. Водночас впровадження такої програми вимагає фінансового забезпечення, а відтак і механізмів контролю виконання робіт та системи індикаторів ефективності використання коштів. В такому контексті, у якості показників ефективності використання інвестиційних ресурсів на відтворення і збереження родючості ґрунтів, можна вважати результуючий стан використання земель сільськогосподарського призначення, що систематизовано за групами показників: якості територіально-просторової структури угідь та співвідношення посівних площ культур у сівозмінах категорій землекористування. Потребують подальшого опрацювання аспекти теоретико-методологічного обґрунтування практичного використання системи індикаторів ефективності використання інвестиційних ресурсів. Окреслені завдання загострюють актуальність відтворення служби охорони земель, яка забезпечить впровадження моніторингу не лише якісного стану ґрунтів, а і контролю за їх використанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2014 / Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – 379 с.

2. Аналітична записка щодо впровадження найбільш важливих інвестиційних проектів, які реалізуються в агропромисловому комплексі регіонів станом на 1 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/monitoring?nid=20665.

3. Гайдуцький А. П. Інвестиційна привабливість ринку землі в Україні / А. П. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 125-131.

4. Гайдуцький А. П. Суперечності інвестиційних процесів в аграрному секторі України / А. П. Гайдуцький // Статистика України. – 2004. – № 3. – С. 61-66.

5. Рейтинг регіонів по виробництву валової продукції сільського господарства у 2016 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/monitoring?nid=18796.

6. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. – К.: ТОВ «ВИК-ПРИНТ», 2010. – 111 с.

Паляничко Нина Ивановна

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИИ

Цель статьи – изучить современное состояние и роль инвестиций для развития аграрного сектора Украины как ключевой составляющей обеспечения сбалансированного уровня использования земель сельскохозяйственного назначения и определить эколого-экономические показатели эффективности их применения. Методы: анализа и синтеза, абстрактно-логичный, статистического анализа, графический. Обосновано роль инвестиционной деятельности в решении проблемы обеспечения сбалансированного уровня землепользования в сельскохозяйственном секторе экономики Украины. Продемонстрировано, что существующие объемы и направления использования финансовых поступлений в сектор сельского хозяйства не обеспечивают достижения сбалансированного уровня землепользования. Существующие подходы ведения растениеводства нацелены на повышение рентабельности агропредприятий за счет использования природного плодородия почв, что несет угрозу уровню агроэкологической и продовольственной безопасности. Интеграция интересов экологии и экономики позволит решить проблему поиска компромисса между обеспечением приемлемого уровня рентабельности и агроэкологической безопасности регионов всех таксономических уровней. Иначе, если средства использованы рационально и мероприятия внедрены согласно научно-обоснованным технологическим требованиям, то с высоким уровнем вероятности можно ожидать позитивного отзыва состояния почв. Исходя из таких предпосылок, предложено систематизацию определенного перечня показателей качественного состояния почв на землях сельскохозяйственного назначения в качестве индикаторов эффективности использования инвестиционных ресурсов. Интегральными показателями, кроме пространственно-территориальной структуры земельных угодий и структуры посевных площадей сельскохозяйственных культур севооборота, выступают бездефицитный баланс гумуса и питательных веществ, уровень загрязнения. Этот аспект является новым взглядом на усовершенствование эколого-экономического механизма обеспечения сбалансированного уровня землепользования и имеет потенциал практического

применения для имплементации государственной программы охраны земель. В тот же момент, внедрение такой программы требует финансового обеспечения, а значит и механизмов контроля выполнения работ и системы индикаторов эффективности привлечения средств, в качестве которых можно рассматривать итоговое состояние использования земель сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: *сбалансированное землепользование, агроэкологическая безопасность, почвы, земли сельскохозяйственного назначения, эффективность использования инвестиционных ресурсов.*

Palianychko Nina I.

ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY INDICATORS OF INVESTMENT IN LAND RESOURCES

The purpose is to examine the current state and role of investment for development of agrarian sector of Ukraine as a key component of ensuring sustainable use of agricultural land and determine the environmental and economic performance of their using. Methods: analysis and synthesis of abstract and logical, statistical analysis, graphic. The role of investment in solving the problems of achieving sustainable land use in the agricultural sector of Ukraine has been shown. It has been demonstrated that existing volumes and uses of financial income in the agricultural sector did not allow achieving the level of sustainable land use. Existing approaches to cropland is aimed at increasing the profitability of agricultural enterprises by natural soil fertility, which poses a threat level of agro ecological and food security. Integrating the interests of ecology and the economy will solve the problem of finding a compromise between ensuring an acceptable level of profitability and agricultural and ecological security for regions of all taxonomic levels. That is, if the money is spent rationally and measures are implemented under scientifically grounded technological requirements, then with high probability a positive response of soil can be expected. Based on these assumptions, the systematization of selected indicators list of soil quality on agricultural lands have been proposed as indicators of efficiency of investment resources. Integral indicators, in addition to spatial and territorial structure of the land and the structure of agricultural cropping rotation, are the non-deficit balance of humus and nutrients, the level of contamination. This aspect is a new approach to improving ecological and economic mechanism of ensuring sustainable land use and has potential for practical use for the implementation of the state program for land protection. At the same time, the implementation of such a program requires financial support, and then mechanisms for monitoring the performance of work and a system of indicators of the effectiveness of raising funds, which can be considered as the resultant state of use of agricultural land.

Key words: *sustainable land use, agro ecological safety, soils, agricultural land, efficient use of investment resources.*

Одержано 01.03.2017 р.

UDC 021:378.164:33

Papp Vasyl Vasylovych,
Doctor of Economics, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work
Movchan Kateryna Mykolaivna,
Director of the Scientific Library;
Hoblyk-Markovych Nadiia Mykhailivna,
Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business
Mukachevo State University

ROLE AND SIGNIFICANCE OF INFORMATION AND LIBRARY WORK IN INFORMATION SUPPORT OF EDUCATIONAL PROCESS OF ECONOMICS COURSES STUDYING

Ukraine's integration into world community and its focus on European research and education space updated the problem of increasing the significance of libraries in educational process. Libraries assumed information support of education and science processes in these conditions. Functioning of library under such circumstances converts the implementation of transformation into the tasks of strategic nature, and competition from the side of information environment promotes active implementation of innovations]. The basis of information support of students and teachers of the university is created by internal resources of the library: textbooks, monographs, educational and teaching publications in printed and electronic formats. Educational collection is formed by cooperation of departments and by joint analysis of problems. But no library is able to ensure users' inquiries fully. That is why libraries of higher educational establishments provide open access to world digital libraries, enter into contracts regarding long-term use, obtain temporary access to them, and that extends completeness of information support. The aim of the study is the reasoning of necessity of transformation of libraries as information centers of education and the necessity of transformation of its role in educational process and information support of educational process; determining tasks which are assigned to libraries of universities: formation of scientific library collection in accordance with library users' requirements; teaching students to search information independently, to master traditional and innovative service methods, to execute information search and processing results effectively. For these tasks accomplishment collaborative work of university departments and library is needed. Thus the whole system of library services creates conditions for supporting students and teachers with quality information products, improves the quality of education, dissemination of own resources among science community, provides access to internal and to remote educational information resources which leads to preparation of highly qualified specialists as a result.

Key words: *information support, library service, sources of information, information resources, information needs.*

INTRODUCTION

Formulation of the problem. The Scientific Library of Mukachevo State University is an information centre and foundation for research and educational processes. By the end of the 1990s the book itself was the main source of knowledge, and library was the place for storing and receiving the literature. Ukraine's integration into world community and its focus on European research and education space updated the problem of increasing the significance of libraries in educational process [1]. Libraries assumed information support of education and science processes in these conditions. Information support of the reader is the providing of information that was found during work in meeting information needs of the student and represented as convenient information product.

Analysis of recent research. Question regarding necessity of search and creation of new methods of library and information support of library users was repeatedly considered in science environment. The problem of meeting information needs is highlighted in the works of Ye. Yevtiukhina, D. Korotkova. Considering certain aspects of this problem V. Ilhaieva and D. Kohotkov made conclusion that user's information needs are closely related to university's specialization, information consumer's characteristics and interests [5].

RESEARCH RESULTS

The analysis of the processes of education's information support allows us to distinguish most important directions of libraries' work, specifically:

- complex information support with the most complete and reliable information for the subject area's tasks and directions of work;
- creation of subject area's information potential as formation of distributed databases (including full-text databases) in various subject areas and various academic courses;
- creation of ramified reference-bibliographic tools and information searching systems;
- analytical and synthetic processing of primary factographic, statistical and bibliographic information according to information needs and inquiries of library users;
- studying the subject area's information needs and information and documentary flows that meet these needs;
- organization of consulting services regarding information search and acquisition;
- formation of consumer's information culture [2].

The aim of the study is the reasoning transformation of the library as educational, cultural and information center and its role in information support of students and teachers.

Acquisition of collection of the Scientific Library of Mukachevo State University, transformation of new and implementation of new services in the library are based on information needs of library users, in particular students and teachers of Faculty of Economics, Management and Engineering.

The most important characteristics of contemporary university's library are its collection's completeness (with printed and electronic editions), a wide range of periodicals and educational literature, availability of electronic catalogue and Internet access, availability of digital reading rooms, institutional repositories and informative modern website of the library.

Implementing new forms of service and new forms of library collection acquisition, library staff members don't forget about traditional forms and they take care of storing valuable scientific and educational literature of economics field. Digitization of these documents makes possible to use them by greater number of readers and saves them from destruction.

Connecting two methods of information support of students of economic specialties: the use of internal resources of the library and the use of remote external resources enables the library to cover more complete amount of information flows. For the purpose of finding information by particular reader, libraries work on received printed and electronic resources and provide the access to finished information product that is convenient for the reader.

The basis of information support of students and teachers of the university is created by internal resources of the library: textbooks, monographs, educational and teaching publications in printed and electronic formats. Educational collection is formed by cooperation of departments and by joint analysis of problems. For convenience and promptness of information providing on the library's website a new page was created which is titled "Remote Acquisition of Documents", with the help of which university's scientific and pedagogical staff members follow the novelties of publishing companies and after studying of courses' information support and its analysis, make an online order of publications which are necessary for educational process support. The collection of literature in the field of economics in the Scientific Library of Mukachevo State University consists of more than 10 thousand copies today.

Periodicals collection is an important tool of scientific communication. It offsets gaps in books collections especially in the aspect of providing scientific, practical science or popular science information promptly. For the purpose of balanced acquisition, the library collection is enriched with printed and electronic publications by providing the access to electronic publications in the university's network. Periodicals collection in the field of economics consists of 57 titles and the access to 20 electronic periodicals is obtained nowadays.

Institutional repository is an efficient way of university's information environment support. Its database is being created by accumulating, systematizing and storing university community's intellectual products in electronic format by providing open access to them by means of Internet technology and by disseminating these documents in the environment of world science community [3]. The scientific library's repository collection consists of more than 6 thousand works; in particular 2 thousand of them are documents in the area of economics.

Website of the Scientific Library of Mukachevo State University is modern and accessible information resource, which serves as an "entrance" into virtual library. It informs library users about new arrivals and announces scientific and educational events. Since 2014 the website provides online services:

"Virtual Help" is the service that makes possible for library user to ask a library specialist a question about assigning UDC and LBC, to learn about availability of necessary literature at the library, to make reference list according to requirements from any place where there is Internet connection.

The service "Remote Ordering of Electronic Document" makes it possible to work with the document. The service is convenient as the readers have an opportunity to order needed document (paper, book, etc.) right from home or office where they work. External students showed special interest in this service.

Information service is improved by many other services provided by the scientific library's website, such as electronic catalogue, digital reading room, virtual exhibition, regulatory and legal documents, online resources of periodicals, consulting centre and other.

But no library is able to ensure users' inquiries fully. That is why libraries of higher educational establishments provide open access to world digital libraries, enter into contracts regarding long-term use, obtain temporary access to them, and that extends completeness of information support. For the purpose of providing full access to world digital libraries "Digital Reading Room" was created in the Scientific Library of Mukachevo State University. With free access to Internet by means of Wi-Fi students receive password from the library staff member to enter digital libraries, and they get additional opportunity to work with printed book and electronic resource simultaneously. That improves the quality of their studies significantly.

Access to various resources and extension of services requires forming of information culture - the student's ability to operate with different sources of information, to make right choice, ability to create their own information and use it in educational process. For this purpose there was developed a number of events in scientific library for enhancing students' information culture and providing consulting help to teachers:

- introducing excursions;
- library and bibliographic lessons;
- practical training for the first year students;
-practical training for senior students: "Writing Graduate Work", "Scientific and Bibliographic Apparatus of the Library - Navigator in Writing Research Papers", "Writing Coursework Together";
- seminars for teachers: "Researcher's Profile in Google Scholar", "Scopus: to Help the Researcher".

CONCLUSIONS

Thus the whole system of library services creates conditions for supporting students and teachers with quality information products, improves the quality of

education, dissemination of own resources among science community, provides access to internal and to remote educational information resources which leads to preparation of highly qualified specialists as a result.

REFERENCES

1. Bilous V. Innovative climate – required condition for development of the library of higher educational establishment // Library forum. – No.1, 2005. – P. 32-34.

2. Petrina N.O., Onyksymova L.T. Information support of the education and science processes under circumstances of information formation of society [Electronic resource]. – Mode of access: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2660/3/Petrina202.pdf.

3. Volkova H. Project activity as a prerequisite of innovative development of the library of Poltava University of Economics and Trade // Library forum of Ukraine. – No.1, 2015. – P.19-21.

4. Rozman I.I. Organization of educational and methodological work with teachers in the system of Transcarpathian school education (1919-1938): Thesis. – Drohobych, 2016. – 242 p.

5. Information support of the education and science processes under circumstances of information formation of society [Electronic resource]. – Mode of access: http://referat-ok.com.ua/informatika/rol-bibliotek-ta-informaciinih-centriv-v-informaciinii-strukturi-ukrajini.

6. Pavlenko T. Information needs of users-researchers of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine in the context of contemporary education development // Library forum: history, theory and practice. – No.2, 2015. – P.6-9.

7. Yaniuk S. Monitoring of visits of database “Periodicals” of electronic catalogue of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine // Library forum: history, theory and practice. – No.1, 2015. – P.16-18.

8. Library of higher educational establishment and its role in support of educational and scientific processes according to teachers’ assessment (results of sociological survey) [Electronic resource]. – Mode of access: http://library.nung.edu.ua/sites/default/files/files/resultaty_anketuvannja.pdf.

Папп Василь Васильович, Мовчан Катерина Миколаївна, Гоблик-Маркович Надія Михайлівна

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ РОБОТИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Інтеграція України у світову спільноту та орієнтація на європейський науково-освітній простір актуалізували проблему підвищення значення бібліотеки в освітній діяльності. В цих умовах бібліотеки взяли на себе інформаційне забезпечення процесів освіти і науки. Функціонування бібліотеки за таких умов перетворює здійснення трансформації на завдання стратегічного характеру, а конкуренція з боку інформаційного середовища сприяє активному впровадженню інновацій. Основу інформаційного забезпечення студентів та викладачів університету складають внутрішні ресурси бібліотеки: підручники, навчальні посібники, монографії, навчально-методичні видання як у друкованому, так і в електронному форматах. Формування навчального фонду здійснюється шляхом взаємодії кафедр, деканатів, спільного аналізу потреб. Проте жодна бібліотека не може в повній мірі забезпечити запити користувачів, тому все частіше вузівські бібліотеки відкривають доступи до світових електронних бібліотек, укладають договори про тривале користування, отримують тимчасові доступи до них, що значно розширює повноту інформаційного забезпечення. Метою дослідження є обгрунтування необхідності трансформації бібліотек як інформаційних центрів освіти та їх ролі в освітньому процесі, інформаційному забезпеченні навчального процесу, визначенні завдання, які поставлені перед бібліотеками університетів: формувати фонд наукової бібліотеки згідно вимог користувачів; навчити студентів самостійно здійснювати інформаційний пошук, опанувати традиційні та інноваційні методи обслуговування, ефективно оформлювати результати пошуку і опрацювання інформації. Для виконання цих завдань необхідна спільна робота кафедр університету і вузівської бібліотеки. Отже, уся система бібліотечного обслуговування створює умови для забезпечення студентів, викладачів якісними інформаційними продуктами, сприяє підвищенню якості освіти, поширенню власних ресурсів серед наукової спільноти, надає доступ до внутрішніх та віддалених освітніх інформаційних ресурсів, що в результаті веде до підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Ключові слова: *інформаційне забезпечення, бібліотечне обслуговування, джерела інформації, інформаційні ресурси, інформаційні потреби.*

Папп Василий Васильевич, Мовчан Екатерина Николаевна, Гоблик-Маркович Надежда Михайловна

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЙ РАБОТЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПО ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Интеграция Украины в мировое сообщество, ориентация на европейское научно-образовательное пространство актуализировали проблему повышения значения библиотеки в образовательной деятельности. В этих условиях библиотеки взяли на себя информационное обеспечение науки и образования. Функционирование библиотеки при таких условиях превращает осуществление трансформации в задание стратегического характера, а конкуренция со стороны информационного окружения способствует активному внедрению инноваций. Основу информационного обеспечения студентов и преподавателей университета составляют внутренние ресурсы библиотеки: учебники, учебные пособия, монографии, учебно-методические издания, как в печатном так и в электронном форматах. Формирование учебного фонда осуществляется путем взаимодействия кафедр, деканатов, общего анализа потребностей. Однако ни одна библиотека не может в

полной мере обеспечить запросы пользователей, потому все чаще вузовские библиотеки открывают доступы к мировым электронным библиотекам, заключают договора на длительное пользование, получают временные доступы к ним, что значительно расширяет полноту информационного обеспечения. Целью исследования является обоснование необходимости трансформации библиотек как информационных центров образования и их роли в образовательном процессе, информационном обеспечении учебного процесса, определения заданий, которые поставлены перед библиотеками университетов: формирование фонда научной библиотеки согласно требований пользователей; обучение студентов самостоятельно производить информационный поиск, овладевать традиционными и инновационными методами обслуживания, эффективно оформлять результаты поиска и переработки информации. Для выполнения этих заданий необходима совместная работа кафедр университета и вузовской библиотеки. Следовательно, вся система библиотечного обслуживания создает условия для обеспечения студентов, преподавателей качественными информационными продуктами, способствует повышению качества образования, распространению собственных ресурсов среди научного сообщества, предоставляет доступ к внутренним и отдаленным образовательным информационным ресурсам, что в результате ведет к подготовке высококвалифицированных специалистов.

Ключевые слова: *информационное обеспечение, библиотечное обслуживание, источники информации, информационные ресурсы, информационные потребности.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 338.2

Рубіш Іван Іванович,
заступник директора ТОВ «Чинадіївське»,
аспірант Львівського торговельно-економічного університету

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті здійснений аналіз важливості інституційних чинників під час державного регулювання інвестиційних процесів у перехідних економіках. Враховуючи характерність неефективних та застарілих підходів до управління інвестиційними процесами в перехідних економіках, було визначено основні недоліки державного регулювання інвестиційної діяльності, поділених за такими функціями – планування, організація, мотивація і контроль, та напрямами – інституційно-правові, інституційно-організаційні й економічні; визначені відповідні рекомендації щодо їх вдосконалення. Досліджені також деякі неподаткові та податкові чинники, що можуть сприяти (перешкоджати) інвестиційним процесам в перехідних економіках, наведені відповідні статистичні свідчення; встановлено, що динамічна та стабільна економічна та політична система, поряд із чітко діючою та прозорою правовою та податковою системою є визначальним для прийняття рішень інвесторів. Проаналізована ефективність використання інструментів регулювання інвестиційних процесів у 30 країнах ЦСЄ та пострадянських країнах за методикою Світового банку (Doing Business), визначено вкрай негативне та несприятливе для інвестицій становище України у зазначеному рейтингу. Важливе місце як інституту сприяння інвестицій у дослідженні відведено агенціям з просування інвестицій (АПІ), що допомагають залучати іноземні інвестиції та створювати сприятливий інвестиційний імідж країни. На основі аналізу різних аспектів діяльності АПІ було сформовано таблицю SWOT щодо діяльності АПІ, визначено рекомендації щодо створення та оптимізації роботи АПІ в Україні. Здійснено аналіз ефективності функціонування ринку цінних паперів в Україні, визначено її нерівномірний розвиток у кількісному та якісному вимірах, зокрема, за обсягами та структурою продажів; підкреслено важливість розвитку ринку корпоративних облігацій, які в Україні значно поступаються за своїми обсягами у порівнянні до сусідніх країн. Наведені рекомендації для розвитку та вдосконалення ринку валютних облігацій в перехідних економіках до стандартів ринків розвинених країн.

Ключові слова: *державне регулювання, інвестиційний процес, перехідна економіка, інституційні засоби, агенції з просування інвестицій, ринок цінних паперів.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Формування конкурентоспроможної економічної системи потребує мобілізації всіх національних ресурсів, абсолютного використання національних переваг, адже найбільший ефект відтворення виробничого потенціалу досягається завдяки використанню внутрішніх інвестиційних ресурсів та імпорту іноземного капіталу і технологій. Роль держави у цьому, на думку В. Є. Новицького, полягає у: по-перше, перетворенні країни на привабливий для фінансових та інвестиційних ресурсів

об'єкт через забезпечення необхідної прибутковості та гарантій економічним суб'єктам; по-друге, забезпеченні «суспільної конструктивності» капіталів на ринку внаслідок визначення програми цільової фінансово-інвестиційної політики [1, с. 404-405]. Натомість, в деяких перехідних економіках, таких як Україна. допоки відсутнє сприйняття економіки як самостійного та самобутнього елементу соціальної системи. Внаслідок цього характерним є чимала кількість галузей економіки чи окремих підприємств (індустріальних, насамперед), які всупереч своїй неефективності та застарілості, й надалі функціонують завдяки державній підтримці. Тобто замість реалізації певних інвестиційних та соціальних програм, держава спрямовує кошти у слабо ефективні проекти. Відтак, активізація інвестиційного процесу (ІП) потребує змін у підходах до управління та системи розвинених інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи важливість інвестиційної компоненти для розвитку української економіки, досліджувана тема традиційно актуальна для вітчизняного наукового простору. Зокрема А. С. Гальчинский, Б. В. Губський, В. В. Козюк, Д. Г. Лук'яненко, В. Ф. Мартиненко, В. В. Мельник, Н. О. Татаренко, А. А. Пересада, А. М. Поручник, В. О. Шевчук та ін. неодноразово досліджували проблеми регулювання ІП в своїх роботах. Однак, з урахуванням динамічності міжнародного інвестиційного ринку та значну конкуренцію, подальше дослідження теоретичних та прикладних аспектів регулювання ІП є вкрай актуальним.

Постановка завдання (мета статті). Метою даної роботи є визначення основних інституційних чинників вдосконалення державного регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність управління залежить від якісної реалізації кожної з її функцій. Серед функцій управління виділяють організаційну, мотиваційну, контрольну та функцію планування. Оскільки управління ІП покладено на державу, саме вона відповідальна за ефективне виконання функції управління. Однак, розповсюдженим явищем для перехідної економіки є недосконале виконання функцій управління під час регулювання ІП, що перешкоджає зростанню економічної та інвестиційної активності та формуванню позитивного інвестиційного клімату. Нівелювання зазначеного негативного впливу – недоліків регулювання інвестиційної діяльності (ІД) (табл. 1), є стратегічно важливим для перехідної економіки. Поряд з тим, слаборозвиненість матеріально-технічної та технологічної інфраструктури перешкоджає здійсненню ефективного регулювання ІП.

Необхідна зміна підходів до використання державних регуляторів ІП, які б закріплювали за собою ширші можливості до реалізації ІД. Умовно підходи, що сприяють (або перешкоджають) ІП можна поділити на дві підгрупи: неподаткові та податкові. Неподаткові фактори: обсяг ринку, доступ до природних ресурсів, енергетичних запасів, наявність та вартість кваліфікованої робочої сили, якість та розвиненість інфраструктури, транспортні витрати, доступ до ринків (споживчий попит в регіоні, рівень доступу на зовнішні ринки та витрати на експорт), політична та макроекономічна стабільність тощо. Відтак, до податкових віднесемо: прозорість (транспарентність), простота формальної частини, стабільність фіскальної політики, впевненість у застосуванні податкового законодавства та податкового адміністрування, податкові ставки, податкові пільги. Таким чином, перед державою постає питання щодо забезпечення рівня лібералізації для інвесторів в розрізі зазначених факторів, разом із встановленням критеріїв безпеки національної економіки. Йдеться за доступ до стратегічно важливих секторів економіки, таких як сировинні та енергетичні підприємства, для яких доцільно застосувати певні превентивні заходи. Йдеться за закріплення за державою «золотої акції» у прийнятті стратегічних рішень інвестора, контроль за максимальною часткою нерезидентів у статутному капіталі [2, с. 12]. Вважаємо за доцільне жорстке регулювання (визначення умов) потоків капіталу у фінансовий, зокрема банківський сектор. Поряд з тим, обов'язковим є визначення обмежень екологічного, соціального та гуманітарного характеру. Обмежувальні заходи для інвесторів у розвиток, наприклад, промислового виробництва чи високотехнологічних галузей необхідно зменшити максимально.

У цьому контексті дуже ілюстративним є результати досліджень ОЕСР, які визначили конкретні бар'єри для прийняття рішень, до яких належать: політична та економічна стабільність – 35% стратегічних інвесторів віддали пріоритет саме цьому показнику; правові рамки – 29%; бюрократія та податкові фактори – 24%; транспарентність (відкритість) – 18%; корупція – 12%; фінансова система країни – 6% [3, с. 5]. Отже, динамічна і стабільна економічна та політична система, поряд із чітко діючою та прозорою правовою та податковою системою, є визначальним для прийняття рішень інвесторів, а питання корупції, якому віддається чи не найважливіше значення в Україні, актуальне з огляду на сам процес реалізації проекту.

Дуже показовою інтегральною оцінкою ефективності використання інструментів регулювання ІП є щорічний рейтинг Світового банку Doing Business, який визначає рівень сприятливості регуляторних інструментів для запуску і функціонування підприємства. Зауважимо, що критерії визначення країни в рейтингу прямо або опосередковано пов'язані із ІД в країні. Зокрема, до них належать: 1) створення підприємств; 2) отримання дозволу на будівництво; 3) підключення до системи енергозабезпечення; 4) реєстрація власності; 5) отримання кредитів; 6) захист міноритарних інвесторів; 7) оподаткування; 8) міжнародна торгівля; 9) забезпечення виконання контрактів; 10) вирішення неплатоспроможності; та 11) регулювання ринку праці. Отже, серед країн ЦСЄ та пострадянських країн лідирують Македонія (12-те місця у загальному рейтингу), Естонія (16), Литва (20) та Латвія (22). Україна серед обраних 30-ти країн посідає 27-ме місце, у загальному – 83-тє [4].

Таблиця 1

Недоліки державного регулювання ІД

Функції управління	Інституційно-правові	Інституційно-організаційні	Економічні
Планування	- недосконале законодавство про ІД; - недостатня законодавча визначеність, щодо гарантування захисту інвестицій та прав інвесторів; - непостійність нормативно-правової бази, що викликана політичною нестабільністю; - нерозвиненість законодавства про власність;	- централізація ІП; - зростання динаміки інвестування не лише в галузі зі швидким обігом капіталу, а й у високотехнологічні або стратегічно важливі для держави сфери; - слабка соціальна орієнтованість інвестицій; - мала частка інвестиційних проектів із змішаним фінансуванням;	- наявність фонду виробничого будівництва за рахунок державних коштів і формування надійних інвестиційних джерел, передусім з власних коштів підприємств; - слабка робота щодо залучення інвестицій у розвиток переробної промисловості, агропромислового комплексу; - нерозвиненість системи прогнозування економічних процесів;
Організація	- складність процесу отримання дозвільної документації, що викликано надмірним ступенем бюрократизму та корупції; - неврегульованість питання власності на земельні ресурси; - протиріччя деяких положень різних законодавчих документів; - відсутність стабільності та передбаченої системи юриспруденції;	- несистемна робота державних інститутів із сприяння ІД; - неактивна робота щодо диверсифікації джерел інвестицій; - слабка взаємна відповідальність інвесторів і держави; - дотримання основних прав і свобод інвесторів; - малоефективна робота та слабка взаємодія центральних та регіональних консультативно-дорадчих центрів;	- нерівномірність розподілу між регіонами; - відсутність універсального підходу щодо виділення коштів на потреби соціальної сфери; - постійні зміни ставок ввізного мита та відсутність раціонального обґрунтування даних змін; - орієнтація на інвестицій у власний капітал коштом власних підприємств та організацій;
Мотивація	- проблема забезпечення зарубіжних інвесторів інформацією про чинне законодавство стосовно іноземних інвестицій, тексти законів та інструкцій недосяжні для ознайомлення; - засторога у приватних інвесторів (іноземних, внутрішніх) щодо захищеності в межах системи існуючих законів; - відсутність переконання у інвесторів, щодо дієздатності судової системи та юридичних процедур;	- складні юридичні процедури реєстрації бізнесу те реалізації інвестиційних проектів; - економічна непередбачуваність; - корупція на всіх формальних ланках реалізації інвестиційних проектів; - обмежені можливості освоєння інвестицій приватних та інституційних фондів; - непереконлива робота системи гарантування прав інвесторів;	- слабка економічна віддача інвестиційних проектів у нефінансовому секторі; - нестабільність розвитку економіки, зокрема фінансової, у т.ч. банківської сфери; - неліквідність (або слабка ліквідність) активів державних підприємств, що знижує їх привабливість для інвестування; - слабка робота національних та регіональних структур із заохочення інвестицій;
Контроль	- регуляторний тиск на інвесторів; - відсутність чіткого підходу щодо юридичної відповідальності інвесторів за порушення вимог законодавства України або міжнародних договорів; - слабке антикорупційне законодавство;	- відсутність ефективних форм і механізмів управління ІД; - наявність великої кількості незаконних структур з надання фінансових послуг; - надання переваг олігархічному капіталу замість якісного ринкового; просування інтересів олігархічних груп;	- велика частка фінансового капіталу зосереджена у «тіньовому» секторі економіки; - слабка мотиваційна робота держави щодо репатріації інвестиційного капіталу; - відсутність координації інтересів інвестиційних проектів та національної, у т.ч. економічної та екологічної безпеки;

Складено автором

Узагальнено активізації припливу іноземних капіталів та створенню сприятливого інвестиційного клімату, як зазначають науковці, сприяє система чинників, що стимулює інвестиційну привабливість країн ЦСЄ: природні ресурси та факторні переваги конкурентоспроможності; дешева і якісна сировина;

відносно дешева і кваліфікована робоча сила; розвинені матеріальна та соціальна інфраструктура; приватизація; розвиток підприємництва; ринкова трансформація; динамічне економічне зростання; незабезпечені ринки збуту продукції, робіт, послуг; незабезпечений споживчий попит; преференції для інвесторів [5, с. 79]. Якщо робити порівняльну проекцію на Україну, можна стверджувати, що в нашій країні є всі висхідні передумови для реалізації позитивного східноєвропейського досвіду формування сприятливого інвестиційного середовища та залучення іноземних інвестицій.

Дослідження міжнародних дослідників доводять, що в країнах з перехідною економікою урядові інститути впливають на процес залучення іноземних інвестицій і що оптимальні результати в залученні ПІІ досягається лише у тісній взаємодії державних установ із агенціями з просування інвестицій (*англ. – investment promotion agencies*). В багатьох країнах ОЕСР агенції з просування інвестицій (АПІ) фінансуються урядами, відтак їх діяльність зосереджена на імплементації державної політики залучення інвестицій. Натомість в транзитивних економіках агенції тільки частково або недостатньо фінансуються державою та змушені шукати засоби фінансування самостійно. Відтак, ефективність такої діяльності страждає, оскільки агенції працюють із короткостроковими та оплачуваними проектами, яке не відповідає головному завданню АПІ – залученню іноземних інвестицій та створенню сприятливого інвестиційного іміджу країни [6, с. 6-7].

Створення агентств зі сприяння інвестицій повинно відігравати активну участь на інвестиційному ринку, надаючи усі необхідні послуги із реалізації інвестиційних проектів та ведення бізнесу в країні. Однак їх ефективність залежить від проведення моніторингу та оцінки якості проведеної роботи. У цьому зацікавлені, насамперед, державні інститути, що фінансують діяльність АПІ; інші інститути, що також забезпечують фінансову або іншу технічну допомогу діяльності АПІ; донорські організації та інші [7, с. 9]. Це має важливе значення в контексті доцільності створення таких інститутів, оскільки деякі дослідники стверджують, що за умов неефективної роботи або невиконання задекларованих завдань, АПІ можуть не тільки бути нерезультативними, але й перешкоджати надходженню інвестицій та псуванню міжнародного інвестиційного іміджу. Так, дослідник Світового банку Ж. Моріс на основі проведених емпіричних досліджень стверджує, що АПІ є ефективним у країнах із позитивним інвестиційним кліматом та відносно вищим рівнем розвитку, натомість, АПІ у країнах із поганим інвестиційним кліматом можуть бути контрпродуктивними [8, с. 19]. Дослідник також визначає ефективність роботи АПІ не залежно від залучених інвестицій (кількісний критерій), а від впливу на важливі економічні фактори, такі як створення робочих місць, експорт або трансфер технологій [8, с. 20], адже зазначені результати матимуть довгострокове та стратегічне значення в контексті загального розвитку економіки. Здійснений огляд роботи в деяких країнах та досліджень присвяченим діяльності АПІ, дозволив сформувати таблицю SWOT щодо діяльності агенцій з просування інвестицій (табл. 2).

Таблиця 2

Таблиця SWOT щодо діяльності агенцій з просування інвестицій

Strengths	Weaknesses
- АПІ мають хорошу міжнародну репутацію; - кваліфікований та спеціалізований склад співпрацівників; - налагоджена та розвинена система контактів АПІ із інвесторами; - розгалужена база виробників оригінального обладнання; - співробітництво із інноваційними вітчизняними компаніями	- висока плинність кадрів; - недостатнє та нестабільне фінансування; - відсутність координації з іншими урядовими установами; - складна податкова система перешкоджає іноземним інвестиціям; - висока концентрація власності в деяких секторах сприймається як бар'єр для проникнення іноземних компаній
Opportunities	**Threats**
- невичерпаність розвитку маркетингових інструментів; - нерозвинені та невідомі галузі економіки, бренди для вкладання інвестицій; - розробка системи прискореної роботи з внутрішніми інвесторами; - лібералізація у регулюванні ІД; - посилення інтелектуальної та промислової ефективності науково-технологічних секторів економіки (кластерів)	- активне робота та просування інтересів конкурентів в регіоні; - збільшення кластеризації залучених інвестиційних проектів в сусідніх країнах в межах зарекомендованих та відомих проектів; - інерція існуючої системи запобігає якісним змінам та диверсифікації локації капіталів; - економія часу та консерватизм у прийнятті рішень в інвесторів щодо вже налагоджених об’єктів інвестування

Складено автором

Чимало країн світу доволі ефективно використовують АПІ в контексті реалізації інвестиційного потенціалу своєї економіки. Наприклад, в країнах ЦСЄ такі структури є успішними і розвиненими. Наприклад, польська «Polish Information and Foreign Investment Agency» та Чеська «CzechInvest» (Investment and Business Development Agency) надають необхідну інформацію потенційним інвесторам в розрізі окремих секторів економіки та спеціальних економічних зон, забезпечуючи вихід на

національні ринки провідні науково-технологічні та промислові компанії світу. В Туреччині діє 20 різних установ, які вважаються АПІ, на чолі із головним (центральним) відділенням та мережі регіональних філій, що забезпечують підтримку та сприяння ІП в країні. Зразковою моделлю роботи АПІ віднесемо Великобританію, в якій діє розгалужена та розосереджена система взаємопов'язаних АПІ (рис. 1).

Вважаємо, що саме завдяки складності та взаємопов'язаності АПІ будуть демонструвати свою ефективність, досягаючи не лише кількісних результатів, але й якісних. Зауважимо, що в Україні немає повноцінно діючої АПІ, хоча сьогодні йдуть роботи щодо відкриття агенції: 13 червня 2016 року голова Уряду В. Гройсман заявив про намір ініціювати створення АПІ в Україні [10].

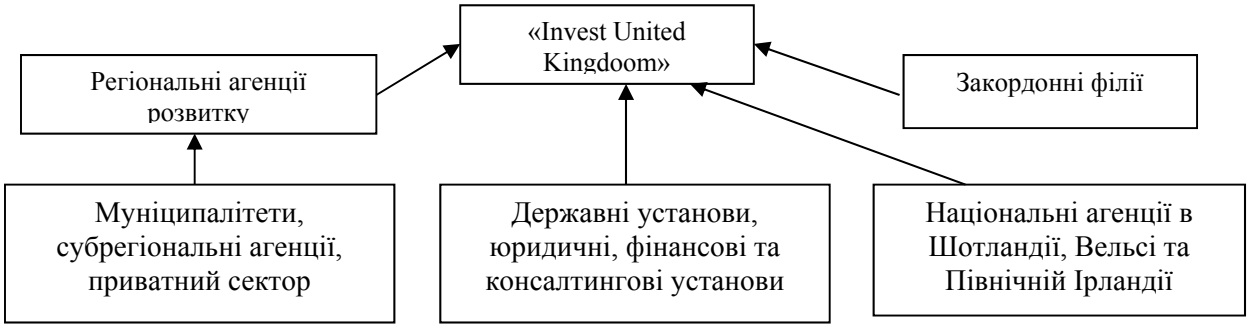

Рис. 1. Схема взаємодії установ АПІ у Великобританії

Складено за [9, с. 7]

Ефективний та стабільний фондовий ринок (ринок цінних паперів) в розвиненій економіці сприяє мобілізації фінансових активів та скеруванню їх у інвестиційну сферу, в розвиток сучасних інноваційних галузей економіки та оновлення матеріально-технічної бази господарчої системи. Як відомо, головним завданням ринку цінних паперів є забезпечення умов для залучення інвестицій. Тобто, кількість отриманих фінансових ресурсів через продаж цінних паперів (акцій, облігацій) напряму залежить від ефективної роботи фондового ринку країни. Показником успішного розвитку фондового ринку є саме ринок корпоративних цінних паперів, оскільки він відображає стан розвитку бізнес-середовища. Адже державні цінні папери, маючи апріорі вищу ліквідність через більшу забезпеченість, не відображатимуть в повній мірі економічний стан та фінансовий клімат, натомість, розвинений та динамічний ринок корпоративних цінних паперів свідчить про кращий інвестиційний клімат. Так, малі обсяги ринку корпоративних облігацій в Україні порівняно із іншими перехідними економіками, що відповідно позначається на інвестиційному кліматі. Для порівняння, обсяг торгів облігаціями підприємств у 2015 році становив 13,60 млрд грн (0,68% від ВВП за 2015 рік), тоді як, наприклад, в Польщі аналогічний показник сягнув 75,14 млрд злотих (3,32%), в Чехії – 10,04 млрд євро (5,52%), в Угорщині – 4,82 млрд євро (3,85%) [11; 12]. Статистика загальних обсягів біржових контрактів у розрізі різних фінансових інструментів відображена на рис. 2.

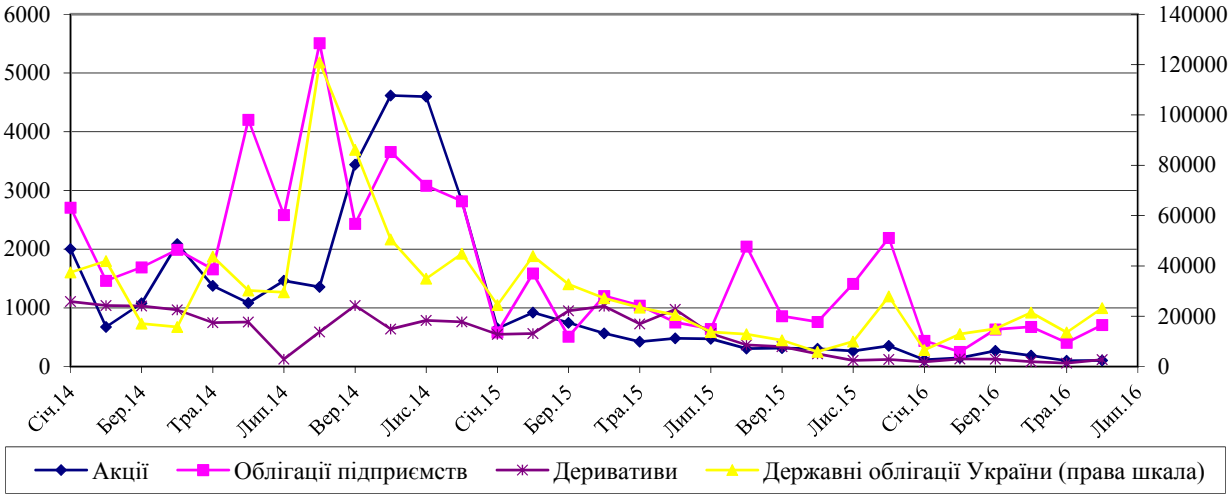

Рис. 2. Обсяг біржових контрактів з фінансовими інструментами на організаторах торгівлі в Україні (з розподілом за основними видами фінансових інструментів) протягом 2014-2016 рр., млн грн

Складено за: [11]

Як видно, ринок цінних паперів в Україні функціонує досить нерівномірно: і в ретроспективному вимірі, і відносно своєї структури. Зокрема, за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, щорічний обсяг продажів державними облігаціями складає понад 80%, натомість продажі облігаціями підприємств є вкрай малими (приблизно 5%). Водночас, підприємствами України станом на 2015 рік було здійснено капітальних інвестицій на 251 млрд грн, з яких 67,4% за рахунок власних коштів,

коли коштів державного бюджету – 2,4%, кредитів банків – 7,3%, іноземних інвесторів – 3,1% (рис. 3) [13]. Подібна тенденція для України є «традиційною», оскільки на сьогодні ринок корпоративних облігацій є слабким інструментом фінансування довгострокових інвестиційних програм. Це також свідчить про недостатній рівень участі банківського капіталу в фінансуванні інвестицій підприємств в основний капітал. З іншого боку, такі незадовільні результати використання позичкового капіталу вітчизняними підприємствами у вигляді інвестицій у основний капітал свідчить про потенціал для нарощування обсягів боргових інструментів та ринку корпоративних облігацій зокрема [14, с. 6].

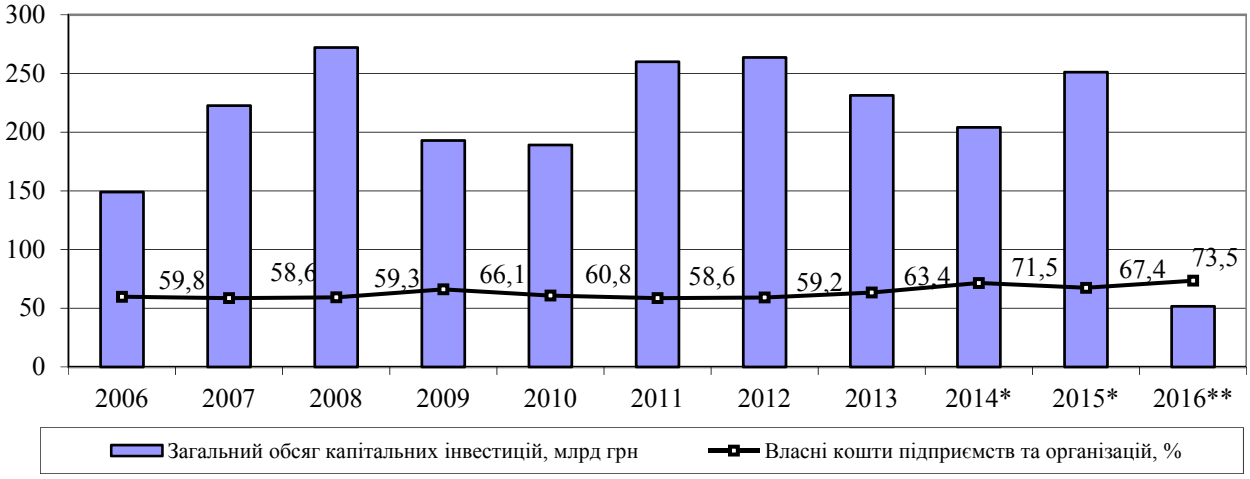

*Примітка: * – без урахування тимчасово окупованої території автономної республіки Крим і м. Севастополя; ** – протягом січня-березня 2016 року*

Рис. 3. Загальний обсяг капітальних інвестицій в Україні, 2006-2016 рр., млрд грн; у т.ч. за рахунок коштів підприємств та організацій, %

*Складено за: [13**Ошибка! Закладка не определена.**]*

Формування ринку корпоративних облігацій є набагато важчим, ніж державного, особливо в транзитивних економіках, через невеликі обсяги випуску цінних паперів, непрогнозованість, труднощі із забезпеченням належного розкриття бухгалтерської інформації, а також через відносну нерозвиненість в системі корпоративного управління. Доведення локальних ринків валютних облігацій в перехідних економіках до стандартів ринків розвинених країн вимагатиме узгоджених зусиль в процесі організації інфраструктури ринку (емісії) валютних облігацій, що включає: (1) безпечну базову процентну ставку; (2) добре функціонуючу систему первинних продажів (мережа фінансових посередників); (3) надійні кредитні рейтинги; (4) ефективні торгові платформи; (5) стабільні та безпечні клірингові і розрахункові системи; і (6) диверсифіковану базу інвесторів [15, с. 70]. Ринкові індикатори (макроекономічні змінні, структура ринку та його ліквідність), що визначають процес поглиблення ринкових та політичних реформ, і потребують у цьому контексті стабільного моніторингу та корегування, сприятимуть розвитку ринку корпоративних облігацій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження важливості інституційних чинників під час державного регулювання ІП у перехідних економіках дозволяє сформувати певні висновки та рекомендації. Зокрема, важливим є зміна неефективних та застарілих підходів до управління ІП, що були визначені в роботі. Крім цього, окреслені критерії до прийняття рішень інвесторів, чинники активізації ІД та інституційні умови, разом із вдосконалення інструментів сприяння інвестиційного розвитку, дозволять якісно активізувати ІП у перехідних економіках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України: підручник / В. Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 983 с.

2. Гловаш Б. Е. Інвестиційний механізм інтеграції України в європейський простір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / Богдан Едуардович Головаш; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2010. – 20 с.

3. Tax Incentives for Investment – A Global Perspective: experiences in MENA and non-MENA countries / Draft, 2007. – 36 с. – Режим доступу: http://www.oecd.org/mena/competitiveness/38758855.pdf.

4. Doing Business: Measuring Business Regulation [Електронний ресурс] / World Bank Group. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/rankings.

5. Інвестиційна безпека перехідних економік в умовах глобальної інтеграції: теоретико-методологічні підстави та прикладні аспекти: монографія / за ред. В. Андрійчука, М. Флейчук, А. Мокія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 324 с.

6. Foreign Investment During the Transition: How to Attract It, and How to Make the Best Use of It: Session VII

[Електронний ресурс] / U. T. Isayev. – Режим доступу: https://www.imf.org/external/np/eu2/kyrgyz/pdf/isayev.pdf.

7. Evaluating Investment Promotion Agencies [Електронний ресурс] / United Nations Conference on Trade and Development // Investment Advisory Series, Series A, number 3. – United Nations, New York and Geneva, 2008. – Режим доступу: http://unctad.org/en/Docs/diaepcb20082_en.pdf.

8. Morisset J. Does a Country Need a Promotion Agency to Attract Foreign Direct Investment? A Small Analytical Model Applied to 58 Countries / J. Morisset // The World Bank Foreign Investment Advisory Service, y Research Working Paper, 3028. – April, 2003. – 28 p.

9. The World Of Investment Promotion At A Glance: A Survey of Investment Promotion Practices / ASIT Advisory Studies, No. 17 // UNCTD, Geneva, 2001. – 80 p.

10. Гройсман хоче відкрити агентство з просування інвестицій [Електронний ресурс] // УНІАН, 13 червня 2016 р. – Режим доступу: http://economics.unian.ua/finance/1373553-groysman-hoche-vidkriti-agentstvo-z-prosuvannya-investitsiy.html.

11. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua.

12. Cbonds – Financial Information [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cbonds.com/.

13. Офіційна інтернет-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

14. Ринок корпоративних облігацій в Україні : аналітичний огляд / О. Вальчишен // Проект технічної допомоги Агентства США з міжнародного розвитку / компанії ПАДКО «Впровадження пенсійної реформи в Україні», К., 2003. – 37 с.

15. Global Development Finance : The Development Potential of Surging Capital Flows // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2006. – 221 p.

16. Local Currency Bond Markets – A Diagnostic Framework [Електронний ресурс] / International Monetary Fund, July 9, 2013. – 39 p. – Режим доступу: https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/070913.pdf.

Рубиш Иван Иванович

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЦЕССА

В статье осуществлен анализ важности институциональных факторов при государственном регулировании инвестиционных процессов в переходных экономиках. Учитывая характерность неэффективных и устаревших подходов к управлению, были определены основные недостатки государственного регулирования инвестиционной деятельности, разделенных по следующим функциям – планирование, организация, мотивация и контроль, и направлениям – институционально-правовые, институционально-организационные и экономические; определены соответствующие рекомендации по их совершенствованию как стратегически важной задачи для переходной экономики. Исследованы также некоторые неналоговые и налоговые факторы, которые могут способствовать (препятствовать) инвестиционным процессам в переходных экономиках, приведены соответствующие статистические свидетельства; установлено, что динамическая и стабильная экономическая и политическая система, наряду с четко действующей и прозрачной правовой и налоговой системой являются определяющими для принятия решений инвесторов. Проанализирована эффективность использования инструментов регулирования инвестиционных процессов в 30 странах ЦВЕ и постсоветских странах по методике Всемирного банка (Doing Business), определено крайне негативное и неблагоприятное для инвестиций положение Украины в указанном рейтинге. Важное место как института содействия инвестиций в исследовании отведено агентствам по продвижению инвестиций (АПИ), способствующее привлекать иностранные инвестиции и создавать благоприятный инвестиционный имидж страны. На основе анализа различных аспектов деятельности АПИ, была сформирована таблица SWOT о деятельности АПИ, определены рекомендации по созданию и оптимизации работы АПИ в Украине. Проведенный анализ эффективности функционирования рынка ценных бумаг в Украине, определены ее неравномерное развитие в количественном и качественном измерениях, в частности, по объемам и структуре продаж; подчеркнута важность развития рынка корпоративных облигаций, которые в Украине значительно уступают по своим объемам по сравнению с соседними странами. Приведены рекомендации для развития и совершенствования рынка валютных облигаций в переходных экономиках до стандартов рынков развитых стран.

Ключевые слова: *государственное регулирование, инвестиционный процесс, переходная экономика, институциональные средства, агентства по продвижению инвестиций, рынок ценных бумаг.*

Rubish Ivan I.

INSTITUTIONAL FACTORS OF IMPROVING THE STATE REGULATION OF THE INVESTMENT PROCESS

The article analyzes the importance of institutional factors of the state regulation of investment processes in transition economies. Considering the approaches to the management of investment processes in transition economies as ineffective and outdated, the main disadvantages of state regulation have been identified, which were divided into the following functions – planning, organization, motivation and control, and directions – legal, institutional and economic. Its improvement as a strategically important task for the transition economy requires relevant measures. Some tax and non-tax factors that can contribute (impede) to investment processes in transition economies have been studied, and

relevant statistical evidences have been provided; it has been established that a dynamic and stable economic and political system, along with a clearly functioning and transparent legal and tax system, are crucial for investors' decision making. The effectiveness of the use of tools for regulating investment processes in 30 CEE countries and post-Soviet countries based on World Bank methodology (Doing Business) have been analyzed, and Ukraine's extremely negative and unfavorable position in the above rating has been determined. Investment promotion agencies (IPAs) have been determined as an important institution to promote investments, which help attract foreign investment and create a favorable investment image of the country. A SWOT table on IPAs activities based on the analysis of various aspects of the IPA helped to make recommendations on the creation and optimization of IPAs' work in Ukraine. The effectiveness analysis of the securities market in Ukraine allowed determining its uneven development in quantitative and qualitative dimensions, including the volume and structure of sales; developing the corporate bond market in Ukraine is significantly inferior compared to neighboring countries. Development and improvement of market currency bonds in transition economies to the standards of developed countries is possible according to the given recommendations.

Keywords: *state regulation, investment process, transition economies, institutional measures, investment promotion agencies, securities market.*

Одержано 09.03.2017 р.

УДК 330.16:330.82:330.85

Смєсова Вікторія Леонідівна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНЦЕПЦІЯХ СТАРОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ І МАРКСИЗМУ

У статті обґрунтовано систему економічних поглядів старої історичної школи і марксизму у контексті розвитку теорії економічних інтересів. Актуальність наукової статті визначається необхідністю встановлення внеску економістів на кожному етапі еволюції теорії економічних інтересів. Метою статті є обґрунтування специфіки і переваг наукового аналізу економічних інтересів старої історичної школи і марксистів у контексті зв'язку з відтворенням економічних інтересів в процесі розвитку господарства. Встановлено і охарактеризовано основні передумови розвитку індустріальної економіки, які визначали особливості економічних інтересів на мікро- та макроекономічному рівнях у господарстві XIX ст. Також розкриваються концептуальні узагальнення економістів історичної школи і марксистів відносно теоретико-методологічних засад, класифікації, взаємозв'язків економічних інтересів в процесі господарської діяльності. Обґрунтовано специфіку та еволюцію методології їх дослідження. Розкрито критичний погляд історичної школи відносно висновків та методологічного аналізу класичної школи політичної економії. Показано, що економісти зазначених напрямів економічних учень віддавали примат загальним (суспільним) економічним інтересам. Представники старої німецької школи найголовнішою функцією суспільних інтересів вважають захист і забезпечення реалізації інтересів людей. Національні інтереси не підкоряються єдиним «природним» законам економіки та правилам економічної політики, а мають свій, особливий та відмінний характер. Тому необхідно враховувати специфіку економічного розвитку та інтереси кожної нації. Марксистами визначено зв'язок особистих інтересів із суспільними відносинами, які спричиняють економічне і соціальне положення, статус людини у суспільстві в цілому та в економічній діяльності зокрема. Однак суверенну функцію виконують суспільні інтереси, які детермінують ефективність суспільного відтворення. Критикується утилітаристське сприйняття природи особистих інтересів, їх монозв'язок з егоїстичними прагненнями щодо збільшення економічної вигоди, багатства, влади. Автором з'ясовано основні характеристики економічних інтересів в період розвитку індустріального суспільства XIX ст. залежно від їх змісту, об'єктів і суб'єктів, формування та реалізації, панівних форм, характеру і мотивів, мети, ступеня реалізації, інструментів регулювання, характеру прояву тощо. Подальші наукові розвідки будуть проводитися у напрямі визначення неекономічних інститутів, які чинять вплив на формування та реалізацію економічних інтересів у концепціях сучасних дослідників.

Ключові слова*: відтворення економічних інтересів, вигода, економічна думка, економічні інтереси, інтерес, марксизм, німецька історична школа, прибуток*

ВСТУП

Постановка проблеми. У теорії економічних інтересів слід виділити ряд робіт економістів XIX ст., представлених науковою спадщиною старої історичної школи і марксизму. Їх об'єднуючою рисою є зосередження у площині загальних (суспільних) економічних інтересів. Одночасно саме це відрізняє

зазначені напрями економічних учень від узагальнень інших економістів XIX ст. відносно економічних інтересів, зокрема, класичної школи політекономії, розробників утилітаристських теорій (І. Бентам, Дж. Ст. Мілль), теорій соціально-економічної гармонії інтересів (Ф. Бастіа, Г. Кері) [1-4], які віддавали перевагу індивідуалізму. Проблематика старої історичної школи досить широка – від теоретико-методологічного обґрунтування інтересів та визначення слабких місць наукового аналізу попередників до пошуку шляхів захисту національних економічних інтересів Німеччини. У марксистських поглядах було сформовано власну концепцію суспільних інтересів, спрямовану на усунення класового антагонізму інтересів, визначення їх місця в ряді категорій політекономії.

Встановлення внеску економістів на кожному етапі еволюції економічної науки у зв'язку з особливостями історичного розвитку господарства є важливим і актуальним в процесі вивчення генезису теорії економічних інтересів на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню наукових розробок у площині економічних аспектів інтересів приділяли увагу такі вітчизняні і закордонні вчені-економісти як В. Базилевич, П. Єщенко, Е. Ісраілова, П. Канапухін, Б. Кваснюк, Н. Новікова, А. Скворцов, Н. Чернецова. Фокус уваги вчених був зосереджений на визначенні змісту і трактуванні категорії «економічні інтереси», характеристиці методологічних аспектів їх дослідження попередниками, обґрунтуванні основних протиріч та інструментів гармонізації економічних інтересів на сучасному етапі розвитку. Одночасно потребує уваги генезис поглядів щодо економічних інтересів, що дозволить встановити еволюційні зв'язки і походження висновків у сучасній теорії економічних інтересів

Мета статті (постановка завдання). Метою даної статті є обґрунтування специфіки і переваг наукового аналізу економічних інтересів старої історичної школи і марксистів у контексті зв'язку з відтворенням економічних інтересів в процесі розвитку господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У системі поглядів щодо економічних інтересів розробки старої німецької історичної школи представлені працями Ф. Ліста, Б. Гільдебранда, У. Рошера, К. Кніса. Значний вплив на позицію економістів зазначеної школи чинили соціально-економічні умови розвитку Німеччини у XIII-XIX ст., які характеризувалися тривалим пануванням у цій країні феодальних устоїв, роздрібненістю, відсталістю промисловості, нерозвиненістю конкуренції, недостатністю сировинних ресурсів у зв'язку з відсутністю колоній та обмеженістю власних порівняльних переваг. Відповідно інтереси індивідуума у наукових висновках історичної школи стають другорядними, підпорядковуються інтересам держави та нації, а на перший план висуваються суспільні інтереси, спрямовані на захист та забезпечення реалізації інтересів людей. Суспільні інтереси трактуються як «…спонукання, які за своєю природою є дійсно засобом, що збуджує в людях напругу тіла і духу, будить і викликає благородні почуття, – спонукання, якими людство повинно бути зобов'язане більшістю своїх успіхів» [5], що є спонуканням людей до існування заради держави.

У працях економістів німецької історичної школи критикується, з одного боку, абстрактний, а, з іншого – універсалізований методологічний підхід класичної школи політекономії щодо суті та природи економічних інтересів, яка «…поширює свої вчення однаково на всі держави і народи» [6, с. 19] і на їх основі робить дедуктивні умовиводи. «Вони припускають всюди однакові умови природи і рівні можливості народів, однакові стихії і засоби цивілізації. При цьому вони не мають поняття ні про історичний розвиток, ні про природне зростання громадських форм» [6]. Відповідно історична школа пішла іншим шляхом, незважаючи на те, що власної теоретичної концепції вона так і не побудувала. Використовуючи історичний метод дослідження та індуктивний аналіз, вона висунула на авансцену умови та соціальні закономірності розвитку суспільства як основу функціонування економіки та реалізації суспільних інтересів, вважаючи, що «окремі особи більшу частину своїх продуктивних сил черпають з громадських установ і суспільного устрою» [5]. Відмінністю методології «істориків» стало звернення до «морального, розумового, соціального і політичного стану» суспільства, тобто до сукупності неекономічних чинників, які визначають розвиток національного господарства в цілому та економічних інтересів зокрема.

Теорія інтересів Ф. Ліста була по суті концепцією реалізації «національних продуктивних сил», тобто здатності створювати багатство нації. Німецький економіст підкреслив наявність у кожної країни національної самобутності та проголосив необхідність врахування інтересів окремих націй. «Людське суспільство розділене на окремі національності, які представляють союз сил і інтересів, і в своїй природній волі стоять пліч-о-пліч з іншими товариствами подібного роду» [5]. Специфічні національні інтереси не підкоряються єдиним «природним» законам економіки та правилам економічної політики, а мають свій, особливий і відмінний характер. Тому Ф. Ліст основною задачею економічної політики бачив об'єднання людей, здійснення економічного виховання нації, що і забезпечить піднесення продуктивних сил. «Інтерес кожної великої нації полягає в тому, щоб головним предметом її прагнень була національна асоціація продуктивних сил» [5] – як запорука благополуччя окремої людини і національного господарства в цілому.

Основним шляхом і механізмом реалізації політики економічного націоналізму та відповідно реалізації національних інтересів Ф. Ліст бачив активне державне регулювання на основі створення єдиного загальнонаціонального ринку, затвердження державою системи протекціоністських норм та обмежень. Дотримання такої політики є необхідним до тих пір, поки рівень конкурентоздатності країни

значно не підвищиться. Таким чином, наукова цінність концепції інтересів Ф. Ліста, на наш погляд, полягає у виявленні чинників і механізмів узгодженого спрямування структурних компонентів господарства до відтворення фундаментальних інтересів нації, розгляд економічних інтересів як інструменту уникнення конфліктів інтересів між країнами, примноження національного багатства та інтенсифікації національного виробництва.

Б. Гільдебранд визначає центральною фігурою теорії інтересів народ як цілісну систему, на інтереси якої значний вплив чинять «нескінченні розбіжності [його] уявлень та понять,…традицій і звичаїв,…освіченості та історії,…кількісне і якісне розходження в силах природи, праці і капіталу і випливаюча звідси відмінність в самих суспільних здібностях» [6, с. 217]. Таким чином, Б. Гільдебранд підкреслив залежність процесу формування та розвитку суспільних інтересів різних націй, з одного боку, від первинних, даних природою умов та ресурсів, та, з іншого – від усієї сукупності притаманних лише їм історичних, правових, соціальних та ін. цінностей.

Особисті інтереси у баченні представників історичної школи повинні повністю підпорядковуватися суспільним нормам та інтересам. Якщо зазначений принцип реалізується, це «заохочує людину до старанності і діяльності, розвиває особисті фізичні і духовні сили, пробуджує в окремих особах прагнення до освіти і до вищих духовних насолод…сприяє розвитку всього людства». Якщо ж у національному господарстві превалюватимуть особисті, егоїстичні інтереси, звернені до «придбання приватного багатства», це «приносить шкоду...тоді, коли [вони] стикаються з громадським добробутом і, коли особистим інтересам вони приносять в жертву благо цілого суспільства» [6, с. 222].

Таким чином, економісти історичної школи вірно підкреслили наявність у людини не лише прагнень до отримання економічної вигоди, а й наявність в ній форм відтворення суспільних інтересів. Відображенням останніх є існування у людини як суспільної істоти «почуття спільноти», «почуття справедливості», які виступають рушійними силами суспільного відтворення, здійснення нею діяльності безпосередньо заради прогресивного розвитку національного господарства. Б. Гільдебранд робить важливий висновок, що реалізація суспільних інтересів людьми є передумовою цивілізаційного, а не деградаційного розвитку суспільства, отриманням людством «виграшу в поліпшенні свого положення».

Висновки марксистів також значно доповнили теорію інтересів. Використовуючи в якості методології аналізу діалектичний матеріалізм у поєднанні з історизмом, вчені розглядали економічні інтереси в концепті пізнання взаємозв'язків та протиріч між інтересами та іншими категоріями суспільного виробництва, в стані безперервної еволюції, на основі виявлення детермінант, мотивів, першопричин їх виникнення у сполученні з раціоналістським пізнанням закономірностей їх генезису.

Представники марксизму сходяться у поглядах щодо суспільного походження та характеру економічних інтересів, впливу на їх розвиток еволюції господарського життя. Родоначальник зазначеного напряму економічної думки К. Маркс справедливо відзначив, що «суспільство…виражає суму тих зв'язків і відносин, в яких…індивіди знаходяться один до одного» [7, с. 214]. На думку Ф. Енгельса, економічні відносини кожного даного суспільства проявляються передусім як інтереси [10, с. 271]. Відповідно, спираючись на те, що людина – істота суспільна, її інтереси є характеристикою економічного буття, закарбування соціального простору, до якого вона належить, тих виробничих відносин, учасником яких вона є, – «інтерес приватних осіб ... його зміст, як і форма і засоби здійснення дані суспільними умовами, незалежними від індивідів» [7, с. 99]. Тобто суспільні умови, наявні у той чи інший період часу, та їх історичні зміни є основоположними детермінантами стану людини в системі виробничих відносин, а, отже, її інтересів.

В теорії інтересів К. Маркса примат віддається суспільним, а не особистим інтересам людини. Логіка наукового аналізу тут діє таким чином, що суспільні інтереси є історичною та одночасно базовою категорією по відношенню до інтересів окремого індивіда, оскільки перші виникли раніше за останніх і виступають як ціле по відношенню до частки. Одночасно з цим, інтереси людини виступають зв'язуючою ланкою з усуспільненими та матеріальними цінностями, соціальним та економічним простором, у якому людина вступає у виробничі відносини та утворює економічні зв'язки. «Всезагальне» постійно породжується іншою стороною, приватним інтересом, і аж ніяк не протистоїть останньому як самостійна сила» [8, с. 236]. К. Маркс вказує на взаємопереплетіння приватного і загального інтересів та їх симбіоз: «приватний інтерес окремих осіб і так званий загальний інтерес, завжди супроводжують один одного» [8, с. 234]; «Кожен переслідує ... тільки свої приватні інтереси і тим самим ... він служить приватним інтересам всіх, тобто загальним інтересам...приватний інтерес вже сам є суспільно визначений інтерес і може бути досягнутий лише за умов, що створюються суспільством, і за допомогою наданих суспільством засобів, тобто він пов'язаний з відтворенням цих умов і засобів» [7, с. 99].

Визначними аспектами висновків Маркса щодо особистих інтересів слід вважати визнання впливу на них егоїстичних прагнень щодо збільшення економічної вигоди, багатства, влади («егоїзм»), самовідтворення та самовідданості тощо. Однак він жорстко критикує обмежене, утилітаристське сприйняття природи особистих інтересів, хоча і визнає їх «при певних обставинах необхідною формою самозатвердження індивідів» [8, с. 239]. Особистий інтерес, таким чином, з одного боку, віддзеркалює єство та походження дій людини, а, з іншого – корелює суспільні відносини, що спричиняють її економічне (вигідне/невигідне) та відповідно соціальне (високе/низьке) положення, статус у суспільстві в цілому та в економічній діяльності зокрема. У такому векторі аналізу особистий інтерес буде прямою детермінантою суспільно-економічних умов, відносин, тих інститутів, що склалися у тій чи іншій формації.

Крім того, К. Маркс підкреслив зв'язок особистих інтересів із класовим становищем людей. Характер поведінки суб'єктів виробничих відносин прямо залежить від їх визначального/невизначального положення у класовій структурі суспільства. К. Маркс виділяє панівний клас, інтереси якого спрямовані на повну реалізацію прав власника, отримання влади над робітничим («революційним») класом, присвоєння/відчуження та постійне відтворення національного багатства тощо. «Новий клас, який ставить себе на місце класу, що панував до нього, вже для досягнення своєї мети змушений представити свій інтерес як загальний інтерес усіх членів суспільства, тобто…надати своїм думкам форму загальності, зобразити їх як єдино розумні, загальнозначущі» [8, с. 47].

Ідентифікація особистих інтересів кожного класу підтвердила висновки щодо їх антагонізму. «Власник грошей стає капіталістом…, зростання вартості – його суб'єктивна мета, і, оскільки зростаюче привласнення абстрактного багатства є єдиним рушійним мотивом його операцій, стільки – і лише стільки – він функціонує як капіталіст…Тому споживчу вартість ніколи не можна розглядати як безпосередню мету капіталіста... не отримання одиничного прибутку є його метою, а його невпинний рух. Це прагнення до абсолютного збагачення, ця пристрасна гонитва за вартістю» [9, с. 163-164]. Відповідно найголовніший особистий інтерес капіталіста виявляється у повному привласненні прибавочної вартості, а робітник за свою працю отримує зарплату. Останнє викликає протиріччя, боротьбу класових інтересів.

Окрім класових, вагому частину наукового аналізу К. Маркса займають й інші протиріччя інтересів. Особливо вчений приділив увагу протиріччям в процесі праці (суспільно-корисної та приватної), наявним протиріччям між формами привласнення (суспільною та капіталістичною), метою та засобами реалізації капіталістичного виробництва тощо [7].

У «Капіталі» К. Маркс чітко визначив та детально обґрунтував основні форми реалізації економічних інтересів залежно від сфери спрямування економічних ресурсів, які вчений відносить до «поверхневих» категорій: прибуток, відсоток, рента, заробітна плата та ін., що дало йому можливість показати співвідношення між інтересами промисловців, торгівців, власників земельних і трудових ресурсів тощо.

На наш погляд, К. Маркс акцентує увагу не лише на об'єктивній природі економічних інтересів, а й виявляє зміст дихотомії сутності інтересів – одночасної їх роздвоєності, поєднання об'єктивного-суб'єктивного. З одного боку, він підкреслив домінуючий, визначальний вплив на господарську поведінку людей об'єктивних умов, усталених принципів та цінностей, детермінованих відповідним способом виробництва. З іншого – вчений, не усвідомлюючи цього, не відкидає суб'єктивне походження прагнень до реалізації особистих інтересів.

Таким чином, марксистам вдалося зробити важливі висновки в теорії економічних інтересів, не зважаючи на те, що у цілому їх теоретична спадщина сьогодні піддається критиці з боку сучасних науковців.

На основі проведеного аналізу нами розроблено основні характеристики економічних інтересів, представлені у табл. 1.

Отримані нами результати (табл. 1) доповнюють теорію інтересів у частині характеристики їх економічних аспектів на основі наукових висновків старої історичної школи і марксистів, які будувалися в контексті становлення індустріального господарства. Відповідно за версією істориків економічні інтереси зосереджуються на отриманні конкурентних переваг національним господарством порівняно з іншими країнами, а, за марксистськими уявленнями – більшою мірою пов'язані зі сферою промисловості та відображають прагнення антагоністичних класів до отримання доходів капіталістичного виробництва.

Таблиця 1

Основні характеристики економічних інтересів господарства XIX ст.*

Характеристики	Період розвитку господарства XIX ст.
Трактування економічних інтересів	*Теорії старої німецької історичної школи:* - реалізація суспільних інтересів людьми є передумовою цивілізаційного розвитку; - особисті інтереси підпорядковуються інтересам держави та нації; - підкреслено вплив історичних, правових, культурних, соціальних мотивів, пріоритетів, цінностей на особисті інтереси; - запропоновано державний механізм реалізації національних інтересів *Марксизм:* - примат суспільних інтересів; - суспільне походження та характер економічних інтересів; - особистий інтерес знаходиться від суспільно-економічних умов, що склалися на певному відрізку суспільно-історичного розвитку; - виявлено об'єктивну природу економічних інтересів; - антагонізм класових інтересів.
Зміст економічних інтересів	Прагнення та дії щодо нагромадження багатства в промисловості та сільському господарстві, торгівлі
Об'єкти економічних інтересів	*Німецька історична школа*: багатство нації *Маржиналісти*: користь, вигода, можливості, зручності від реалізації потреб, цінність економічного блага

Суб'єкти економічних інтересів	*Німецька історична школа:* нації, країни *Маржиналісти, неокласики:* споживачі, виробники, покупці, продавці
Формування економічних інтересів	Виробництво та реалізація промислової, сільськогосподарської продукції, здача землі в оренду, надання грошей під відсоток
Реалізація економічних інтересів	Реалізація, заснована на діяльності промислової, торгової та фінансової буржуазії, робочих та селян
Панівні форми економічних інтересів	Інтереси промислової, торгової та фінансової буржуазії ≠ Інтереси селян і робітників ≠ Інтереси держави
Характер інтересів	Постійний, експансивний, усвідомлений характер
Мотиви	Превалюють мотиви промислової буржуазії над мотивами робітників
Мета	Отримання суспільної економічної вигоди
Ступінь реалізації економічних інтересів	Капіталісти, підприємці, торговці, банкіри – повна реалізація, Робітники, селяни, – неповна, часткова, обмежена реалізація, держава – неповна реалізація
Переважаюча основа	Приватна власність на засоби виробництва, капітал, землю на основі експлуатації праці робітників, селян
Результати реалізації	Створення добавленої вартості, нагромадження національного багатства
Інструменти регулювання інтересів	Базисні економічні інститути – державні інститути, нагромадження, розподіл та реалізація коштів, законодавчі норми
Структура	Гетерогенна
Конфлікти інтересів	Між класами – щодо отримання доходу і суспільного становища
Характер прояву	З боку промислової, торгової, сільської, фінансової буржуазії – активність; З боку робітників та селян – інертність, безініціативність

** Розроблено автором*

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стара історична школа встановила зв'язок відтворення національних економічних інтересів із дією неекономічних чинників та активним впливом державних і законодавчих інструментів регулювання. Висновки марксистів доповнили теорію економічних інтересів через виявлення форм дійсності інтересів – об'єктивної і неусвідомлено – щодо наявності їх суб'єктивної форми, через критику утилітаристського сприйняття природи особистих інтересів, ідентифікацію класовості інтересів та породжених цим протиріч. У подальшому науковий світ зосередився безпосередньо на розширенні сфери знань щодо неекономічних інститутів, які чинять вплив на відтворення економічних інтересів, що і визначає перспективи майбутніх наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой философии: Т. 3. Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. / АН СССР. Ин-т философии // Ред. коллегия: Н. С. Нарский и др. – М.: «Мысль», 1971 – 760 с.

2. Милль Дж. Ст. О свободе [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://az.lib.ru/m/millx_d_s/text_1859_on_liberty.shtml.

3. Бастиа Ф. Экономические гармонии: избранное [Електронний ресурс] / Ф. Бастиа; пер. с франц. Ю. А. Школенко. – М. : Эксмо, 2007. – 1200 с. – Режим доступу: http://ek-lit.narod.ru/bast201.htm.

4. Principles of social science (1858-1859) / by Henry C., 1865. – Carey Philaddelphia. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3256903;view=1up;seq=11.

5. Лист Ф. Национальная система политической экономии [Електронний ресурс] / Ф. Лист. – Режим доступу: http://royallib.com/book/list_fridrih/natsionalnaya_sistema_politicheskoy_ekonomii.html.

6. Гильдебранд Б. Политическая система настоящего и будущего / Б. Гильдебранд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 296 с.

7. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.

8. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс, под ред. В. Адоратского. – М.: Партиздат, Институт Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ПКП(б), 1934. – Т. 3. – 629 с.

9. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, Институт Маркизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1960. – Т. 23. – 907 с.

10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, Институт Маркизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 18. – 690 с.

Смесова Виктория Леонидовна

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В КОНЦЕПЦИЯХ СТАРОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ И МАРКСИЗМА

В статье обоснована система экономических взглядов старой исторической школы и марксизма в контексте развития теории экономических интересов. Актуальность научной статьи определяется

необходимостью установления вклада экономистов на каждом этапе эволюции теории экономических интересов. Целью статьи является обоснование специфики и преимуществ научного анализа экономических интересов старой исторической школы и марксистов в контексте связи с воспроизводством экономических интересов в процессе развития хозяйства. Установлены и охарактеризованы основные предпосылки развития индустриальной экономики, которые определяли особенности экономических интересов на микро- и макроэкономическом уровнях в хозяйстве XIX в. Также раскрыты концептуальные обобщения экономистов исторической школы и марксистов относительно теоретико-методологических основ, классификации, взаимосвязей экономических интересов в процессе хозяйственной деятельности. Обоснована специфика и эволюция методологии их исследования. Раскрыт критический взгляд немецкой школы относительно выводов и методологического анализа классической школы политической экономии. Показано, что экономисты указанных направлений экономических учений отдавали примат общим (общественным) экономическим интересам. Представители старой немецкой школы главной функцией общественных интересов считают защиту и обеспечение реализации интересов людей. Национальные интересы не подчиняются единым «естественным» законам экономики и правилам экономической политики, а имеют свой, особый и отличный характер. Поэтому необходимо учитывать специфику экономического развития и интересы каждой нации. Марксистами определена связь личных интересов с общественными отношениями, которые определяют экономическое и социальное положение, статус человека в обществе в целом и в экономической деятельности в частности. Однако суверенную функцию выполняют общественные интересы, которые детерминируют эффективность общественного воспроизводства. Критикуется утилитаристское восприятие природы личных интересов, их моносвязь с эгоистическими стремлениями по увеличению экономической выгоды, богатства, власти. Автором раскрыты основные характеристики экономических интересов в период развития индустриального общества XIX в. в зависимости от их содержания, объектов и субъектов, формирования и реализации, господствующих форм, характера и мотивов, целей, степени реализации, инструментов регулирования, характера проявления. Дальнейшие научные исследования будут происходить в направлении определения неэкономических институтов, оказывающих влияние на формирование и реализацию экономических интересов в концепциях современных исследователей.

***Ключевые слова**: воспроизводство экономических интересов, выгода, экономическая мысль, экономические интересы, интерес, марксизм, немецкая историческая школа, прибыль*

Smiesova Viktoria L.

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC INTERESTS IN THE CONCEPTS OF THE OLD HISTORICAL SCHOOL AND MARXISM

The system of economic views of the old historical school and Marxism in the context of the development of the theory of economic interests has been substantied. The relevance of the scientific article is determined by the need to establish the contribution of economists at each stage of the evolution of the theory of economic interests. The objective of the article is to substantiate the specificity and advantages of a scientific analysis of the economic interests of the old historical school and Marxists in the context of the connection with the reproduction of economic interests in the process of economic development. The main prerequisites for the development of the industrial economy that determined the specific features of economic interests at the micro and macroeconomic levels in the economy of the 19th century have been established and characterized. Also conceptual generalizations of the economists of the historical school and Marxists concerning the theoretical and methodological foundations, classification, interrelationships of economic interests in the process of economic activity have been disclosed. The specifics and evolution of the methodology of their research have been substantiated. The critical view of the German school regarding the conclusions and methodological analysis of the classical school of political economy have been revealed. The economists of the indicated directions of economic doctrines gave primacy to general (public) economic interests have been shown. Representatives of the Old German School think that the main function of public interests are defense and implemation of people's interests. National interests don't submit to the unified «natural» laws of economics and rules of economic policy, they have their own specific distinctive character. Therefore, it is necessary to take into account the specifics of economic development and the interests of each nation. The connection of personal interests to social relations, which determine the economic and social situation, the status of a person in society as a whole and in economic activity in particular has been defined by the Marxists. However, the public interest fulfills a sovereign function, which determines the effectiveness of social reproduction. Utilitarian perception of the nature of personal interests, their monoconnection with selfish aspirations to increase economic benefits, wealth, power has been criticized. The main characteristics of economic interests during the development of the industrial society of the XIX century has been revealed by the author. Depending on their content, objects and subjects, the formation and implementation, the dominant forms, the nature and motives, the objectives, the degree of implementation, the instruments of regulation, the nature of the manifestation. Further scientific research will take place in the direction of identifying non-economic institutions that influence the formation and realization of economic interests in the concepts of contemporary researchers.

***Key words**: reproduction of economic interests, benefits, economic thought, economic interests, interest, Marxism, German historical school, profit.*

Одержано 17.03.2017 р.

УДК 339.923:061.1

Футало Юрій Ростиславович,
аспірант кафедри фінансів,
Мукачівський державний університет

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Чинником розвитку національної економіки є поглиблення світових інтеграційних процесів. Прискорена та непідготовлена інтеграція національного ринку України у світовий простір має для країни значні деструктивні наслідки. У статті обґрунтовано, що інтеграційні процеси на нашому континенті безпосередньо відповідають національним інтересам України, яка і географічно, і політично є європейською державою. Метою статті є аналіз основних показників оцінки соціально-економічного розвитку країни під впливом інтеграційних економічних процесів та формування комплексного наукового підходу до їх оцінки в сучасних умовах. Використано основні наукові методи дослідження: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, методи порівняння. Проведене наукове дослідження дозволило обґрунтувати теоретичні та методичні засади впливу інтеграційних економічних процесів на соціально-економічний розвиток суспільства. У статті доведено, що процес інтеграції може спричиняти як позитивні, так і негативні тенденції. Обґрунтовано, що для оцінки соціально-економічного розвитку суспільства існує багато показників та індикаторів. Основними з них вважають ВВП, ВВП в розрахунку на одну особу, середній розмір заробітної плати, середній розмір пенсій тощо. У статті зроблено узагальнюючий висновок, що показник ВВП не дає об'єктивної оцінки стану суспільного розвитку з огляду на регіональні, гендерні, вікові відмінності й не відбиває стану добробуту конкретної особи, а тому не може виступати основним у сукупності соціально-економічних індикаторів ефективності інтеграційних процесів. Доведено, що внаслідок інтеграційних процесів світові індикатори розвитку є більш розвиненими, тому в статті удосконалено науково-методичний підхід до оцінки соціально-економічного розвитку під впливом інтеграційних економічних процесів за допомогою запропонованої системи оцінювальних показників. Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення методики аналізу впливу інтеграційних процесів на якісні та кількісні параметри розвитку економіки країни.

Ключові слова: *інтеграційні економічні процеси, індикатори розвитку, соціально-економічні показники.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Прискорена та непідготовлена інтеграція національного ринку України у світовий простір, на якому домінують розвинені країни та країни, що інтенсивно розвиваються, завдяки створеним у свій час інституційним основам ринку та відповідно до здійсненої структурної і технологічної модернізації, має для України значні деструктивні наслідки.

Залежність України як від обсягів, так і від структури зовнішньоекономічних зв'язків виступає не тільки чинником можливих майбутніх загострень в економіці, а й консервує існуючу нераціональну структуру виробництва, перешкоджає економічному та соціальному розвитку.

Поза сумнівом, стратегічною метою зовнішньої політики є активне залучення нашої держави до інтеграційних процесів, внаслідок яких виникає новий світовий порядок, що передбачає домінування міжнародних зобов'язань, режимів та норм над національними інтересами. Чинником розвитку національної економіки є поглиблення світових інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуку нових моделей економічного розвитку країн в умовах інтеграційних процесів присвячено ряд досліджень таких видатних вчених, як Д. Г. Лук'яненка, Ю. В. Макогона, В. Ю. Матвєєвої, В. Мунтіяна, В. Мікловди [1], Ю. В. Орловської, Ю. М. Пахомова, Г. О. Пухтаєвича, В. В. Папп [2], А. С. Філіпенка, Ю. В. Шишкова та ін.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основних показників оцінки соціально-економічного розвитку країни під впливом інтеграційних економічних процесів та формування комплексного наукового підходу до їх оцінки в сучасних умовах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі глобалізації ускладнюються умови розвитку багатьох країн, у тому числі й України. Вони полягають, в першу чергу, у принциповій зміні факторів та чинників соціального та економічного розвитку країн. Це стосується технологічних та соціальних інновацій, вміння ефективно адаптуватися у транснаціональному середовищі, у масштабах інформатизації суспільства, у різних рівнях інтелектуальної та політичної свободи.

Інтеграційні процеси на нашому континенті безпосередньо відповідають національним інтересам України, яка і географічно, і політично є європейською державою. Успіх економічного розвитку та здатність подолання соціальних проблем багато у чому залежить від того, наскільки суспільство здатне адаптуватися до нових світових реалій і використовувати їх в інтересах модернізації. Це ставить перед Україною непросту дилему: досягнути постійних умов економічного зростання та інтегруватися в світовий простір або впасти в депресійне становище і втратити конкурентні переваги перед іншими країнами світу та Європи, тобто бути приреченою на відставання і стагнацію.

Прискорюючи економічну та соціальну

динаміку однієї групи країн, інтеграційні процеси у XXI столітті поглиблюють світові диспропорції. Процес інтеграції може спричиняти як позитивні, так і негативні тенденції. Для економіки України поглиблення інтеграційних процесів призведе до активізації туристичного та освітянського секторів; відкритості європейських ринків праці; ймовірності зростання безробіття через впровадження нових технологій; переходу вітчизняних підприємств на нові стандарти; ймовірності активізації відтоку капіталу; зросте залежність України від постачальників та інвесторів; збільшиться вплив транснаціональних компаній. Це, своєю чергою, переорієнтує українські підприємства на нові ринки збуту продукції; відбудеться спрощення доступу до фінансових ресурсів. Відбудуться серйозні деформації у національній економіці, що вплине на ймовірність активізації трансферного ціноутворення у міжнародних компаніях та активізації інвестиційних проектів. Загостриться конкуренція у різних секторах економіки. Україна буде брати активну участь у транснаціональних транспортних коридорах.

Ознаки якісного впливу інтеграційних процесів проявляються через характеристики соціально-економічного розвитку країни. Вони відбиваються як результати дії чинників впливу через відповідні результуючі показники. Економічний розвиток суспільства передбачає не стільки кількісні, скільки якісні зміни через перетворення характеристик та структури економіки [3, с. 83]. Визначаючи соціальну складову розвитку, можна погодитись із твердженням, що соціальний розвиток суспільства – це процес цілеспрямованих соціальних змін, під час якого наступний стан суспільства та всіх соціальних груп є більш якісним за попередній [4, с. 329].

При цьому, для вимірювання стану розвитку суспільства, виходячи з цілісної концепції (людина-економіка-природне середовище), використовуються різні підходи та критерії. Доречно зазначити, що сталість економічного розвитку держави визначається можливістю покриття потреб функціонування власними видатками. Екологічна сталість відбиває у здатності підтримувати довготривалу життєздатність екосистеми, а соціальна – здатністю однаковою мірою задовольняти культурні, матеріальні та духовні потреби суспільства [1, с. 232].

Однак при цьому вкрай суттєвим критерієм змістовного наповнення й оцінки процесу сталого розвитку може вважатись здатність у забезпеченні функціонування суспільства впродовж тривалого періоду.

Доречно зауважити, що Р. Кулиничем статистична оцінка показників, які формують результати соціально-економічного розвитку, пов'язуються з визначенням кількісної сторони масових соціально-економічних явищ і процесів, що визначають рівень соціально-економічного зростання на національному й регіональному рівнях у нерозривному зв'язку з їх кількісною характеристикою [5, с. 8].

Визначаючи важливість спостереження трансформаційних властивостей цього показника в процесі розвитку, доречно зауважити, що різним суспільним групам, як зазначено автором А. Колосовим, притаманні різні інтереси. Однак ним ця ознака розглядається як фактор прогресу, за умови, що ці інтереси не є антагоністичними [6, с. 18]. Виходячи з цього, для отримання цілісного уявлення про параметри суспільного розвитку потребується охоплення різних суспільних площин.

Для проведення такого роду досліджень пропонується різноманітний аналітичний інструментарій та широкий спектр показників. Ще Д. Кейнсом вказувалося на труднощі вибору одиниць вимірювання, придатних для вимірювання економічної системи через несумісність, невизначеність, недосконаліть методики тощо [7, с. 39-40]. Слід зазначити, що поряд з питаннями вибору оптимальних оцінювальних показників суспільного явища, вкрай важливим є визначення методології їх формування. Дослідником Н. Волгіним виділено складність охоплення економічного розвитку в часі та проблемні властивості оцінок, що будуються, виходячи з різної методики. У цьому контексті вчений зазначав, що наявна в країні статистична база та методи прогнозних оцінок не відповідають сучасним вимогам, не дозволяють з достатнім ступенем надійності проаналізувати реальний стан в економіці, демографії, соціальній сфері та надати прогнози щодо їх змін [4, с. 8].

Доцільно зауважити, що різноспрямований характер зовнішніх зв'язків розповсюджується на численне коло показників, що належить до сфери її впливу: макроекономіки, демографії, ринку праці, заробітної плати, соціального захисту населення тощо. А потенційні можливості статистичних спостережень роблять отриманий інформаційний ресурс ефективним інструментом впливу на гармонізацію суспільного розвитку. Можна зазначити, що результати спостережень можуть відбивати прояв як безпосередньо впливу інтеграційних процесів на елементи суспільного середовища, або опосередковано як складова частина наявних індикаторів суспільних явищ.

Тому для поглиблення систематизації оцінювальних показників соціально-економічного розвитку через прояви механізму впливу інтеграційних процесів на розвиток економіки країни пропонуємо згрупувати показники за ступенем поєднання економічних, соціальних та нематеріальних площин суспільства. Необхідно зазначити, що високорозвиненим країнам притаманне посилення акцентів саме на показниках останньої категорії, якими здійснюється спроба визначення таких явищ, що не мають кількісно-вартісних вимірювачів, але є вкрай важливими для розуміння якісного рівня суспільного розвитку – і це показники, що відбивають стан щастя, задоволення людини тощо.

Однак, аналізуючи наведену систематизацію статистичних показників, можна зазначити, що їх віднесення до категорії загальних чи спеціальних є досить умовним. Виходячи з дослідницьких завдань та специфіки об'єкту дослідження, вони можуть виступати в ролі як загальних індикаторів розвитку соціально-економічних явищ, так і як показники спеціального характеру, в тому числі для

характеристики процесів впливу інтеграційних процесів на розвиток економіки. Проілюструвати це можна на прикладах показників реального товарообороту на одну особу, індексу зміни обсягу реального товарообороту на одну особу, роздрібного товарооборот у % до обсягу витрат на купівлю товарів та послуг, диференціації у структурі доходів та витрат населення у регіонах країни, демографічного навантаження, відношення наявних доходів населення до сукупних витрат на харчування, потреб у продовольчих ресурсах, рівня бідності тощо.

Такі спеціальні показники як динаміка товарообігу, структура товарообігу, доходи та видатки домогосподарств, кількість малих та середніх підприємств за сутністю можуть розглядатися і як загальносуспільні характеристики. Необхідно підкреслити, що групування за вторинними ознаками (абсолютні, відносні, середні, розрахункові показники, індекси тощо) поширює можливості дослідження в контексті реформування.

Характеризуючи наведену сукупність економічних показників та дослідницьких точок зору, можна зазначити, що визначення впливу інтеграційних процесів на економіку країни відбувається через відповідні наявні індикатори залежно від обраного підходу. Зокрема автором Р. Кулиничем вважається, що індикаторами досягнутого рівня соціально-економічного розвитку країни та й регіонів є валовий внутрішній продукт і валова додана вартість сукупні та розраховані на одну особу [5, с. 8]. Відображаючи в системі національних рахунків кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів та вимірювання вартості товарів і послуг, вироблених в межах країни за певний проміжок часу [5, с. 258], цей показник через чисельність працюючих та фонд оплати праці робітників підприємств, відбиває характеристики основних елементів впливу інтеграційних процесів на розвиток економіки країни. Слід підкреслити, що навколо цих узагальнюючих індикаторів розвитку ведеться дискусія щодо їх здатності до об'єктивної оцінки процесів соціального й економічного розвитку.

Заслуговує на увагу думка К. Еклунда, яким зазначено, що щорічний приріст в економіці, під яким зазвичай розуміється зростання ВНП, стає метою економічної політики як засіб підвищення рівня життя. Однак, він попереджає про обережність безпосереднього пов'язування зростання ВНП з зростанням добробуту. Дослідником зазначається, що показник ВНП має низку недоліків, зокрема диференціацію рівня добробуту людей [8, с. 93].

Д. Майэром як традиційний показник розвитку вважається дохід на одну особу в доларах США, згідно з яким країни класифікуються Світовим банком. При цьому, країни з рівнем доходу (ВНП на душу населення) меншим за 765 доларів США (1995р.), вважаються як країни з низьким рівнем доходів, а з рівнем доходів – 9385 доларів США належать до країн з високим рівнем доходів, а всі між ними – до країн із середнім рівнем доходів [9, с. 28-29].

П. Орловим-Карбою відмічено, що обсяг реального ВВП характеризує здебільшого економічний потенціал країни і не призводить до автоматичного підвищення доходів населення [11, с. 17]. Окрім цього, можна зазначити, що показник ВВП не дає об'єктивної оцінки стану суспільного розвитку з огляду на регіональні, гендерні, вікові відмінності й не відбиває стану добробуту конкретної особи. Він швидше відбиває потенціал країни щодо спроможності забезпечення громадянам таких умов життєдіяльності. Виходячи з цього, можна погодитися з автором Р. Кулиничем, що, торкаючись різних соціально-економічних аспектів суспільного життя, вони здебільшого є похідними від основного індикатора соціально-економічного розвитку, яким вважається ВВП (ВРП та відповідні показники в розрахунку на одну особу). Характеристики інших оцінювальних показників можна вважати відбитком обсягу та структури ВВП крізь розвиток основних макроекономічних процесів [5, с. 19, 106]. Таким чином, простежується існування залежності між обсягом ВВП та якісними характеристиками його соціальних складових. Можна зазначити, що через його складові здійснюється також формування оцінювальних показників соціального розвитку.

Особливе місце в рамках основ макроекономічної теорії завжди посідав аналіз міжнародної торгівлі як основного індикатора впливу інтеграційних процесів на розвиток внутрішнього ринку країни та торгівлі товарами і послугами на зовнішніх ринках конкурентоспроможною продукцією. Видатні класики-економісти заклали основні цеглини розвитку цих теорій, які дозволили сформувати правила і норми міжнародної торгівлі. В умовах інтеграційних процесів та глобалізації економік різних країн необхідно провести аналіз цих теорій, оскільки економіки все більше почали орієнтуватися на мініатюризацію виробництва, його дематеріалізацію і почали орієнтуватися на використанні інтелектуального потенціалу людини, що неминуче веде до більш глибокої інтеграції окремих держав у систему міжнародного поділу праці. Нові стратегії та тактики економічного розвитку взяли за основу поєднання ринкових та державних регуляторів, що активно використовують новітні досягнення техніки, інформатики, менеджменту та інші сучасні наукові відкриття й розробки. Накопичені людством знання й досвід дозволили на нинішньому етапі розробити принципово нові різновиди техніки і технологій, форми взаємодії з природою з метою ефективної переробки природних ресурсів або їхнього заощадження й поновлення. Це привело до відмирання або зменшення ролі застарілих і створення нових видів виробництв, галузей і сфер економічної діяльності.

Все це потребує розвитку нової парадигми в економічній теорії, що базується на вивченні найбільш актуальних тенденцій і закономірностей інтеграційних процесів сучасної економіки. Величезне значення мають розвиток ефективної податкової політики, організація бюджету, створення раціонального фінансового механізму й оптимальної банківської системи, подолання інфляції і проведення реформи цін, а також пошук оптимального співвідношення і різноманітності форм власності, рівня монополізації економіки країни.

Ринкові концепції набули всепланетарного

масштабу. Практично всі країни світу визнали за необхідне використання у формуванні суспільства загальнолюдських цінностей, природно, з урахуванням національних і місцевих особливостей. У рамках інтеграційних процесів найбільш раціонального вибору набула концепція щодо обміну продукцією: це по-перше через свободу торгівлі, а по-друге – протекціонізм.

Згідно розвитку ринкових відносин основи товарного виробництва були піддані аналізу і розкриті в роботах Платона, Аристотеля, Юлія Цезаря, мислителів Вавилону, Стародавнього Єгипту, Індії, Китаю. Оскільки товарні відносини знайшли своє відображення в сфері торгівлі, то й в економічній науці виникла школа меркантилістів (XV-XVII ст.), представники якої ототожнювали багатство з грошима, накопичення яких у той час здійснювалося через торгівлю. У роботах відомих меркантилістів Т. Мена й А. Де Монкретьєна корінною була проблема нарощування багатства країни загалом, тобто в макроекономічній системі координат. Це пояснювалося прагненням меркантилістів виробити найбільш раціональну економічну політику, в основі якої головним джерелом багатства суспільства вважалася торгівля. Оскільки у меркантилістів головним джерелом створення вартості визначалася сфера товарообігу, то й багатство повинне було виявитися лише в одній формі – у вигляді благородних металів. Відповідно до цього їхньою висхідною позицією щодо досягнення країною розвиненої економіки було залучення і нагромадження золота. Таким чином, меркантилісти бачили у золотому запасі країни головне джерело могутності її економіки. До кола їх основних економічних принципів входили: досягнення активного торгового балансу; стимулювання вивозу готових виробів і ввезення дешевої сировини на базі державного субсидування; підтримка розвитку національної промисловості; використання колоній як джерела дешевої сировини й ринку збуту своєї продукції, протекціонізму в зовнішній торгівлі. Загалом, головний інтерес меркантилісти вбачали у відстоюванні і захисті інтересів торговців і промисловців.

З позицій сучасності, критично сприймаючи методологічні помилки підходу меркантилістів, а також аналізуючи проблеми, властиві сучасному стану економіки України, не можна не визначити актуальності підходу меркантилістів, їхніх установок на досягнення оптимальних обсягів нагромадження капіталу, підтримки національного товаровиробника, тактики боротьби за ринки збуту і методів досягнення активного торгового балансу.

Історія економічного розвитку різних країн підтверджує корисність використання деяких із названих положень. Наприклад, Франція, на основі політики повернення вивезених раніше капіталів, змогла до 60-х років домогтися відновлення свого золотого запасу, зміцнити національну валюту і розширила свій інвестиційних потенціал. Таке неемісійне зростання грошової маси дозволило забезпечити в країні зниження норми відсотка при кредитуванні, що привело до розширення обсягів кредитування і сприяло перерозподілу ВНП на користь підприємців, стимулювало їх до активної інвестиційної діяльності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Україна перебуває в умовах граничного дефіциту фінансових ресурсів, усіляко прагне до активізації внутрішнього нагромадження капіталу з метою стабілізації макроекономічного стану економіки, стимулювання інвестиційного процесу в країні. З цією метою в програмах щодо виходу України з кризового стану постійно ставиться акцент на створенні механізму нагромадження капіталу для розвитку процесу відтворення на основі протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку вітчизняного виробника, а також проведення політики репатріації з-за кордону капіталів тіньового сектора економіки. Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення методики аналізу впливу інтеграційних процесів на якісні та кількісні параметри розвитку економіки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мікловда В. Макроекономічні тенденції стабілізації України і перспективи економічного зростання / В. Мікловда, М. Пітюлич, В. Шинкар // Регіональна економіка. – 2004. – №1. – С. 7-15.
2. Папп В. В. Трансформація економіки України у контексті євроінтеграційних процесів / В. В. Папп // Регіональна економіка. – 2008. – №1. – С. 23-31.
3. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З. О. Луцишин. – К.: Друк, 2002. – 320 с.
4. Волгин Н. А. Социальная политика:энциклопедия / под ред. Н. А. Волгина, Т. С. Сулимовой. – М.: Альфа-Пресс, 2006. – 416 с.
5. Кулинич Р. О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку / Р. О. Кулинич. – К.: Знання, 2007. – 311 с.
6. Колосов А. В. Устойчивое развитие хозяйственных систем: учеб. пособие / А. В. Колосов. – М.: РАГС, 2008. – 270 с.
7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег/ Дж. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
8. Эклунд К. Эффективная экономика – шведская модель: (Экономика для начинающих и не только для них) / К. Эклунд; пер со швед. / авт. предисл. В. В. Попов, Н. П. Шмелев; науч. ред. А. М. Волков. – М.: Экономика, 1991. – 349 с.
9. Майер Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку / Джеральд Майер, Е. Джеймс Раух, А. Філіпенко. – К.: Либідь, 2003. – 688 с.

10. Майер Дж. Міжнародне середовище бізнесу: Конкуренція та регулювання у глобальній економіці / Дж. Майер, Д. Олесевич; пер.з англ. – К.: Либідь, 2002. – 703 с.

11. Орлов-Карба П. А. Все о пенсионной реформе в России: монография / П. А. Орлов-Карба. – М.: Гардарики, 2005. – 302 с.

Футало Юрий Ростиславович

МОНИТОРИНГ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНДИКАТОРОВ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Фактором развития национальной экономики является углубление мировых интеграционных процессов. Ускоренная и неподготовленная интеграция национального рынка Украины в мировое пространство имеет для страны значительные деструктивные последствия. В статье обосновано, что интеграционные процессы на нашем континенте непосредственно отвечают национальным интересам Украины, которая и географически, и политически является европейским государством. Целью статьи является анализ основных показателей оценки социально-экономического развития страны под влиянием интеграционных экономических процессов и формирования комплексного научного подхода по их оценке в современных условиях. Использованы основные научные методы исследования: индукции и дедукции, анализа и синтеза, методы сравнения. Проведенное научное исследование позволило обосновать теоретические и методические основы влияния интеграционных экономических процессов на социально-экономическое развитие общества. В статье доказано, что процесс интеграции может вызвать как положительные, так и отрицательные тенденции. Обосновано, что для оценки социально-экономического развития общества используется много показателей и индикаторов. Основными из них считают ВВП, ВВП в расчете на душу населения, средний размер заработной платы, средний размер пенсий и тому подобное. В статье сделан обобщающий вывод, что показатель ВВП не дает объективной оценки состояния общественного развития с учетом региональных, гендерных, возрастных различий и не отражает состояния благополучия конкретного лица, а поэтому не может выступать основным в совокупности социально-экономических индикаторов эффективности интеграционных процессов. Доказано, что в результате интеграционных процессов мировые индикаторы развития являются более развитыми, поэтому в статье усовершенствовано научно-методический подход к оценке социально-экономического развития под влиянием интеграционных экономических процессов с помощью предложенной системы оценочных показателей. Дальнейшие исследования будут направлены на уточнение методики анализа влияния интеграционных процессов на качественные и количественные параметры развития экономики страны.

Ключевые слова: *интеграционные экономические процессы, индикаторы развития, социально-экономические показатели.*

Futalo Yuri R.

MONITORING OF THE SOCIAL AND ECONOMIC INDICATORS OF THE INTEGRATION PROCESS EFFECTIVENESS

Factor for the development of the national economy is the deepening of global integration processes. Fast and unprepared integration of the national market of Ukraine in the world space has significant destructive effects for the country. It has been substantiated in the article that the integration processes on the continent meet the national interests of Ukraine, which is both geographically and politically a European state. The aim of the article is to analyze the main indicators to assess the social and economic development of the country under the influence of the integration of economic processes and the formation of an integrated scientific approach to their assessment in the present conditions. Basic scientific research methods have been used: induction and deduction, analysis and synthesis, comparison methods. Conducted scientific research allowed proving the theoretical and methodological foundations of the impact of economic integration processes on the social and economic development of society. It has been proved in the article that the integration process can cause both positive and negative trends. It has been proved that to assess the social and economic development of society, there are many indexes and indicators. The main of them are considered the GDP, GDP per capita, average wage, the average size of pensions etc. General conclusion has been made in the article that GDP does not provide an objective assessment of the state of social development, taking into account regional, gender, age differences and does not reflect the state of the well-being of a particular person, and therefore can not act as principal in a set of social and economic indicators of the effectiveness of the integration process. It has been proved that as a result of the integration process world indicators are more developed, so the paper improved the scientific and methodical approach to the evaluation of social and economic development under the influence of integration economic processes using the proposed system of performance indicators. Further research will be aimed at clarifying the methodology for analyzing the impact of integration processes on the qualitative and quantitative parameters of the economy.

Keywords*: integration economic processes, the development of indicators of social and economic indicators.*

Одержано 02.02.2017 р.

УДК 631.12

Щурик Михайло Васильович,
д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ ЯК КЛЮЧОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ПОЛІПШЕННЯ

На сьогоднішній день використання земельних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі не враховує в достатній мірі потребу їх збереження та охорони, які є ключовими передумовами їх поліпшення. Ігнорування вимог охорони та збереження земель генерується недосконалою вітчизняною законодавчою базою. Діючі засади відтворення земельних ресурсів землевласниками й землекористувачами апріорі не спроможні забезпечити достатню охорону сільськогосподарських угідь крізь призму їх збереження та поліпшення. Мета статті – дослідити механізм організації збереження й охорони земель аграрного сектора, запропонувати найважливіші заходи, спрямовані на зменшення антропогенного й техногенного навантаження на землі сільськогосподарського призначення. нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. У статті досліджується та аналізується нинішній стан земель сільськогосподарського призначення. Особлива увага акцентується на діючих засадах використання, збереження, поліпшення та охорони земельних угідь АПК. Важливе місце відводиться динаміці родючості сільськогосподарських угідь та чинникам, які на неї впливають. Аналізуються діючі мотиваційні механізми відтворення земельних ділянок сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. У статті доводиться, що ринковій моделі господарювання у вітчизняному аграрному секторі більш властивими стало інтенсивне використання земельних угідь, лейтмотивом розвитку якого є нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції без адекватного забезпечення заходів по збереженню та поліпшенню ґрунтів. Сучасна криза з усією силою показала, що саме це стало фактором стихійного розвитку економіки, відриву фінансово-кредитних відносин від виробництва, поширення спекулятивних проявів, непомірне зростання боргів держав і корпорацій, обсягів цінних паперів тощо. Обґрунтовано, що перед адекватними державними органами постає завдання формування нової аграрної політики функціонування цих агроформувань, яка би обов'язково поєднувала використання земель із заходами по їх поліпшенню й охороні. Зроблено висновок, що нині нагальним постає завдання формування таких власників і користувачів, які би поєднували використання земель із одночасним збереженням й охороною ґрунтів.

Ключові слова: *земля, збереження, поліпшення, охорона, екологія, власники, домогосподарства, сільгосппідприємства.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Діючі засади відтворення земельних ресурсів землевласниками й землекористувачами апріорі не спроможні забезпечити достатню охорону сільськогосподарських угідь крізь призму їх збереження та поліпшення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Швидке зростання антропогенного й техногенного навантаження, прагнення до постійного зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції є тими ключовими чинниками, котрі часто призводять до забрудненості й засміченості сільськогосподарських земель, погіршення їх якісного складу. Означене потребує запровадження у відтворювальний процес земель АПК заходів по посиленню їх охорони. У Законі України «Про охорону земель» зазначається, що охорона земель – система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від швидкого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [1, с. 29]. Таким чином, охорона земель є комплексним, системним заходом, який покликаний не лише зберегти, а й поліпшити їх стан, покращити якість ґрунтів.

Особливо важливе місце належить при цьому земельному фонду аграрного сектора, використання котрого призначене для виробництва сільськогосподарської продукції. Втім, як засвідчують дослідження багатьох учених, нинішній механізм використання сільськогосподарських земель не є досконалим, оскільки в абсолютній своїй більшості порушує вимоги охорони ґрунтів. Існуючий ліберально-ринковий механізм використання сільськогосподарських земель сформовано в такий спосіб, що відносно земельних ресурсів він працює здебільшого з негативним екологічним результатом, оскільки містить такі економічні регулятори, які не завжди обмежують руйнівне землекористування. Зокрема, фіскальні платежі є такими, що суб'єктам землекористування вигідніше їх сплатити, ніж витрачати кошти на охорону земель чи впровадження еколого-безпечних методів господарювання [2, с. 90]. Зазначене дає змогу стверджувати, що ігнорування вимог охорони та збереження земель генерується недосконалою вітчизняною законодавчою базою.

Як засвідчують дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, однією з найвагоміших причин, яка безпосередньо впливає на виснажливе використання земель сільськогосподарського призначення, залишається необґрунтоване

нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. При нарощуванні обсягів сільськогосподарського виробництва збільшуються і сільськогосподарські викиди. За прогнозними оцінками експертів, до 2030 р. викиди N_2O збільшаться на 35-60%, а CH_4 – на 60% [3, с. 7]. Таким чином існує прямолінійний зв'язок між обсягами виробництва сільськогосподарської продукції та погіршенням якісного складу ґрунтів. Порушення існуючої взаємозалежності вище приведеними чинниками можна забезпечити завдяки заходам, які би спрямовувались власниками й користувачами земель на збереження й охорону земель. Втім, як засвідчують дослідження багатьох вітчизняних науковців, у земельному господарстві АПК більшість нинішніх суб'єктів господарювання (власники, користувачі, орендатори) практично не володіють інформацією щодо якісного складу ґрунтів, рівня шкоди, котрий завдається щорічно за результатами використання сільськогосподарських угідь. В кращому випадку сьогодні власник чи орендатор може орієнтуватися на географічну прив'язку наданої йому земельної ділянки. Що ж стосується орієнтації ділянки щодо сонця та куту її нахилу, кількості гумусу, чисельності та номенклатури мікроорганізмів і вищих біологічних організмів (як рослинного так і тваринного походження), номенклатури та кількості хімічних сполук (як корисливих, так і шкідливих), рівня антропогенної забрудненості ділянки тощо – вся ця інформація сьогодні в Україні відсутня для переважної більшості власників і користувачів земель сільськогосподарського призначення [4, с. 37].

На наше глибоке переконання відсутність достовірної інформації щодо якісного складу ґрунтів з урахуванням агрономічних, біологічних, хімічних властивостей, рівня завданої шкоди землі власниками й користувачами земель за результатами їх використання, конкретики щодо виснаженості угідь, обсягів завданих збитків не лише внутрішніми (власники й користувачі сільськогосподарських земель), а й зовнішніми (підприємства, промисловості, будівництва, транспорту, комунальної сфери тощо) суб'єктами господарювання практично унеможливлює імплементацію заходів по збереженню й охороні земель. По суті, донині в Україні не створено дієву службу моніторингу якісного стану земель АПК та контролю за їх збереженням й охороною.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити механізм організації збереження й охорони земель аграрного сектора, запропонувати найважливіші заходи, спрямовані на зменшення антропогенного й техногенного навантаження на землі сільськогосподарського призначення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проголошення Україною європейської економічної моделі розвитку сільськогосподарського сектору економіки каталізувало потребу імплементації новітніх засад використання земельного фонду крізь призму його збереження, поліпшення та охорони. Така необхідність нині є найбільш актуальною, оскільки в радянський та пострадянський періоди засади організації земельного господарства зводились до постійного нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Досягнення цього завдання забезпечувалось за рахунок екстенсивної та інтенсивної моделі господарювання. Перша, екстенсивна модель, особливого поширення набула в другій половині 20 століття. Перманентне нарощування валового виробництва рослинницької продукції здійснювалось у той час за рахунок залучення до земельного фонду нових додаткових земельних площ та зростання їх розораності. Часто залучені земельні ділянки за своїми агрохімічними та біологічними властивостями не були придатні для вирощування сільськогосподарської продукції. Саме в цей час земельний аграрний фонд зазнав найбільшої руйнації, оскільки його «результативність» забезпечувалась без адекватного проведення заходів по збереженню, поліпшенню ґрунтів. Йдеться про надмірну його виснаженість та розораність.

Порівняно з європейськими країнами, де орні землі становлять 30-32% загальної площі суходолу, розораність українських земель сягає 53,8% [5, с. 98]. У радянський період у сільськогосподарський обіг було залучено сотні тисяч га земель з єдиною метою – наростити обсяги валового виробництва сільськогосподарської продукції. Передусім це стосувалося додаткового залучення земельних ділянок лісогосподарської сфери, доріг, галявин, пасовищ і сіножатей, угідь, розміщених уздовж річок, озер тощо. Як результат було завдано значної шкоди рослинному й тваринному світу, порушено закони онтології. Парадокс полягав також у тому, що значна частина додатково залучених у сільськогосподарський обіг земель агрогосподарствами не обліковувалась та не відображалась у офіційній звітності.

Друга, інтенсивна модель організації використання земельних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі, набула швидкого розвитку в пострадянський період. Лейтмотивом її запровадження стали земельна та аграрна реформи, запровадження приватного землеволодіння, створення нових сільськогосподарських підприємств, підвищення ролі домогосподарств, більшість із яких, одержавши в підпорядкування земельні паї, приватизували їх. У цей період часу, що особливо важливо, була значно понижена роль і участь держави в процесах, пов'язаних із організацією земельного фонду, фактичною втратою нею контролю за збереженням та охороною земель.

На думку відомих вітчизняних учених [6, с. 27], сучасна фінансово-економічна криза показала неспроможність приниження ролі держави та перевищення ролі ринку. Теоретичною основою цього підходу була аксіома, що фундаментом ринкової економіки є приватна власність, а приватний інтерес – рушійною силою розвитку економіки і суспільства. Дана аксіома фактично перетворилася на догму. Сучасна криза з усією силою показала, що саме це стало фактором стихійного розвитку економіки, відриву фінансово-кредитних відносин від виробництва, поширення спекулятивних проявів,

непомірне зростання боргів держав і корпорацій, обсягів цінних паперів тощо. Ці та інші чинники трансформації земельних відносин у вітчизняному аграрному секторі форсували запровадження інтенсивних засад використання сільськогосподарських земель.

За результатами земельної реформи у вітчизняному сільському господарстві утворились три найбільші групи землекористувачів й землевласників. Найбільш багаточисельною є група домогосподарств. Нині в аграрному секторі Карпатського регіону в підпорядкуванні господарств населення знаходиться майже 80% сільськогосподарських угідь (по Україні цей показник складає близько 50%). Друга група включає малі та середні агропідприємства – фермери, виробничі кооперативи, господарські товариства, приватні підприємства тощо. Третя група представлена підприємницькими формуваннями, що функціонують на засадах використання найманої праці. Головна мета їх діяльності – максимізація прибутку – досягається як завдяки спеціалізації на виробництві найбільш комерційних видів продукції та мінімізації витрат (у тому числі на оплату праці та плату за оренду земельних ділянок), так і шляхом виснажуючого використання природних, соціальних та інфраструктурних ресурсів сільської місцевості [7, с. 89]. Експлуатація сільськогосподарських угідь забезпечується корпоративними підприємствами на орендованих землях.

Перша і третя групи, за підрахунками науковців забезпечує переважаючі обсяги виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції. Корпоративний сектор продукує 85-87% ріпаку, сої та цукрових буряків, 66-67% зернових і зернобобових, а також соняшнику, 62% яєць, 55% м'яса. Господарства населення забезпечують виробництво 97% картоплі, 82-86% овочів, плодів і ягід, 78-80% молока і 43-45% м'яса [7, с. 90].

У складі груп власників і користувачів земель найбільшої шкоди земельному аграрному фонду завдають агрохолдинги, частина з яких монопольно залучила в сільськогосподарський обіг десятки, а то й сотні тисяч га земельних паїв домогосподарств. Завдяки застосуванню псевдоінноваційних технологій у процеси використання орендованих земельних ділянок ними завдається непоправної шкоди сільськогосподарським угіддям. Імплементація в земельне господарство технологій спрямовується, передусім, на виснаження ґрунтів, надмірну їх мінералізацію, забруднення й засмічення. Аналіз засвідчує, що воно інакше й не могло бути, оскільки терміни оренди земель агрохолдингами не дозволяють оптимально поєднувати використання, збереження й охорону земель, яке би забезпечувало покращення земель АПК. Звісно, що діючу практику відтворення земельних угідь агрохолдингами потрібно рішуче призупинити. За результатами агрохімічної паспортизації земель протягом 1986-2010 рр. вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,5%, а баланс втрати гумусу останні 10 років був гостродефіцитним (щорічні втрати становили 0,4-0,8 т/га) [8].

Складність вирішення завдань поліпшення земель великими корпоративними агропідприємствами полягає також у тому, що в 2013 році було укладено 4,77 млн. договорів оренди земельних паїв, з яких 2,48 млн. га (52%) уклали селяни-пенсіонери. При цьому в основному укладалися договори середньострокової оренди на 6-10 років – 43% загальної кількості. Частка довгострокових договорів оренди (від 10 років) становила 15% [9, с. 38].

Таким чином умови, терміни оренди, склад орендодавців не можуть забезпечити використання орендованих земельних ділянок із урахуванням заходів збереження й охорони ґрунтів.

Унеможливлює поліпшення сільськогосподарських земель їх нинішня аграрна політика фінансової підтримки й стимулювання діяльності агропідприємств. Стимулююча фінансова модель, яка вже тривалий час використовується в Україні практично повністю прив'язана до обсягів виробництва й реалізації валової сільськогосподарської продукції. При цьому левову частку підтримки (80%) отримують агрохолдинги.

В Україні донині залишається відсутньою державна інституція, котра би здійснювала постійний моніторинг якісного складу ґрунтів. Це при тому, що з кожним роком збільшуються площі сільськогосподарських земель, які стають непридатними для вирощування рослинницької продукції. Передусім, це стосується зростання кислотності ґрунтів. Зокрема в Карпатському макрорегіоні питома вага кислотних ґрунтів складає 80-85% від площі усіх угідь.

Відомо, що кислотність нейтралізується шляхом внесення вапняного борошна. Однак цьому важливому агрохімічному заходу власники й користувачі земель не приділяють достатньої уваги (табл. 1).

Таблиця 1

Проведення вапнування ґрунтів сільськогосподарськими підприємствами [10, с. 110]

	2010	2012	2013	2014	2015
Площа вапнування ґрунтів, тис. га	73,2	105,3	97,8	97,2	88,9
Внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т	340,8	432,4	487,3	417,8	454,1

Зазначимо, що дані офіційної статистики стосуються лише тих сільськогосподарських підприємств, які мають у власності та користуванні понад 100 гектарів сільськогосподарських угідь. В той же час інші землевласники й користувачі земель у розрахунок не включено.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що вапняне борошно вносилось більш менш достатньо ще в період господарювання колгоспів і радгоспів. В цей час придбання та внесення вапняного борошна

забезпечувалось спеціалізованими підприємствами. Затрати по їх внесенню й придбанню фінансувалися державою. Нині ж власники і користувачі земельних ділянок не спроможні самостійно забезпечити фінансування цих робіт. Складність полягає не лише у відсутності фінансових ресурсів, а й у тому, що в Україні не створено ринку, на якому можна було би легально придбати вапняне борошно.

Поліпшення якісного складу сільськогосподарських угідь можна завдяки внесенню мінеральних і органічних добрив. Дані офіційної статистики засвідчують, що за останні 6 років сформувалася позитивна динаміка внесення мінеральних добрив, зросли також удобрені площі. Втім зовсім інші цифри сформувалися по обсягах внесених органічних добрив (табл. 2).

Таблиця 2

Внесення мінеральних та органічних добрив в Україні [10, с. 230]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Площа сільськогосподарських земель у сільськогосподарських підприємствах, млн. га	20,2	20,0	19,9	20,0	19,8	20,1
2. Площі оброблені мінеральними добривами, млн. га	12,2	13,8	14,2	15,0	14,7	14,5
3. Частка площ, оброблених мінеральними добривами до площі сільськогосподарських земель у сільськогосподарських підприємствах, %	69,6	76,0	78,2	81,4	81,8	71,8
4. Внесення органічних добрив на одиницю площі сільськогосподарських земель у сільськогосподарських підприємствах, кг	540	525	508	505	550	479
5. Частка площ, оброблених органічними добривами до загальної площі сільськогосподарських земель у сільськогосподарських підприємствах, %	2,0	1,8	2,0	2,1	2,2	2,2

Дані таблиці 2 засвідчують, що упродовж 6 років обсяги внесених органічних добрив були надзвичайно мізерними. При рекомендованій нормі 10-12 тонн на 1 га, фактично вносилось близько 500 кг. Мізерною була такою питома вага сільськогосподарських земель, на які вносились органічні добрива. Аналіз засвідчує, що агрохімічні вимоги, що стосуються збереження та охорони земель, не дотримуються всіма групами землевласників і землекористувачів. Саме тому використання земель АПК сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення носить виснажливий характер.

Однією з причин деструктивів процесу землекористування в Україні залишається відсутність дієвої системи контролю за збереженням і охороною сільськогосподарських ґрунтів. Мотиваційні зусилля адекватних державних структур направляються на подальше нарощування обсягів валового виробництва рослинницької продукції при одночасному ігноруванні потреби збереження, поліпшення й охорони сільськогосподарських угідь.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Як засвідчують ретроспективні дослідження, використання земельних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі не враховує в достатній мірі потребу їх збереження та охорони, які є ключовими передумовами їх поліпшення. Метою використання земель сільськогосподарського призначення в радянський й пострадянський період було і залишається нарощування обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції без імплементації адекватних заходів по їх збереженню й охороні, про що переконливо засвідчує залучення в сільськогосподарський обіг земельних угідь, які не були придатними для виробництва сільськогосподарської продукції, а також зростання розораності угідь.

Ринковій моделі господарювання у вітчизняному аграрному секторі більш властивими стало інтенсивне використання земельних угідь, лейтмотивом розвитку котрого знову ж таки є нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції без адекватного забезпечення заходів по збереженню та поліпшенню ґрунтів.

Результати дослідження засвідчують, що в аграрному секторі сформувалось три основні групи землевласників й землекористувачів. В їх складі найбільшу частку займають господарства населення, в підпорядкуванні яких знаходиться більше 50% усіх площ сільськогосподарських угідь. Цією групою забезпечуються переважаючі обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Втім адекватного збереження й охорони земель АПК ними не забезпечується. У абсолютній своїй більшості використання приватизованих ділянок цією групою селян здійснюється на природних запасах ґрунтів, що призводить до їх виснаженості. Розв'язання означеної дилеми потребує упорядкування старого та формування нового складу домогосподарств, який би поєднував процес використання земель одночасно з проведенням заходів по їх збереженню й охороні.

Особливо значної шкоди завдають землям сільськогосподарського призначення агрохолдинги. Технології, що застосовуються ними для вирощування сільськогосподарських культур, призводять до надмірної мінералізації ґрунтів та стають однією з причин зменшення вмісту гумусу в ґрунтах. Дослідження засвідчують, що за показушними показниками перманентного нарощування обсягів

виробництва й реалізації рослинницької продукції ховається шкода, яка завдається земельному фонду. Тому нині перед адекватними державними органами постає завдання формування нової аграрної політики функціонування цих агроформувань, яка би обов'язково поєднувала використання земель із заходами по їх поліпшенню й охороні.

Не дотримуються вимог збереження й охорони ґрунтів також дрібні й середні агропідприємства. Таким чином, нині нагальним постає завдання формування таких власників і користувачів, які би поєднували використання земель із одночасним збереженням й охороною ґрунтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 27-33.

2. Добряк Д. С. Ефективність екологобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах / Д. Добряк, В. Будзяк, О. Будзяк // Економіка України. – 2013. – №7. – С. 83-94.

3. Climate – Smart Agriculture Sourcebook – Module 1. wky Climate – Smart Agriculture, Fisheries and Forestry (2013) [Електронний ресурс] / Продовольча сільськогосподарська організація ООН (ФАО) – Режим доступу: http.//www.fao.org/docrep/018/; 3325e/I 3325e.pdf.

4. Чаплигіна О. В. Фактори впливу на ціну земель сільськогосподарського призначення / О. В. Чаплигіна, А. А. Шиян // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2011. – №1. – С. 36-40.

5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – С. 98.

6. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія / А. Чухно // Економіка України. – 2012. – №10. – С. 24-33.

7. Бородіна О. М. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація мало товарного сільськогосподарського виробництва / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2015. – №4. – С. 88-96.

8. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища України у 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.menr.gov.ua/docs/activiny-dopovidi/NacDopovid 2011.pdf.

9. Луців О. Оцінка вартості природних ресурсів територіальних економічних систем України / Економіка природокористування і охорони довкілля. Збірник наукових праць ДУ ІЕПСР НАН України. – 2014. – С. 37-41.

10. Статистичний збірник «Довкілля України» за 2015 р. / Державна служба статистики України. За ред. О. М. Прокопенко. – Київ, 2016. – 241 с.

Щурык Михаил Васильевич

СОХРАНЕНИЕ И ОХРАНА ЗЕМЕЛЬ КАК КЛЮЧЕВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ УЛУЧШЕНИЯ

На сегодняшний день использование земельных ресурсов в отечественном аграрном секторе не учитывает в достаточной мере необходимости их сохранения и охраны, которые являются ключевыми предпосылками их улучшения. Игнорирование требованиями охраны и сохранения земель генерируется несовершенной отечественной законодательной базой. Действующие основы воспроизводства земельных ресурсов землевладельцами и землепользователями априори не в состоянии обеспечить достаточную охрану сельскохозяйственных угодий сквозь призму их сохранения и улучшения. Цель статьи – исследовать механизм организации сохранения и охраны земель аграрного сектора, предложить важнейшие меры, направленные на уменьшение антропогенной и техногенной нагрузки на земли сельскохозяйственного назначения, наращивание объемов производства сельскохозяйственной продукции. В статье исследуется и анализируется нынешнее состояние земель сельскохозяйственного назначения. Особое внимание акцентируется на существующей основе использования, хранения, улучшения и охраны земельных угодий АПК. Важное место отводится динамике плодородия сельскохозяйственных угодий и факторам, которые на нее влияют. Анализируются действующие мотивационные механизмы воспроизводства земельных участков сельскохозяйственными предприятиями и хозяйствами населения. В статье доказывается, что рыночной модели хозяйствования в отечественном аграрном секторе более свойственным стало интенсивное использование земельных угодий, лейтмотивом развития которого опять же оставил наращивание объемов производства сельскохозяйственной продукции без адекватного обеспечения мероприятий по сохранению и улучшению почв. Современный кризис со всей силой показал, что именно это стало фактором стихийного развития экономики, отрыва финансово-кредитных отношений от производства, распространения спекулятивных проявлений, непомерного роста долгов государств и корпораций, объемов ценных бумаг и т. д. Обосновано, что перед адекватными государственными органами стоит задача формирования новой аграрной политики функционирования этих агроформирований, которая бы обязательно сочетала использования земель с мерами по их улучшению и охране. Сделано вывод, что в настоящее время актуальной есть задача формирования таких владельцев и пользователей, которые бы сочетали использование земель с одновременным сохранением и охраной почв.

Ключевые слова: *земля, сохранения, улучшения, охрана, экология, владельцы, домохозяйства, сельхозпредприятия*

Shchuryk Mykhaylo V.

CONSERVATION AND LAND PROTECTION AS KEY PRECONDITIONS FOR THEIR IMPROVEMENT

Today land use in the domestic agricultural sector does not account sufficiently the need for conservation and protection, which are key preconditions for improvement. Ignoring the requirements of the protection and preservation of lands is generated by imperfect national legislative base. Operating Principles of land resources reproduction used by landowners and land users are unable to provide sufficient protection of agricultural land through the prism of their conservation and improvement. The purpose of the article - to investigate the mechanism of conservation and protection of land agricultural sector, offer important measures to reduce human and technological burden on agricultural land, increase the volume of agricultural production. The article examines and analyzes the current status of agricultural land. Particular emphasis is placed on the existing basis of use, conservation, improvement and protection of lands. An important place is given to the dynamics of fertility of agricultural land and the factors that affect it. The current mechanisms of land conservation used by farms and households are analyzed. The article argues that the characteristic feature of market model of management in the domestic agricultural sector was the heavy use of land, it means - the increase in agricultural production without adequate provision of measures for the conservation and improvement of soil. The current crisis has forcefully demonstrated that this was a natural factor of economic development, the separation of financial and credit relations of production, the distribution of speculative manifestations, the excessive growth of state and corporative debts, the volume of securities and so on. It is proved that appropriate government authorities faced with the task of forming a new agricultural policy of agricultural enterprises, which must be combined with land use measures for their improvement and protection. It was concluded that there is now an urgent task of forming such owners and users who would combine land use and protection while maintaining soil.

Keywords: *earth, conservation, improvement, environment, owners, households, agricultural enterprises.*

Одержано 15.03.2017 р.

РОЗДІЛ ІІ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 332.64

Гринів Наталія Теодозіївна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики,
Наконечна Таїсія Володимирівна,
к.е.н., старший викладач кафедри маркетингу і логістики,
Антоненко Олександр Михайлович
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет «Львівська політехніка»

МАРКЕТИНГ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Мета статті полягає у дослідженні відмінностей між поняттями «інформаційний маркетинг» та «маркетинг інформаційних продуктів і послуг» та виявлення особливостей маркетингу інформаційних послуг і продуктів. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було розглянуто передумови виникнення та розвитку маркетингу інформаційних продуктів та послуг і розмежовано поняття «інформаційний маркетинг» та «маркетинг інформаційних продуктів і послуг». Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження такі як семантичний метод для доповнення категорійного апарату та побудови етапів маркетингових досліджень на ринку інформаційних продуктів та послуг, історичний – для дослідження особливостей трансформації ринку інформаційних продуктів та послуг, аналізу, синтезу та порівняння –з метою вивчення об'єкта та предмета дослідження. У результаті дослідження було виділено та охарактеризовано етапи маркетингового дослідження на ринку інформаційних продуктів та послуг. Охарактеризовано основні наукові методи, які застосовуються для маркетингових досліджень ринку інформаційних продуктів і послуг та зазначено переваги та недоліки застосування кожного із методів, враховуючи специфіку ринку. Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні методичних рекомендацій щодо проведення маркетингових досліджень, результати яких дозволять прискорити прийняття обґрунтованих стратегічних рішень на ринку інформаційних продуктів та послуг. Наукова новизна полягає у застосуванні авторського підходу до проведення маркетингових досліджень саме на ринку інформаційних продуктів та послуг, враховуючи його особливості та специфічні вимоги клієнтів. Такі фактори як: особливості інформації та її специфіка, стрімкий розвиток ринку інформаційних продуктів та послуг, вимогливий клієнт – змушують підприємства до постійного моніторингу ринку з використанням спеціальних підходів до збору інформації та її вивчення. Основною базою для прийняття управлінських рішень у сфері маркетингу на ринку інформаційних продуктів та послуг залишаються маркетингові дослідження, суть яких полягає у послідовному накопиченні бази даних для формування і реалізації маркетингової стратегії діяльності компанії. Перспективи подальших досліджень сфери маркетингу інформаційних продуктів та послуг базуються на формуванні програм інформатизації суспільства та бізнесу, аналізі їхнього стану, удосконалення наявних та розроблення нових інформаційних продуктів та послуг, виявлення нових шляхів збуту і стратегії обслуговування клієнтів.

***Ключові слова**: маркетинг, інформація, ринок, продукт, послуга, дослідження.*

ВСТУП

Глобалізаційні процеси, що сьогодні протікають у всьому світі, та бурхливий розвиток інформаційних технологій призвели до появи інформаційного суспільства, де інформація стає одним з виробничих факторів економіки і запорукою її успішного розвитку. Сьогодні Україна бере курс на створення інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей і забезпечує вільний доступ до інформації та знань. В такому суспільстві людина має всі можливості для успішної самореалізації, що сприяє особистому та суспільному покращенню рівня якості життя. Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині, на засадах широкого використання сучасних

комп'ютерних технологій, можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги [1].

Постановка проблеми. Вихід України на один рівень з розвинутими країнами в світовому інформаційному просторі безпосередньо залежить від формування українського інформаційного простору, основу якого складає ринок інформаційних продуктів та послуг (ІПП). Цей ринок на сьогодні є недостатньо вивченим, хоча має величезний потенціал і важливу роль у розвитку всієї держави. Тому дослідження даної сфери є достатньо актуальним і необхідним за сучасних умов. Адже комерційні засади інформаційного обслуговування вимагають розроблення певної ринкової стратегії. Тому закономірним наслідком поширення інформаційного бізнесу стало виокремлення із загальної концепції маркетингу товарів масового попиту та товарів виробничого призначення самостійного напряму – маркетингу інформаційних продуктів та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформаційного ринку та маркетингу інформаційних продуктів і послуг досліджуються у працях таких науковців, як С. Ф. Лазарєва [5], Л. Г. Мельник [6], Т. І. Лепейко [7], Н. С. Пінчук [8], Ф. Котлер [9], С. С. Гаркавенко [10], Н. С. Ілляшенко [11], А. П. Оксанич [12]. Ними окреслена суть маркетингу ІПП та умови його функціонування, охарактеризовано відносини між виробниками та споживачами інформаційних послуг. Проте недостатньо уваги приділено особливістю застосування маркетингу ІПП в сучасних умовах господарювання.

Постановка завдання (мета статті). Мета статті показати суть базових категорій маркетингу інформаційних продуктів та послуг, його принципів і методів, головних інструментів і технології вивчення ринку й організації маркетингової діяльності; розглянути процес здійснення маркетингових досліджень в умовах інформаційного ринку; описати методи збору даних в інформаційній сфері.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бурхливий розвиток інформаційних технологій за останнє десятиліття настільки змінив всі сфери людської діяльності, що сьогодні навіть важко уявити життя людини без Інтернету та комп'ютерних технологій. Інформатизація економічних процесів диктує нові правила і вимагає побудови нових ринкових стратегій і способів ведення бізнесу. Зокрема, і на новоствореному ринку інформаційних товарів і послуг, що виник, як закономірний етап розвитку інформаційного суспільства. Це, в свою чергу, спричинило відмежування й окремої галузі маркетингу – маркетингу інформаційних товарів і послуг (ІПП).

Як і будь-яка нова наукова теорія, маркетинг ІПП поки характеризується відсутністю певної системності та неоднозначністю визначень. Зокрема, основним питанням постає, чи є маркетинг ІПП тотожним інформаційному маркетингу? Розмежуємо ці поняття відповідно до їхнього сутнісного наповнення. Так, існують такі визначення інформаційного маркетингу [2]:

– це напрям маркетингу, який займається редизайном, розкруткою і підтримкою сайтів, розміщенням банерів;

– це і маркетинг у сфері інформаційних технологій, і діяльність, направлена на збір та опрацювання маркетингової інформації;

– це маркетинг різноманітних інформаційних систем, їх використання в просуванні товарів;

– це маркетинг в Інтернеті;

– це сукупність технологій із управління збутом інформаційних продуктів, що передбачає просування широкого спектра послуг і товарів;

– це діяльність, пов'язана із просуванням не товарів і послуг, а ідей та поглядів (у цьому випадку інформаційний маркетинг ототожнюється із некомерційним).

Оскільки маркетинг включає в себе вивчення ринків збуту, потреб споживачів, повне їхнє задоволення та інформування споживачів про продукцію, то можемо чітко розмежувати: маркетинг відповідає за збут та реалізацію товару, а інформаційний маркетинг – за донесення інформації до споживача. Таким чином, інформаційний маркетинг включає інформаційне забезпечення маркетингу у процесі створення і просування на ринок продуктів, не обов'язково інформаційних, тоді як маркетинг ІПП – задовольняє саме інформаційні потреби споживачів. Сюди відносяться всі інформаційні продукти і послуги, які використовується споживачем під час здійснення різного роду діяльності.

Ринок ІПП – це порівняно нова сфера підприємницької діяльності, заснована на системі правових, економічних та організаційних відносин та орієнтована на торгівлю ІПП на комерційній основі [3]. Діяльність інформаційних компаній підпорядковується загальній теорії маркетингу: виробляти не те, що може виробляти компанія, а те, що необхідно споживачу для покращення якості його життя. Деякі відмінності маркетингу ІПП від інформаційного маркетингу зумовлені об'єктом його застосування – ринком інформаційних товарів і послуг, рівень монополізації, рівень організованості та контрольованості, який останнім часом активно зростає. На відміну від інформаційного маркетингу, маркетинг ІПП орієнтований на тисячну аудиторію, а не мільйонну, і способи його застосування перебувають на початковому етапі розвитку.

Одним з найважливіших аспектів діяльності компанії, зокрема інформаційної, є управління маркетингом, який охоплює процес прийняття рішень щодо її діяльності на ринку інформаційних продуктів і послуг. Базою для формування управлінських рішень в маркетингу є проведення маркетингових досліджень, що слугують джерелом інформації про стан і тенденції розвитку ринку, на якому діє компанія. Інформація, отримана в процесі проведення маркетингових досліджень, використовується керівниками компанії для формування та прийняття рішень у всіх важливих сферах діяльності компанії, зокрема в організації збуту продукції. Це в свою чергу, визначає мету організації маркетингових досліджень – забезпечення керуючих

органів компанії актуальною, достовірною і вичерпною інформацією про стан ринку інформаційних товарів і послуг, попит на різні групи продукції та прогнозні оцінки [4].

У процесі здійснення маркетингових обстежень в інформаційний сфері деякі традиційні методи дослідження не можуть бути застосовані через певні особливості самої інформації як об'єкту обстеження та специфіку ринку інформаційних продуктів та послуг, які потрібно брати до уваги. Так, інформація за своєю природою не є матеріальним об'єктом, однак вона накопичується і передається за допомогою матеріальних носіїв (папір, диски, флешки тощо), що забезпечує їй можливість багаторазового використання і довгострокового зберігання. Отримана інформація повинна бути актуальною, в іншому разі вона втрачає свою споживчу цінність. ІПП для кожного споживача мають свою «індивідуальну цінність» – кожен споживач може застосувати одну і ту ж інформацію по-різному. Завдяки такій адресності і постійному старінню інформації неможливо задовольнити потреби споживачів в ІПП раз і назавжди. Саме тому велику складність для маркетингової діяльності становить невизначеність самих споживачів, які не до кінця усвідомлюють, які ІПП їм потрібні. Тут важливе значення відіграє якість проведення маркетингового дослідження, яке забезпечить інформацією про особливості цільових груп споживачів та їхні індивідуальні потреби. Дуже важливо охопити весь цільовий сегмент, оскільки місткість інформаційного ринку, на відміну від споживчого, в рази менша. Однак цей ринок особливий тим, що прибуток формується не за допомогою кількісного складу споживачів, а якісного, оскільки відносини між виробниками ІПП та споживачами носять довготривалий характер.

Зазначені особливості ринку ІПП зумовлюють частого застосування місіонерського маркетингу, суть якого полягає у роз'ясненні споживачам переваг того чи іншого інформаційного продукту. Такий спосіб формування попиту споживачів на нові інформаційні продукти необхідний через те, що вони дуже швидко змінюються та вдосконалюються і їхні нові переваги часто не є очевидними. Ще однією характерною особливістю є те, що при формуванні ціни на ІПП враховуються не тільки виробничі витрати на їхнє створення, а й потенційний виграш від їхнього використання. Це пов'язано з тим, що серед всієї наданої інформації споживач обирає ті знання, які йому потрібні. За вигоду від їхнього використання він і платить виробникам ІПП. Велике значення має спосіб доставки ІПП споживачу, тому необхідно надавати комплексний спектр послуг, що включає програмне та технічне забезпечення доставки продукту до споживача, тобто стратегічні ІПП. Серед всіх можливих способів передавання ІПП потрібно обрати найбільш швидкий та якісний, що дозволить підвищити рівень сервісного обслуговування та підвищить конкурентоспроможність виробника ІПП. В умовах, коли на інформаційному ринку пропонуються сотні аналогічних продуктів, це служитиме додатковою перевагою для вибору саме цього ІПП. В таких умовах окремі компанії зосередили свою діяльність саме на каналах зв'язку між споживачами та виробниками ІПП, забезпечуючи зручний для споживачів спосіб отримання інформаційних продуктів та послуг.

Для того щоб забезпечити споживача якісним ІПП, виробники змушені враховувати тенденції, які формуються в суміжних галузях інформаційного ринку. Всі сфери ринку ІПП тісно пов'язані між собою, тому розвиток одних спричинює відповідну реакцію в інших, що досить вигідно для споживачів, оскільки це забезпечує їм всебічний спектр ІПП, а також їхню конкурентну вартість. Протягом останніх років в маркетингу ІПП прослідковується такі тенденції: споживачі ІПП приймають пряму участь у формуванні маркетингових програм; застосовується професійне розроблення маркетингових програм; пріоритети маркетингових програм обов'язково відображаються в бюджеті.

У розробленні маркетингу ІПП базовою основою виступають маркетингові дослідження (рис. 1), що передбачають послідовне накопичення бази даних для формування і реалізації маркетингової стратегії діяльності компанії. Таким чином, вони проводяться у разі необхідності формування програм інформатизації, аналізу їхнього стану, розроблення нових продуктів, удосконалення наявної продукції, виявлення нових шляхів збуту.

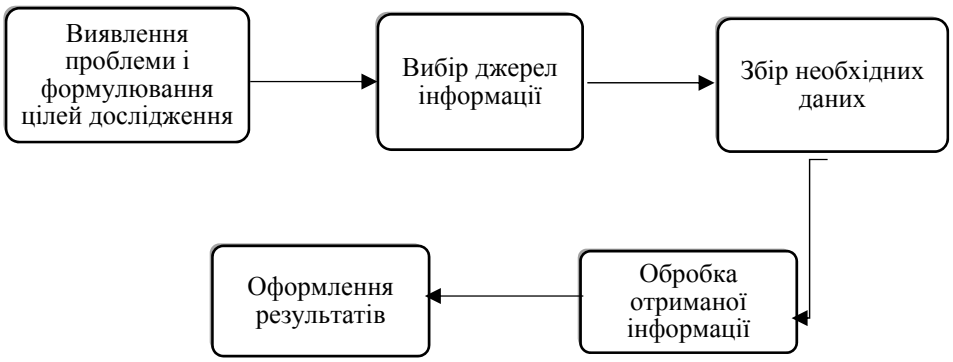

Рис. 1. Етапи маркетингових досліджень на ринку ІПП

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Найвідповідальнішим є перший етап, який повинен здійснюватися висококваліфікованими працівниками. Необхідно чітко окреслити проблему і визначити цілі маркетингового дослідження, щоб

максимально знизити вартість проведення дослідження. На цьому етапі здійснюється пошук та аналіз інформації про необхідний ринок. Другий етап передбачає визначення переліку необхідних даних, джерел і методів їх отримання та спосіб презентації. Важливо зазначити, що на цьому етапі є можливість збирання, як первинних, так і вторинних даних. Використання останніх називається дескдослідженням. Саме з нього рекомендується починати процес формування бази даних, оскільки така інформація є набагато доступнішою і потребує менших витрат часу та коштів. Вона розміщується у різноманітних збірниках, наукових періодичних виданнях, звітах Державної служби статистики, а також статистичних звітах самої компанії. Однак при використанні вторинної інформації постає проблема її можливої неактуальності чи недостовірності даних. Тому треба звертати увагу на установу чи організацію, що надає інформацію, методи її збору і обробки та чи відповідає вона поставленим цілям дослідження. Решта необхідної інформації, яку не може забезпечити використання вторинних даних, добувається шляхом збору первинних даних, які є найбільш актуальними і точними. На основі визначеного переліку необхідної інформації та плану її отримання, на третьому етапі проведення маркетингових досліджень здійснюється добір інформації. Для цього використовується ряд наукових методів:

1. Історичний метод дослідження ґрунтується на вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності. Аналізуючи певні ситуації у минулому, дослідники мають змогу робити прогнозні оцінки щодо характеристик майбутнього стану ринку. Цей метод ефективний при аналізі відносно стабільних ринків масового виробництва, де чітко прослідковуються довготривалі тенденції, що дозволяє робити прогнози щодо місткості ринку в майбутньому.

2. Одним з базових методів проведення маркетингових досліджень є метод спостережень. Він дозволяє механічно фіксувати потоки споживачів за допомогою камер, комп'ютерів, пунктів пропуску тощо, що дозволяє визначити періоди напливу та зменшення потоку споживачів, їхні маршрути. Таким чином вивчаються поведінка і реакція споживачів на ринкову ситуацію. Метод спостережень забезпечує мінімальні витрати при проведенні дослідження, досить легкий у застосуванні і забезпечує високий рівень точності. До того ж він дозволяє обстежувати великі часові відрізки. Інформація, отримана цим методом, легко піддається аналізу і обробці. Однак вагомим недоліком цього методу є те, що він не може забезпечити даними про якісні характеристики споживачів: соціально-економічні й психологічні фактори, мотиви поведінки, інтереси та вподобання. Також цей метод не дозволяє робити прогноз динаміки попиту споживачів.

3. За допомогою статистичного вибіркового методу здійснюється збір первинних інформації за даними вибірки. Використовуючи даний метод, для проведення маркетингових досліджень, необхідним є формування вибіркового списку, який включає постійний перелік респондентів, які представляють необхідну цільову аудиторію. Всі учасники обстежуються за однією програмою обстеження, якщо хтось з учасників вибуває з вибірки, він замінюється іншим, з такими самими характеристиками. На основі статистичних формулярів, сформованих за певний період часу, робляться висновки про поведінковий характер групи, з чого можна виявити майбутні тенденції. Результат використання такого методу залежить від якості сформованої вибірки і фіксації отримуваних даних.

4. Метод експериментів полягає в аналізі одного обраного фактору, коли всі інші чинники, що впливають на об'єкт дослідження розглядаються як незмінні. Його використовують для визначення яким чином такі фактори, як нова реклама, нові способи упакування, презентація нових товарів впливають на обсяг продажу, рівень збуту та товарообороту. При обстеженні регіони чи сфери дослідження поділяються на «контрольні» та «неконтрольні», коли вимірюваний фіксований фактор буде відповідно експериментально змінюватись і не змінюватись. Потім обстежується досліджувана величина до і після переміни досліджуваного фактору – зафіксовані зміни у «контрольних» регіонах дадуть змогу зробити висновки про важливість і значущість впливу кожного фактору на досліджувану величину (наприклад обсяг реалізації). Однак недоліком даного методу є те, що дуже важко забезпечити незмінність інших факторів, що впливають на досліджувану величину, що посилюється зі збільшенням тривалості обстеження. Тому зазвичай цей метод використовується у короткострокових обстеженнях.

5. Останнім часом широко використовуються методи опитування, які поділяються на декілька видів, залежно від способу реалізації. Так, анкетування є одним з найпоширеніших методів і досить інформаційним. Респонденти вибіркового спостереження особисто або за допомогою інтерв'юера заповнюють розроблену заздалегідь анкету, дані по яких обробляються і оцифровуються спеціалістами. Успіх даного методу у великій мірі залежить від правильно розробленої анкети відповідно до цілей дослідження. Роль відіграють і сама побудова питань, і запропоновані варіанти відповідей, і порядок їх розміщення. Зазвичай, таке анкетне дослідження є досить витратним, оскільки потрібно залучити спеціалістів для розроблення анкети та статистичного формуляру, формування вибіркової сукупності, організувати навчання і підготовку інтерв'юерів, провести попереднє пробне опитування тощо. До того ж, на якість відповідей впливає особистість інтерв'юера. Тому інколи цей процес спрощують і надсилають респондентам анкети поштою. Анкетування може здійснюватися шляхом телефонного опитування. У такому випадку інтерв'юер задає невеликий перелік питань і фіксує відповіді. Однак часто респонденти не бажають давати відповіді по телефону, не можуть виділити час або їх дратує така нав'язливість. На ринку ІПП такі обстеження провести легше, оскільки опитування можна провести онлайн за допомогою електронної анкети на веб-ресурсах компанії чи навіть використовуючи соціальні мережі. Це економить час обох сторін, витрати на друк анкет,

до того ж дані зразу фіксуються в електронному вигляді, що спрощує їхню обробку. Проте вагомим недоліком цього методу є низька ступінь відповідей, оскільки досить часто такі анкетні опитування ігноруються.

6. Провести оглядовий аналіз ринку ІПП можна за допомого групової дискусії. Запрошуються спеціалісти з даного сегменту ринку, і на основі їхніх думок робляться висновки про ставлення споживачів до програмного продукту, його виробника, його можливості і перспективи.

7. Великий потенціал мають панельні обстеження, які тільки починають застосовуватись і інформаційному маркетингу. Панельне обстеження охоплює певну групу людей, за якими ведеться спостереження через рівні проміжки часу. Таким чином, це дозволяє виявити закономірності поведінки споживачів, їхніх вподобань та ефективності реклами. Проведення обстежень дозволяє не тільки охарактеризувати споживачів програмних продуктів, а й виявити нових, що, в свою чергу, дає змогу точно націлити рекламну кампанію, інформування та окреслити нові ринки збуту.

Після формування баз даних отриманої в процесі збору інформації розпочинається четвертий етап маркетингового дослідження ринку ІПП – аналіз зібраної інформації. На цьому етапі використовуються статистичні методи обробки інформації, в результаті чого інформація групується і подається в більш легшому для сприйняття вигляді – таблицях, схемах, графіках та рисунках. Цей етап є дуже важливим, оскільки результати аналітичної роботи слугуватимуть основою для управлінських рішень, які буде приймати керівництво компанії. Тому потрібно залучати кваліфікованих працівників, які зможуть провести якісну аналітичну роботу. На останньому етапі оформляється звіт по результатах дослідження, під час підготовки якого потрібно уникати ряду помилок, зокрема: неактуальність й неточність даних, неправильність побудови вибірки, недбале відношення респондентів та інтерв'юерів до фіксування відповідей, невдало підібрані методи аналізу та обробки інформації тощо.

В подальшому дані звіту про маркетингові дослідження використовуються для [5]:

– вироблення національної політики з інформатизації;

– розроблення цільових комплексних програм і системного проектування інформатизації;

– установлення вимог до якості інформаційного продукту (послуг), його ціни, часу і місця продажу;

– визначення обсягу виробництва;

– вибору цільових ринків;

– аналізу зовнішньої ситуації, динаміки попиту, структури ринку, конкурентів тощо;

– визначення стратегії і тактики, методів і засобів формування попиту та стимулювання збуту в національній політиці з інформатизації;

– оцінювання результатів виконаних робіт з інформатизації.

Таким чином, маркетингові дослідження в інформаційному середовищі особливо важливі для вивчення ринку збуту та поведінки споживачів. Це дозволяє виробляти продукцію відповідно до інформаційних потреб споживачів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зростання ролі інформації в економічних процесах призвело до перебудови основ ведення бізнесу, зокрема в сфері інформаційних технологій. Поява маркетингу інформаційних продуктів та послуг свідчить про формування інформаційного ринку і необхідності просування товарів на ньому. Необхідно здійснювати інформування споживачів про переваги програмних продуктів, оскільки часто вони є не очевидним. Таким чином формується попит користувачів на необхідну продукцію. Особливості інформації та її специфіка, як об'єкту досліджень, вимагає спеціально підходу до її збору та вивчення. Для цього використовується ряд методів, серед яких історичний, спостережень, експериментів, опитування, глибинного інтерв'ю, вибірковий, групові дискусії, панельні обстеження. Описані переваги і недоліки цих методів дозволяють вибрати серед них той, що найкраще підходить для дослідження, враховуючи специфіку ринку інформаційних продуктів та послуг.

Дана сфера економічних інтересів має ще великий потенціал для досліджень і потребує якісного аналізу. Розвиток інформаційних технологій не стоїть на місці, тому виникає необхідність у проведенні практичних досліджень показників ринку ІПП України, з метою визначення місткості ринку, потенційних ринків збуту, потреб та інтересів споживачів, що в подальшому дозволить виробникам визначити стратегію розвитку на ринку ІПП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: закон України від 9 січня 2007 року № 537 // Картотека законодавства України. – 2007. – №1.

2. Семенюк С. Інформаційний маркетинг та розвиток інформаційного ринку в Україні / С. Семенюк // Галицький економічний вісник. – 2011. – №4 (3). – С. 102-108.

3. Великородна Д. В. Зміст і структура ринку інформаційних продуктів та послуг / Д. В. Великородна // Зб. наук. статей «Вісник економіки транспорту і промисловості». – Харків: УДАЗТ, 2010. № 29. – С. 72-76.

4. Маслова Г. Система информатизации и ее применение в управлении регионом / Г. Маслова, В. Усольцев // Экономика Украины. – 2009. – С. 21-22.

5. Лазарєва С. Ф. Економіка та організація інформаційного бізнесу / С. Ф. Лазарєва // Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 667 с.

6. Мельник Л. Г. Информационная экономика. / Л. Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.

7. Лепейко Т. І. Основи інформаційної економіки: навчальний посібник / Т. І. Лепейко, О. В. Мазоренко. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. – 136 с.

8. Пінчук Н. С. Інформаційні системи і технології в маркетингу: навч. посіб. / Н. С. Пінчук, Г. П. Галузинський, Н. С. Орленко //– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 460 с.

9. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / Ф. Котлер. – М.: Издательский дом «Вильямс» , 2004. – 656 с.

10. Гаркавенко С. С. Маркетинг: Підручник / С. С. Гаркавенко. – 5-те вид. доп. – К.: Лібра, 2007. – 720 с.

11. Ілляшенко Н. С. Організаційно економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія / Н. С. Ілляшенко. – Суми: «Вид-во СумДУ», 2011. – 192 с.

12. Оксанич А. П. Інформаційні системи і технології маркетингу: навч. посібник / А. П. Оксанич, В. Р. Петренко, О. П. Костенко. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 320 с.

Гринев Наталья Теодозиивна., Наконечная Таисия Владимировна., Антоненко Александр Михайлович

МАРКЕТИНГ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Цель статьи заключается в исследовании различий между понятиями «информационный маркетинг» и «маркетинг информационных продуктов и услуг» и выявление особенностей маркетинга информационных услуг и продуктов. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, были рассмотрены предпосылки возникновения и развития маркетинга информационных продуктов и услуг, разграничены понятия «информационный маркетинг» и «маркетинг информационных продуктов и услуг». В ходе исследования использованы как общенаучные, так и специальные методы исследования, такие как семантический метод для дополнения категориального аппарата и построения этапов маркетинговых исследований на рынке информационных продуктов и услуг; исторический – для исследования особенностей трансформации рынка информационных продуктов и услуг; анализа, синтеза и сравнения – с целью изучения объекта и предмета исследования. В результате исследования было выделено и охарактеризованы этапы маркетингового исследования на рынке информационных продуктов и услуг. Охарактеризованы основные научные методы, применяемые для маркетинговых исследований рынка информационных продуктов и услуг, указано преимущества и недостатки применения каждого из методов, учитывая специфику рынка. Практическое значение полученных результатов заключается в разработке методических рекомендаций по проведению маркетинговых исследований, результаты которых позволят ускорить принятие обоснованных стратегических решений на рынке информационных продуктов и услуг. Научная новизна заключается в применении авторского подхода к проведению маркетинговых исследований именно на рынке информационных продуктов и услуг, учитывая его особенности и специфические требования клиентов. Такие факторы как: особенности информации, а также её специфика, стремительное развитие рынка информационных продуктов и услуг, требовательный клиент – заставляют предприятия осуществлять постоянный мониторинг рынка с использованием специальных подходов к сбору информации и её изучению. Основной базой для принятия управленческих решений в области маркетинга на рынке информационных продуктов и услуг остаются маркетинговые исследования, суть которых заключается в последовательном накоплении базы данных для формирования и реализации маркетинговой стратегии деятельности компании. Перспективы дальнейших исследований сферы маркетинга информационных продуктов и услуг базируются на формировании программ информатизации общества и бизнеса, анализе их состояния, совершенствование имеющихся и разработка новых информационных продуктов и услуг, выявления новых путей сбыта и стратегии обслуживания клиентов.

Ключевые слова: *маркетинг, информация, рынок, продукт, услуга, исследования.*

Gryniv Natalia T., Nakonechna Taisiya V., Antonenko Alexander M.

MARKETING OF INFORMATION PRODUCTS AND SERVICES AND ITS FEATURES

The purpose of the article is studying the differences between the concepts of "information marketing" and "marketing of information products and services" and the identifying features of marketing of information services and products. While analyzing, summarizing and systematizing of research work of many scientists, backgrounds of the development of marketing information products and services and the concept of "information marketing" and "marketing information products and services" have been distinguished. In the research, we used general scientific and special methods, such as semantic method — to supplement categorical apparatus and construction phases of marketing research, historical - to study the characteristics of the transformation of the market of information products and services, analysis, synthesis and comparison - to examine the object and subject of study. As a result of research, the stages of marketing research market information products and services have been isolated and characterized. The basic scientific methods used for market research information products, services have been characterized; the advantages and disadvantages of each method, given the specificity of the market have been noted. The practical significance of the results consists in the making methodological guidelines for conducting market research, the results of which will accelerate the adoption of strategic decisions in the market of information products and services. Scientific innovation consists in the use of the author's approach for conducting marketing research at the market information products and services, considering its specific characteristics and requirements of customers. Conclusions. Factors such as features of information and its

specificity, rapid development of the market of information products and services, exigent customers are forcing the company to continuous market monitoring using special approaches to collecting information and studying it. The main base for decision making in the marketing field at the market of information products and services are market research, which essentially consists in the sequential accumulation database for the formation and implementation of the marketing strategy of the company. Prospects for further research in marketing of information products and services are based on the formation of information society applications and business analysis of their condition, improving existing and developing new information products and services, identifying new ways of marketing and customer service strategies.

Keywords: *marketing, information, market, product, service, research.*

Одержано 14.03.2017 р.

УДК 338.3:633.63:330.3

Гриценко Анна Сергіївна,
аспірант,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЦУКРОБУРЯКОВЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУРЯКОСІЮЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблеми підтримки продовольчого забезпечення для будь-якої держави завжди були, є і будуть найбільш пріоритетними. Тому на сьогоднішній день для України, яка знаходиться в умовах економічної кризи, сільське господарство може стати гарантом її економічної безпеки. Підвищення стабільності та ефективності виробництва цукрових буряків та цукру є однією із найбільш актуальних в системі національної аграрної політики і продовольчої безпеки, оскільки від ефективності діяльності підприємств, цукробурякової галузі залежить результативність функціонування кондитерської, хлібопекарської, фармацевтичної, консервної, хімічної, косметичної та інших галузей, для яких цукор та супутня продукція виступає сировинною базою. Метою статті є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку цукробурякового виробництва України та Київської області шляхом аналізу основних показників виробничо-господарської діяльності. Для встановлення впливу факторів на обсяги виробництва цукрових буряків було проведено групування за даними звітностей сільськогосподарських підприємств України за 2015 рік. Для аналізу було обрано 397 сільськогосподарські підприємства, що здійснюють бухгалтерський облік у повному обсязі. Визначено, що існує прямий лінійний зв'язок між урожайністю і обсягами виготовленої продукції. Тобто, чим вищі у підприємства показники урожайності, тим більший буде й обсяг виробництва цукрових буряків, і відповідно й обсяг прибутку, і навпаки. А також, проаналізувавши показники регіональної особливості галузі, зокрема і Київської області, з'ясувалося, що урожайність є найважливішим показником, який відображає результативність рослинництва, її рівень характеризує вплив економічних, організаційних і природних умов, в яких здійснюється процес сільськогосподарського виробництва, та відображає якість господарської діяльності кожного господарства. Тому для збільшення врожайності цукрових буряків, як надзвичайно трудомісткої культури, необхідно спрямовувати зусилля на покращення кількісних і якісних показників ґрунту а також впроваджувати у виробничий процес інтенсивні технології, які передбачають підвищення рівня його механізації на основних етапах вирощування та збирання.

Ключові слова: *цукрові буряки, площа посіву, виробництво, урожайність, ефективність.*

ВСТУП

Дослідження проблем розвитку та відродження цукробурякової галузі України зумовлено тим, що вона забезпечує не тільки цукрову промисловість сировиною, а також є основою для виробництва альтернативних видів палива, таких як біоетанол і біогаз, що в сучасних умовах розглядається як один із варіантів подолання енергетичної кризи.

Постановка проблеми. Цукробурякова галузь за часів незалежності України потрапила в дуже скрутне становище внаслідок втрати конкурентних позицій на світовому ринку цукру. Висока собівартість виробництва та низький рівень урожайності цукрових буряків призвела до занепаду виробництва цукрової сировини у сільськогосподарських підприємствах і закриття більшості переробних підприємств галузі. Проте, починаючи із 2010 року, цукробурякове виробництво починає значно поліпшувати свої показники, за рахунок покращення показників урожайності. Так, у 2015 році сільськогосподарські виробники спромоглися отримати 435 центнерів цукрових буряків з гектару землі порівняно із 279,5 ц/га у 2010 році. Це свідчить про позитивні зрушення у галузі, оскільки за останні п'ять років вона почала приносити не збитки, а прибутки. Так, рівень

рентабельності у 2015 році склав 28,2% проти 11,1% у 2007 році. Проте залишаються неподоланими негативні явища у галузі, що пов'язані із постійним скороченням площ під посіви цукрових буряків, високою їх собівартістю та нестабільністю зовнішніх ринків збуту цукрової продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії і практики особливості бурякоцукрового виробництва досліджувались у працях таких вітчизняних науковців, як: В. Бондар, А. Фурса [1], П. Саблук, М. Коденська [9], М. Роїк, О. Шпичак [7], М. Ярчук, С. Стасіневич [8], та ін. Проте не достатньо досліджені питання щодо проблем функціонування бурякоцукрової галузі в сучасний період політично-економічної кризи.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити сучасний стан та тенденції розвитку цукробурякового виробництва України та Київської області шляхом аналізу його основних показників виробничо-господарської діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цукропродуктовий підкомплекс АПК України – це система взаємопов'язаних галузей, які проводять наукові дослідження щодо забезпечення ефективності їх функціонування та підкомплексу загалом; займаються виробництвом цукрових буряків (що включає селекцію та насінництво), заготівлею, транспортуванням, переробкою та реалізацією продукції. Можливості, сутність та очікувані результати агропромислового виробництва залежать від співвідношення та взаємодії трьох складових агропромислового виробничого циклу, в якому виділяють аграрний, переробний та реалізаційний цикли [2].

Основна технічна культура, яка забезпечує цукрову промисловість України сировиною – це цукрові буряки, від якісних та кількісних характеристик яких залежить обсяги виробництва цукру.

Агропромисловий виробничий цикл цукробурякового підкомплексу поєднує три основні його складові, кожна з яких виконує свої особливі функції та забезпечує ринок продуктами його діяльності: аграрна, переробна та реалізаційна.

Родючі ґрунти, м'який клімат, велика сила дешевої робочої історично зумовили сконцентрованість вирощування цукрових буряків на території України. У 1824 році в селі Макошин Чернігівської губернії було побудовано перший цукровий завод, а у 1861 році здійснювали свою діяльність вже 229 цукрові заводи, що складали 59% їх загальної кількості в Російській імперії, які виробляли понад 3 млн. пудів цукру, що становило 80% його загальноросійського виробництва, а за обсягами виробництва цукру на світовому ринку Україна посідала друге місце після Німеччини [3].

На початку 1991 року бурякоцукровий підкомплекс України налічував у своєму складі 192 цукрові заводи, 5 цукрорафінадних заводи, 4 насіннєві заводи, 135 насінницьких господарств, понад 8 тис. колективних господарств, які вирощували цукрові буряки, 12 машинобудівних заводів, 10 кар'єрів по видобуванню вапнякового каменю, будівельно-монтажні, ремонтні та інші організації, науково-дослідні та проектно-конструкторські інститути, підприємства виробничої і соціальної інфраструктури. Сільське господарство налічувало: бурякосійних колгоспів – 5,5 тис., радгоспів – 400, радгоспів із вирощування бурякового насіння – 131, заводів спеціалізованих на доведенні бурякового насіння до посівних кондицій – 3 [6].

Проте, після 1991 року ситуація в галузі кардинально змінюється. Під впливом економічної кризи починають згортатися інвестиційні, науково-дослідні, технологічні програми, в т.ч. із насінництва, у той же час стрімко зростають ціни на енергетичні та матеріальні ресурси, мінеральні добрива, а також техніки та обладнання для вирощування, збирання, транспортування і переробки цукрових буряків. Як наслідок значно зросла їх собівартість, а для більшості цукрових заводів виробництво цукру стало збитковим, що призвело до їх банкрутства і закриття. Так у 2015 році сезон цукроваріння розпочали 36 заводів. Такі зміни спричинили скорочення тисяч робочих місць та руйнації всієї інфраструктури бурякоцукрового підкомплексу. Тому протягом останнього десятиріччя відбувається постійне скорочення кількості підприємств, що займаються вирощуванням цукрових буряків і відповідно їх частки у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств. Проте 2016 рік продемонстрував можливість відродження галузі цукроваріння шляхом реконструкції заводів відповідно до нових технологій процесу переробки. Внаслідок цього розпочали свою діяльність 42 цукрові заводи. Найбільшими виробниками цукру в Україні, зокрема за підсумками 2015/2016 маркетингового року, являються: ТОВ «Фірма Астарта-Київ» (24,8% до загального обсягу виробництва цукру), Концерн «Укрпромінвест» (13,8%), ТЗоВ «Райдехівський цукор» (13,2%) [6].

Однією з причин значного скорочення кількості цукрових заводів стало перевищення обсягу виробництва над обсягом споживання.

Внаслідок перевиробництва цукру і його надлишку на ринку з кожним роком продовжують скорочуватися площі посівів цукрових буряків і відповідно обсягів їх виробництва (табл. 1). Так у 1990 році площа посівів цукрових буряків складала 1607 тис. га та до 2015 року значення цього показника зменшилось на 85,3% і склало 237 тис. га.

Об'єм виробництва цукрових буряків у 2015 році зменшився порівняно із 1990 роком на 76,66% і склав 10331 тис. тонн. Спостерігається прогресуюче збільшення урожайності цукрових буряків, так, з 1 га площі у 2015 році було зібрано 435,8 ц, що на 57,9 % більше ніж у 1990 році, та на 55,7 % більше ніж у 2010 році, проте внаслідок несприятливого посушливого літа урожайність знизилась на 5,95% порівняно із 2014 роком.

Основні площі посівів цукрових буряків сконцентровані у лісостеповій зоні. Так, частки площ посівів цукрових буряків у загальній площі посівів по Україні у 2015 році склали: Степ – 6,88%, Лісостеп – 70,42%, Полісся – 22,7%.

Аналізуючи зональну динаміку показників вирощування цукрових буряків за останні 10 років, з'ясувалося , що: у Степовій зоні скоротилися площі посівів на 48,9 тис. га (75%), валовий збір зменшився на 8316,3 тис. ц. (57,68%), урожайність зросла на 69,29%; у Лісостеповій зоні площі посівів скоротилися на 254,5 тис. га (60,39%), зменшився валовий збір на 35424,8 тис. ц. (32,64%), урожайність зросла на 70,08%; у зоні Полісся площі посівів скоротилися на 83 тис. га (60,68%), валовий збір зменшився на 7629,3 тис. ц. (24,05%), урожайність зросла на 93,12%. Результати дослідження показали, що найменше скоротився валовий збір у зоні Полісся за рахунок покращення ефективності вирощування цукрових буряків, що призвело до найбільшого зросту урожайності.

Таблиця 1

Основні показники виробництва цукрових буряків в Україні

Роки	Площа посіву тис. га	Темп приросту, %	Валовий збір, тис. тонн	Темп приросту, %	Урожайність, ц з 1 га площі	Темп приросту, %
1990	1607	-	44264	-	276	-
2000	856	-46,7	13199	-70,2	177	-35,9
2010	501	-41,5	13749	4,2	279,5	57,9
2011	532	6,2	18740	36,3	363,3	30
2012	458	-13,9	18439	-1,6	410,8	13,1
2013	280	-38,9	10789	-41,5	398,9	-2,9
2014*	331	18,2	15734	45,8	476,5	19,5
2015*	237	-28,4	10331	-34,3	435,8	-8,5
2015 до 1990	-1370	-85,3	-33933	-76,7	159,8	57,9

Джерело: розраховано автором на основі [4]

Проте, сконцентрованість виробництва цукрових буряків у Лісостеповій зоні пояснюється тим, що вона найбільш відповідає ґрунтово-кліматичним умовам його вирощування, а саме вологозабезпеченістю. Особливо необхідно забезпечити достатньою кількістю вологи процес вирощування цукрових буряків у критичні за водоспоживанням періоди їх росту і розвитку. Так, витрати води на протязі вегетації рослин зростають із збільшенням їх листкової поверхні.

Тривалість вегетаційного періоду цукрових буряків складає 140-170 днів в залежності від зони зволоження, і найбільший рівень споживання води припадає на фазу змикання листків у міжряддях, тобто тоді коли рослини накопичують цукор і набувають максимального росту. Цей період припадає на липень і серпень, тому він є найважливішим для урожайності цукрових буряків.

Для встановлення впливу факторів на обсяги виробництва цукрових буряків було проведено групування за даними звітностей сільськогосподарських підприємств України за 2015 рік. Для аналізу було обрано 397 сільськогосподарські підприємства, що здійснюють бухгалтерський облік у повному обсязі. Результати розрахунків наведено в таблиці 2.

Показники представлені в таблиці свідчать про прямий лінійний зв'язок між урожайністю і обсягами виготовленої продукції. Тобто, чим вищі у підприємства показники урожайності, тим більший буде й обсяг виробництва цукрових буряків, і відповідно й обсяг прибутку, і навпаки. Так, якщо урожайність складає 327,35 ц/га і менше, то обсяги виробництва не перевищують 25 тис. ц, а доходи від її реалізації не покривають витрати, тому сільськогосподарські підприємства, що належать до 1 і 2 групи отримують значні збитки. Проте із підвищенням показників урожайності спостерігається прогресивне зростання прибутковості від реалізованої продукції. Тому при найвищій урожайності 473,93 ц/га прибуток від реалізації цукрових буряків на 1 га складає 13087,21 грн, а рентабельність 45,71%.

Аналізуючи регіональні особливості галузі, варто відзначити, що лідируючі позиції щодо площ посівів та виробництва цукрових буряків серед основних бурякосійних областей можна віднести Вінницьку і Полтавську. Так, у Вінницькій області площа посівів під цукрові буряки склала 51,7 тис. га, виробництво – 2057 тис. тонн, у Полтавській – 28,6 тис. га та 1395,8 тис. тонн відповідно.

Третє та четверте місце за обсягом виробництва цукрових буряків посіли Хмельницька область (1140,4 тис. тонн) і Київська область (882,1 тис. тонн.). Достатні обсяги виробництва показали – Тернопільська (726,6 тис. тонн), Житомирська (607,2 тис. тонн), Львівська (583,0 тис. тонн), Харківська (538,7 тис. тонн), Черкаська (490,5 тис. тонн), Кіровоградська (483,3 тис. тонн), Рівненська (454,4 тис. тонн), Волинська (420,2 тис. тонн) та Чернігівська (311,1 тис. тонн) області.

Критично скоротився обсяг виробництва в наступних областях: Чернівецька (5,6 тис. тонн.), Донецька (10,1 тис. тонн.), Дніпропетровська (31,4 тис. тонн.), Івано-Франківська (33,4 тис. тонн.), Сумська (74,6 тис. тонн.), Миколаївська (85,4 тис. тонн.). Втратили статус бурякосійних – Запорізька, Луганська, Одеська, Херсонська області.

Дослідивши рейтинг регіональної урожайності

цукрових буряків (рис.1), варто відзначити, що у 2015 році провідні місця займають Миколаївська (572,4 ц/га), Київська (560,9 ц/га) та Івано-Франківська (515,7 ц/га) області. Найгірші показники урожайності показали Донецька (201,0 ц/га) та Чернівецька (298,3 ц/га) області.

Таблиця 2

Групування бурякосіючих господарств України за обсягами їх виробництва

Групи за обсягом виробництва, ц	Кількість господарств у групі	Середня площа цукрових буряків на 1 господарство, га	Урожайність, ц/га	Виробництво на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Повна собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц, грн.	Прибуток від реалізації 1 ц, грн	Прибуток від реалізації на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 10000	39	26,31	207,85	5468,05	1989,87	83,95	81,44	-2,50	-520,66	-2,98
10001-25000	64	53,47	327,35	17503,09	8293,80	67,51	64,67	-2,83	-927,84	-4,20
25001-50000	85	92,38	405,47	37456,31	16782,54	60,57	67,72	7,16	2901,73	11,82
50001-100000	85	178,93	390,75	69916,78	31306,18	64,59	73,15	8,56	3346,21	13,26
100001-500000	93	433,94	462,22	200573,17	97877,38	64,39	75,89	11,50	5315,71	17,86
500001-1000000	11	1459,91	472,03	689126,73	309889,00	63,78	80,05	16,27	7678,05	25,50
більше 1000000	20	5878,90	473,93	2786162,05	464522,05	60,42	88,03	27,61	13087,21	45,71
Усього	397	507,56	458,64	232788,68	66745,00	62,85	79,76	16,91	7753,92	26,90

Джерело: розраховано автором за даними звітності сільськогосподарських підприємств України за 2015 рік (наведено сільськогосподарські підприємства, що здійснюють бухгалтерський облік у повному обсязі)

Дослідження показників урожайності цукрових буряків свідчить про те, що у різних зонах його потенціал неоднаковий. Якщо у Степовій зоні із недостатньою кількістю опадів можливо одержати в середньому всього 374,3 ц/ га, у Лісостеповій зоні із достатнім зволоженням – 438,1 ц/га, то у зоні Полісся із найбільшим рівнем зволоження – 447,8 ц/га.

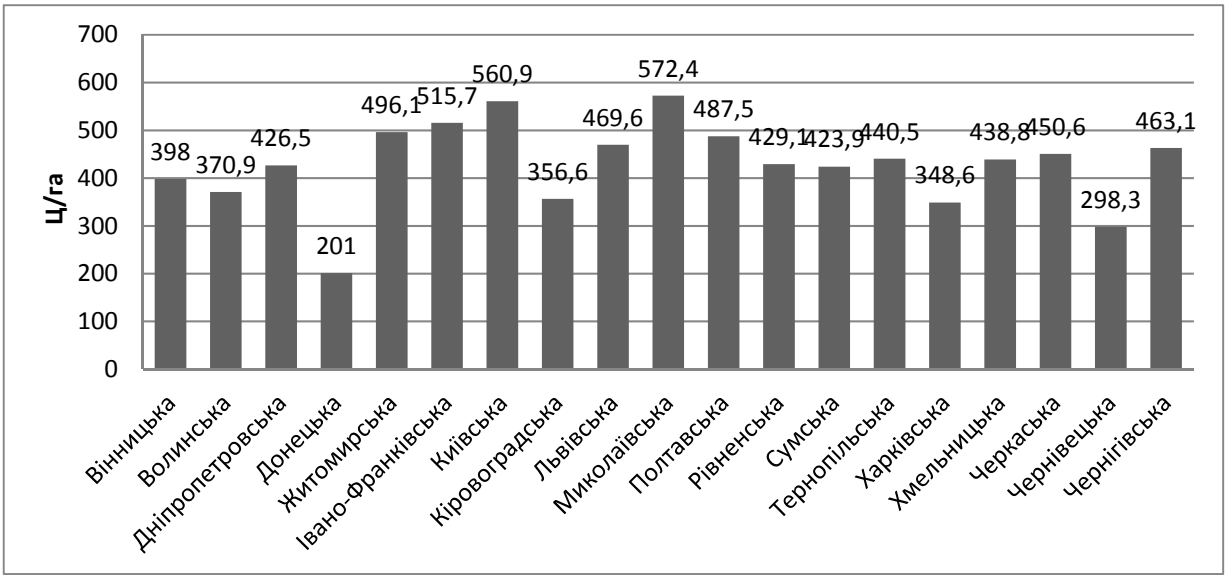

Рис. 1. Рівень урожайності цукрових буряків в Україні у 2015 році

Джерело: побудовано автором на основі [4]

Для поглибленого дослідження особливостей функціонування такої галузі рослинництва, як цукробуряківництво, проаналізуємо стан виробництва і тенденції розвитку підприємств Київської області.

Кожного року, починаючи із 2011 року до 2015 року загальна площа сільськогосподарських угідь Київщини складала 1668,7 тис. га (57,62% загальної земельної площі), з них: площа ріллі – 1356,1 тис. га (81,27%), сіножаті – 117,3 тис. га (7,03%), пасовища – 134,9 тис. га (8,08%), багаторічні насадження – 48 тис. га (2,88%).

Дослідивши динаміку структури посівних площ

Київської області, з'ясувалося, що у 2015 році порівняно із 1990 роком спостерігається значне скорочення площ посівів під кормові культури на 32,5% та збільшення площ посівів технічних культур на 24,4%, зернових та зернобобових культур – на 6,2%, картоплі та овоче-баштанних культур – на 1,9%. Такі зміни спричинені переорієнтацією виробників сільськогосподарської продукції відповідно до вимог ринку.

Варто відзначити, що грунтово-кліматичні умови Київської області сприятливі для вирощування цукрових буряків, тому вона відзначається високими показниками їх урожайності і займає протягом багатьох років одне із провідних місць в Україні за обсягами валового збору цієї культури.

Вирощування цукрових буряків в Київській області сприяє розвитку економіки регіону та займає одне із найважливіших місць у ній. Так, при переробці цукрових буряків, залежно від цукристості, з одного центнера коренеплодів отримують 12-14 кг цукру, а також 4-6 кг меляси та 60-80 кг жому. Згідно ДСТУ 3696-98 (ГОСТ 30561-98) меляса бурякова – «побічна продукція бурякоцукрового виробництва, яка використовується як сировина для виробництва етилового спирту, харчових кислот, хлібопекарських та кормових дріжджів і як добавка до корму сільськогосподарських тварин». Жом буряковий – побічна продукція бурякоцукрового виробництва, яка використовується в основному як корм для вигодовування худоби. За поживністю жом займає чільне місце між вівсом і сіном, оскільки містить майже стільки ж легко засвоюваних речовин, як у вівсі, і майже у 1,5 рази більше ніж у сіні, виступає найкращим джерелом енергії та кальцію. Також жом використовується при виробництві біогазу, пектинового клею, пектинового концентрату, палива для ТЕЦ заводів.

Дослідивши динаміку показників вирощування цукрових буряків основними виробниками Київської області, варто відзначити, що останнє десятиріччя характеризується процесом поступового скорочення під площі посівів цієї культури, і відповідно зменшенням його валового збору. Так, у 2015 році порівняно із 2013 роком площі посівів цукрових буряків скоротилися на 5,16% і склали 15,5 тис. га. Найбільше скорочення спостерігається у господарствах населення аж на 42,42%, при чому сільськогосподарських підприємствах цей показник зменшився лише на 18,03% (табл. 3)

Таблиця 3

Загальні показники вирощування цукрових буряків в Київській області

Роки	Сільськогосподарські підприємства			Господарствах населення			Всього по області		
	Площа посівів, тис. га	Вироб-ництво, тис. т.	Урожай-ність, ц/га	Площа посівів, тис. га	Вироб-ництво, тис. т.	Урожай-ність, ц/га	Площа посівів, тис. га	Вироб-ництво, тис. т.	Урожай-ність, ц/га
2013	12,2	593,7	486,1	3,3	108,9	333	15,5	702,6	453,7
2014	20,3	1252,7	616,9	1,9	76	398	22,2	1328,7	598,1
2015	14,4	834,9	579,4	1,9	47,2	358	16,3	882,1	560,9
% 2015 до 2013	18,03	40,63	19,19	-42,42	-56,66	7,51	5,16	-56,66	23,63

Джерело: побудовано автором на основі [5]

Це пояснюється їх низькою конкурентоспроможністю порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, що використовують прогресивніші технології організації виробничо-технічного процесу вирощування цукрових буряків, тому і мають високі показники їх урожайності та відповідно і показники їх валового виробництва. Так, при середній урожайності 358 центнер з гектару сільськогосподарських угідь господарства населення отримали всього 47,2 тисяч тонн виробництва цукрових буряків, в той час як сільськогосподарські підприємства при середній урожайності 579,4 центнер з гектару отримали аж 834,9 тис. тонн продукції. Це свідчить про вищий рівень ефективності використання землі, яка є як основним і незамінним фактором сільськогосподарської діяльності. Тому Київська область за рейтингом показників урожайності посідає друге місце серед інших регіонів, та, маючи порівняно з іншими невеликі площі посівів цукрових коренів, зайняла четверте місце за обсягами їхнього виробництва.

Аналізуючи концентрацію виробництва цукрових буряків (рис. 2) варто відмітити, що найбільшу частку серед основних виробників області займають Білоцерківський, Васильківський та Фастівський райони, обсяги виробництва цукрових буряків, яких склали відповідно 3223,4 тис. ц (39%), 1555,9 тис. ц (14%), 1057,7 тис. ц (13%). Це пояснюється їх найближчим розташуванням до переробних підприємств цукрової сировини області. Саме ці райони є основними сировинними зонами діючих цукрових заводів: ПАТ «Саливонківський цукровий завод», ТДВ «Узинський цукровий завод», ПАТ «Гор-Пустоварівський цукровий завод». Найбільше віддалені від заводів Тетіївський, Ставищенський, Сквирський та Володарський райони тому їх питома вага у обсязі виробництва незначна і складає відповідно 5%, 6%, 8%,7%.

Втрачають свої позиції у цукробуряківництві такі райони: Баришівський, Бориспільський, Згурівський, Кагарлицький, Миронівський, Рокитнянський, Таращанський та Яготинський. Це

пояснюється переорієнтацією цих районів на вирощування сільськогосподарських культур, які мають найкращі показники прибутковості та рентабельності, а саме: пшениці, кукурудзи, ячменю, соняшнику, сої.

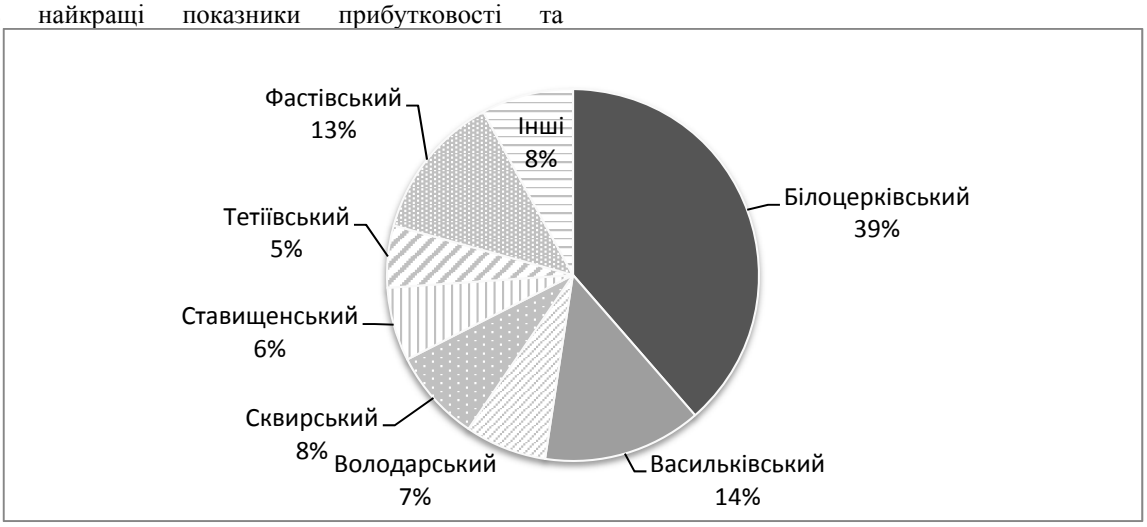

Рис. 2. Частка районів Київської області у загальному обсягу виробництва цукрових буряків у 2015 році

Джерело: побудовано автором на основі [5]

З'ясувалося, що ефективність використання земельних ресурсів підприємств у кожному із районів Київської області достатньо висока, оскільки показники урожайності кожного з них (рис. 3) значно перевищують середній її рівень в галузі (435 ц/га). Так, лідируючі позиції займають Таращанський (679 ц/га), Васильківський (666,6 ц/га), Баришівський (630,8 ц/га) та Фастівський (615,7 ц/га) райони, всі інші отримали понад 500 центнерів цукрових буряків із гектару площі, проте Бориспільський (298,6 ц/га), Миронівський (367,3 ц/га) та Рокитняньський (441,6 ц/га) райони отримали найгірші показники урожайності, що ставить під загрозу їх подальшої діяльності у цукробуряківництві.

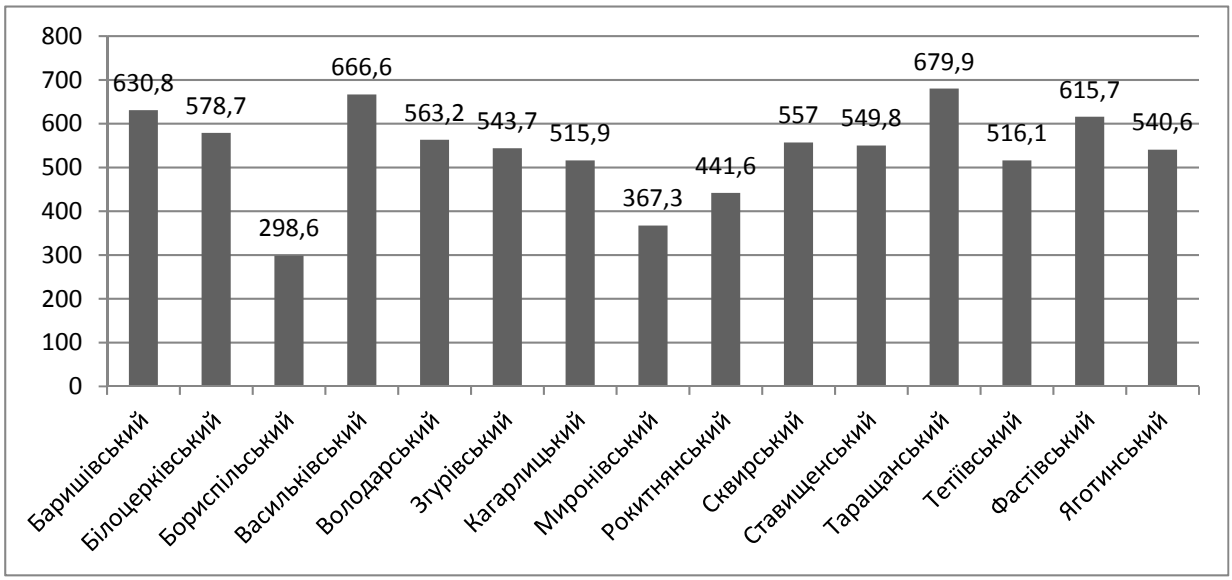

Рис. 3. Рейтинг районів Київської області щодо рівня показників урожайності цукрових буряків у 2015 році.

Джерело: побудовано автором на основі [5]

Найбільший вплив на урожайність, зокрема і цукрових буряків, мають фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які можна об'єднати в наступні групи: кліматичні (світло, тепло, склад та вологість повітря); едафічні (фізичні властивості грунту, його поживність, кислотність); біотичні (взаємодія рослин у посівах мікро- та макрофлора, фауна); антропогенні (вплив результатів діяльності людини – забруднення атмосфери, внесення добрив, технологія виробництва та його матеріально-технічне забезпечення)

На урожайність цукрових буряків значно впливає й рівень родючості ґрунту, тому необхідно постійно застосовувати комплекс мінеральних та органічних добрив у відповідних кількостях, які забезпечують найкращий результат. Їх норми для кожного із районів вирощування різні, це залежить від ґрунтово-кліматичних умов та строків збирання

культури.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У процесі дослідження основних показників виробництва цукрових буряків в Україні ми з'ясували, що за роки незалежності країни площі посівів солодких коренів та їх валовий збір скоротилися на 83,3% і 76,7% відповідно. Щодо показників ефективності використання землі, то їх значення починаючи із 2010 року значно поліпшилося. Так у 2015 році сільськогосподарські виробники отримали 435 ц/га цукрових коренеплодів порівняно із 279,5 ц/га у 2010 році.

Було визначено, що Лісостепова зона найбільше відповідає ґрунтово-кліматичним умовам вирощування цукрової сировини, тому її частка у загальному виробництві складає 70,77%.

Методом групування за обсягами виготовленої продукції визначено, що існує прямий лінійний зв'язок між урожайністю і обсягами виготовленої продукції. Тобто, чим вищі у підприємства показники урожайності, тим більший буде й обсяг виробництва цукрових буряків, і відповідно й обсяг прибутку, і навпаки. А також, проаналізувавши показники регіональної особливості галузі, зокрема і Київської області, ми дійшли висновку, що урожайність є найважливішим показником, який відображає результативність рослинництва, її рівень характеризує вплив економічних, організаційних і природних умов, в яких здійснюється процес сільськогосподарського виробництва, та відображає якість господарської діяльності кожного господарства.

Тому для збільшення врожайності цукрових буряків як надзвичайно трудомісткої культури, необхідно спрямовувати зусилля на покращення кількісних і якісних показників ґрунту, а також впроваджувати у виробничий процес інтенсивні технології, які передбачають підвищення рівня його механізації на основних етапах вирощування та збирання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. С. Цукробуряковий підкомплекс України: напрями стабілізації та індикатори розвитку до 2020 року / В. С. Бондар, А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2014. – №1. – С. 20-29.
2. Бутко М. П. Агропромислова інтеграція як шлях активізації аграрного виробництва / М. П. Бутко // Агросвіт. – 2010. – № 3. – С. 10-13.
3. Лукашенко Н. Цукрова галузь країни. Становлення та економічний розвиток / Н. Лукашенко // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – №11/12. – С. 4-6.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/
6. Офіційний сайт національної асоціації цукровиків України «Укрцукор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrsugar.com/uk.
7. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / О. М. Шпичак, О. В. Боднар, І. В. Кобута та ін.; / за ред. О. М. Шпичака. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.
8. Стасіневич С. А. Підвищення ефективності виробництва цукрових буряків в Україні: фактори та умови / С. А. Стасіневич, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК – 2008. – № 5. – С. 103-107.
9. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: [моногр.] / [П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська, В. І. Власов та ін.]; за ред. акад. П. Т. Саблука, проф. М. Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.

Гриценко Анна Сергеевна

САХАРНОСВЕКЛОВИЧНОЕ ПРОИЗВОДСТВО УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СВЕКЛОСЕЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что проблемы поддержки продовольственного обеспечения для любого государства всегда были, есть и будут самыми приоритетными. Поэтому на сегодняшний день для Украины, которая находится в условиях экономического кризиса, сельское хозяйство может стать гарантом ее экономической безопасности. Повышение стабильности и эффективности производства сахарной свеклы и сахара является одной из наиболее актуальных в системе национальной аграрной политики и продовольственной безопасности, поскольку от эффективности деятельности предприятий свеклосахарной отрасли зависит результативность функционирования кондитерской, хлебопекарной, фармацевтической, консервной, химической, косметической и других отраслей, для которых сахар и сопутствующая продукция выступает сырьевой базой. Целью статьи является исследование современного состояния и тенденций развития свеклосахарного производства Украины и Киевской области путем анализа основных показателей производственно-хозяйственной деятельности. Для установления влияния факторов на объемы производства сахарной свеклы было проведено группирование по данным отчетностей сельскохозяйственных предприятий Украины за 2015 год. Для анализа были выбраны 397 сельскохозяйственные предприятия, осуществляющих бухгалтерский учет в полном объеме. Определено, что существует прямая линейная связь между урожайностью и объемами выпускаемой продукции. То есть, чем выше у предприятия показатели урожайности, тем больше будет и объем производства сахарной свеклы, и, соответственно, объем

прибыли, и наоборот. А также, проанализировав показатели региональной особенности отрасли, в том числе и Киевской области, выяснилось, что урожайность является важнейшим показателем, который отражает результативность растениеводства, ее уровень характеризует влияние экономических, организационных и природных условий, в которых осуществляется процесс сельскохозяйственного производства, и отражает качество хозяйственной деятельности каждого хозяйства. Поэтому для увеличения урожайности сахарной свеклы, как чрезвычайно трудоемкой культуры, необходимо направлять усилия на улучшение количественных и качественных показателей почвы, а также внедрять в производственный процесс интенсивные технологии, предусматривающие повышение уровня его механизации на основных этапах выращивания и уборки.

Ключевые слова: *сахарная свекла, площадь посева, производство, урожайность, эффективность.*

Grytsenko Hanna S.

SUGAR BEET PRODUCTION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF BEET SOWING ENTERPRISES

The topic relevance depends on the fact that the problems of food security support have always been, are and will be of highest priority for any state. Therefore today for Ukraine, being in the times of crisis, agriculture could become a guarantor of economic security. Improving stability and efficiency of sugar beet and sugar production is one of the most urgent in the system of national agricultural policy and food security, whereas productivity of confectionery functioning, bakery, pharmaceutical, canning, chemical, cosmetic and other industries depends on the efficiency of sugar industry enterprises for which sugar and related products are raw materials. The goal of the article is to study the current state and development trends of the sugar beet production in Ukraine and Kyiv region, through analysis of its key indicators of industrial and economic activity. To establish the influence of factors on sugar beet production grouping has been conducted according to the statements of agricultural enterprises of Ukraine for 2015. 397 farms which exercise accounting in full were selected for the analysis. It has been determined that there is a direct linear relationship between yield and total manufactured output. Meaning that, the higher the company performance yield is, the more will the production of sugar beets be, and accordingly the amount of profit, and vice versa. Also, having analyzed the performance indicators of the regional peculiarities of the industry, including the Kiev region, it has been revealed that productivity is the most important indicator, which reflects the impact of crop, and its level describes the impact of economic, institutional and environmental conditions in which the process of agricultural production is conducted, and reflects the quality economic performance of each economy. Therefore, to increase sugar beet yields, as extremely labor-intensive culture, it should be strived to improve the quantitative and qualitative indicators of soil and implement intensive technologies into the production process that provide improvement of mechanization on the main stages of cultivation and harvesting.

Keywords: *sugar beet, cultivation area, production, productivity, efficiency.*

Одержано 21.02.2017 р.

УДК 334.732.6

Єременко Денис Володимирович,
к.е.н., доц., доцент кафедри обліку та оподаткування,
Таврійський державний агротехнологічний університет

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена теоретичним та методичним аспектам дослідження конкурентоспроможності фермерських господарств України. Актуальність теми обумовлена зростанням соціально-економічного значення вітчизняного фермерства як складової аграрного підприємництва та фактору, що сприяє процесу розбудови сільських територій. У статті вказується на необхідність пошуку нових методичних підходів щодо оцінки результативності функціонування товарних господарств сімейно-трудового типу. Метою дослідження є оптимізація теоретично-методичного забезпечення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств. Для вирішення поставленого завдання автором було використано такі методи пізнання: абстрактно-логічний – при узагальненні наукових підходів щодо оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств, монографічний – при дослідженні поглядів науковців на проблеми розвитку вітчизняного фермерства. Автором розроблено алгоритм дослідження конкурентоспроможності сімейно-трудового фермерського господарств, який є чітко обґрунтованою послідовністю загальнонаукових та спеціальних методів обробки інформаційного матеріалу. Запропонована послідовність методичних прийомів передбачає активне застосування методів, що базуються на експертній оцінці результатів господарської діяльності, зокрема SWOT-аналіз, когнітивне моделювання, інтерв'ювання, а також вивченні ступеня інтеграції фермерського господарство у систему формальних та неформальних соціально-економічних зв'язків в масштабі сільських територій (аналіз стейкхолдерів). Алгоритм включає в себе декілька етапів обробки інформаційного матеріалу стосовно функціонування фермерських господарств. За результатами першого етапу необхідно чітко визначити та розмежувати реальні та декларативні позиції державних інституцій щодо сприяння конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Другий етап передбачає вивчення стану розвитку аграрної галузі, реальних та потенційних позицій організаційно-правових структур, що спроможні до конкуренції із фермерськими господарствами по тих чи інших галузях. На останньому етапі дослідження рівня конкурентоспроможності фермерських господарств передбачається оцінка перспектив практичної реалізації розроблених заходів. Наукова новизна запропонованого алгоритму обумовлена поєднанням в процесі дослідження аспектів історичного розвитку вітчизняного фермерства в масштабі конкретного регіону, аналізу показників використання ресурсного потенціалу і особливим значенням методів дослідження, побудованих на використанні думок експертів.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, алгоритм дослідження, фермерські господарства, методи обробки інформації, аграрне виробництво.*

ВСТУП

На сучасному етапі функціонування вітчизняного аграрного виробництва особливого значення набувають питання забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств як складової аграрного підприємництва та фактору розбудови сільських територій.

Постановка проблеми. Оцінка сучасного стану та визначення перспектив функціонування будь-якого суб’єкта господарювання, передбачає використання відповідного методичного інструментарію, вибір якого обумовлюється, поміж іншого, специфікою організації ведення економічної діяльності об’єкту дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку системи малого аграрного підприємництва, а також оптимізація методичного інструментарію вивчення рівня конкурентоспроможності суб’єктів аграрного виробництва знайшли своє відображення в працях В. К. Збарського, Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка, П. Т.Саблука та ін.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження є оптимізація теоретично-методичного забезпечення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою оптимізації методичних підходів щодо визначення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств нами розроблено та запропоновано наступний алгоритм, який передбачає поєднання комплексу загальнонаукових та спеціальних методів обробки відповідної інформації (табл. 1).

В загальному розумінні алгоритм – це (від лат. Algorithmi) набір інструкцій, які описують порядок дій виконавця, щоб досягти результату розв'язання задачі за скінченну кількість дій; система правил виконання дискретного процесу, яка досягає поставленої мети за скінченний час [1]. Запропонована послідовність методичних прийомів передбачає активне застосування методів, що базуються на експертній оцінці результатів господарської діяльності, зокрема SWOT-аналіз, когнітивне моделювання, інтерв’ювання, а також вивченні ступеня інтеграції фермерського господарство у систему формальних та неформальних соціально-економічних зв’язків в масштабі сільських територій (аналіз стейкхолдерів).

На нашу думку, за сучасних умов економічного

розвитку аграрного сектору однією з умов забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерського господарства як підприємницької одиниці має бути ускладнення міжгосподарських відносин фактична інституціоналізація, хоча б в масштабі регіону, а також здатність вітчизняних фермерів до самостійного формування стратегічних орієнтирів для подальшої господарської діяльності.

Таблиця 1

Алгоритм авторського дослідження конкурентоспроможності сімейно-трудового фермерського господарства*

Назва методу	Мета, що досягається
I етап	
Історична деталізація	Розчленування факторів, що характеризують процес історичного становлення вітчизняного фермерства як складової аграрного підприємництва та фактору впливу на перспективи розбудови сільських територій
Аналогія	Визначення основних тенденцій розвитку вітчизняних фермерських господарств, враховуючи закордонний досвід функціонування суб'єктів середнього та малого аграрного підприємництва
II етап	
Статистичне групування	Оцінка впливу на рівень конкурентоспроможності фермерських господарств природно-кліматичних умов (групування фермерів за зональною ознакою). Оцінка диференціації фермерських господарств за ступенем забезпеченості земельними, майновими та трудовими ресурсами.
Абстрагування	Виділення основних напрямків виробничої діяльності фермерських господарств з урахуванням регіональної спеціалізації
Кореляційний аналіз	Оцінка взаємозв'язку між рівнем конкурентоспроможності фермерських господарств та ступенем впливу на ринок сільськогосподарської продукції та загальний стан продовольчої безпеки в регіональному і загальнонаціональному масштабі
Індексний аналіз	Оцінка рівня конкурентоспроможності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах порівняно із іншими суб'єктами аграрного підприємництва
III етап	
Інтерв'ювання	Уточнення достовірності отриманих статистичних даних щодо фактичного стану організації сільськогосподарського виробництва в системі фермерських господарств
SWOT – аналіз	Вивчення сильних та слабких сторін системи кадрового забезпечення для суб'єктів середнього та малого аграрного бізнесу
Аналіз стейкхолдерів	Визначення характеру взаємозв'язків між зовнішніми та внутрішніми факторами впливу на ступінь конкурентоспроможності фермерського господарства як соціально-економічного утворення
Когнітивне моделювання та сценарний аналіз	Аналіз системи факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що впливають на рівень конкурентоспроможності фермерського господарства та визначають майбутні перспективи його функціонування як підприємницької одиниці
Системний підхід	Дослідження функціонування фермерського господарства як соціально-економічної одиниці, конкурентоспроможність якої визначається комплексом взаємопов'язаних зовнішніх та внутрішніх факторів
Балансовий метод	Оцінка результатів економічної діяльності на рівні конкретного фермерського господарства, з урахуванням необхідності забезпечення задоволення потреб членів-учасників
Математичне моделювання	Розробка шляхів оптимізації використання земельних та трудових ресурсів у сімейно-трудових фермерських господарствах
IV етап	
Метод екстраполяції	Прогнозування розвитку фермерських господарств з урахуванням перспектив практичної реалізації авторських пропозицій щодо підвищення їхньої конкурентоспроможності
Метод експертних оцінок	Уточнення прогнозу розвитку фермерських господарств як складової системи аграрного підприємництва, виходячи з інформаційного матеріалу, який не міститься у статистичних довідниках та збірниках

**Джерело: результати узагальнень автора*

Відповідні аспекти оцінки перспектив розвитку вітчизняного фермерства як складової системи аграрного підприємництва, знайшли своє відображення у структурі алгоритму дослідження як складного процесу, де сукупність методів характеризується не тільки поетапною диференціацією, а й чіткою послідовністю.

Так, на першому етапі основною метою є

обробка інформації стосовно загального стану розвитку фермерських господарств, враховуючи історичний характер становлення, існуючу нормативно-правову базу, а також загальні концептуальні підходи в сфері державного регулювання функціонування аграрної галузі, визначення ролі середнього та малого бізнесу і безпосередньо значення фермерства як сегменту аграрного підприємництва. За результатами даного етапу необхідно чітко визначити та розмежувати реальні та декларативні позиції державних інституцій щодо сприяння конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств.

Другий етап передбачає вивчення стану розвитку аграрної галузі, реальних та потенційних позицій організаційно-правових структур, що спроможні до конкуренції із фермерськими господарствами у тих чи інших галузях. Особлива увага має приділятися аналізу існуючого стану галузевої диверсифікації фермерських господарств, вивченню причин, що сприяли її формуванню, а також обґрунтуванню напрямів щодо оптимізації ситуації, що склалася. Важливим фактором, що має бути прийнятим до уваги на даному етапі дослідження, є регіональні особливості природно-кліматичних умов, що відповідним чином визначає галузеву спеціалізацію суб'єктів аграрного виробництва.

Третій етап передбачає дослідження конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції на рівні конкретного фермерського господарства та розробку організаційних заходів щодо покращення ситуації, що склалася. Слід відзначити, що в даному аспекті мова має йти не тільки про суто виробничо-економічні питання (оптимізацію техніко-технологічного забезпечення, підвищення ефективності використання ресурсної бази, удосконалення умов реалізації продукції тощо).

Надзвичайно важливим є створення умов для інституціоналізації фермерського господарства, його переходу на якісно новий рівень розвитку, пов’язаний з інтеграцією у комплекс соціально-економічних проблем розвитку регіону. Серед напрямів підвищення конкурентоспроможності, практичні шляхи реалізації яких слід визначати з урахуванням конкретних умов регіону, необхідно відмітити активізацію процесів формування міжгосподарських соціально-економічних відносин, кооперативне будівництво, створення інших інтеграційних утворень формального та неформального типів. Це є особливо актуальним, враховуючи занепад великих селоутворюючих та селоформуючих сільськогосподарських підприємств, а також негативний вплив на розвиток сільських територій з боку агрокомпаній та агрохолдингів на фоні абстрагування від проблем галузі з боку державних інституцій.

На останньому етапі дослідження рівня конкурентоспроможності фермерських господарств передбачається оцінка перспектив практичної реалізації розроблених заходів з урахуванням наступних аспектів результатів запровадження запропонованих розробок для фермерських господарств як загальної спільноти, підвищення ступеня їхньої стійкості як підприємницької структури, можливості збільшення чисельності виробничих одиниць даного організаційно-правового типу, зростання кількості членів селянських домогосподарств, що залучаються в подібні структури не в статусі найманих працівників, а як члени-учасники.

Ще одним важливим аспектом дослідження є перспективи інтеграції фермерських господарств, за результатами практичної реалізації запропонованих заходів, в інституційний механізм забезпечення ефективного функціонування аграрного сектору. Сюди слід віднести участь вітчизняного фермерства у оптимізації системи кадрового забезпечення для аграрної галузі з урахуванням специфіки економічної діяльності суб'єктів середнього та малого бізнесу, формування набору практичних навиків та компетенцій, необхідних для створення міжгосподарських об'єднань кооперативно-корпоративного типів, а також набуття знань, необхідних для ведення підприємницької діяльності на засадах соціальної відповідальності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Автором розроблено алгоритм дослідження конкурентоспроможності сімейно-трудового фермерського господарств, який є послідовністю загальнонаукових та спеціальних методів обробки інформаційного матеріалу. Алгоритм включає в себе декілька етапів обробки інформаційного матеріалу стосовно функціонування фермерських господарств. Наукова новизна запропонованого алгоритму обумовлена поєднанням в процесі дослідження аспектів історичного розвитку вітчизняного фермерства в масштабі конкретного регіону, аналізу показників використання ресурсного потенціалу і особливим значенням методів дослідження, побудованих на використанні думок експертів. В подальшому прогнозується використовувати напрацьовані методичні розробки для аналізу рівня конкурентоспроможності фермерських господарств та оцінки перспектив їхнього подальшого функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Алгоритм.
2. Збарський В. К. Дрібнотоварний приватний аграрний уклад: теорія, практика, перспективи розвитку: монографія. / В. К. Збарський. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012. – 612 с.
3. Зінов'єв Ф. В. Методологія і організація наукових досліджень / Ф. В.Зінов'єв. – Саки, ФЛП «Бражнікова Н. А.», 2014. – С. 84.
4. Кальченко С. В. Розвиток особистих селянських господарств в умовах системних трансформацій аграрного сектору / С. В. Кальченко. – Мелітополь: «Люкс», 2014. – 408 с.

5. Кирилов Ю. Є. Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2012. – №11. – С. 104-107.

6. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.

7. Месель-Веселяк В. Я. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 5-24.

8. Нестеренко С. А Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: управлінський аспект / С. А.Нестернко. – К., 2012. – 483 с.

Еременко Денис Владимирович

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Статья посвящена теоретическим и методическим аспектам исследования конкурентоспособности фермерских хозяйств Украины. Актуальность темы обусловлена ростом социально-экономического значения отечественного фермерства как составляющей аграрного предпринимательства и фактора, способствующего процессу развития сельских территорий. В статье указывается на необходимость поиска новых методических подходов к оценке результативности функционирования товарных хозяйств семейно-трудового типа. Целью исследования является оптимизация теоретико-методического обеспечения оценки уровня конкурентоспособности фермерских хозяйств. Для решения поставленной задачи автором были использованы следующие методы познания: абстрактно-логический - при обобщении научных подходов к оценке конкурентоспособности фермерских хозяйств, монографический - при исследовании взглядов ученых на проблемы развития отечественного фермерства. Автором разработан алгоритм исследования конкурентоспособности семейно-трудового фермерского хозяйства, который представляет собой четкую обоснованную последовательность общенаучных и специальных методов обработки информационного материала. Предложенная последовательность методических приемов предполагает активное применение методов, основанных на экспертной оценке результатов хозяйственной деятельности, в частности SWOT - анализ, когнитивное моделирование, интервьюирование, а также изучении степени интеграции фермерского хозяйство в систему формальных и неформальных социально-экономических связей в масштабе сельских территорий (анализ стейкхолдеров). Алгоритм включает в себя несколько этапов обработки информационного материала относительно функционирования фермерских хозяйств. По результатам первого этапа необходимо четко определить и разграничить реальные и декларативные позиции государственных институтов по содействию конкурентоспособного развития фермерских хозяйств. Второй этап предусматривает изучение состояния развития аграрной отрасли, реальных и потенциальных позиций организационно-правовых структур, которые способны к конкуренции с фермерскими хозяйствами по тем или другим отраслям. На последнем этапе исследования уровня конкурентоспособности фермерских хозяйств предполагается оценка перспектив практической реализации разработанных мероприятий. Научная новизна предложенного алгоритма обусловлена сочетанием в процессе исследования аспектов исторического развития отечественного фермерства в масштабе конкретного региона, анализа показателей использования ресурсного потенциала и особым значением методов исследования, построенных на использовании мнений экспертов.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, алгоритм исследования, фермерские хозяйства, обработки информации, аграрное производство.*

Yeremenko Denys V.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSING OF THE FARMS' COMPETITIVENESS

The article is devoted to theoretical and methodological aspects of the study of competitiveness of Ukrainian farms. The urgency is due to the growth of social and economic value of national farming as part of agricultural entrepreneurship, and encouraging development of rural areas. The article points to the need to find new methodological approaches to the estimation of productivity of functioning of commodity farms of family-labor type. The aim of the study is to optimize the theoretical-methodological support of the evaluation of the competitiveness of farms. To solve this problem, the author has used the following methods of cognition: abstract-logical - when generalizing scientific approaches to the evaluation of competitiveness of farms, monographic - in the study of the views of scientists on problems of development of domestic farming. The author developed the algorithm of the study of competitiveness of family-labor farms, which is a clear and justifiable sequence of General scientific and special methods of processing information material. Suggested sequence of techniques involves the active application of methods based on expert evaluation of results of economic activities, in particular the SWOT - analysis, cognitive modeling, interviewing, and studying the degree of integration of farming into the system of formal and informal socio-economic relations in the scale of rural territories (stakeholder analysis). The algorithm includes several stages of processing of the information material on the functioning of farms. In the first stage it is necessary to clearly define and differentiate between real and declaratory positions of state institutions to promote competitive development of farming. The second stage involves the study of the state of development of the agricultural sector, actual and potential positions of the organizational-legal structures, which are able to compete with farms for other industries. At the last stage of the study the level of competitiveness of farms, assessment of the prospects for implementation of the designed activities is assumed. The scientific novelty of the proposed

algorithm is due to the combination in the research process, aspects of the historical development of the national farming scale a specific region, analysis of utilization of resource potential and particular significance of the investigation methods based on the use of expert opinion.

Keywords: *competitiveness, algorithm research, farming, processing, agricultural production.*

Одержано 30.01.2017 р.

УДК 338.984

Крочак Марія Сергіївна,
аспірант кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню процесу формування стратегії розвитку промислових підприємств в умовах невизначеності. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що незважаючи на досить широкий спектр теоретичних і практичних розробок у сфері стратегічного управління, багато питань формування стратегії розвитку підприємства є досить дискусійними. Різноманіття точок зору на процедури, що становлять процес формування стратегії і на саму сутність стратегії робить стратегічне управління актуальним в усі часи і застосовним в будь-якій сфері соціально-економічної діяльності. Метою статті є пошук концепції, що дозволяє обрати корпоративну стратегію, пристосовану до того або іншого рівня невизначеності. Теоретичну та методологічну основу становить сукупність загальнонаукових і спеціальних принципів, методів та прийомів наукового дослідження. Методологічними засадами дослідження є системний підхід до аналізу економічних явищ і процесів, фундаментальні положення загальної економічної концепції управління економічним розвитком промислових підприємств. На основі використання структурно-функціонального методу визначено залежність процесу формування стратегії розвитку промислових підприємств від типу невизначеності. У статті сформульовано визначення «процесу формування стратегії розвитку» та сутність поняття «стратегія розвитку підприємства». Проведено аналіз існуючих методичних підходів для розробки раціонального процесу формування стратегії розвитку підприємства та досліджено, чи забезпечують вони ефективну реалізацію функцій формування стратегії підприємства. Також у статті проаналізовані різні види невизначеності, для яких знайдені стратегічні альтернативи та сформульовані можливі дії компанії по вибору найбільш оптимальної стратегії. Встановлено необхідність постійного спостереження за тенденціями в зовнішньому середовищі. Практична значущість полягає у використанні класифікації стратегій розвитку підприємств в залежності від виду невизначеності на промислових підприємствах у процесі стратегічного планування з метою зменшення рівня ризику в майбутніх періодах.

Ключові слова: *стратегія, стратегічне планування, розвиток, промислове підприємство, невизначеність, види невизначеності, стратегічна позиція.*

ВСТУП

Постановка проблеми. У зв'язку з постійно наростаючою конкуренцією на внутрішньому ринку та інтеграцією промислових підприємств в світове господарство в практиці управління зростає необхідність вирішення стратегічних завдань. Своєю чергою виникає необхідність дослідження методичних підходів до формування стратегії розвитку промислових підприємств.

Промислове підприємство в процесі розвитку знаходиться в постійній взаємодії з іншими господарськими суб'єктами, будує відносини зі своїм оточенням: конкурентами, споживачами, постачальниками та ін. Кожна форма взаємовідносин елементів підприємства з елементами його оточення є стратегічною проблемою, що вимагає вивчення, адекватної теорії для її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування стратегії розвитку підприємств присвячено багато праць таких вітчизняних та зарубіжних учених, як І. Ансоффа, І. Єршової, І. Пічуріна, Ф. Колера, М. Портера, Р. Румельта та ін., які об'єднують цілу систему різних поглядів на питання формування стратегії: на визначення основних складових стратегії розвитку підприємства, вибір виду стратегії та методів, які допомагають перетворити стратегії в життя і добитися позитивного результату від її використання.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є дослідження особливостей процесу формування стратегії розвитку промислових підприємств залежно від типу невизначеності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існує безліч визначень стратегії, проте у даній статті наведено визначення лише двох авторів, які дають не стільки формальне визначення, скільки векторні напрямки у розробці стратегії, що допомагає уникати частих помилок у формулювання та складанні стратегії розвитку.

Широко відомо визначення стратегії Генрі Мінцберга [11, с. 11-24], наведені ним у вигляді комбінації 5-ти «П»:

– стратегія – план дій (Plan);

– стратегія – хитрість, тобто дії, націлені на те, щоб перехитрити своїх супротивників (Ploy);

– стратегія – порядок дій, тобто план може бути не реалізований, але порядок дій повинен бути забезпечений в будь-якому випадку (Pattern);

– стратегія – позиція в навколишньому середовищі, тобто зв'язок зі своїм оточенням (Position);

– стратегія – перспектива, тобто бачення того стану, до якого треба прагнути (Perspective).

Вартим уваги є визначення стратегії відомого сучасного професора Гарвардської школи бізнесу Річарда Румельта [7, с. 18]: стратегія є набором послідовних аналітичних заходів, концепцій, методик, аргументів та дій, що покликані знайти таке рішення проблеми, яке дозволить серйозно вплинути на ситуацію та виправити її.

У числі різних способів управлінського впливу на стратегічні проблеми промислових підприємств з метою їх вирішення можна виділити систему взаємопов’язаних функцій стратегічного менеджменту, метою яких є формування стратегії розвитку: стратегічний аналіз, стратегічний вибір, контроль реалізації стратегії. Окремі процедури в процесі формування стратегії переглядаються, розробляються і впроваджуються нові.

Процес формування стратегії можна визначити як один з бізнес-процесів організації. Відповідно до визначень поняття бізнес-процесу, які приводилися в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів, можна сформулювати такі визначення процесу формування стратегії розвитку. Спираючись на роботи Коренєєвої Т. Ю. [4] та Царикаєва О. Ю. [10] нижче наведено декілька визначень процесу формування стратегії розвитку.

Процес формування стратегії розвитку – це набір логічно взаємопов’язаних дій, які виконуються для досягнення певного «виходу» діяльності, що є стратегією розвитку підприємства.

Процес формування стратегії розвитку – це структуроване кінцеве безліч дій, спроектованих для виробництва специфічної послуги (стратегії розвитку підприємства) для конкретного споживача (керівництва підприємств).

Процес формування стратегії розвитку - це систематизоване послідовне виконання функціональних операцій, які дають специфічний результат (в даному випадку дозволяють вибрати стратегію розвитку підприємства).

Процес формування стратегії розвитку не є дією, що реалізовуються реально в поточний момент часу, це всього лише уявлення таких дій, абстракція, модель. Це уявлення дій може бути реалізовано чи ні.

Таким чином, процес формування стратегії розвитку – це модель управлінських впливів, що складається з структурно взаємопов’язаних процедур, що виконують окремі функції стратегічного менеджменту з метою створення стратегії розвитку підприємства.

Різноманітність точок зору на сутність стратегії за майже п’ятидесятирічну історію існування стратегічного менеджменту породило безліч концепцій формування стратегії. Розглядаючи їх еволюцію, можна виділити наступні п'ять етапів зміни основних акцентів стратегічного менеджменту:

– розробка стратегії за періодами її реалізації (1970-ті рр.);

– визначення стратегічних позицій (1980-ті рр.);

– управління на основі відбору виконуваних стратегічних завдань (1990-ті рр.);

– управління в умовах зростаючої невизначеності зовнішнього середовища (кінець 1990-х рр.);

– управління мережевими утвореннями (2000-ті рр.).

Еволюція стратегічного менеджменту пов’язана з триваючим зростанням нестабільності зовнішнього середовища. У міру підвищення рівня нестабільності управлінська практика виробляла нові методи стратегічного менеджменту, які регламентують діяльність організації. Чим більше невизначеним уявлявся майбутній розвиток, тим складнішими ставали механізми стратегічного менеджменту на промислових підприємствах [10].

В даний час кризова ситуація в країні призводить до того, що промислові підприємства здійснюють свою діяльність в умовах сильної невизначеності. Тому для підвищення ефективності діяльності промислового підприємства в сучасних умовах необхідна методика, яка дозволила б створити стратегію розвитку, пристосовану до того чи іншого рівня невизначеності, що, своєю чергою, надасть підприємству можливість або сформувати сценарій майбутнього свого розвитку, або підлаштуватися до найбільш ймовірного майбутнього.

Недооцінка фактору невизначеності може призвести до вибору стратегії, яка не дозволяє компанії ні захиститися від загроз з боку конкурентів, ні скористатися тими унікальними можливостями, які відкриваються перед підприємством. Небезпечна й інша крайність: будучи не спроможними розробити корпоративну стратегію розвитку, що базується на традиційному аналізі, підприємства повністю відмовляються від жорстких рамок стратегічного планування і починають приймати суто інтуїтивні рішення [2].

В ході вивчення проблеми формування стратегії в умовах невизначеності було виявлено, що існує необхідність мати уявлення, з яким рівнем невизначеності зіткнулося промислове підприємство. Часто навіть в ситуації надзвичайно високої невизначеності менеджери можуть мати хоч якесь

уявлення про стратегічні пріоритети фірми.

Деякими авторами, наприклад Гринбергом Н. [2] та Ткаченком Д. Д. [9], у ході досліджень були виявлені два типи інформації, що використовується в процесі прийняття стратегічних рішень. По-перше, в більшості випадків можна виявити чіткі тенденції, на основі яких підприємство зможе визначити потенційний попит на свою майбутню продукцію. По-друге, якщо проведені належні дослідження, з'являється можливість прояснити чинники, раніше вважалися невизначеними, тобто отримати відомості про ефективність впровадження сучасних технологій, еластичності попиту на товари визначених категорій і про плани конкурентів по нарощуванню виробничих потужностей. До цього переліку хочеться додати, що в умовах кризи, тобто в умовах ще більшої невизначеності, слід особливу увагу приділяти програмам антикризових заходів уряду в якій мірі їх можна використовувати і як вони можуть вплинути на ефективну роботу промислового підприємства в довгостроковій перспективі.

Щоб зрозуміти, як формувати стратегію розвитку промислового підприємства, необхідно зрозуміти, що ж таке невизначеність. Словник подає нам таке визначення: невизначеність в системі – це ситуація, коли повністю або частково відсутня інформація про можливі стани системи і зовнішнього середовища. Інакше кажучи, коли в системі можливі ті чи інші непередбачувані події. Це неминучий супутник великих (складних) систем; чим складніше система, тим більше значення набуває фактор невизначеності в її поведінці (розвитку) [8].

Під невизначеністю мається на увазі те, що часто рішення доводиться приймати без достатньої інформації про фактори середовища, і керівникам, які приймають рішення, важко передбачити зовнішні зміни. Невизначеність обстановки підвищує ймовірність ризиків провалу стратегії підприємства і ускладнює розрахунок витрат, пов'язаних з альтернативними стратегічними напрямами.

Можна виділити чотири види невизначеності при формування стратегії розвитку промислового підприємства:

- досить точно прогнозоване майбутнє;
- альтернативні варіанти майбутнього;
- діапазон можливих варіантів майбутнього;
- повна невизначеність [9].

Розглянемо трохи докладніше кожен вид невизначеності. Досить точно прогнозоване майбутнє – невизначеність тут не має особливого впливу на формування стратегії розвитку виробничого підприємства. Так як майбутнє прогнозується досить точно, то менеджерам буде досить розробити одну стратегію майбутнього розвитку. Тут можна використовувати стандартний набір методів для формування стратегії розвитку: дослідити ринок, проаналізувати діяльність конкурентів (в тому числі структуру їх витрат, зі стояння виробничих потужностей, номенклатуру продукції, що випускається і ін.). Потім вивчити ланцюжок створення вартості і використовувати модель п'яти сил Майкла Портера (досить стара і відома модель визначення привабливості поточної галузі для компанії, з її допомогою можна визначити потенційні небезпеки і проблеми, з якими доведеться зіткнутися компанії) [6]. Професор Майкл Портер виділив п'ять сил, які впливають на компанію в галузі (на її прибуток): нові конкуренти; існуючі конкуренти; «конкуренти», що пропонують продукти-замінники; влада постачальників; влада покупців. Дана модель може допомогти знайти конкурентну перевагу, що дозволяє підприємству зайняти вигіднішу позицію.

Другий вид невизначеності – найпоширеніший, оскільки всі промислові підприємства стикаються зі змінами в державному регулюванні та законодавстві. Також досить важко передбачити поведінку конкуруючих підприємств в галузі. «Тому рішення будь-якої компанії про будівництво заводу часто залежить від дій її суперників. Тут ми маємо справу з класичною ситуацією невизначеності другого рівня: кожен з можливих варіантів цілком зрозумілий, але передбачити, який з них буде реалізований, вкрай складно. Вибір ж оптимальної корпоративної стратегії розвитку визначається як раз тим чи іншим результатом». У цій ситуації невизначеності керівництву підприємства необхідно розробити кілька відокремлених сценаріїв, кожен з яких повинен ґрунтуватися на тому чи іншому варіанті розвитку подій. Метод сценаріїв передбачає наявність декількох етапів, на кожному з яких виконується певна послідовність дій [4].

Третій вид невизначеності дозволяє виявити діапазон можливих варіантів майбутнього. Він визначається декількома змінними, але результат може знаходитися в будь-якій точці цього діапазону. З такою невизначеністю можуть зіткнутися промислові підприємства, якщо вони починають діяти на нових регіональних ринках.

Формування стратегії розвитку при цьому виді невизначеності для підприємств є значно складнішим, оскільки тут потрібен вже цілий методологічний апарат планування. Для початку, як і при другому вигляді невизначеності, необхідно виявити ряд сценаріїв, які описали б альтернативні варіанти майбутнього, а вже потім зосередитися на відстеженні ринкових сигналів і змінах в законодавстві.

Розробка методики формування стратегії розвитку промислового підприємства при даному виді невизначеності вимагає виконання декількох правил. По-перше, слід обмежити число прийнятих до розробки сценаріїв, оскільки складність «жонглювання» більш ніж чотирма-п'ятьма варіантами ускладнює прийняття рішень. По-друге, необхідно уникати створення зайвих сценаріїв, чий вплив на вибір стратегії не є єдиним у своєму роді. По-третє, потрібно скласти комплекс сценаріїв корпоративної стратегії розвитку, що дає досить ймовірний спектр результатів. Така сукупність варіантів дозволить менеджерам оцінити ступінь стійкості діючих стратегій, виявити серед учасників ринку кандидатів в переможці і аутсайдери, визначити ризик реалізації стратегії розвитку [9].

Четвертий вид невизначеності – найбільш багатовимірний. Тут практично неможливо прогнозувати стратегію розвитку промислового

підприємства, так як не можна визначити ні сценарій, ні навіть діапазон можливих результатів. Правда, необхідно відзначити, що така невизначеність виникає досить рідко і з часом зміщується в сторону однією з трьох перших видів.

Менеджери повинні систематизувати як відомі їм відомості, так і ті, які в принципі можна отримати. Навіть якщо аналіз сукупної інформації не дозволить дати змістовний прогноз можливих (не кажучи ж про ймовірні) варіантів, менеджери все ж складуть загальне уявлення про майбутнє. Вони зуміють виявити якусь підмножину змінних, що визначають основний напрямок розвитку ринку, а також деякі індикатори, здатні сигналізувати про позитивні або негативні зміни цих змінних» [2].

Керуючись такими індикаторами, промислові підприємства будуть відслідковувати еволюцію ринку та модифікувати використовувану стратегію розвитку в міру надходження додаткової інформації.

В умовах невизначеності компанія може зайняти одну з трьох стратегічних позицій: формуючу, адаптивну і ту, яка зберігає право на участь у грі.

Компанії, які обрали формуючу стратегію, прагнуть змінити структуру галузі відповідно до власної концепції. Сама стратегія полягає в створенні нових ринкових можливостей шляхом радикальної реорганізації відносно стабільних галузей з першим видом невизначеності або за допомогою встановлення контролю над розвитком ринку в галузях з більш високою невизначеністю.

Прихильники адаптивної стратегії, навпаки, приймають і нинішню економічну, і майбутню структуру галузі як даність. Вони лише реагують на надані ринком можливості.

Третя позиція – збереження права на участь в грі – представляє собою особливу форму адаптивної стратегії, яка використовується тільки при другому, третьому і четвертому видах невизначеності. Вона полягає в здійсненні інвестицій крок за кроком з метою досягнення привілейованого положення. Такий стан дозволить компанії дочекатися зниження рівня невизначеності, а потім вибрати ту чи іншу стратегію [5].

Тепер спробуємо визначити, як формувати стратегію при певному типі невизначеності.

У передбачуваному середовищі більшості промислових підприємств необхідно дотримуватися адаптивної стратегії. Вдалі адаптивні стратегії дозволяють створити вартість за рахунок вдосконалення продукції, що випускається, або поліпшення застосовуваних технологій у виробництві; будь-яких революційних зрушень в галузі не відбувається.

При першому виді невизначеності також можна використовувати і формуючу стратегію, але таке трапляється нечасто, бо це пов’язано з певним ризиком. Промислове підприємство, яке намагається змінити усталену галузеву структуру значно збільшує невизначеність ринку.

В умовах другого виду невизначеності формуюча стратегія націлена на те, щоб збільшити ймовірність розвитку галузі по сприятливому для конкретного промислового підприємства сценарієм.

При наявності третього виду невизначеності формуюча стратегія видозмінюється. Якщо в умовах другого виду вона націлена на підвищення ймовірності втілення конкретного сценарію, то в даному випадку – на надання ринку загального імпульсу до розвитку, в принципі, вигідного для промислового підприємства напряму.

Максимальний ступінь невизначеності може забезпечити промисловому підприємству, який обрав формуючу стратегію, більш високу прибутковість і менший ризик, хоча звучить це нелогічно. Роль підприємства, яке наважилося прийняти формуючу стратегію, що полягає в тому, щоб створити загальне уявлення про майбутнє, яке послугує орієнтиром для інших учасників ринку, посприяє руху галузі до більш стабільної та сприятливої ситуації. Тут також часто застосовується стратегія збереження права на участь у грі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Рішення про вибір оптимальної стратегії компанії повинно базуватися на попередньому аналізі рівня невизначеності ринкового середовища, що дозволить розробити стратегію, що точно відповідає даному рівню невизначеності та зайняти одну з трьох стратегічних позицій: формуючу, адаптивну і зберігає право на участь у грі. При кожному типі невизначеності необхідно використовувати певну стратегічну позицію:

1. Досить точно прогнозоване майбутнє. На цьому рівні невизначеність не є дуже важливою в прийнятті стратегічних рішень. Менеджерам досить розробити одну стратегію майбутнього розвитку, що має необхідний ступінь точності і стане базою для корпоративної стратегії. В такій ситуації більшості промислових підприємств необхідно дотримуватися адаптивної стратегії, проте також можна використовувати і формуючу стратегію.

2. Стратегії в умовах альтернативних варіантів майбутнього. У цьому випадку керівництву підприємства необхідно розробити кілька відокремлених сценаріїв. Стратегія компанії націлена на те, щоб збільшити ймовірність розвитку галузі по сприятливому для даної компанії сценарію. В такій ситуації формуюча стратегія націлена на підвищення ймовірності втілення конкретного сценарію.

3. Стратегії в умовах діапазону можливих варіантів майбутнього. На цьому рівні невизначеності компаніям необхідно виявити ряд сценаріїв, які описали б альтернативні варіанти майбутнього, а вже потім зосередитися на відстеженні ринкових сигналів, що вказують, у напрямку якого з цих варіантів іде розвиток. В даному випадку використовується формуюча стратегія, яка націлена на надання ринку загального імпульсу до розвитку, в принципі, вигідного для промислового підприємства напряму.

4. Стратегії в умовах повної непередбачуваності. У цьому випадку компаніям необхідно визначити індикатори, здатні сигналізувати про позитивні або негативні зміни на ринку. Керуючись такими індикаторами, менеджери зможуть

відслідковувати еволюцію ринку та модифікувати стратегію в міру надходження нової інформації. Застосовується формуюча стратегія, а також стратегія збереження права на участь в грі.

Підводячи підсумок, хотілося б відзначити, що формування стратегії розвитку промислового підприємства – це важлива і відповідальна робота на промисловому підприємстві, від якого залежить його майбутній стан. Воно є мистецтвом управлінського персоналу, оптимальним використанням наявних ресурсів, своєчасне реагування на мінливі умови навколишнього середовища, що дозволяє домогтися певних конкурентних переваг і що забезпечує підприємству ефективну діяльність і тривалу життєздатність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ансофф И. Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ. / Науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.

2. Гринберг Н. Стратегическое планирование и стратегический менеджмент / Н. Гринберг // Стратегический менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 3-7.

3. Корнеева Т. Ю. Сценарный подход к обоснованию перспектив технического развития промышленного предприятия / Т. Ю. Корнеева, С. А. Никитин // Известия ОрелГТУ. Социально-экономические и гуманитарные науки. – Орел: ОрелГТУ, 2008. – № 1. – С. 116-118.

4. Корнеева Т. Ю. Формирование стратегии развития промышленных предприятий в условиях неопределенности / Т. Ю. Корнеева, С. А. Никитин // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2009. – № 2-2. – С. 136-142.

5. Кортні Х. Стратегія в умовах невизначеності / Х. Кортні, Дж. Керкленд, П. Вігері // Економічні стратегії. – 2002. – № 6. – С. 78-85.

6. Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Портер; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес, Букс, 2005. – 454 с.

7. Румельт Р. Хорошая стратегия, плохая стратегия. В чем отличие и почему это важно / Ричард Румельт; пер. с англ. О. Медведь. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 448 с.

8. Словники. Яндекс: пошукова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovari.yandex.ru/dict/lopatnikov/article/lop/lop-0888.htm.

9. Ткаченко Д. Д. Совершенствование методов стратегического планирования развития промышленного предприятия: дис....канд. экон. наук / Д. Д. Ткаченко. – Волгоград, 2006. – 193 с.

10. Царикаев А. Ю. Процесс формирования стратегии развития промышленных предприятий / А. Ю. Царикаев // Бизнес в законе. – 2011. – №4. – С. 222-224.

11. The Strategy Concept I: Five Ps For Strategy. Henry Mintzberg. – California Management Review. – Vol. 30, No. 1, Fall 1987; (pp. 11-24).

Крочак Мария Сергеевна

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Статья посвящена исследованию процесса формирования стратегии развития промышленных предприятий в условиях неопределенности. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что несмотря на достаточно широкий спектр теоретических и практических разработок в области стратегического управления, многие вопросы формирования стратегии развития предприятия является достаточно дискуссионными. Многообразие точек зрения на процедуры, составляющие процесс формирования стратегии и на саму сущность стратегии делает стратегическое управление актуальным во все времена и применимым в любой области социально-экономической деятельности. Целью статьи является поиск концепции, позволяющей выбрать корпоративную стратегию, приспособленную к тому или иному уровню неопределенности. Теоретическую и методологическую основу составляет совокупность общенаучных и специальных принципов, методов и приемов научного исследования. Методологическими основами исследования является системный подход к анализу экономических явлений и процессов, фундаментальные положения общей экономической концепции управления экономическим развитием промышленных предприятий. На основе использования структурно-функционального метода определена зависимость процесса формирования стратегии развития промышленных предприятий от типа неопределенности. В статье сформулировано определение «процесса формирования стратегии развития» и сущность понятия «стратегия развития предприятия». Проведен анализ существующих методических подходов для разработки рационального процесса формирования стратегии развития предприятия и исследованы, обеспечивают ли они эффективную реализацию функций формирования стратегии предприятия. Также в статье проанализированы различные виды неопределенности, для которых найдены стратегические альтернативы и сформулированы возможные действия компании по выбору наиболее оптимальной стратегии. Установлена необходимость постоянного наблюдения за тенденциями во внешней среде. Практическая значимость заключается в использовании классификации стратегий развития предприятий в зависимости от вида неопределенности на промышленных предприятиях в процессе стратегического планирования с целью уменьшения уровня риска в будущих периодах.

Ключевые слова: *стратегия, стратегическое планирование, развитие, промышленное предприятие, неопределенность, виды неопределенности, стратегическая позиция.*

Krochak Maria S.

FORMING A DEVELOPMENT STRATEGY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES UNDER UNCERTAINTY

The process of forming a development strategy of industrial enterprises under uncertainty has been studied in the article. The relevance of the research stems from the fact that, despite the wide range of theoretical and practical developments in the field of strategic management, many questions of formation of the company's development strategy are quite debatable. The variety of viewpoints on the procedure comprising the formation of a strategy and on the very essence of strategy making strategic management relevant at all times and applicable in any area of social and economic activities. The aim of the article is to find a concept that lets you choose a corporate strategy adapted to a certain level of uncertainty. The theoretical and methodological framework is a set of scientific and special principles, methods and research techniques. Methodological bases of research is a systematic approach to the analysis of economic phenomena and processes, the fundamental provisions of the general economic management concept of economic development of industrial enterprises. With the help of structural-functional method it has been determined that the formation of the development strategy depends on the type of uncertainty. The definition of «formation of development strategy» and the essence of the concept of "enterprise development strategy" have been formulated in the article. During research the analysis of existing methodological approaches for the development of a rational process of formation the company's development strategy has been conducted, and it has been examined whether they provide efficient implementation of the strategy. Moreover various types of uncertainty have been analyzed in the article, for which strategic alternatives have been found and possible actions of the company have been formulated. In addition, the necessity of constant monitoring of trends in the external environment has been confirmed. The practical significance is the use of the classification of enterprise development strategies, depending on the type of uncertainty at industrial enterprises in the strategic planning process in order to reduce the level of risk in future periods.

Keywords: *strategy, strategic planning, development, uncertainty, types of uncertainties, strategic position.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК [339.332:656.96]:629.33/36 (043.3)

Савич Олександр Петрович,
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СВІТОВІ ТРЕНДИ В МАРКЕТИНГОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ РИНКУ

Статтю присвячено дослідженню новітніх трендів в маркетинговому управлінні підприємств на світовому автомобільному ринку та їх впливу на діяльність підприємства в умовах глобалізації й діджітилізації. Як свідчить практика, основна проблема автовиробників сьогодні полягає в тому, що ринок дуже сильно змінюється разом з розвитком технологій та зміною смаків споживачів. Тому метою дослідження стало вивчення останніх трендів розвитку ринку, які здійснюють великий вплив на маркетингове управління підприємств. Теоретичним і методичним підґрунтям стали такі загальнонаукові методи, як системний аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, а також спеціальні наукові методи, в тому числі: методи соціологічних досліджень та порівняння. У статті досліджені та виявлені останні, на нашу думку, тренди, які здійснюють великий вплив на маркетингове управління підприємствами на світовому ринку автомобілів, але вони, за своєю сутністю, універсальні і характерні для всіх галузей економіки. В ході дослідження виявленні основні тренди, риси яких проявились в останні роки. Обґрунтовано, що на ефективне маркетингове управління підприємств на автомобільному ринку великий вплив здійснюють такі групи трендів: глобальні, тренди у використання інструментів маркетингу, тренди щодо державного впливу на маркетингове управління підприємством, тренди в зміні поведінки споживача. Наукова новизна полягає у визначенні основних трендів маркетингового управління підприємств на світовому ринку автомобілів. Середовище, в якому працюють підприємства, динамічно змінюється, а особливо на автомобільному ринку, де виробники працюють в умовах гіперконкуренції. Тому однією з головних функцій маркетингового управління виступає виявлення, відслідковування та реакція на останні тенденції, тобто тренди розвитку маркетингу і ринку загалом. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методично-обґрунтованих підходів щодо розробки маркетингового комплексу в умовах появи нових трендів на ринку автомобілів.

Ключові слова: *тренди, автомобільний ринок, маркетингові інструментарії, споживач, маркетинг.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Середовище, в якому працюють підприємства, динамічно змінюється, а особливо на автомобільному ринку, де виробники працюють в умовах гіперконкуренції. З'являються сучасні вимоги до методів ведення маркетингової діяльності на глобальному автомобільному ринку, які формуються під впливом інформатизації суспільства, зміни смаків споживачів та доцільності довготермінових відносин між суб'єктами ринку, необхідністю прискорення транзакцій. Тому однією з головних функцій маркетингового управління виступає виявлення, відслідковування та реакція на останні тренди розвитку маркетингу та ринку загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз останніх публікацій засвідчив, що увагу науковців привертали актуальні питання управління маркетинговою діяльністю підприємств. Слід зазначити, що економічну сутність цих категорій визначали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Так, серед закордонних вчених слід відзначити дослідження Ф. Котлера, який визначив управління маркетингом як аналіз, планування, реалізація та контроль програм, які спрямовано на створення, підтримку та розширення вигідних відносин з цільовим покупцем для досягнення глобальних цілей компанії [3]. У той же час вітчизняні вчені М. І. Белявцев, В. Н. Воробйов, В. Г. Кузнецов трактують управління маркетинговою діяльністю як цілеспрямовану координацію і формування всіх заходів фірми, пов'язаних з ринковою діяльністю на рівні підприємства, на рівні ринку і суспільства загалом, яка ґрунтується на принципах маркетингу [1]. Аналіз наукових праць з питань управління маркетингом дозволив виявити, що доцільним є проведення дослідження, спрямоване на визначення трендів впливу на управління маркетинговою діяльністю підприємств.

Мета статті (постановка завдання). Кожна галузь має свої особливості, не виключенням є і автомобільна. Важливою складовою маркетингової діяльності автомобільних виробників є маркетингові дослідження ринку. Як свідчить практика, основна проблема автовиробників сьогодні полягає в тому, що ринок дуже сильно змінюється разом з розвитком технологій та зміни смаків споживачів. Тому метою дослідження стало вивчення останніх трендів розвитку ринку, які здійснюють великий вплив на маркетингове управління підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетинг є базисом управління підприємств, його підсистемою, що визначає кінцевий результат діяльності будь-якого підприємства, тобто продаж товарів чи послуг з найбільшим прибутком. Це дії підприємства, спрямовані на створення позитивного іміджу компаній, виявлення та задоволення потреб клієнтів, формування їх лояльності до продукції та підприємства загалом. Підприємство, за допомогою маркетингового управління, реагує на зміни в макро- та мікросередовищі компаній. Середовище, в якому працюють підприємства, динамічно змінюється, а особливо на автомобільному ринку, де виробники

працюють в умовах гіперконкуренції. Тому однією з головних функцій маркетингового управління виступає виявлення, відслідковування та реакція на останні тенденції, тобто тренди розвитку маркетингу та ринку загалом. На нашу думку, тренди, це сучасні напрямки розвитку, які відіграють особливу роль в формуванні майбутнього операційного середовища компаній.

Проведено дослідження світових трендів, які характеризують глобальну автомобільну промисловість, але вони, за своєю сутністю, універсальні і характерні для всіх галузей економіки та бізнесу взагалі. У ході дослідження виявлені основні тренди, риси яких проявились в останні роки.

Так, виявлено, що на ефективне маркетингове управління підприємств на автомобільному ринку великий вплив здійснюють наступні тренди:

1. Глобальні тренди в маркетингу:

– урбанізація населення;

– створення стратегічних альянсів виробників;

– розміщення виробничих потужностей близько до ринка споживання та в місцях дешевих ресурсів;

2. Тренди у використанні інструментів маркетингу:

– інновації;

– диверсифікація продукції;

– діджиталізація (вплив Інтернету);

– створення віртуальних магазинів (автосалонів);

– зменшення впливу реклами та збільшення ролі особистого продажу;

– зростаюча роль сервісу проданої продукції;

3. Тренди щодо державного впливу на маркетингове управління підприємством:

– посилення ролі державного регулювання бізнесу в сфері безпеки та екологічних норм;

– бережливе використання природніх ресурсів;

– створення рівних конкурентних умов для всіх суб'єктів ринку.

4. Тренди зміни поведінки споживача:

– раціоналізм в споживанні;

– диференціація смаків в залежності від розвитку ринка;

– ускладнення процесу рішення споживача щодо покупки.

Глобальні тренди в маркетингу, перш з все, асоціюються із впливом глобалізації на маркетингове управління підприємством. Так, підприємства мають брати до уваги той факт, що посилюється *урбанізація населення*, тобто більшість населення, за рахунок міграційних та родових процесів, концентрується в містах та мегаполісах. У розвинених країнах частка населення міст складає 75% від всього населення, а в країнах, що розвиваються – 45% із постійно зростаючим трендом [12]. Так, для автомобільного ринку, такий тренд веде до зміни стратегій автовиробників. Оскільки зростання населення в містах йде швидшими темпами, ніж будівництво інфраструктури, то на вулицях міст більше стане автомобілів, шуму, бруду, менше паркувальних місць. Таким жителям буде необхідно мати автомобіль економічний, безпечний та компактний. Більше того, якщо громадський транспорт буде працювати добре, то автомобіль взагалі буде непотрібний і тому автовиробникам уже сьогодні необхідно думати про орендні схеми надання автомобілів у користування міським жителям, наприклад, для виїзду за місто.

Створення технологічно-складної продукції довготермінове та інвестиційно-витратне за змістом. Тому підприємству, з одного боку, не вистачає ресурсів, як людських, так і фінансових, а з іншого – такий процес дуже довгий. Ось, чому ми вбачаємо глобальний тренд об'єднання зусиль підприємств для досягнення поставлених цілей, тобто *створюються виробничі та збутові альянси.* Так, на автомобільному ринку виробництво нових моделей дуже капіталоємне: в середньому для запуску нової моделі необхідно 1 млрд. дол. США [4]. Тому автовиробники об'єднуються в альянси для загальних науково-технічних робіт і виробництва моделей на загальних для декількох брендів платформах. Так, Renault має альянс та загальні платформи з Nissan, а FIAT з PSA.

Природно, що глобалізація спонукає до організації ефективної логістики та *перенесення виробництва у низько затратні регіони та поблизу або всередині ринків споживання* виробленої продукції. Це і визначає ще один глобальний тренд в управлінні маркетингом підприємств. Виробники мають переносити власне виробництво в треті країни з меншою вартістю комплектуючих, енергії та робочої сили для зменшення собівартості виробництва. Серед таких країн є і великі країни з потенційно високим попитом, які, з однієї сторони, зменшать собівартість продукції, а з іншої, будуть містким ринком для вироблених моделей. Або ж інша альтернатива – це розміщення виробництва в країнах із низькими затратами, але близькими за розміщенням до країн-споживачів із малими логістичними затратами та відсутністю митних тарифів. Так, найбільше автомобілів виробляється в Азії – 57% від усього світового виробництва, хоча частка продажів тут складає 51%, а це означає, що залишок експортується на інші географічні ринки. Виробляти в Азії автомобілі вигідніше, ніж де інше, оскільки вартість енергоресурсів тут найменша, а вартість робочої сили незначна, і в то й ж час тут зосереджені одні із найбільших ринків споживання автомобілів [7].

Останні тренди, які спостерігаються в *застосуванні складових маркетингового комплексу,* фактично повністю змінюють уявлення щодо використання класичних інструментів маркетингу. Так, на перший план в продуктовій політиці підприємств виходить *ефективна інноваційна політика*. Розвиток Інтернету та новітніх технологій спонукає до швидких змін продукції та її оновлення з метою задоволення все нових потреб споживачів. Це ж стосується і автомобільної промисловості, яка є однією із наукоємних галузей економіки в світі. Так, в світі, майже 25% всіх капіталовкладень на науку і дослідження припадає саме на автомобільну промисловість [11]. Більше того, зміна смаків споживачів, а в особливості молодого покоління, мотивує виробників все частіше *змінювати та удосконалювати асортиментну пропозицію.* Але в той

же час, у ході досліджень, виявлено, що автомобільні виробники систематично змінюють опції автомобілів, тобто радше диверсифікують пропозицію, ніж випускають на ринок повністю технологічно оновлену модель (нові двигуни, дизайн), так як розробка нової моделі автомобіля потребує значних інвестицій.

Всезагальне проникнення Інтернету спонукає підприємства велику частину своєї діяльності переносити в Інтернет, тобто відбувається *діджиталізація комунікацій*. Потенційні споживачі проводять левову частку свого часу в Інтернеті, а також використовують мобільні засоби комунікацій. Тому і компаніям необхідно використовувати Інтернет для близької комунікації з споживачем.

Інтернет-маркетинг – це не просто черговий інформаційний ресурс для клієнтів, це маркетингова діяльність, яка спрямована на зміну поведінки споживача через інформаційні ресурси, вона майже повністю змінила звичайний процес купівлі. Так, автомобіль стає не тільки джерелом пересування, а і місцем, де людина проводить до 20% свого часу [6]. Тому в автомобілі повинно бути все, для того, щоб людина почувала себе комфортно і зручно. Ось чому все більше автомобілів обладнаються інтернет-доступом, необхідним як для користування споживачем, так і автомобілем (деяким моделям необхідний Інтернет для обслуговування, навігації, безпеки тощо). З іншого боку, основним джерелом інформації про автомобіль стає Інтернет. У той же час, інтернет-просування та продажі зростають з кожним роком з геометричною прогресією. Так, частки бюджетів на інтернет-маркетинг автовиробників світу зросли за останні 5 років із 1,5% від усього маркетингового бюджету до 20%, а враховуючи інтернетизацію суспільства (збільшення кількості користувачів Інтернету), яка зростає приблизно на 10% в рік в світі, такі бюджети і надалі будуть зростати [6].

Вже давно більшість виробників товарів щоденного попиту перенесло значну частину своїх продаж в Інтернет. А от технологічно складні товари були не досить популярні в мережі, перш за все, із-за інертної позиції виробників. Але часи змінились, нове покоління «проживає» в Інтернеті, і промислові підприємства змушені виконувати їх вимоги. Так, автовиробники вже, з однієї сторони, почали модернізувати класичні дилерські салони, обладнуючи їх останніми технологіями – 3D конфігураторами, відео-табло, а з іншої – розробляти віртуальні салони в Інтернеті. Тому Tesla навіть не розглядала традиційних схем продаж автомобілів через салони та дилерів. Вона присутня тільки в мережі Інтернет, має віртуальний автосалон, а весь процес покупки автомобіля відбувається тільки віртуально: від консультацій до оплати.

Ще один світовий тренд в рамках маркетингового комплексу спостерігається в застосуванні та довірі споживачів до інструментів комунікацій. Традиційна медіа-реклама вже не користується довірою у споживачів. *На перше місце виходить персональний продаж, рекомендації* та довіра до особистого спілкування зі знайомими і/або авторитетними людьми. Так, більшість споживачів при виборі автомобіля, все більше орієнтуються на рекомендації знайомих, відгуки в Інтернеті на форумах та консультації продавців. На перший план виходить особистий продаж, кваліфікація персоналу, а не масовість рекламних звернень [5]. Тому важливим фактором роботи компанії також є збільшення професійного рівня кожного працівника, чітка спеціалізація працівників відділів продажів на виконанні визначеного виду робіт, персональна мотивація тощо. Персонал вирішує все.

Інший тренд останніх років – це *зростаюча роль сервісу* в процесі прийняття рішення щодо покупки бренда та лояльності до нього. Затрати володіння товарами зростають у споживачів, цінова конкуренція серед виробників стає все більш жорстокішою, а тому на перше місце в процесі рішення щодо покупки товарів виходить сервіс. Саме на післяпродажному обслуговуванні більшість виробників не тільки формує лояльність покупців до свого продукту, але й отримує значну частину своїх доходів. Так, післяпродажний сервіс та гарантія на автомобілі є основними інструментами підтримки лояльності покупця та ключовими факторами при виборі другого автомобіля. Вже більше, ніж половина прибутків автовиробників генеруються за рахунок післяпродажного обслуговування [9]. Тому все більше виробників, борючись за конкурентну ціну товарів, обирають стратегію «доступний товар – дорогий післяпродажний сервіс».

Останнім часом спостерігається посилення впливу держав на ринок технологічно складних товарів. Тобто, проявляється ще одна група трендів – *тренди державного впливу* на маркетингове управління підприємств. Поступово збільшується тиск держави на великі та стратегічні галузі промисловості в частині дотримання екологічних норм та норм безпеки виробленої продукції. Цей вплив виражається в прийнятих законодавчих актах та в податковій політиці урядів країн. Найбільш прогресивною щодо застосування таких жорстких норм є Європа. Тому, наприклад, на ринку автомобілів запроваджене стимулювання виробництва та продажу екологічних автомобілів. Так, в Європі вже давно продажі дизельних авто переважають над бензиновими, в той час як на інших континентах поки ще зберігається паритет. Дизельні авто мають менші обсяги споживання палива, хоч вони й дорожче бензинових. В Європі об'єм продажу дизельних автомобілів складає 70% на противагу 30% бензинових [8]. Але виробники йдуть ще далі і, фактично, кожний автовиробник активно пропонує в своєму портфелі або ж гібридні, або електричні автомобілі. За оцінками експертів McKinsey [10], до 2020 року частка таких автомобілів буде складати до 30% в розвинених країнах і 20% – в країнах, що розвиваються. І все ж, на нашу думку, вичерпання запасів нафти, її висока вартість, екологічне законодавство країн, економічність, як основний фактор купівлі автомобіля та підтримка попиту неодмінно приведе до зростання частки продаж екологічних автомобілів. Тренд до збільшення виробництва екологічних автомобілів відобразилась і на захисті навколишнього середовища. Так, тільки за останні роки викиди CO_2 у світі зменшились на 15%. У той же час уряди розвинених країн поставили умову

зменшити цей показник ще на 10% протягом наступних 10 років [4]. Але це не всім автовиробникам по кишені, оскільки такі технології вимагають мінімальних інвестицій у розмірі 100 млн. дол. США [11].

Із розвитком технологій *безпека* стає одним із найважливішим факторів, які необхідно враховувати при розробці нової продукції. Так, це перший за значенням стимулюючий фактор покупки продукції в розвинених країнах і третій – в країнах, що розвиваються. Тому на автомобільному ринку споживачі готові платити більші гроші за автомобіль, обладнаний надійними засобами безпеки, такими як: ABS, подушки безпеки, засоби передачі даних керування та інше. Внаслідок чого уряди розвинених країнах вже розробили та впроваджують законодавство щодо мінімальних вимог до виробництва автомобілів та їх комплектацій.

Дійсно, використовуються значні ресурси для виробництва промислової продукції. Ресурси – обмежені. Тому держава почала активно втручатись у діяльність промислових підприємств щодо *економії використання природніх ресурсів* в процесі виробництва. Це можливо тільки використовуючи нові надлегкі матеріали у виробництві, такі як пластик, алюміній, титан. Тому, наприклад, вже майже всі моделі Audi вироблені з алюмінію, а Citroen – з пластику.

Останнім часом промислові підприємства ускладнюють продукцію таким чином, щоб її обслуговування ставало неможливо іншими суб'єктами ринку. Таким чином, підприємства-виробники захищають свій дохід, який вони отримують в процесі обслуговування раніше виробленої продукції, якщо це необхідно. Так, автовиробники на програмному рівні захищають свої автомобілі, що унеможливлює їх обслуговування неавторизованими дилерами або ж не існує іншої альтернативи запасним частинам. І в зв'язку з цим, вони встановлюють монополістично високі ціни на безальтернативні послуги та продукцію. В Європі створені цілі асоціації незалежних продавців запчастин і сервісу, з однієї сторони, та асоціації споживачів – з іншої, основною ціллю яких є захист своїх прав на вільний вибір постачальника послуг та товарів, і унеможливлює монополістичний вплив виробників на споживачів, а отже формується конкурентне середовище і доступні ціни. Єврокомісія підтримує дані асоціації і своїм актом в 2007 році заборонила автовиробникам диктувати монопольні умови щодо обслуговування своїх автомобілів тільки на авторизованих підприємствах. Це і формує тренд щодо *створення рівних конкурентних умов для всіх суб'єктів ринку*.

Природно, що зі зміною поколінь потенційних клієнтів з'явились і нові тренди *поведінки споживача*. Так, нове покоління проводить все більше часу в Інтернеті, і вони вже не вважають володіння брендовими продуктами основною необхідністю. Вони не вважають, що володіння тим або іншим брендовим продуктом підіймає їх престиж. У них інші цінності. Вони більш *раціональні*. Нове покоління не хоче мати «головну біль», де припаркувати автомобіль, знайти гроші на його обслуговування, проводити час в «пробках». Як свідчить статистика, продаж останніх років [8], основним стримуючим фактором при придбанні автомобіля є вартість його подальшої експлуатації, а також його економічність і вартість палива. Тому в Європі купують малолітражні, дешеві та екологічні автомобілі. Більше того, раціоналізм споживання виражається, перш за все, в тому, що основним мотиватором покупки виступає все ж його ціна. Тому таке рішення споживачів стимулює виробників виробляти свою продукцію за більш доступними цінами та обирати стратегії «масовості» та «ціна-якість»

В той же час *смаки у споживачів різні в залежності від розвитку економіки та ринку* загалом. Споживчі пріоритети на автомобільному ринку розвинених країн і країн, що розвиваються відрізняються в силу різниці культури, структури населення, інфраструктури, географії, багатства та історичного минулого. Західна молодь перестала купувати автомобілі. Основною причиною відмови від покупки автомобіля є все-таки ціна автомобіля, а також її складові та похідні: вартість запчастин та ремонту. І тільки вже потім – такі цінності споживача, як здорове життя, біо-споживання, історичні традиції тощо. У то й час, як споживачі країн, що розвиваються, віддають перевагу потужним, великим та дизайнерським автомобілям.

Разом з складністю технологічних продуктів, *ускладнився і процес прийняття рішення споживача щодо покупки*. Показово цей процес ускладнився при виборі автомобіля. Так, за даними наших досліджень, які були проведені в 2015 році, на базі автосалонів Renault України методом опитування (було опитано більше 3000 потенційних клієнтів) перед покупкою автомобіля, споживач відвідує в середньому 9 разів автосалон, проводить в ньому 45 хвилин, вивчає інформацію на 5 вебсайтах. При цьому час від першої думки, щодо покупки автомобіля до його придбання складає в середньому 35 днів. Наразі основний трафік потенційних покупців в автосалони забезпечує Інтернет, але більшість покупців хоче особисто обрати товар для покупки.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тренди, які з'являються останнім часом фактично на всіх товарних ринках, мають безпосередній вплив на поведінку споживачів, конкурентів, партнерів та фактично на саме підприємство, так як його маркетингова стратегія має аналізуватись, переглядатись та корегуватись в залежності від останніх напрямків розвитку маркетингу та зміни кон'юнктури. З'являються сучасні вимоги до методології та методів ведення маркетингової діяльності на глобальному автомобільному ринку, які формуються під впливом інформатизації суспільства, зміни смаків споживачів та доцільності довготермінових відносин між суб'єктами ринку, необхідністю прискорення транзакцій. Тому, однією з головних функцій маркетингового управління виступає виявлення, відслідковування та реакція на

останні тренди розвитку маркетингу та ринку загалом.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методично-обґрунтованих підходів щодо розробки маркетингового комплексу в умовах появи нових трендів на ринку автомобілів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белявцев М. И. Основы маркетингового управления. Учеб. пос. / Под общей редакцией М. И. Белявцева, В. Н. Воробьева, В. Г. Кузнецова. – Донецк: ДонНУ,2003. –327 с.
2. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филип Котлер: пер. з англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 224 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Пер. с англ. под ред. Л. А. Волковой. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
4. ACEA. The pocket guide for European automotive industry. 2014
5. Buying decision behavior, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.deloitte.com.
6. Car`s consumer behavior, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.bcgperspectives.com.
7. Cars production volumes, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.focus2move.com.
8. Cars sales volumes, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.focus2move.com.
9. Deloitte. The service revolution in global manufacturing industries. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.deloitte.com.
10. McKinsey Quatery Survey. A road map to the future for the auto industry. 2014, #10
11. The 2012 EU industrial R&D investment scoreboard. European commission, 2012.
12. World urbanization prospects. United Nations publications, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esa.un.org/unpd/wup/ Publications/Files/WUP2014-Highlights.pdf.

Савич Александр Петрович

МИРОВЫЕ ТРЕНДЫ В МАРКЕТИНГОВОМ УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ НА АВТОМОБИЛЬНОМ РЫНКЕ

Статья посвящена исследованию новейших трендов в маркетинговом управлении предприятий на мировом автомобильном рынке и их влиянию на деятельность предприятия в условиях глобализации и диджитилизации. Как показывает практика, основная проблема автопроизводителей сегодня заключается в том, что рынок очень сильно меняется вместе с развитием технологий и изменением вкусов потребителей. Поэтому целью исследования стало изучение последних трендов развития рынка, осуществляющих большое влияние на маркетинговое управление предприятием. Теоретической и методической основой стали такие общенаучные методы, как системный анализ, синтез, индукция, дедукция, абстрагирование, а также специальные научные методы, в том числе: методы социологических исследований и сравнения. В статье исследованы и выявлены последние тренды, которые осуществляют большое влияние на маркетинговое управление предприятиями на мировом рынке автомобилей, но они, по своей сути, универсальные и характерные для всех отраслей экономики. В ходе исследования обнаружены основные тренды, черты которых проявились в последние годы. Обосновано, что на эффективное маркетинговое управление предприятий на автомобильном рынке большое влияние осуществляют такие группы трендов: глобальные, тренды в использование инструментов маркетинга, тренды по государственному воздействию на маркетинговое управление предприятием, тренды в изменении поведения потребителя. Научная новизна заключается в определении основных трендов маркетингового управления предприятий на мировом рынке автомобилей. Среда, в которой работают предприятия, динамично меняется, особенно на автомобильном рынке, где производители работают в условиях гиперконкуренции. Поэтому одной из главных функций маркетингового управления выступает выявление, отслеживание и реакция на последние тенденции, то есть тренды развития маркетинга и рынка в целом. Перспективы дальнейших исследований заключаются в разработке методически обоснованных подходов по разработке маркетингового комплекса в условиях появления новых трендов на рынке автомобилей.

Ключевые слова: *тренды, автомобильный рынок, маркетинговые инструментарии, потребитель, маркетинг.*

Savych Oleksandr P.

THE WORLD TRENDS IN MARKETING MANAGEMENT ON CAR MARKET

The article studies the latest trends in marketing management of companies in the global automotive market and their impact on the enterprise in the conditions of globalization and digitalization. Practice shows that the main problem of automakers today is that the market varies greatly with the development of technology and changing consumer tastes. The purpose of the research is to study the latest trends of the market, exercising great influence on marketing management. The theoretical and methodological basis are general scientific methods, such as systems analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, and special scientific methods, including methods of sociological research and comparison. The last, in our opinion, trends, exercising great influence on marketing management of enterprises in the global car market have been researched and found in the article, but they, in essence, are universal and common to all industries. Major trends have been identified in the study, which became evident in recent years. It has been proved that the following trends influence greatly the effective marketing management of enterprises in the automotive market: global, trends in the use of marketing tools, trends regarding the state influence on marketing management, trends in changing consumer behavior. Scientific innovation is to identify the major trends of enterprise marketing management in the global

car market. The environment in which the entity operates is dynamically changing, especially in the automotive market, where producers work in the conditions of hyper competition. Therefore, one of the main functions of marketing management is detection, tracking and response to recent trends, i.e. trends of marketing and the market in general. Prospects for further research are in development of methodical and reasonable approach for the development of marketing in terms of new trends in the market of automobiles.

Keywords: *trends, car market, marketing tools, consumer marketing.*

Одержано 25.02.2017 р.

УДК 332.14:658

Тупкало Виталий Николаевич,
доктор технических наук, профессор,
заведующий кафедры информационно-аналитической и инновационной деятельности,
Киевский институт интеллектуальной собственности и права
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Голь Ирина Владимировна,
аспирантка,
Государственный университет телекоммуникаций

ПОДХОД К РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА КОНТРОЛЛИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Актуальность исследования состоит в том, что в среде специалистов нет единства мнений относительно концепции развития методологии оценки и обеспечения экономической устойчивости предприятий в условиях предпринимательского риска. Как правило, исследования сводятся к рассмотрению отдельных причинно-следственных компонентов устойчивости, и не основываются на комплексной (системной) бизнес-модели взаимодействия внутренней и внешней бизнес-среды предприятия. Целью статьи является представление авторского подхода к реализации механизма контроллинга экономической устойчивости телекоммуникационного предприятия (IT-предприятия), бизнес-инжиниринг которого осуществлен на основе организационной концепции «Структура следует за стратегией» и методологии процессно-ориентированного управления. В качестве методологической основы исследования использованы методы системно-структурного анализа и синтеза теории организационных систем. Результатом исследований являются разработанные авторские модели: системы бизнес-метрик управления IT-предприятием, пирамиды экономической добавленной стоимости (EVA) IT-предприятия, цепочки технологических бизнес-процессов создания бизнес-ценности IT-предприятия. Научная новизна полученных результатов состоит в том, что предложен новый научно-методический подход к созданию механизма обеспечения и контроллинга экономической устойчивости процессно-ориентированного IT-предприятия на основе концепции «бизнес-устойчивости предприятия», суть которой сводится к комплексной динамической оценке изменений во времени характеристик системы бизнес-метрик предприятия под влиянием изменений внешней бизнес-среды. Практическое значение полученных результатов исследования состоит в виде предложенных моделей системы бизнес-метрик управления предприятием, цепочки технологических бизнес-процессов создания бизнес-ценности предприятия и пирамиды экономической добавленной стоимости EVA, которые имеют универсальный характер и могут быть использованы предприятиями разных видов экономической деятельности. Основные выводы исследования сводятся к утверждению, что в рамках экономической теории наиболее перспективным путем развития методологии оценки и обеспечения экономической устойчивости предприятий в условиях предпринимательского риска является инновационный механизм реализации инжиниринговой концепции менеджмента «организационная структура следует за стратегией». Перспектива дальнейших исследований связана с решением задачи комплексной оценки влияния бизнес-устойчивости каждого вида операционной деятельности процессно-ориентированного IT-предприятия на его общую EVA-устойчивость.

Ключевые слова: *экономическая устойчивость, контроллинг, бизнес-инжиниринг, бизнес-метрики, пирамида экономической добавленной стоимости, процессно-ориентированное предприятие.*

ВСТУПЛЕНИЕ

Постановка проблемы. В современных условиях телекоммуникационные предприятия (IT-предприятия) играют значительную роль в процессах модернизации и инновационного развития инфраструктуры Украины. В этой связи актуальной научной и практической проблемой становится

разработка действенных механизмов, схем, рычагов и методов обеспечения их экономической устойчивости функционирования. Сегодня различным аспектам методологии обеспечения экономической устойчивости предприятий посвящен значительный объем зарубежной и отечественной литературы. Однако их анализ показывает, что в среде специалистов нет единства мнений относительно самого понятия «экономическая устойчивость». Как правило, исследования сводятся к рассмотрению отдельных причинно-следственных компонентов устойчивости и не основываются на комплексной (системной) бизнес-модели взаимодействия внутренней и внешней бизнес-среды предприятия, что свидетельствует о недостаточном уровне разработки методологических основ решения данной актуальной проблемы. В связи с этим, на наш взгляд, следует указать, что необходимым условием эффективного решения проблемы обеспечения экономической устойчивости любого предприятия, в первую очередь, является наведения «правильного порядка» (реинжиниринга) в организации его процессно-ориентированной системы менеджмента на основе соблюдения четырех базовых системообразующих принципов построения организационных систем, а именно: иерархичность, детерминированность, полнота и непротиворечивость, синергетичность [1]. Другими словами, в условиях хаоса и организационной неразберихи на предприятии достижение стратегической бизнес-цели и внедрение любой бизнес-инновации становится проблематичным.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время существует множество определений понятия «экономическая устойчивость предприятия». На основе проведенного анализа существующих публикаций можно выделить пять основных подходов к определению данной категории, а именно, экономическая устойчивость предприятия это: устойчивость его финансового состояния [2]; равновесное состояние предприятия как социально-экономической системы [3]; возможность сохранять текущее состояние функционирования, адаптироваться к изменениям внутренней и внешней среды [4]; поддержание определенного уровня значений качественных и количественных характеристик предприятия [5]; комплекс свойств различных видов деятельности, обеспечивающих финансовую стабильность при постоянном изменении рыночной конъюнктуры [6]. Из анализа данных подходов можно сделать вывод, что авторы цитируемых публикаций не рассматривают проблему обеспечения экономической устойчивости в контексте синергетического системного механизма взаимодействия управленческих и технологических бизнес-процессов как между собой (эффективная процессно-ориентированная система менеджмента), так и с внешней бизнес – средой предприятия.

Цель статьи (постановка задания). Целью статьи является представление авторского подхода к реализации механизма контроллинга экономической устойчивости IT-предприятия, бизнес-инжиниринг которого осуществлен на основе организационной концепции Альфреда Чандлера «Структура следует за стратегией» [7] и методологии процессно-ориентированного управления [8].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В основу исследования положено авторское утверждение: только высококвалифицированный и замотивированный персонал, использующий современный информационно-технологический ресурс (IT-ресурс) в своей операционной деятельности, способен реализовать эффективную систему управленческих и технологических бизнес-процессов взаимодействия с субъектами рынка (поставщиками, клиентами, конкурентами) по цепочке создания потребительской ценности. Это, в свою очередь, обусловит устойчивое конкурентоспособное соотношение цена/качество продаваемых товаров (услуг) и обеспечит желаемую (планируемую) динамику и величину прибыли на вложенный капитал собственников (акционеров, инвесторов) предприятия. Из данного утверждения можно заключить, что суть реализации механизма контроллинга экономической устойчивости телекоммуникационного предприятия сводится к отслеживанию обратного потока причинно-следственных связей в приведенном выше системном утверждении, а именно: причины неудовлетворительных значений финансово-экономических показателей следует искать в блоке «Клиенты/Рынок/Конкуренты»; неудовлетворенность клиентов означает наличие проблем в блоках «Бизнес-процессы» и «IT-ресурс»; корни проблем с бизнес-процессами и IT-ресурсами находятся в блоке «Персонал».

При этом указанные блоки можно ассоциировать с соответствующими бизнес-метриками (бизнес-координатами) системы стратегического управления предприятия, модель которой представлена на рис. 1.

Таким образом, на уровне предприятия можно выделить различные составляющие его комплекса обеспечения экономической устойчивости, такие как: финансовая, рыночная (коммерческая), процессно-технологическая, процессно-управленческая, информационно-ресурсная, кадровая и другие по мере детализации элементов модели (рис. 1).

В дополнение к сказанному следует определиться с управленческим инструментом факторного анализа самого понятия «интегральный показатель оценки экономической устойчивости». Для этого в качестве исходной посылки определения этого инструмента предлагается использовать экономико-кибернетическую модель бизнес-цикла, обобщенная форма которой для предприятия представлена на рис. 2 [9].

В модель бизнес-цикла было определено их базовое системообразующее множество в качестве основы решение задачи формирования комплексного механизма контроллинга экономической устойчивости телекоммуникационного предприятия.

Рис. 1. Модель системы бизнес-метрик управления телекоммуникационным предприятием (авторская модель)

В конечном итоге в качестве управленческого инструмента факторного анализа экономической устойчивости» предлагается использовать модель пирамиды экономической добавленной стоимости EVA (Economic Value Added) – показателя экономической прибыли предприятия после выплаты всех налогов и платы за весь инвестированный в предприятие капитал (рис. 3).

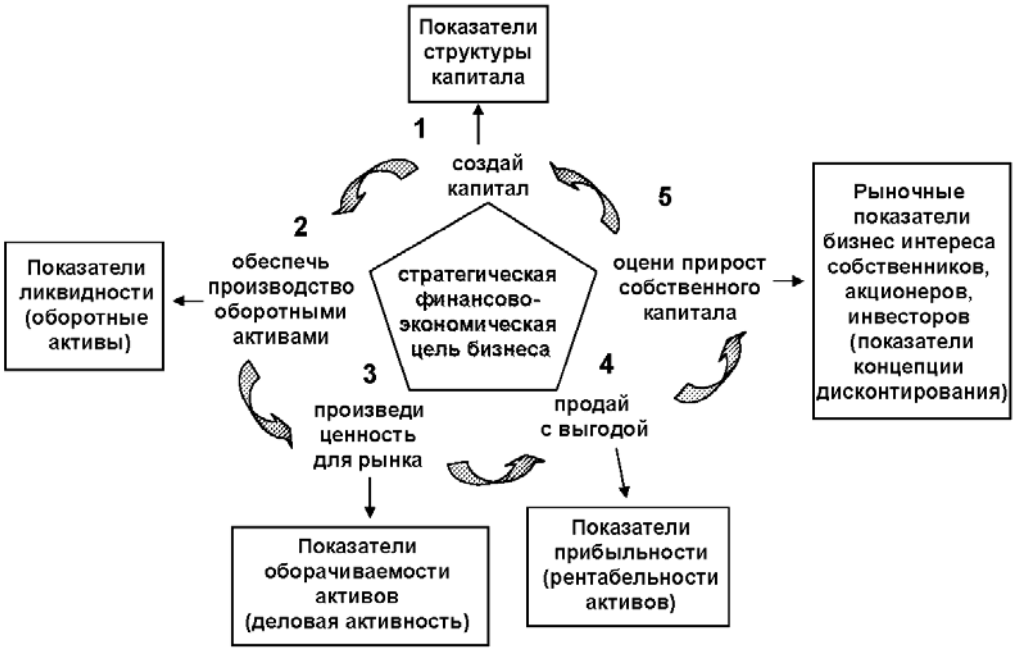

Рис. 2. Экономико-кибернетическая модель бизнес-цикла предприятия [9]

Определение 1. Пирамида EVA (EVA-пирамида) – это управленческий инструмент факторного анализа, позволяющий определить, за счет каких взаимосвязанных в единой системе факторов хозяйственной деятельности предприятия происходит изменение экономической добавленной стоимости (экономической прибыли) [10].

Таким образом, из экономической модели (рис. 3) в контексте управленческой модели (рис. 1) можно утверждать, что с позиции экономической

кибернетики предприятие, как хозяйственная система, является экономически устойчивым, если способно найти оптимальное соотношение между всеми элементами пирамиды EVA, которые позволяют максимально долго поддерживать динамику интегрального показателя EVA оценки экономической устойчивости согласно условию:

$$\frac{dEVA}{dt} \geq 0 \qquad (1)$$

При этом следует отметить, что условие (1) одновременно является и необходимым, и достаточным условием обеспечения экономической устойчивости, поскольку это обусловлено требованием наличии положительного спрэда при достаточности такой величины привлеченного (инвестированного) капитала CE (Capital Employed) по его стоимости WACC (Weighted Average Cost of Capital), чтобы в процессе операционного оборота активов спрэд был положительным.

$$spread = RONA - WACC \triangleright 0 \qquad (2)$$

Рис. 3. Модель пирамиды экономической добавленной стоимости EVA телекоммуникационного предприятия (авторская модель)

Кроме того, можно утверждать, что наращивание экономического потенциала при негативных воздействиях внешней бизнес-среды, а, следовательно, и экономической устойчивости предприятия будет обеспечиваться, если выполняется условие:

$$\frac{dP}{dt} \triangleright \frac{dM}{dt} \triangleright \frac{dC}{dt} \quad \text{при условии} \quad EVA \triangleright 0, \qquad (3)$$

где P – прибыль от продаж; M – объем товарооборота (выручка-нетто); C – полная себестоимость.

Тогда из условия (3) в контексте сути модели системы бизнес-метрик управления телекоммуникационным предприятием (см. рис. 1) можно утверждать, что объектом операционной процессно-технологической составляющей общего механизма контроллинга экономической устойчивости предприятия является цепочка (система) технологических бизнес-процессов создания бизнес-ценности предприятия (ценность для клиента плюс ценность для предприятия – выручка-нетто, поступившая по факту на расчетный счет предприятия), модель которой представлена на рис. 4.

При этом практическая реализация механизма контроллинга цепочки в рамках процессно-управленческого контроллинга предполагает наличие пирамиды управления выручкой-нетто (см. рис.1).

Определение 2. Пирамида выручки-нетто – это структурированная по однозначно выделенных иерархических уровнях управленческой ответственности предприятия управленческая формула выручки.

Определение 3. Управленческая формула выручки – это арифметическая модель многофакторного анализа выручки-нетто в рамках установленного временного периода конкретного предприятия, которая отражает виды (товарные группы) продукции (услуг) и их долю в общем объеме реализации по целевых группах клиентов, факторы цены относительно показателей себестоимости и наценок, форм расчетов (наличная и безналичная и их доля в общем объеме выручки) и другие необходимые

для управленческого трендового анализа величины выручки – условия (параметры) реализации продукции / услуг, виды каналов и мест продвижения и т.д.

Рис. 4. Модель цепочка технологических бизнес-процессов создания бизнес-ценности IT-предприятия (авторская модель)

ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Современная концепция управления бизнес организациями (предприятиями) предполагает, что в конечном итоге, усилия менеджмента должны быть направлены на достижение главнейшей экономической цели – повышения стоимости бизнеса, которая складывается из двух составляющих – прибыльности операций и уровня использования капитала. Научная новизна полученных результатов состоит в том, что предложен новый научно-методический подход к созданию механизма обеспечения и контроллинга экономической устойчивости процессно-ориентированного предприятия на основе концепции «бизнес-устойчивости предприятия», суть которой сводится к комплексной динамической оценке изменений во времени характеристик системы бизнес-метрик предприятия под влиянием изменений внешней бизнес-среды.

Перспектива дальнейших исследований связана с решением задачи комплексной оценки влияния бизнес-устойчивости каждого вида операционной деятельности процессно-ориентированного предприятия на его общую EVA-устойчивость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Новиков Д. А. Теория управления организационными системами / Д. А. Новиков. – М.: МПСИ, 2005. – 584 с.

2. Сулейманова Ю. М. Экономическая устойчивость предприятия: понятие и особенности // Ю. М. Сулейманова. – Общество: политика, экономика, право. – 2012. – № 3. – С.53-56.

3. Брянцева И. В. Экономическая устойчивость предприятия: сущность, оценка, управление: учебное пособие / И. В. Брянцева. – Хабаровск: Хабаровский государственный технический университет, 2007. – 150 с.

4. Олейник А. Б. Экономическая устойчивость предприятия в современных условиях: автореф. дис. … канд. экон. наук. Волгоград, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-ustoichivost-predpriyatiya-v-sovremennykh-usloviyakh.

5. Погостинская Н. Н. Информационно-аналитическое обеспечение предпринимательской деятельности: учебник / Н. Н. Погостинская, Ю. А. Погостинский, Р. Л. Жамбекова. – Нальчик: Эльбрус – 2008. – 350 с.

6. Бодров О. Г. Экономическая свобода и устойчивость предприятия: учебное пособие / О. Г. Бодров. – Казань: Таглимат, 2008. – 180 с.

7. Chandler A. D. Strategy and Structure / A. D. Chandler. – Cambridge: MIT Press, 1962.

8. Тупкало В. М. Бізнес-інжиніринг сучасних процесно-орієнтованих підприємств: монографія / В. М. Тупкало. – К.: ДУТ, 2016. – 281 с.

9. Тупкало В. М. Побудова механізму процесно-орієнтованого контролінгу економічної стійкості підприємства / В. М. Тупкало // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – Вип. 31. – К.: ДЕТУТ, 2015. – С. 295-306.

10. Тупкало В. Н. Методика решения задачи управления на основе оценки роста стоимости компании / С.

В. Тупкало, В. Н. Тупкало // Системи управління, навігації та зв'язку: зб. наук. пр. – К.: ЦНДІНУ, 2010. – Вип.1(13). – С.176-180.

Тупкало Віталій Миколайович, Голь Ірина Володимирівна

ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛІНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність дослідження полягає в тому, що в середовищі фахівців немає єдиної думки щодо концепції розвитку методології оцінки і забезпечення економічна стійкості підприємств в умовах підприємницького ризику. Як правило, дослідження зводяться до розгляду окремих причинно-наслідкових компонентів стійкості і не ґрунтуються на комплексній (системній) бізнес-моделі взаємодії внутрішнього і зовнішнього бізнес-середовища підприємства. Метою статті є представлення авторського підходу до реалізації механізму контролінгу економічної стійкості телекомунікаційного підприємства (ІТ-підприємства), бізнес-інжиніринг якого здійснено на основі організаційної концепції «Структура слідом за стратегією» і методології процесно-орієнтовного управління. В якості методологічної основи дослідження використані методи системно-структурного аналізу і синтезу теорії організаційних систем. Результатом досліджень є розроблені авторські моделі: системи бізнес-метрик управління ІТ-підприємством, піраміди економічної доданої вартості (EVA) ІТ-підприємства, ланцюжка технологічних бізнес-процесів створення бізнес-цінності ІТ-підприємства. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що запропоновано новий науково-методичний підхід до створення механізму забезпечення та контролінгу економічної стійкості процесно-орієнтованого ІТ-підприємства на основі концепції «бізнес-стійкості підприємства», суть якої зводиться до комплексної динамічної оцінки змін у часі характеристик системи бізнес-метрик підприємства під впливом змін зовнішнього бізнес-середовища. Перспектива подальших досліджень пов'язана з вирішенням задачі комплексної оцінки впливу бізнес-стійкості кожного виду операційної діяльності процесно-орієнтованого ІТ-підприємства на його загальну EVA-стійкість. Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у запропонованих моделях системи бізнес-метрик управління підприємством, ланцюжки технологічних бізнес-процесів створення бізнес-цінності підприємства і піраміди економічної доданої вартості EVA, які мають універсальний характер і можуть бути використані підприємствами різних видів економічної діяльності. Основні висновки дослідження зводяться до твердження, що в рамках економічної теорії найбільш перспективним шляхом розвитку методології оцінки і забезпечення економічної стійкості підприємств в умовах підприємницького ризику є інноваційний механізм реалізації інжинірингової концепції менеджменту «організаційна структура слідом за стратегією».

Ключові слова: *економічна стійкість, контролінг, бізнес-інжиніринг, бізнес-метрики, піраміда економічної доданої вартості, процесно-орієнтоване підприємство.*

Tupkalo Vitaly M., Gol Irina V.

THE APPROACH TO CONTROLLING THE IMPLEMENTATION OF THE MECHANISM OF ECONOMIC STABILITY OF THE TELECOMMUNICATIONS COMPANY

Relevance of the research lies in the fact that among the experts there is no consensus on the methodology of development of the concept of assessment and the economic stability of the enterprises in the conditions of entrepreneurial risk. Generally, studies are reduced to the consideration of the individual causal components of sustainability and not based on a complex (system) business model of interaction between internal and external enterprise business environment. The aim of the article is to present the author's approach to the implementation of the economic stability of the controlling mechanism of the telecommunication companies (IT- enterprises), business engineering is done on the basis of the organizational concept of "structure follows strategy" and the methodology of process-based management. Methods of the system structural analysis and synthesis of the theory of organizational systems have been used as the methodological basis of the research. Result of the research is the models developed by the author: system business - management metrics of IT - companies, the pyramid of economic value added (EVA) IT - companies, chains of technological business processes of create a business of the value of IT - companies. The scientific novelty of the obtained results consists in the new methodical approach to the creation of a mechanism to ensure and controlling economic stability of process - oriented IT - enterprise based on the concept of "business - the sustainability of the enterprise." The essence of it is in a complex dynamic assessment of changes in the characteristics of time business system - enterprise metrics influenced by changes in the external business - environment. The prospect of further investigations connected with the solution of a comprehensive assessment of the impact of the business - the stability of each type of operating process - oriented IT - enterprise on its general the EVA - resistance. The practical significance of the research results in the form of the proposed models of the system of enterprise management business metrics, process chain business process of creating business value of the enterprise and the pyramid of economic value added EVA are universal and can be used by enterprises of different economic activities. Key findings boil down to the assertion that in the framework of economic theory the most promising way of development of a methodology for assessing and ensuring the economic stability of the enterprises in terms of business risk is an innovative mechanism for the implementation of engineering management concept of "organizational structure follows strategy."

Keywords: *economic sustainability, controlling, business engineering, business metric, the pyramid of economic value added, process-oriented enterprise.*

Одержано 11.01.2017 р.

УДК 339.372

Чернявська Марина Казимірівна,
аспірант,
Київський національний торговельно-економічний університет

СУТНІСТЬ ІННОВАЦІЙ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено роль інновацій в розвитку підприємств торгівлі в умовах посилення конкуренції. Уточнено поняття інновації в торгівлі, наведено класифікацію інновацій в торгівлі за різними ознаками. Обґрунтовано сутнісні характеристики інновацій на торговельних підприємствах. Метою статті є вивчення та узагальнення наукових поглядів на економічну суть поняття «інновації в торгівлі», класифікації інновацій, аналіз значення інновацій для інтенсивного розвитку торговельних підприємств, а також визначення перспективних напрямів розвитку роздрібної торгівлі. Використані методи дослідження: узагальнення, групування, порівняння, класифікації та історичний метод, які застосовано для виявлення сутності поняття «інновації в торгівлі»; методи причинно-наслідкового зв'язку та абстрактно-логічний – для удосконалення класифікації. Наголошено на відсутності чіткого визначення сутності поняття інновації саме торговельного підприємства, оскільки більшість науковців розглядають його з позицій виробничої сфери. Узагальнивши наукові підходи, подано визначення поняття «інновації в торгівлі» як комплексний процес генерації творчих ідей на стадіях закупівлі, зберігання та продажу товару на ринку, що створює цінність для клієнта та дозволяє забезпечити інтенсивний розвиток підприємства, або досягти економічний, соціальний та інші види ефекту. Підкреслено, що розвиток роздрібної торгівлі, а також покращення роботи з кінцевим споживачем неможливі без постійних змін. Вони повинні стосуватися не тільки сервісу, але й управління асортиментом і товарними залишками, логістикою, а також бізнес-процесами в кожному конкретному магазині. Виокремлено основні тенденції інновацій в торгівлі: е-комерція, інтеграція офлайну та онлайну; виникнення або дублювання нового формату; управління споживчим досвідом; безперервне спілкування з покупцем; інтернет речей; магазин у телефоні; експертний контент для покупця. Зазначено перспективні напрямки розвитку роздрібної торгівлі, кожний з яких може бути інноваційним для України, та свідчить про поглиблення соціальної спрямованості інновацій в торгівлі, зокрема торговельні підприємства дотримуються порад покупців, покупцям пропонують назвати свою ціну, цифрові технології дозволяють оформити замовлення з індивідуальними вимогами покупця. Наукова новизна отриманих результатів полягає в уточненні й обґрунтуванні сутності поняття «інновації в торгівлі». Подальші дослідження будуть спрямовані на усунення змістових розбіжностей у визначенні ключових понять інноваційної діяльності в торгівлі з метою аналізу та контролю процесу її фінансування.

Ключові слова: *інновація, інновація в торгівлі, розвиток, роздрібна торгівля, класифікація інновацій.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється швидким зростанням впливу нових технологій на економічний розвиток України. Світова економіка вступила в епоху «інтелектуальної економіки», або «економіки знань», де основними джерелами добробуту та провідними факторами виробництва стають інновації, а також творчі досягнення людей. Отже, в сучасних умовах ефективно розвиваються ті підприємства, які вчасно реагують на вимоги ринку, створюють та добре організовують виробництво конкурентоспроможної продукції, забезпечують ефективність перебудови внутрішньовиробничого управління.

Під інноваційною розуміють економіку, орієнтовану на розробку, випуск, продаж на ринку та споживання продукції, що втілює останні, передові досягнення науки та техніки. Відтак, інноваційною продукцією є не тільки товари у матеріальній формі, але й інтелектуальний товар: технології, алгоритми, програми, тощо [6, с. 102].

Сучасний етап розвитку сфери торгівлі в Україні характеризується тим, що в цій області господарської діяльності суттєво зросла конкуренція. При цьому в конкурентній боротьбі на ринку вітчизняної торгівлі спостерігається все більше зарубіжних учасників. У сучасних умовах конкурентоспроможність стає ключовим питанням у економічній і технологічній політиці Європейського Союзу і його членів, оскільки сприяє прискоренню впровадження інновацій, стимулюванню кооперації, поглибленню інтернаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інновацій та інноваційної діяльності в межах певної сфери господарювання приділяється достатньо уваги з боку зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема виділимо праці таких науковців як Н. Ващенко [2], В. В. Іжевський [3], І. В. Колодяжна [4], І. М. Підкамінний [7], І. М. Севрук [9], які вивчають проблеми та особливості впровадження інноваційних процесів на підприємствах. Окремими вченими-економістами звертається увага на недостатність досліджень у напрямі інноваційного розвитку саме торговельних підприємств, зокрема відсутності чіткого визначення сутності поняття інновації саме торговельного підприємства, оскільки більшість науковців розглядають його з позицій виробничої сфери та уточненої класифікації.

Мета статті (постановка завдання). Метою даної роботи є вивчення та узагальнення наукових поглядів на економічну суть поняття «інновації в торгівлі», класифікації інновацій, аналіз значення інновацій для інтенсивного розвитку торговельних підприємств, а також визначення перспективних напрямів розвитку роздрібної торгівлі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Удосконалення розвитку інноваційної діяльності підприємств торгівлі неможливо без сучасних досягнень науки і техніки, втілених у нові технології, продукти, засоби комунікацій, нові методи технічного та організаційного управління, нові види послуг.

Розробка інноваційного продукту завжди пов'язана з підвищеними ризиками, насамперед з комерційними. За відомими оцінками, лише 20% новинок досягають ринкового успіху [4, с. 53]. Як правило, найбільш успішними є товари, що виникли в результаті незадоволеної потреби ринку. Варто відзначити важливість і актуальність проблеми інноваційного розвитку в період кризи, оскільки сировинний характер української економіки зумовив гостру реакцію на його першу прояву, що відобразилася в істотному погіршенні більшості макроекономічних показників.

Таким чином, найбільш ефективним засобом для вдосконалення розвитку інноваційної діяльності торговельних підприємств і переходу на якісно інший рівень розвитку української економіки в майбутньому може стати інноваційна активність самих підприємств, цілеспрямована зміна українського законодавства на підтримку малого та середнього бізнесу в галузі стимулювання нововведень у вигляді інвестицій з коштів бюджету та надання пільг у сфері оподаткування, успішне дослідження і використання творчих ідей, нововведення, перетворення в економічній, технічній, соціальних та інших областях, пов'язане з новими ідеями, винаходами, відкриттями [5, с. 72].

Слід зазначити, що у розвитку торговельних підприємств усе більше значення мають інновації нематеріальної природи, які стосуються того, як просунути новий товар на ринок, як сформувати стратегію розвитку підприємства, як здійснити комунікації та взаємодії між співробітниками, як сформувати структуру управління, які нові організаційні рішення застосувати, як здійснювати підвищення кваліфікації кадрів, яким чином залучати фінансові ресурси.

Аналізуючи сформовану практику інноваційної діяльності торговельних підприємств, можна констатувати, що вона, в більшості випадків, обмежується оновленням товарного асортименту і застосуванням стереотипних схем розміщення товарів у торговельних залах відповідно до споживчих переваг [4, с. 54].

Інновації в торгівлі не означають обов'язкове виведення «кордонів пізнання» на новий рівень. Тобто інновації можуть бути новими для споживача, але не обов'язково новими для «всього світу». Природа інновацій сильно варіюється і залежить від технологічної складності, від пропозиції технологій на ринку і від попиту на нові і вже існуючі товари (послуги).

У зарубіжній літературі під інновацією в торгівлі розуміють те, що створює цінність для клієнта, що свідчить про соціальну спрямованість будь-яких змін, що відбуваються в економіці [13].

Проведене опитування респондентів показало, що деякі з них визначають інновації в торгівлі як поступові зміни, інші – як радикальні. Окремі констатують: «Моє улюблене визначення інновацій дуже просте – зміна, яка додає цінність. Ми намагаємося усе тримати в тому вигляді, що є звичним для нас ... це повинно бути щось нове, але воно також повинно мати значення. У вас є багато речей, які є новими, але якщо вони не додають цінності для організації або особи, то я не думаю, що це дійсно інновація» [12, с. 10]. «... Я б сказав, що інновації для мене це те, що допомагає клієнту прожити своє життя набагато краще, ніж сьогодні» [12, с. 10].

Згідно іншої точки зору під новаторством розуміють щось майже нематеріальне. «Інновації для мене – це створення простору для розумних людей, щоб проаналізувати те, що відбувається тут і зараз, щоб передбачити, що ми можемо робити по-іншому. А потім, маючи достатню фінансову підтримку і здатність піти і зробити це!» [13].

Більшість підкреслило, що інновації можуть бути в будь-якому місці і не повинні бути охарактеризовані як тільки такі, що складаються з високотехнологічних або дорогих проектів.

«Так що інновації для нас – це все, що ми хочемо отримати від продукту. Існує тенденція думати, що інноваційним може бути тільки те, що супроводжує великі зміни, або якщо ми витрачаємо величезну кількість грошей, і я думаю, що нам потрібно змінити цей спосіб мислення» [13].

Розглянемо наукові підходи до визначення поняття «інновації в торгівлі».

Ващенко Н. узагальнив визначення поняття «інновація» саме у торговельній сфері, і розуміє під нею «…отриманий корисний результат від комерціоналізації творчих ідей персоналу на стадіях закупівлі, зберігання та продажу товару на ринку, який досягається завдяки сформованому та реалізованому потенціалу підприємства на основі генерації знань персоналу та розвитку його підприємницьких здібностей, використання новітніх форм і методів організації праці та управління, що дозволяє забезпечити інтенсивний розвиток підприємства, збільшити прибуток та обсяг збуту товару» [2, с. 375].

Однак, ми не можемо погодитися із даним визначенням в частині отриманого корисного ефекту, адже не завжди результат від впровадження інновації буде позитивним (тобто отримання користі для суб'єкта, який її споживає чи рентабельності для суб'єкта, що її впроваджував). До того ж інновація – це не лише результат, але й ідея, яка виникає першочергово.

Іжевський В. В. під інновацією в торгівлі розуміє кінцевий результат інноваційної діяльності. Вона виступає у вигляді удосконаленого організаційно-управлінського та торгово-технологічного процесу з метою досягнення економічного та соціального ефекту [3].

Лукашина Є. В., Лукашин М. С. вважають, що інновації в торгівлі – це нові або вдосконалені товари або послуги, впровадження яких дозволяє отримати економічний, соціальний та інші види ефекту [2, с.

370].

Так, враховуючи особливості сфери послуг, Ю. Рижкова трактує інновації як «…впровадження нових або значно змінених послуг і способів їх надання чи впровадження нових або значно змінених товарів (у випадку, коли інновація в послугах може привести до впровадження нових товарів)». Щодо сфери торгівлі, то під послугою мають на увазі продаж товару [8, с. 44].

Узагальнюючи вище перелічені визначення, можемо зробити висновок, що інновацію в торгівлі розглядають в основному з позиції торгового об'єкта (отримання прибутку, досягнення економічного ефекту), і не зосереджується увага саме на споживачеві продукції (соціальна спрямованість).

Тобто, можна подати інновацію як комплексний процес генерації творчих ідей на стадіях закупівлі, зберігання та продажу товару на ринку, що створює цінність для клієнта та дозволяє забезпечити інтенсивний розвиток підприємства, або досягти економічний, соціальний та інші види ефекту. Даний процес досягається завдяки новітніх розробок у сфері торгівлі, сформованому та реалізованому потенціалу підприємства, використання новітніх форм і методів організації праці та управління (власне).

В економічній літературі висвітлюється значна кількість підходів до класифікації інновацій.

Заярна Н. М. зауважила, що кожне окреме підприємство для себе обирає індивідуальний шлях інноваційного розвитку залежно від окреслених цілей, обраної стратегії і внутрішніх можливостей. Разом з тим, виникає необхідність обов'язково враховувати тенденції і програми розвитку економіки держави та окремих сфер економічної діяльності. З огляду на це, інновації в торгівлі поділяє на напрями залежно від характеру інновацій і чинників стимулювання їх розвитку: базові інновації; економічні інновації; продуктові; ринкові та стратегічні; організаційні та техніко-економічні); соціальні [10, с. 120].

Наведена типологія інновацій у мережевих торговельних системах досить умовна, оскільки їх реалізація на практиці досить часто зачіпає різні сфери діяльності та бізнес-процеси роздрібних торговців.

Свій підхід до класифікації запропонував топ-менеджер у сфері роздрібної торгівлі Е. Блондо. Він виділяє сім типів інновацій, які є характерними для роздрібної торгівлі [1, с. 49]:

– радикальні інновації (інтернет-торгівля);

– покрокові інновації (поступове збільшення простору для проходу в торгових площах);

– соціальні інновації (цілодобово відкриті магазини або модель роботи Seven-Eleven, можливість придбання товарів у кредит, платіжні станції);

– технічні інновації (використовувана гіпермаркетами та дискаунтерами партитивна упаковка виробників);

– революційні інновації (технології електронного обміну даними між торговельним підприємством і виробником, комплексні програми для управління ресурсами компанії – ERP-системи);

– локальні інновації (створення власних торговельних марок);

– архітектурні інновації (комерційні відносини та технології складування товарів, представлення товарів потенційним покупця).

Зазначені типи поділялися за принципом зміни та вдосконалення комерційних відносин і (або) технологій.

Севрук І. М. вважає, що найважливішими інноваціями в роздрібній торгівлі за цією класифікацією є радикальні, соціальні, революційні, локальні та архітектурні [9, с. 184].

Апопій В. В., Хом'як Ю. М. подали класифікацію згідно наступних ознак: за глибиною змін (радикальні, поліпшуючі, комбінаторні); за сферою застосування (галузеві, роздрібна торгівля, оптова торгівля); за змістом (комерційні, технологічні, управлінські, комбіновані); за стратегією розвитку (перенесені, запозичені, нарощені); за причинами виникнення (реактивні, стратегічні) [10, с. 6].

Вважаємо за доцільне уточнити та доповнити зазначену класифікацію такими ознаками [5, с. 74]:

– за видом діяльності підприємства інновації підрозділяються на інновації в оптовій і роздрібній торгівлі;

– за технологією впровадження інновації підрозділяються на продуктові і процесні;

– за джерелами фінансування: інновації за рахунок прямих джерел, інновації за рахунок непрямих джерел;

– за типом новизни: інновації для галузі та інновації для підприємства.

Як бачимо, окремі автори подають визначення сутності поняття інновації саме через класифікацію.

Зокрема, в зарубіжній літературі в сфері роздрібної торгівлі розглядають три основні види інновацій: продуктові інновації, процесові інновації та інновації досвіду (споживача/клієнта) [12].

Найбільш характерною, на наш погляд, є класифікація інновацій, яка була запропонована зарубіжним дослідником Ф. Янсеном, який застосовує інший підхід до класифікації інновацій, та розробив модель «ТАМО», яка складається з наступних видів інновацій [9, 185]:

– технологічна (передбачає впровадження нових технологій);

– прикладна (включає в себе розробку нових видів товарів та послуг);

– ринкова або маркетингова (формування нових ринків та представлення нових видів продуктів, послуг чи технологій кінцевому споживачеві);

– організаційно-управлінська (передбачає введення нових організаційних форм).

До форм торгівлі належить: мережева, електронна, дистанційна торгівля, торгівля у вигляді прямих продажів. У даний час у торгівлі широко використовується Інтернет. Будь-яке торговельне підприємство може створити свою електронну візитну картку, завести електронний каталог, створити свій Інтернет-магазин. Мережеві комунікації впливають не тільки на кількість покупців, які здійснюють разові і повторні покупки, але і на кількість продажів. Більшість торгових підприємств швидко реагують на навколишнє середовище, вводять все нові і нові зміни

в автоматизацію області IT-систем управління і роботи з клієнтами [6, с. 105].

На сьогоднішній день питання автоматизації процесів у діяльності торгових організацій є більш, ніж актуальними. Для ефективної роботи виробниками пропонується широкий спектр усіляких сканерів штрихового кодування, терміналів збору даних, мобільних комп'ютерів і інфокіосків.

Розвиток роздрібної торгівлі, а також покращення роботи з кінцевим споживачем неможливі без постійних змін. Вони повинні стосуватися не тільки сервісу, але й управління асортиментом і товарними залишками, логістикою, а також бізнес-процесами в кожному конкретному магазині. Причому, якщо не готовий мінятися сам ритейлер, то міняється його конкурент, а якщо не міняється конкурент, то змінює свій сценарій купівлі споживач. І цей процес у сучасній роздрібній торгівлі незворотній і постійний.

За своєю суттю роздрібна торгівля стає все більш індивідуальною, все більше задовольняє потреби конкретного покупця. Більшість ритейлерів вже куди чіткіше визначають свою цільову аудиторію, потреби покупців, намагаються їх сегментувати за історією покупок, створюючи максимально наближений до реальності профіль споживача. Наступний крок – об'єднання схожих профілів у групи, а іноді – й формування індивідуальних пропозицій.

Звичайно, в різних сегментах торгівлі, такі інновації можуть кардинально відрізнятися, особливо в українських реаліях. Наприклад, для деяких мереж гіпермаркетів інноваціями будуть впровадження секційного зберігання на складах, для супермаркетів – впровадження систем управління споживчим досвідом або загальних програм лояльності, для магазинів одягу – запуск віртуальних примірочних або робота з розсилками.

Однак у будь-якому випадку деякі загальні тенденції простежуються. Розглянемо їх детальніше: е-комерція, інтеграція офлайну та онлайну; виникнення або дублювання нового формату; управління споживчим досвідом; безперервне спілкування з покупцем; інтернет речей; магазин у телефоні; експертний контент для покупця [9].

Результати дослідження «The Future of Retail», які були отримані консультаційною компанією «PSFK» дають можливість визначити дев'ять перспективних напрямків розвитку роздрібної торгівлі, кожний з яких може бути інноваційним для України [6, с. 158]:

1. Покупці хочуть бути поінформованими, а товари, що купуються, повинні виправдовувати очікування.
2. Торговельні підприємства дотримуються порад покупців.
3. Особиста інформація про покупця використовується для кращого індивідуального обслуговування.
4. Покупцям пропонують назвати свою ціну.
5. Нові інформаційні технології дозволяють покупцеві віртуально тестувати товар.
6. Торговельні підприємства прораховують потенційний інтерес покупця до нового товару.
7. Цифрові технології дозволяють оформити замовлення з індивідуальними вимогами покупця.
8. Люди готові брати участь у продажах товарів, якщо вони зацікавлені в цьому.
9. Шанувальники брендових товарів стають позаштатними продавцями торговельного підприємства.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити основні аспекти інноваційної діяльності, що позитивно впливають на ефективність роботи торговельних підприємств. Інновації дозволяють підвищити ефективність процесу продажу, оптимізувати витрати, збільшити конкурентоспроможність організації в результаті використання бездротових і радіочастотних технологій; забезпечити покупця максимально можливим обсягом інформації про товари і послуги; підвищити продуктивність роботи службовців; поліпшити показники фінансово-економічної діяльності; збільшити прибуток підприємства.

Очевидно, виходячи з логіки конструкції самого поняття «інновація торговельного підприємства», впровадження нововведень та оновлення у процесі господарської діяльності на всіх стадіях (від закупівлі до збуту товару) є свідченням генерації знань персоналу, комерціоналізації його творчих ідей та реалізації власне потенціалу. Лише на цих умовах можливо сформувати та реалізувати потенціал підприємства у цілому, що й дозволяє забезпечити інтенсивний розвиток та, відповідно – збільшити обсяги збуту товару та прибуток торговельного підприємства, а також задовольнити інтереси споживача.

У перспективі роздрібну торгівлю чекають ще більш кардинальні зміни, пов'язані з новітніми технологіями У списку найбільш очікуваних з них: біометрична оплата за допомогою відбитків пальців, отримання консультацій про товари і здійснення угоди за допомогою голографічних продавців, тривимірне сканування покупця для підбору оптимального розміру одягу і взуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блондо Э. Инновации в розничной торговле / Эрик Блондо // Бизнес-журнал. – 2005. – № 4. – С. 48-51.
2. Ващенко Н. Сутність інновацій торговельного підприємства / Н. Ващенко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – №1 (28). – С. 369-381.
3. Іжевський В. В. Інноваційний розвиток роздрібної торгівлі та ресторанного господарства у ринковому середовищі: дис. Кандидата економічних наук: 08.00.04 / Іжевський Володимир Віталійович. – Л., 2011. – 189 с.
4. Колодяжна І. В. Проблеми і перспективи розвитку інноваційної діяльності торговельних підприємств України / І. В. Колодяжна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 5. – С. 53-56.

5. Крисанов Д. Ф. Інноваційний фактор розвитку харчової промисловості України / Д. Ф. Крисанов // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 71-81.

6. Кудирко О. М. Сучасний стан інноваційної діяльності в підприємствах харчової промисловості України / О. М. Кудирко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 102-107.

7. Підкамінний І. М. Інноваційний розвиток підприємств роздрібної торгівлі / І. М. Підкамінний, І. О. Совершенна // Бізнесінформ: Економіка. – 2013. – №1. – С. 156-159.

8. Рижкова Ю. О. Міжнародний досвід обстеження інновацій у сфері послуг / Ю. О. Рижкова // Проблеми науки. – 2008. – № 11. – С. 43-47.

9. Севрук І. М. Маркетингові інновації в діяльності міжнародних роздрібних мереж / І. М. Севрук // Вісник ОНУ імені І.І/ Мечникова. – 2013. – Т.18, Вип.1. – С. 180 -188.

10. Торгівля, комерція, підприємництво : збірник наукових праць / [редакц. кол.: Апопій В. В., Дайновський Ю. А., Скибінський С. В. та ін.].– Львів: Львівська комерційна академія, 2011. – Вип. 12. – 144 с.

11. All for sail: які інновації чекають роздрібну торгівлю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.net.ua.

12. Innovation in retail [Електронний ресурс] / Gareth Jude // Бізнес інсайдер. – Режим доступу : http://www.businessinsider.com.

13. Riordan Steve What the Heck IS Innovation in Retail [Електронний ресурс] / Steve Riordan // Бізнес інсайдер. – Режим доступу: http://www.businessinsider.com.

Чернявская Марина Казимировна

СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИЙ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследована роль инноваций в развитии предприятий торговли в условиях усиления конкуренции. Уточнено понятие инновации в торговле, приведена классификация инноваций в торговле по различным признакам. Обоснованно сущностные характеристики инноваций на торговых предприятиях. Целью статьи является изучение и обобщение научных взглядов на экономическую сущность понятия «инновации в торговле», классификации инноваций, анализ значения инноваций для интенсивного развития торговых предприятий, а также определение перспективных направлений развития розничной торговли. Использованные методы исследования: обобщение, группировка, сравнения, классификации и исторический метод, которые применены для выявления сущности понятия «инновации в торговле»; методы причинно-следственной связи и абстрактно-логический – для совершенствования классификации. Отмечено отсутствие четкого определения сущности понятия инновации именно торгового предприятия, поскольку большинство ученых рассматривают его с позиций производственной сферы. Обобщив научные подходы, даны определения понятия «инновации в торговле» как комплексный процесс генерации творческих идей на стадиях закупки, хранения и продажи товара на рынке, что создает ценность для клиента и позволяет обеспечить интенсивное развитие предприятия, или достичь экономический, социальный и другие виды эффекта . Подчеркнуто, что развитие розничной торговли, а также улучшения работы с конечным потребителем невозможны без постоянных изменений. Они должны касаться не только сервиса, но и управления ассортиментом и товарными остатками, логистикой, а также бизнес-процессами в каждом конкретном магазине. Выделены основные тенденции инноваций в торговле: е-коммерция, интеграция оффлайна и онлайна; возникновения или дублирование нового формата; управления потребительским опытом; непрерывное общение с покупателем; интернет вещей; магазин в телефоне; экспертный контент для покупателя. Указано перспективные направления развития розничной торговли, каждый из которых может быть инновационным для Украины, и свидетельствует об углублении социальной направленности инноваций в торговле, в частности торговые предприятия придерживаются советов покупателей, покупателям предлагают назвать свою цену, цифровые технологии позволяют оформить заказ с индивидуальными требованиями покупателя. Научная новизна полученных результатов заключается в уточнении и обосновании сущности понятия «инновации в торговле». Дальнейшие исследования будут направлены на устранение содержательных разногласий в определении ключевых понятий инновационной деятельности в торговле с целью анализа и контроля процесса ее финансирования.

Ключевые слова: *инновация, инновация в торговле, развитие, розничная торговля, классификация инноваций.*

Cherniavska Maryna K.

ESSENCE OF TRADE ENTERPRISE INNOVATIONS

The article deals with the innovations in the development of enterprises' trade in terms of increasing competitiveness. The concept of innovation in trade has been specified, the classification of innovations in trade by different features has been presented. Essential characteristics of innovations in trade enterprises have been proven. The article aims at the study and generalization of scientific views on the economic essence of the concept of "innovations in trade," classification of innovations, analysis of innovations' value for intensive development of trade enterprises and determining perspective ways of retail development. Methods of research: generalization, grouping, comparison, classification and historical method are used for identifying the essence of the concept of "innovations in trade"; methods of causal and result connection and abstract-logic – for improving the classification. The absence of a clear definition of the concept innovation essence of trade enterprise has been stressed, as most scientists consider it from the standpoint of the production sphere. Having generalized scientific approaches, the concept definition "innovations in trade" have been

provided as a complex process of generating creative ideas on the stages of procurement, storage and sale of goods on the market, creating value for the customer and allows providing intensive development of the enterprise, or to achieve economic, social and other effects. It has been emphasized that the development of retail trade, and improvement of work with the final user are impossible without constant changes. They must concern not only service, but also assortment management and surplus of goods, balances, logistics and business processes in each certain store. The main tendencies of trade innovations have been singled out: e-commerce, online and offline integration; emergence or duplication a new format; consumer experience management; continuous communication with the customer; internet of things; shop in your phone; expert content to customer. The perspective ways of retail development have been mentioned, each of them may be innovative for Ukraine and demonstrates the deepening of social trend of innovations in trade, including trading enterprises to follow customers' advice, offering customers to call their price, digital technologies allow making orders with individual customer requirements. The scientific novelty of the results is to specify and to prove the essence of the concept of "innovations in trade". Further researches will be directed at eliminating the content differences in the definition of key concepts of innovative activity in trade aimed at analyzing and control the process of its funding.

Key words: *innovation, innovation in trade, development, retail, innovations' classification.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 685.31: 613.48

Фордзюн Юрій Іванович,
к.т.н., доцент, доцент кафедри проектування взуття
та механіко-технологічних процесів,
Мукачівський державний університет

КОМФОРТНІСТЬ ВЗУТТЯ (ОДЯГУ) З ОГЛЯДУ ТЕОРІЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

Мета статті – обґрунтування теоретико-методологічних підходів оцінки комфортності взуття на основі фундаментальної теорії поведінки споживача, економічних категорій корисності, потреби. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові, спеціальні методи психологічного пізнання, а також стандартизовані методики дослідження матеріалів. У процесі дослідження використані методи теоретичного узагальнення і порівняння, методи причинно-наслідкового та абстрактно-логічного зв'язку. Запропоновано психофізіологічну концепцію оцінки комфортності одягу та взуття з огляду фундаментальних засад теорії поведінки споживача – потреби (need), корисності (utility). Встановлено, що максимізація корисності, тобто потреба, досягається безпосереднім психічним відчуттям комфорту, яке повинен отримати споживач в процесі експлуатації взуття, а це, своєю чергою, визначає ціннісний орієнтир в поведінці споживача та споживчу потребу, вподобання. Показано, що в межах системи «споживач-взуття-зовнішнє середовище» показник комфортності має дуалістичну природу через наявність двох складових − об'єктивної, яка визначається критеріями якості взуття і залежить від умов середовища, та суб'єктивної, яка визначається безпосередніми органолептичними відчуттями споживача, котрі домінують у визначенні ергономічних властивостей взуття. Запропоновано суб'єктивний та об'єктивний методи оцінки комфортності взуття. Відповідна методологія визначення комфортності і належна законодавча та інформаційна база маркування забезпечать формування відповідної моделі поведінки споживача, в основі якої комфортність доцільно розглядати з огляду, як фізіологічного запиту, позиву (drives) споживача, так і споживчого вподобання (переваги) (consumer preference). Такий підхід при маркуванні взуття сприятиме регулюванню очікувань споживачів, інтересів між виробником та споживачем на ринку взуття та одягу, на основі свідомого, раціонального вибору споживача, що відповідає базовим принципам консюмеризму та вільної торгівлі. Одержані результати дозволять розвивати модель поведінки споживача та засоби комунікативності щодо комфортності взуття як споживчого вподобання, оскільки на основі об'єктивної інформації про комфортність виробу покупець зможе реалізувати своє право на усвідомлений, правильний вибір якісного взуття в умовах добросовісної вільної конкуренції між товаровиробниками. Практичні висновки щодо оцінки комфортності взуття можуть бути використані для удосконалення психологічної моделі поведінки споживача, комунікування моделі при рекламуванні продукції.

Ключові слова: *комфорт, комфортність, споживчий показник якості, комфортність взуття (одягу), потреба, корисність, поведінка споживача, маркування, інформаційне забезпечення, нормативне регулювання показника якості.*

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки та інформаційних ресурсів при просуванні товару на споживчому ринку спостерігається чітка тенденція щодо збільшення потоку інформації, яка по відношенню до споживача може бути упередженою, а у випадку фальсифікації продукції неправдивою. Це характерно для перенасиченого споживчого ринку взуття та одягу, де стрімко, у відповідності, до модних тенденцій (трендів), змінюється як асортимент продукції, так і вподобання (мотивація) споживачів. Проте кінцевий вибір, навіть, якщо він свідомий та обґрунтований – це не завжди раціональний, правильний вибір товару. За цих умов існуючі вимоги ВТО стосовно маркування продукції, заходи запобігання недобросовісній конкуренції є малоефективними.

В сучасній індустрії одягу та взуття для стимулювання попиту на продукцію, для орієнтації як на товар, так і споживача широко використовується поняття *комфортність*. Комфортність одягу та взуття певною мірою може розширяти уявлення про майбутні споживчі властивості виробу, однак *виробник* не може гарантувати ці властивості. Питання комфортності в системі «споживач-взуття (одяг)-середовище» в умовах глобального потепління, урбанізації та сидячого способу діяльності людини в закритих приміщеннях набуває все більшої актуальності. З іншого боку, практичний досвід кожного *споживача* пов'язаний з пізнанням взуття та одягу в процесі споживання (вжитку), дозволяє розглядати комфортність, як важливу *споживчу властивість* конкретного взуття (одягу), яка, закономірно, повинна бути представлена двома критеріями-ознаками: *якісною* (визначає, характеризує ознаку) та *кількісною* (визначає величину ознаки).

Потрібна нова *концепція* оцінки комфортності одягу та взуття з огляду фундаментальних засад теорії поведінки споживача – *потреби (need)*, *корисності (utility)*. Відповідна методологія визначення комфортності і належна законодавча та інформаційна база маркування забезпечать формування відповідної моделі поведінки споживача, в основі якої комфортність доцільно розглядати з огляду як фізіологічного запиту, *позиву (drives)* споживача, так і споживчого вподобання (переваги) (*consumer preference*). Такий підхід сприятиме регулюванню очікувань споживачів, інтересів між виробником і споживачем на ринку взуття та одягу, на основі свідомого, раціонального вибору споживача, що відповідає базовим принципам консюмеризму та вільної торгівлі.

Нормування показника якості – *комфортність взуття* у товарознавстві, з метою якісного та кількісного визначення даного показника якості, матиме значне теоретичне значення з огляду фундаментальної *теорії поведінки споживача*. З практичної точки зору покупець на основі об'єктивної інформації щодо комфортності виробу може реалізувати своє право на усвідомлений, правильний вибір якісного комфортного взуття в умовах (добросовісної) вільної конкуренції між товаровиробниками у відповідності до базових засад закону про захист прав споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економісти, психологи та соціологи світового значення такі, як К. Менгер, Л. Вальрас, У. Джевонс, А. Маршал, Т. Веблен, К. Ланкастер, Р. Блекуелл, У. Джеймс, Дж. Енджел, А. Маслоу, П. Мініард, К. Келлер, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Р. Нельсонон, А. Старостіна, Е. Толмен, С. Уінтер, Дж. Уотсон К. Халл, З. Фрейд, К. Юнг та ін. внесли свій вклад у створення базової теорії поведінки споживача та моделей її формування [1; 2]. А відповідні моделі фундаментальної теорії: мікроекономічна, психологічна, соціологічна, інтегрована сприяють успішному просуванню товарів шляхом передачі споживчої інформації про товар та його переваги.

Основоположниками мотиваційного аналізу З. Фрейдом, А. Маслоу та їх послідовниками [1; 2; 3] достатньо глибоко вивчені психолого-суб'єктивні аспекти поведінки споживачів, їх мотивації. Однак, *психологічна модель поведінки споживача,* орієнтована на максимальне задоволення *корисності* щодо комфортності взуття та одягу, недостатньо вивчена з огляду як суспільної та індивідуальної потреби, корисності, так і мотивації споживача [2]. Вона потребує удосконалення та розвитку в умовах інтенсивного домінуючого інформаційного навантаження (словесного, візуального) на споживача при просуванні товару на споживчому ринку. Об'єктивність, раціональність тобто правильність прийняття рішень споживачем щодо комфортності взуття слід шукати між *уявленнями* та практичними *відчуттями і сприйняттями* – формами пізнання об'єктивної реальності людини в системі «взуття-споживач-середовище» [3].

Слід зазначити, що якісні та кількісні параметри комфортності взуття (одягу) не лише недостатньо вивчені та методологічно необґрунтовані [4, с. 7-10], а й не регламентовані нормативною документацією [4-7; 11]. Представляє інтерес обґрунтування та тлумачення понять: комфорт, комфортність взуття (одягу) [9; 10] в контексті раціонального рішення споживача для комунікування моделі споживання та, відповідно, регулювання рекламно-інформаційного забезпечення взуття (одягу).

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних підходів оцінки комфортності взуття на основі фундаментальної теорії поведінки споживача, економічних категорій корисності, потреби. Основне завдання дослідження полягає у системному аналізі комфортності взуття, як споживчого показника якості, визначенні внутрішніх та зовнішніх факторів, що

визначають комфортність взуття в системі «взуття-споживач-середовище». Результати досліджень передбачають обґрунтування підходів до розробки методики товарознавчої оцінки комфортності взуття, відповідно, удосконалення мотиваційної теорії та формування моделі споживчої поведінки щодо комфортності взуття, а також підвищення якості комунікацій відповідної моделі при рекламуванні та просуванні взуття на споживчому ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З огляду товарознавчого визначення взуття (*взуття – служить для захисту ніг людини від дії факторів зовнішнього середовища та повинно забезпечувати красивий зовнішній вигляд, зручність, комфорт в процесі експлуатації* [1; 4; 11; 12]), очевидними є економічні (споживчі) вартості: *благо, потреби, корисність* взуття, як товару. Метою споживання взуття є задоволення функціонально-споживчих *потреб* людини відповідними корисними властивостями взуття (*корисність*). Тобто споживчі властивості взуття – це сукупність корисних властивостей, здатних задовольняти індивідуальні потреби і очікування конкретного споживача. Корисні властивості, своєю чергою, повинні бути регламентовані номенклатурою *показників якості*, яка має ієрархічну структуру, постійно розвивається та удосконалюється.

Серед споживчих властивостей взуття, які зумовлюють зручність в процесі експлуатації, які прийнято називати *ергономічними*, особливе місце посідає *комфортність*. Експертне опитування респондентів показало, що споживач в переважній більшості прагне мати комфортне взуття [3], пріоритетним аргументом виробників при рекламі товару також є комфортність [11; 12]. Проте аналіз модної продукції споживчого ринку взуття (одягу) показує, що красивий зовнішній та внутрішній вигляд взуття не завжди гарантують його високу якість, зокрема, комфортність [3; 6; 9; 10]. А супроводжуюча інформація про виріб, наприклад,: *маркування* про основні матеріали взуття (Директиви ЄС: № 94/11/ЄС від 23.03.1994 р., № 2008/121/ЄС від 14.06.2009 р.) [5; 8] не можуть об'єктивно відображати експлуатаційні властивості виробу, такі, як комфортність, зручність. Відповідно, директива № 2008/121/ЄС для швейних виробів передбачає маркування волокнистого складу, його відсоткове співвідношення, що більше характеризує техніко-експлуатаційні властивості текстильних матеріалів, але не гарантує такі експлуатаційні властивості конкретного виробу, як зручність, комфортність. Доречно зауважити, що для волокон на основі бавовни – віскоза, льон, конопля, бавовна (пелюстки), споживчі властивості відповідних виробів будуть різними. По-різному на експлуатаційні характеристики виробу буде також впливати обробка матеріалів: гідрофобізація, жирування, наповнення; фарбування, апретування, імпрегнування, дублювання тощо. Тому такий інформаційний супровід (словесний, візуальний), як реклама від виробника при просуванні товарної продукції потребує певного уточнення (конкретизації) та розмежування з огляду форм пізнання: *відчуття, сприйняття та уявлення.*

В умовах дефіциту та виснаження природних сировинних ресурсів (натуральних шкір, натуральних волокон), що є, традиційно, найкращою сировиною для легкої промисловості, існує стійка тенденція до загострення проблеми інформаційного забезпечення продукції легкої промисловості при рекламуванні, просуванні товару на споживчому ринку. Ці обставини дають підстави стверджувати, що комфортність виробів легкої промисловості стає популярним трендом, а питання пов'язане з нормуванням показника матиме практичне значення.

Вирішення даного питання неможливе без системного аналізу таких понять як «комфорт» та «комфортність». До української мови слово «комфорт» потрапило з англійської (англ. *comfort* – комфо́рт, вигода, зручність), а відповідні прикметники (англ. *comfortable* - комфо́ртний), «комфо́ртний», «комфо́ртабельний» можна кваліфікувати за значенням як зручний, затишний, вигідний для характеристики відповідно як побутових зручностей, зовнішніх умов, так і внутрішнього стану людини (психічний, естетичний, душевний комфорт). Традиційний вислів: «комфортне взуття», очевидно, є доречним виключно для конструкції взуття, її розмірно-повнотних характеристик, розпірної жорсткості обумовлених тактильними відчуттями споживача [3; 5; 6; 10]. Відповідно, розмовна форма «комфортабельний», що прийнятна для житла, інтер'єру тощо, для взуття практично не використовується. Вислів «комфортабельне взуття» є порушенням лексичної норми, адже бездоганна конструкція з антропометричної точки зору не буде гарантією комфортності в випадку взуття з штучних матеріалів, чи, наприклад, при використанні взуття не за призначенням [3; 5; 6]. Слід зазначити, що на побутовому рівні антонім «некомфортний», як і його англійський аналог (англ. *comfortless* – незручний) також не знаходять широкого використання для оцінки об'єктів, що можна пояснити чуттєво-рецепторною природою слова «комфорт»: первинними є органолептичні відчуття людини, якість відчуття – вторинна. Таким чином, можна припустити що вислів «комфортне взуття» - це швидше стимул, можливість, запорука бажаного, що базується на сприйнятті інформації абстрактно, за допомогою понять, які виникають через мову або інші понятійні субстанції.

Комфортність має свою природну, суб'єктивну сутність, зокрема, органолептичну, що обумовлена відповідними рецепторами та аналізаторами людини [3; 5-10], тому потребує вдосконалення та розвитку, адже відображає індивідуальну споживчу *потребу* та *корисність*, які тісно пов'язані між собою, адже

корисність – це здатність *блага* задовольняти *потребу*. *Корисність* є психологічно-індивідуальною оцінкою задоволення, а максимізація корисності є метою споживача, основним мотивом його поведінки. Корисність відповідним чином пов'язана з властивостями взуття, номенклатурою показників якості, основними з яких повинні бути: зручність, функціональність, надійність відповідність моді, сприйняття оточенням, в тому числі, комфортність, тощо, що обумовлює відповідну мотивацію поведінки споживача при виборі конкретного взуття [1; 2]. Мотивація, як процес прийняття свідомого рішення, вибору людини повинна мати ціннісну орієнтацію на фактичні показники якості товару. Потрібно удосконалювати товарознавчу оцінку комфортності взуття, розвивати її, як модель споживчого вподобання, та покращити засоби комунікування відповідної моделі поведінки споживача [1; 2; 5; 6].

Комфортність, як ергономічна потреба людини [13; 15] (споживача) визначається антропометричними, гігієнічними, фізіологічними, психофізіологічними, психологічними властивостями взуття в системі «взуття-споживач-середовище». *Антропометричні вимоги* визначають відповідність розмірних характеристик взуття – стопи споживача. *Гігієнічні вимоги* визначають відповідність функціонального призначення взуття(пакету матеріалів) – зовнішнім кліматичним умовам середовища споживання взуття. *Фізіологічні вимоги* визначають відповідність взуття фізіологічним потребам споживача в середовищі споживання, обумовлених, наприклад, потовиділенням стопи. *Психофізіологічні вимоги* визначають відповідність взуття функціональним, біомеханічними можливостям споживача. *Психологічні вимоги* визначають відповідність взуття, його зовнішнього вигляду, функціонального призначення потребам споживача для даного середовища споживання та самоствердження.

У споживача (людини) є потреба в отриманні комфорту від носіння взуття, тому комфортність (зручність), як властивість взуття, доцільно реструктурувати за відповідними подразниками та розглядати у декількох аспектах (Таблиця 1) [10,15]:

– *в антропометричному аспекті*, який враховує антропометричні властивості взуття (форму, розмір) в динаміці (включаючи умови ходьби) і статиці відповідно до анатомо-фізіологічної будови стопи (відповідна властивість взуття – *антропометрична комфортність***,** відчуття людини – *антропометричний комфорт*);

– *у гігієнічному аспекті*, який зумовлений гігієнічними (вологообмінними, тепло- та вологозахисними) властивостями взуття, його здатністю створювати й підтримувати необхідний для стопи мікроклімат, що впливає на фізичний стан людини (відповідна властивість взуття – *гігієнічна комфортність*, а відчуття – *гігієнічний комфорт*; тут можна розглядати відповідно *температурний комфорт та вологісний комфорт*);

– *у фізіологічному аспекті*, який розглядає здатність взуття забезпечувати зручність функціонування певних частин людського тіла (відповідна властивість взуття – *фізіологічна комфортність*, а відчуття – *фізіологічний комфорт*, різновидом якого є *абсолютний комфорт-стопа без взуття*);

– *у психологічному аспекті*, пов'язаному з особливостями та закономірностями виникнення, формування та розвитку психологічних процесів (сприйняття, відчуттів людини) під час носіння взуття (відповідна властивість взуття – психологічна комфортність, відчуття людини – психологічний комфорт).

Таблиця 1

Структура ергономічних потреб, споживчих корисностей взуття, що характеризують комфортність взуття в системі «взуття-споживач-середовище»

	Корисність (властивості)	**Потреба:** максимізація корисності	**Вагомість показника**	
			індивідуальна	суспільна
1	Антропометрична вимога	Антропометричний комфорт	+	
2	Гігієнічна вимога	Температурний комфорт	+	
3	Фізіологічна вимога	Вологісний комфорт внутрівзуттєвого простору	+	
4	Психофізіологічна вимога	Функціональний комфорт Біомеханічний комфорт	+	+
5	Психологічна вимога	Естетичний комфорт	+	+

Така структуризація комфортності на складові з врахуванням вагомості відповідних властивостей дає змогу даний показник характеризувати на основі її *цінності*, *вагомості* (*корисності)* для споживання та вжитку у відповідності до базових засад товарознавства, тобто споживчої вартості товару.

Максимізація корисності досягається відчуттям комфорту, яке повинен отримати споживач в процесі експлуатації взуття, в свою чергу визначає ціннісний орієнтир в поведінці споживача та споживчу потребу, вподобання. У широкому розумінні потреба – це прояв необхідності певних речей, бажання володіти ними, відчуття нестачі, якщо бажане лишається незадоволеним. Більш конкретизована потреба – стан

живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності, і є рушійною силою їхньої активності. Потреби реалізуються в процесі задоволення їх, активного освоєння предметів споживання. З точки зору маркетингу, потреба – це нестаток, який набув специфічної форми і виник внаслідок того, що: 1) людина існує сама по собі як біологічна істота; 2) людина є частиною суспільної системи; 3) людина взаємодіє з навколишнім середовищем, тобто суспільством, живою і неживою природою.

Потреба – це стан незадоволення, з якого людина прагне вийти, збільшуючи споживання благ [1]. У психології потреби розглядаються як особливий психічний стан індивіда, що відчувається або усвідомлюється ним як «напруга», «незадоволення», «дискомфорт», прояв яких, наприклад, має місце в залежності від виду діяльності людини (табл. 2).

Таблиця 2

Прояви дискомфорту за видом діяльності респондента

Вид подразників	Вид діяльності респондента-носія взуття			
	Сидячи	Стоячи	Помірний рух (ходьба)	Активна фізична робота
Антропометричні	–	–	–, +	+
Волого-температурні	+	–,+	–	–

Примітка:–,+ – проявляється ; + – максимально проявляється

Таке тлумачення якнайкраще відображає потребу з огляду комфортності взуття (одягу), адже взуття з ергономічної точки зору можна розглядати крізь призму негативного впливу на самопочуття споживача, оскільки форма стопи та саме взуття сприяють накопиченню поту, що порушує умови теплообміну, погіршує фізіологічні функції стопи та, як наслідок, самопочуття людини [9, 10].

Шляхом опитування респондентів були визначені «незручності», що мали місце при споживанні взуття теплої пори року та холодної пори року (Вибірка становила 30 чоловік) [9]. Незручності виражались «словесними образами» які найкраще відображали відчуття респондентів, відповідно, теплої та холодної пори року, шляхом ранжування були встановлені *значущість відчуттів* і *домінуючі відчуття* (табл. 3).

Таблиця 3

Ієрархічна структура задоволення потреби↔корисності в сегменті волого-температурної комфортності взуття

Потреба щодо незручностей теплої пори року*	**Потреба** щодо незручностей холодної пори року*	**Корисність**
1. «**Потепління стопи**»; 2. «Зайва волога»; 3. «Парить ноги»; 4. «Печіння стопи»; 5. «Поява набряків»; 6. «Крутіння ніг»; 7. «Недомагання»; 8. «Головний біль».	1.**Відчуття холоду**; 2.Мерзнуть пальці; 3.Відчуття вологи; 4.Оніміння пальців; 5.Відчуття ознобу; 6.Слабкість (нездужання); 7. Відчуття оніміння ніг.	Волого-температурний комфорт внутрі-взуттєвого простору

* – *потреби представлені по мірі зменшення їх вагомості за результатами ранжування думок респондентів.*

Нами були систематизовані суб'єктивні чинники системи «споживач-взуття-середовище», де найчастіше має місце відчуття дискомфорту. Шляхом психоаналізу між *психічним* (відчуття споживача), фізичним (безпосередньо взуття, умови середовища) були представлені *фізіологічні* чинники та подразники підсистеми «стопа-пакет матеріалів взуття», які «реалізують» потребу споживача в комфортності. Для цієї системи можна виділити такі *фізіологічні* чинники – подразники [7; 10] як:

– підвищена температура (за умов теплого середовища);

– знижена температура (за умов холодного середовища);

– вологість внутрішньовзуттєвого простору;

– вологість зовнішньої поверхні шкірного покриву (ходової поверхні стопи) людини.

Сумарна інтенсивність дії таких чинників буде спричиняти відчуття загального, повного комфорту чи дискомфорту при експлуатації взуття.

Враховуючи те, що відчуття виникають лише при безпосередній дії предметів на органи чуття, а орган чуття – це анатомо-фізіологічний апарат, розміщений на периферії тіла або у внутрішніх органах і спеціалізований для прийому впливів певних подразників із зовнішнього середовища та внутрішніх

органів, *відчуття – пізнавальний (психічний) процес (найпростіша форма) відображення в мозку людини окремих властивостей конкретного матеріального об'єкту (взуття), що безпосередньо впливають на органи чуття людини в даний момент часу.* Саме ці обставини дозволяють використовувати цей спосіб пізнання для вивчення конкретної властивості взуття (зокрема комфортність) на основі конкретного подразника, виключно, в конкретний проміжок часу. Необхідною умовою відчуття є безпосередня дія об'єктивного подразника на аналізатор, пристосований до його сприйняття. Неприємні органолептичні відчуття людини під час експлуатації взуття можуть бути різними: від виявлення деяких незначних незручностей до больових відчуттів (див. табл. 2) [14-17]. Окремі відчуття споживачів можуть змінюватись впродовж носіння взуття й відображатимуть лише окремі властивості досліджуваного об'єкту. Тому комфортність взуття слід завжди розглядати як цілісне, предметне та комплексне явище, адже воно об'єднує відчуття людини, що йдуть від низки аналізаторів, а це вже сприйняття.

Сприйняття *— це психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії на органи чуття людини комплексу подразників з часом.* Саме завдяки цим обставинам цей спосіб пізнання може використовуватись для оцінки комфортності взуття (одягу) після дослідного носіння для відповідних умов середовища [6; 18].

Нами запропоновано психофізіологічну концепцію оцінки комфортності взуття в системі «взуття-споживач-середовище» рис. 1. [5-9], згідно якої споживач знання та досвід щодо взуття набуває під час чуттєвого пізнання (відчуття та сприйняття) та абстрактного (логічного) пізнання (сприйняття та уявлення).

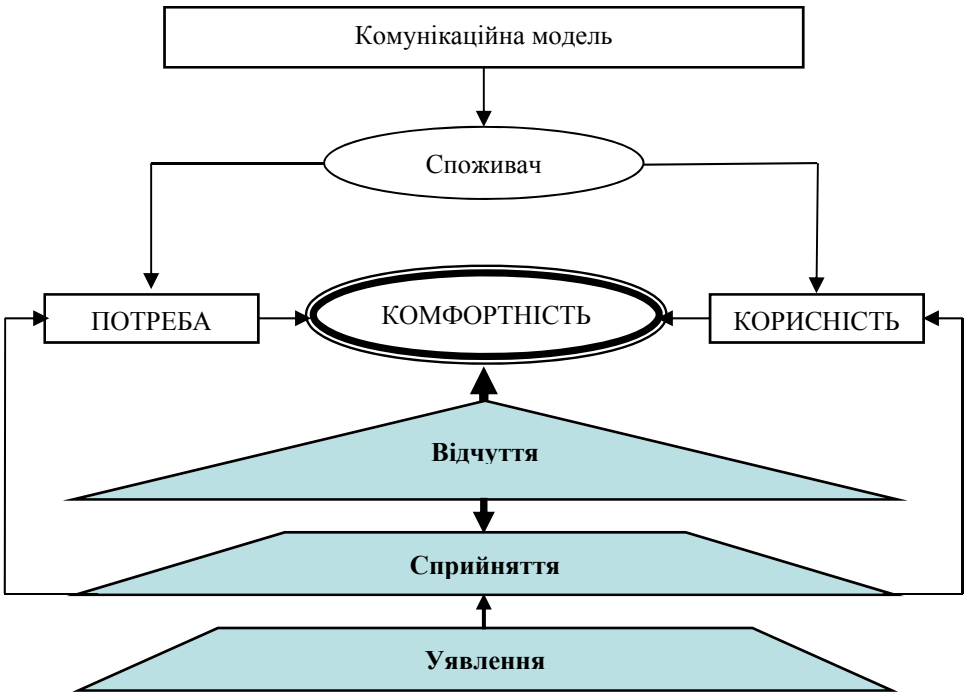

Рис. 1. Комунікаційна модель споживача з огляду психофізіологічної концепції комфортності взуття (одягу)

Це відповідає базовим засадам теорії поведінки споживача, головними елементами якої вважаються сприйняття, накопичений досвід та цільові настанови. Саме сприйняття об'єднує складні процеси аналізу та синтезу інформації стосовно комфортності з метою впізнання стимулу та визначення його значимості. Завдяки цим психічним процесам фактично «реалізується» потреба споживача в комфортності шляхом аналізу та синтезу відповідних подразників та рецепторів. Слід зауважити, що первинні потреби за своєю природою є фізіологічними, відповідно, психологічні потреби та очікування є більш різноманітні, а тому є вторинними. Тобто, психологічні процеси відчуття та сприйняття є основою споживчої моделі поведінки споживача щодо комфортності.

Натомість комунікування моделі повинно здійснюватися на основі понять через уявлення. ***Уявлення*** *така форма пізнання, яка продукує інформацію про об'єкт у вигляді наочних образів: словесного опису чи графічного зображення завдяки другій сигнальній системі, що базується на сприйнятті інформації абстрактно, за допомогою понять, які виникають через мову або інші понятійні субстанції.* Це так звана друга сигнальна система сприйняття інформації, завдяки мисленню споживач

здійснює свій вибір керуючись знаннями та досвідом.

В системі «*взуття-споживач-середовище*» споживчі властивості конкретного взуття залежатимуть, як від **об'єктивних**, так і від **суб'єктивних** чинників системи (табл. 4), які, очевидно, можна розглядати незалежно один від другого, а також у певній причинно-наслідковій залежності між собою, оскільки споживач взуття виступає одночасно, як *дослідник*, і як *об'єкт дослідження*. Адже *об'єктивні* чинники визначаються умовами середовища, у яких експлуатується виріб та його критеріями якості (конструкція, природа використаних матеріалів). С*уб'єктивні* – зумовлені безпосередніми органолептичними відчуттями споживача в конкретних умовах експлуатації (температура, вологість, тиск, швидкість повітря, закритість приміщення, вид діяльності людини тощо).

Таблиця 4

Об'єктивні та суб'єктивні чинники та ознаки системи «взуття-споживач-середовище»

Об'єктивні	Суб'єктивні
Чинники зовнішнього середовища: (температура повітря, вологість, швидкість вітру, тривалість дослідного носіння);	**Характерні ознаки особистості**, споживача: (анатомічні, антропометричні, фізіологічні, психологічні, індивідуальні, соціально-культурні);
Чинники, що характеризують взуття: властивості взуття (маса, гнучкість, міцність, естетичні показники, формостійкість, зовнішній вигляд)	**Соціально-культурні ознаки**: (загальний культурний рівень, соціальний стан, рівень забезпеченості);
Чинники, що характеризують відповідні пакети матеріалів: (вид матеріалу, товщина, міцність, гігроскопічність, паропроникливість, водопроникність, водопоглинання, намочування) матеріалу	**Індивідуальні ознаки**: (вік, стать, тип характеру, уявлення про життєві цінності та про самого себе (інтраверт, екстраверт щодо сприйняття моди);
	Психо-фізіологічні ознаки споживача: (відчуття порогів чутливості холоду, тепла, сухості, вологості)

Об'єктивні чинники системи «взуття-споживач-середовище», беззаперечно, є визначальними, а суб'єктивні є похідними. Наприклад: температура, вологість навколишнього середовища першочергово визначатимуть відчуття волого-температурного комфорту чи дискомфорту індивіду, в протилежному випадку - поведінку споживача слід оцінювати на підставі уявлень, які, безперечно, можуть домінувати.

Тому для оцінки комфортності взуття (одягу) у товарознавстві слід використовувати як об'єктивні методи контролю чинників, так і суб'єктивні думки безпосередніх респондентів. З метою нормативного регулювання показника якості комфортність в системі «взуття-споживач-середовище», де споживач взуття виступає як дослідник і як об'єкт дослідження, виділено об'єктивні та суб'єктивні чинники системи, що у свою чергу дозволило запропонувати:

– суб'єктивний метод оцінки комфортності взуття на основі аналізу відчуттів респондентів. (Інтенсивність відчуттів пропонується оцінювати в балах прямим шкалюванням: комфорт → несуттєві незручності → помітні незручності → прийнятні незручності → больові відчуття (неприйнятні незручності);

– об'єктивний спосіб оцінки гігієнічних властивостей матеріалів, (метод оцінки «комфортності» взуттєвого матеріалу, наприклад, натуральної шкіри для підкладки взуття (рис. 2, а). Даний спосіб передбачає використання показників (гігроскопічність, вологовіддача, паропроникливість, капілярність, намокаємість), що визначаються за стандартними методиками, які відображають динаміку збільшення вмісту вологи в досліджуваному матеріалі в умовах паро-крапельного потовиділення). В основі методики лежить графічно-числовий спосіб визначення відсоткового співвідношення площі досліджуваного матеріалу (*шкіра ХМД, ВРХ для підкладки*) та «еталону», найкращого за призначенням матеріалу, (*шкіра свиняча для підкладки*), (рис. 2. б) [18; 19]. Нами запропоновано шляхом маркування інформувати споживача про комфортність взуття на основі співвідношення площ досліджуваного зразка та еталону, яке становить 47% (рис. 2. в.).

Такі пропозиції дозволять розвивати як модель поведінки споживача, так і засоби комунікування щодо комфортності взуття як споживчого вподобання. З практичної точки зору, покупець на основі об'єктивної інформації щодо комфортності виробу реалізує своє право на усвідомлений, правильний вибір якісного комфортного взуття в умовах (добросовісної) вільної конкуренції між товаровиробниками у відповідності до базових засад закону про захист прав споживача. Застосування запропонованого системного підходу (загальної методології) до пізнання комфортності одягу(взуття) дозволить отримати більш повне і цілісне уявлення про цей товар [16; 20].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Представлені матеріали досліджень та запропоновані пропозиції щодо оцінки комплексного споживчого показника товарної продукції, а саме

комфортності взуття (одягу), вказують на необхідність подальшого вивчення об'єкту та предмету досліджень на товарному ринку: аналізу особливостей процесу прийняття рішень споживачами, формування певної моделі їх поведінки, регулювання інформаційного забезпечення показника комфортність взуття (одягу).

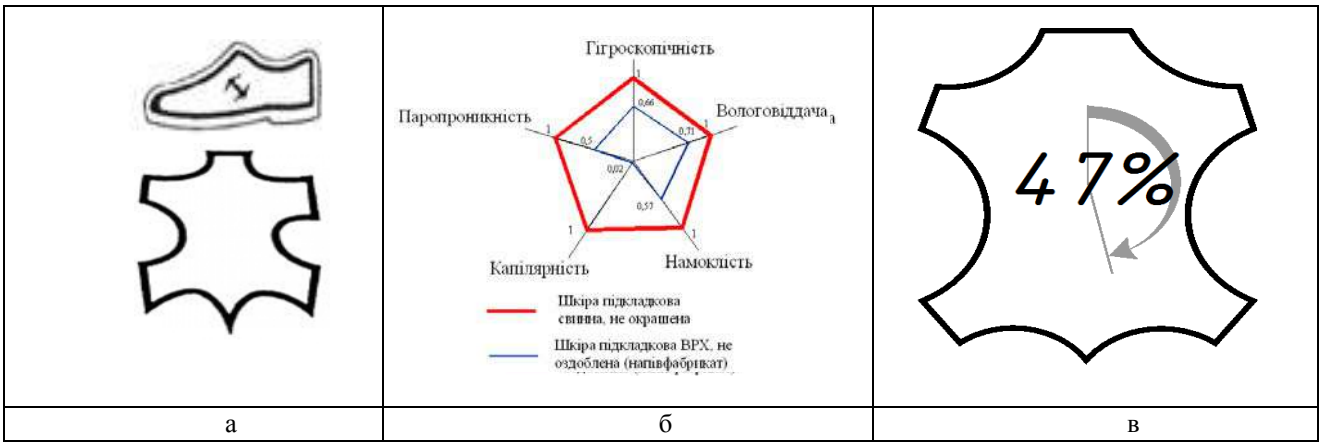

а б в

Рис. 2. Інформаційне забезпечення та маркування взуттєвих матеріалів: а-традиційне (Директива ЄС: № 94/11/ЄС від 23.03.1994 р);б-згідно методики [1], в-рекомендації

Запропоновано психологічну концепцію оцінки комфортності взуття (одягу), яку представлено двома групами вимог, що на наш погляд, сприятиме регулюванню інтересів між споживачем та виробником та забезпечуватиме ефективне просування відповідної товарної продукції на споживчому ринку. До першої групи входять рекомендації, що конкретизуватимуть комфортність як показник якості, гарантуватимуть споживачу **фізіологічну потребу** в комфортності, тобто забезпечать максимізацію комфортності взуття (одягу) в процесі споживання. Запропоновано відповідну методику оцінки комфортності взуття (одягу), та взуттєвих матеріалів. Відповідне інформаційне маркування взуття (одягу) може бути рекомендовано для нормативного регулювання, адже може бути забезпечене чуттєвим пізнанням споживача через відчуття та сприйняття взуття (одягу) в процесі споживання.

До другої групи можуть відноситись всі інші питання, що не потребують правового регулювання, відповідають **ліберальним вимогам**, адже пов'язані з абстрактно-логічним пізнанням інформації через сприйняття та уявлення за допомогою понять, які виникають через мову або інші понятійні субстанції. Цей вид інформації більш різноманітний, адже може розвиватись завдяки мисленню та уяві як інформаційний, рекламний продукт від виробника, що виконує виключно **психологічну функцію** впливу на споживача при рекламуванні та просуванні взуття (одягу) на споживчому ринку.

Тому реклама від виробника на товарну продукцію потребує відповідного правового регулювання згідно пріоритетів політики консюмеризму та ліберальних тенденцій вільної торгівлі, які базуються на класичній теорії поведінки споживача, коли ринковий попит визначається аргументованими, раціональними рішеннями споживачів**.**

Представлені результати підтверджують необхідність проведення подальших досліджень щодо оцінки комфортності взуття з метою удосконалення психологічної моделі поведінки споживача, комунікування моделі при рекламуванні продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кардаш В. Я. Товарна інноваційна політика : підручник / В. Я. Кардаш, І. А. Павленко, О. К. Шафалюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 246 с.

2. Бест, Р. Маркетинг от потребителя / Роджер Бест; [пер. з англ. С. Памфілова, Н. Брагіной; під ред. П. Міронова]; Стокгольмская школа экономики. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 760 с.

3. Фордзюн Ю. І. Системний підхід до пізнання комфортності взуття на підставі аналізу фактичних відчуттів споживачем дискомфорту / Ю. І. Фордзюн, О. А. Андреєва // Вісник КНУТД. – 2012. − № 3 (65). − С. 149-157.

4. Універсальний довідник взуттєвика: навчальний посібник / В. П. Коновал, С. С. Гаркавенко, Л. Т. Свістунова та ін. – К.: Лібра, 2005. – 720 с.

5. Fordzyun Yu. Psychophysiological fundamentals of trade analysis of clothing and footwear comfortability / Engineering and metodology of modern technolodgy. 2012. – 406 с.

6. Фордзюн Ю. І. Товарознавчі аспекти визначення комфортності одягу та взуття / Тези International Conference «Advanced Technologies in Textile Industry» (ATTI-2012) on the 50-th founding of Khmelnitsky National

University, October 9-11, 2012. – Khmelnitsky: Khmelnitsky National University, 2012. – P. 124-126.

7. Fordzyun. Yu. Theory of psychopsysiological concept of shoes comfort / Yu.Fordzyun, O. Andreyeva // Interdisciplinary Integration of Science in Technolodgy, Education and economy. Monograraph: edited by Shalapko J. and Żółtowski B. Bydgoszcz-Poland – 2013. – 646 p.

8. Fordzyun. Yu. Estimation of psychophysiological sesation of shoes′ consumers/ Yu. Fordzyun, O. Andreyeva // V Українсько-Польські наукові діалоги: Тези наукових праць міжнародної наукової конференції, 16-19 жовтня 2013 р., м. Яремча (Україна) –Хмельницький національний університет, 2013. – 264с. С. 144-145.

9. Фордзюн Ю. І. Взаємозв'язок між психічним, фізіологічним та фізичним при відчутті дискомфорту у системі «споживач-взуття-зовнішнє середовище» / Ю. І. Фордзюн, О. А. Андреєва // Вісник КНУТД. – 2011. − № 4 (60). − С. 97-103.

10. Фордзюн Ю. І. Психофізичний аспект відчуття дискомфорту у системі «споживач-взуття-зовнішнє середовище / Ю. І. Фордзюн, О. А. Андреєва // Вісник КНУТД. – 2011. − № 1 (57). − С. 132-137.

11. Фордзюн Ю. І. Товарознавча експертиза якості взуття та структури асортименту взуттєвого ринку мукачівського регіону / Ю. І. Фордзюн, К. Й. Пугачевська // Сучасні технології в легкій промисловості і сервісі: Збірник тез доповідей регіональної науково-практичної конференції. Хмельницький. ХНУ. –2010. – С. 72-74.

12. Фордзюн Ю. И. Проблемные вопросы формирования регионального рынка обуви-результаты товароведческой экспертизы трансграничной территории / Ю. И. Фордзюн, К. Й. Пугачевская, О. П. Козарь // Международный сборник научных трудов ЮРГУЭС // Техническое регулирование: базовая основа качества товаров и услуг.; г. Шахты, Россия. Из-во ЮРГУЭС – 2011. – С. 9-11.

13. Фордзюн Ю. И. Эргономический подход к системе «потребитель-обувь-внешняя среда» Ю. И. Фордзюн, О. А. Андреева // Кожа и мех в XXI веке: технология, качество, экология, образование: материалы VII Международной научно-практической конференции. – Улан-Удэ Издательство ВСГУТУ, 2011. – С. 321-325.

14. Yuriy Fordzyun Comfort of the shoes: the problem and ways of its solution Yuriy Fordzyun, Olga Andreyeva \ 7th international conference for young researchers and Ph.D. students Education, Research, Innovation 2013 (ERIN 2013) («Освіта, наукові дослідження, інновації»).From 15th to 17th May 2013.\ Faculty of mechanical engineering Slovak university of technology in Bratislava. –Bratislava, Printed by Slovak University of technology in Bratislava,2013. – p. 79-85.

15. Фордзюн Ю. І. Теоретичні основи ергономічних властивостей та вимог до взуття / Ю. І. Фордзюн // Науковий вісник Мукачівського державного університету – 2011. –№ 11.(6). – С. 18-23.

16. Фордзюн Ю. І. Дослідження локалізації відчуттів дискомфорту у системі у системі «споживач-взуття» / Ю І. Фордзюн, О. А. Андреєва // Вісник ХНУ. – 2011. – № 5 (172). – С. 84-88.

17. Фордзюн Ю. И. Исследование психофизических ощущений для оценки комфортности обуви в системе «Стопа-обувь-внешняя среда» / Ю. И. Фордзюн // Международный сборник научных трудов ЮРГУЭС // Техническое регулирование: базовая основа качества товаров и услуг.; г. Шахты, Россия. Из-во ЮРГУЭС – 2010. – С. 100-103.

18. Yu. Fordzyun, O. Andreyeva, L. Maistrenko. The problems of objective evaluation of consumer properties of artificial, synthetic and natural fiber materials for the light industry // Baltic Polymer Symposium 2012. Program and abstracts. – Liepaja, Latvia, September 19-22, 2012. – Riga Technical University, 2012. – P. 59-60.

19. Yu. Fordzyun. Level of Comfort: Artificial and Natural Shoe Materials. A Comprehensive Assessment. / Fordzyun Yuriy, Andreyeva Olga, Maistrenko Lesia // Key Engineering Materials (journal) Vol. 559 (2013) pp 25-30 Online available since 2013/Jun/27 at www.scientific.net (2013) Trans Tech Publications,Switzerland, doi:10.4028/ www.scientific.net/KEM.559.25

20. Фордзюн Ю.І. Проблемні питання об'єктивної оцінки психологічних відчуттів комфорту взуття за результатами експертного опитування респондентів / XIX Iternational Conference Problems of Decision making under uncertainties (PDMU 2012) April 23-27, 2012, Mukachevo, Ukraine Київ 2012 С. 219.

Фордзюн Юрий Иванович

КОМФОРТНОСТЬ ОБУВИ (ОДЕЖДЫ) С УЧЕТОМ ТЕОРИИ ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЯ

Целью статьи является обоснование теоретико-методологических подходов оценки комфортности обуви на основе фундаментальной теории поведения потребителя, экономических категорий полезности, потребности. Методологической основой исследования являются общенаучные, специальные методы психологического познания, а также стандартизированные методики исследований материалов. В процессе исследования использованы методы теоретического обобщения и сравнения, методы причинно-следственной и абстрактно-логической связи. Предложено психофизиологическую концепцию оценки комфортности одежды и обуви с учетом фундаментальных основ теории поведения потребителя-потребности (need), полезности (utility). Установлено, что максимизация полезности, то есть потребность, достигается непосредственным психическим ощущением комфорта, которое должен получить потребитель в процессе эксплуатации обуви, а это, в свою очередь, определяет ценностный ориентир в поведении потребителя и потребительскую потребность, предпочтения. Показано, что в рамках системы «потребитель-обувь-внешняя среда», показатель

комфортности имеет дуалистическую природу из-за наличия двух составляющих – объективной, которая определяется критериями качества обуви и зависит от условий среды и субъективной, которая определяется непосредственными органолептическим ощущениями потребителя, которые доминируют в определении эргономических свойств обуви. Предложено субъективный и объективный методы оценки комфортности обуви. Соответствующая методология определения комфортности и надлежащая законодательная и информационная база маркировки обеспечат формирование соответствующей модели поведения потребителя, в основе которой комфортность целесообразно рассматривать с учетом, как физиологического запроса, позыва (drives) потребителя, так и потребительского предпочтения (преимущества) (consumer preference). Такой подход при маркировке обуви способствовать регулированию ожиданий потребителей, интересов между производителем и потребителем на рынке обуви и одежды, на основе сознательного, рационального выбора потребителя, соответствует базовым принципам консюмеризму и свободной торговли. Полученные результаты позволят развивать модель поведения потребителя и средства коммуникативности по комфортности обуви, как потребительского предпочтения, так как на основе объективной информации о комфортности изделия, покупатель сможет реализовать свое право на осознанный, правильный выбор качественной обуви в условиях добросовестной свободной конкуренции между товаропроизводителями. Практические выводы по оценке комфортности обуви могут быть использованы для совершенствования психологической модели поведения потребителя, коммуникатирования модели при рекламировании продукции.

Ключевые слова: *комфорт, комфортность, потребительский показатель качества, комфортность обуви (одежды), потребность, полезность, поведение потребителя, маркировка, информационное обеспечение, нормативное регулирование показателя качества.*

Fordzyun Yuri I.

COMFORT OF FOOTWEAR (CLOTHING) ACCORDING TO CONSUMER BEHAVIOUR THEORY

The purpose of the article is study of theoretical and methodological approaches to assess comfort of shoes based on the fundamental theory of consumer behavior, economic categories of utility needs. The methodological basis of the study is general scientific and special methods of psychological knowledge and standardized methods of research materials. The methods of theoretical generalization and comparison, methods of causal and abstract logical connection have been used in the study. A concept of psychophysiological assessment of comfort of clothing and footwear have been suggested due fundamentals of the theory of consumer behavior - needs (need), utility (utility). It has been found that utility maximization is achieved by immediate mental sense of comfort that the consumer should receive from shoes, and this, in turn, determines the value orientations in consumer behavior and consumer needs, preferences. It has been shown that within the system of "consumer-shoes-environment" comfort index has a dual nature because of two components - the objective, defined by quality criteria of shoes, depending on environmental conditions and subjective, determined by direct consumer organoleptic sensations that dominate in determining the properties of ergonomic shoes. Subjective and objective methods of evaluating shoes comfort have been offered. The appropriate methodology of comfort definition and proper legislative and information framework of labeling will ensure development of an appropriate model of consumer behavior, based on considering comfort from physiological inquiry, urge (drives) of consumer and consumer preferences (benefits) (consumer preference). This approach to the labelling will contribute to regulation of consumer expectations, interests between the producer and the consumer on market for shoes and clothes from the conscious, rational consumer choice that meets the basic principles of consumerism and free trade. The results allow developing a model of consumer behavior on shoes comfort, as consumer preferences, because based on objective information on product comfort buyers can exercise their right to be informed, the right choice of quality of footwear under conditions of fair competition between free producers. The practical conclusions on the evaluation of comfort of shoes can be used to improve the psychological model of consumer behavior, communicative model for advertising products.

Keywords: *comfort, consumer quality, comfort of shoes (clothing), need, utility, consumer behavior, labeling, information, regulation of quality score.*

Одержано 15.03.2017 р.

РОЗДІЛ ІІІ

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 316.47

Андрущенко Ганна Іванівна,
доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних і соціально-гуманітарних дисциплін,
Криворізький металургійний інститут Національної металургійної академії України

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ РІВНЯ ДОВІРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

Мета – порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року, восени 2011 року та восени 2014 року, пошук шляхів його підвищення. У ході дослідження використано загальнонаукові та соціологічні методи. Серед загальнонаукових методів обрано наступні: операціоналізація та інтерпретація понять; порівняльний, аналіз і синтез; логіко-історичний аналіз; хронологічний і формаційний підходи; методи типологізації і системного аналізу. Для збору емпіричного матеріалу застосовано такі конкретно-соціологічні методи, як аналіз документальних джерел та опитування шляхом анкетування. У статті здійснено порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року (напередодні загальнофінансової кризи в Україні), восени 2011 року (у післякризовий період) та восени 2014 року (у складних життєвих умовах, спричинених військовими діями на сході держави). Отримані дані порівняно з результатами соціологічного моніторингу рівня довіри населення України в цілому наприкінці 2006, 2011 та 2013 років, а також визначено загальний стан емоційного самопочуття українців та їх готовності до вирішення виявлених проблем, визначено характер та специфіку довірчих відносин в українському суспільстві. Виявлено мотиви кредитної поведінки українців, які вже мали справу з кредитуванням у суспільстві, що трансформується; з'ясовано причини виникнення бажання людей брати участь у кредитних відносинах на основі дослідження загального матеріального становища населення Дніпропетровської області, ступеня задоволення його потреб у забезпеченні різними соціальними благами та послугами, соціально-демографічних характеристик, професійної приналежності, місця проживання, ступеня духовного розвитку тощо; вперше з'ясовано характер соціального впливу (позитивного або негативного) кредитних відносин на стан фонду життєвих засобів населення (на прикладі населення Дніпропетровської області), що сприяє динамічності зміни складових останнього (натурально-речової, грошової, соціально-відтворюючої). Запропоновані теоретичні висновки можуть бути використані: по-перше, для уточнення і систематизації категоріального апарату економічної та соціологічної наук; по-друге, для більш глибокого розуміння характеру та особливостей кредитної поведінки, загального настрою і рівня довіри населення України, і зокрема населення Дніпропетровської області, до різних соціальних об'єктів (від своїх співвітчизників до соціальних інститутів); по-третє, у практичній діяльності працівників кредитних установ та приватних кредиторів з метою діагностування і корекції поведінки населення на ринку кредитних послуг; у практичній діяльності політиків і державних службовців задля підвищення рівня довіри громадян до них та відновлення авторитету владних інститутів, у роботі керівників і менеджерів організацій незалежно від специфіки їх діяльності задля підвищення ефективності її результатів.

Ключові слова: *довіра, довірчі відносини, кредит, мораль, суспільство, соціальний інститут, організація, особистість, цінність.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Суттєві трансформації у соціальній та економічній сферах, що спостерігаються останнім часом в Україні, зумовили необхідність проведення численних емпіричних досліджень потенціалу довіри як механізму соціальної взаємодії. Сьогодні результати цих досліджень набувають особливої значущості, адже кожна людина упродовж усього свого життя вступає і реалізує довірчі

відносини: або із соціальним оточенням, або з певними соціальними інститутами політичного, економічного та культурного спрямування.

У зв'язку з цим дану статтю буде присвячено аналізу даних емпіричних досліджень останніх років, проведених як авторкою, так і вітчизняними та зарубіжними вченими щодо виявлення рівня довіри населення України, в тому числі населення Дніпропетровської області, до існуючих соціальних інститутів та у сучасному українському суспільстві загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо емпіричного вивчення сучасними вітчизняними вченими та спеціалізованими організаціями проблеми існування довіри в українському суспільстві, то, в першу чергу, варто виділити діяльність Інституту соціології НАН України в рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» упродовж 1992-2013 років, який на основі результатів щорічних соціологічних опитувань усього населення України серед вивчення багатьох соціальних проблем кожного разу велику увагу приділяє й питанню довіри людей у різних сферах їх життєдіяльності [1].

Вартими уваги є й результати емпіричних досліджень сучасних вітчизняних вчених (О. М. Балакірєвої, Т. О. Єфременко, Л. О. Малиш, І. О. Мартинюка, Л. В. Никоненко, Н. І. Соболєвої) та інших спеціалізованих організацій та установ (дослідницької компанії «GfK Україна» [2]; Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України; інформаційно-аналітичної групи «Центр» [3]; Київського міжнародного інституту соціології; компанії «Noblet Media CIS»; соціологічних центрів «IFES», «Рейтинг», «Социс»; фонду «Демократичні ініціативи»; центру вивчення громадської думки «Соціоінформ» та фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс»), присвячені питанню існування довіри в українському суспільстві до різних соціальних інститутів, зокрема інституту економіки та інституту влади.

Так, детальний аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень [4; 5], отриманих із різних спеціалізованих джерел, показав, що в сучасній Україні існує серйозна проблема дефіциту довіри населення до банківських установ, виражена систематичним падінням рівня соціальної довіри на фоні погіршення економічного та соціального самопочуття навіть забезпечених споживачів. Крім того, дані опитувань [6, с. 6-7] свідчать про тісну кореляцію між рівнями довіри до різних політичних інститутів, що зумовлена однаковими тенденціями змін (падіння чи зростання) рівня політичної довіри до них. То ж з часів незалежності України рівень політичної довіри постійно піддається коливанням у своїх значеннях внаслідок змін настроїв українців як реакції на відповідні дії політиків.

Таким чином, сутність наукової проблеми полягає в тому, що, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері вивчення різного роду соціальних відносин, недостатньо вивченою й обґрунтованою є думка стосовно того, що більшість з цих відносин побудована на довірі; не визначеною залишається соціальна роль останньої у їх структурі. При цьому під час визначення рівня довіри між людьми недостатню увагу приділено мотиваційному механізму довіри, а також особливостям її формування та розвитку у різних регіонах України.

У зв'язку з цим авторкою даної роботи восени 2007 року було проведено дослідження стану та особливостей кредитних відносин на території Дніпропетровської області, де значну увагу було також приділено вивченню рівня довіри мешканців Дніпропетровщини оточенню і банківським установам. Це стало поштовхом для її подальших соціологічних досліджень за цим напрямом восени 2011 та 2014 років.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року (напередодні загальнофінансової кризи в Україні), восени 2011 року (у післякризовий період) та восени 2014 року (у складних життєвих умовах, спричинених військовими діями на сході держави).

Отримані дані порівняємо з результатами соціологічного моніторингу рівня довіри населення України в цілому наприкінці 2006, 2011 та 2013 років, а також визначимо альтернативи для вирішення виявлених проблем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід відмітити, що під час опитування мешканців Дніпропетровщини восени 2007 року авторкою поряд із питанням можливості існування довірчих відносин між ними було досліджено й їх загальне ставлення до процесу кредитування. Так, нами було з'ясовано, що більшість населення Дніпропетровської області має уявлення про сутність кредитних відносин. Для нього є зрозумілим, що особливою умовою реалізації цих відносин є наявність двох сторін-учасників кредитного процесу – кредитора і позичальника, а самі громадяни можуть виступати як з одного, так і з іншого боку. При цьому відносини між учасниками процесу кредитування мають бути побудовані на довірі, без якої вони будуть неповноцінними, що і вказували респонденти під час обрання означення кредитних відносин.

Проведемо порівняльний аналіз рівня довіри респондентів до банків у 2007 і 2011 роках, а результати досліджень зведемо до таблиці 1.

Як видно з її даних, майже третина респондентів переважно довіряє банкам (28,7%) і така ж їх частка вагається при визначенні ступеня своєї довіри до банків. Частка респондентів, які взагалі не довіряють цим установам, є достатньо помітною і складає 7,6%.

Результати нашого дослідження рівня довіри населення Дніпропетровщини до банків восени 2011 року (див. табл. 1) свідчать, що рівень цілковитої довіри банкам суттєво знизився у порівнянні із значенням дослідження 2007 року (11,7% проти 16%). Банкам продовжує переважно довіряти 22,8% респондентів. Крім того, більшою стала частка респондентів, які взагалі не довіряють цим установам (11,5%). Однією з важливих причин такого

суперечливого ставлення людей до банків як за результатами дослідження 2007, так і дослідження 2011 років слід вважати їх розчарування у діяльності банківських установ і фінансових пірамід. Так, у 2007 році для населення Дніпропетровської області і населення України в цілому ще «свіжими» залишились спогади такої діяльності установ на початку 1990-х років, а у 2011 році – дії фінансово-кредитних установ під час кризи 2008 року, що охопила всю фінансову систему держави. В обох вказаних періодах діяльність банківських установ і фінансових пірамід була мімікрійною, через що більшість населення втратила свої заощадження. Тому й зараз негативні спогади постраждалих від тодішньої банківської діяльності позначаються на довірі сучасним комерційним банкам.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Який рівень Вашої довіри комерційним банкам України?» (N = 1200)

Варіанти відповідей на питання	2007 рік			2011 рік		
	Кількість, осіб	% до всіх	% до тих, що відповіли	Кількість, осіб	% до всіх	% до тих, що відповіли
Зовсім не довіряю.	91	7,6	7,6	138	11,5	11,5
Переважно не довіряю.	232	19,3	19,3	288	24,0	24,0
Важко сказати, довіряю чи ні.	341	28,4	28,4	360	30,0	30,0
Переважно довіряю.	344	28,7	28,7	274	22,8	22,8
Цілком довіряю.	192	16,0	16,0	140	11,7	11,7

Якщо зосереджувати увагу на виникненні вже згадуваних нами на початку даної статті кредитних відносин між людьми, то дійсно, в залежності від характеру проблемних ситуацій, що можуть скластись, люди обирають для себе найбільш вдалий, на їх думку, варіант серед потенційних кредиторів. Вони зважують усі «за» і «проти» у вступі у кредитні відносини з тим чи іншим кредитором.

Щодо банківського кредитування, то в ньому є свої переваги. Наприклад, якщо позичальникові необхідна велика сума грошей, а у його оточення немає таких можливостей, то для досягнення своєї мети йому краще звернутись до банку. Крім того, представник банку, який виступає в ролі кредитора, зазвичай є сторонньою, незнайомою особою, з якою простіше спілкуватись з приводу кредитування, оскільки родинні зв'язки в цій ситуації не задіяні. Проте неможливо не враховувати той факт, що, вирішивши взяти кредит, певна категорія людей не обов'язково звернеться до тих осіб чи установ, яким вона найбільше довіряє. Адже інколи позичальники заздалегідь знають або сумніваються у поверненні взятого ними кредиту. У такому випадку вони, навпаки, не будуть позичати гроші у тих, кого вони найменше хочуть скривдити. Хоча такі ситуації й виникають час від часу, та їх чисельність є не дуже значною. Тому нечесні, непорядні наміри позичальника при отриманні кредиту братись до уваги не будуть, тобто ми розглядаємо ситуацію, коли між довірою та можливістю отримати кредит існує прямий зв'язок.

На наш погляд, соціальний вплив кредитних відносин розповсюджуються не лише на фонд життєвих засобів людини, а ще й на саму людину, формуючи у ній особистість, повноцінного члена суспільства, якому властиві, крім названих вище якостей, ще й чесність і добропорядність у стосунках з іншими людьми. Для доведення цієї тези ми вирішили дізнатись у опитуваних їх думку щодо виявлення перелічених рис у людей під час усього кредитного процесу. Нами встановлено, що в цілому восени 2007 року тенденція у співвідношеннях між частками респондентів щодо ставлення кредиту як до явища, що сприяє довірі і добропорядності, зберігається. Більшість респондентів вважає його фактом прояву довіри людини до людини (44,8%), а також бачить у ньому засіб підвищення добропорядності серед людей (38,3%). Якщо говорити в цілому, то більша частина респондентів схильна вважати кредит проявом довіри, аніж добропорядності. Крім того, досить цікавим є факт, що не для всіх респондентів, для яких кредит є фактом прояву довіри людини до людини, він також є і засобом підвищення добропорядності серед людей. Так, якщо у кредит як факт прояву довіри не вірить 6,2% респондентів, то у його розуміння як засобу підвищення добропорядності не вірить 27,9% респондентів. Це означає, що, на жаль, далеко не завжди довіра однієї сторони виправдовується добропорядністю іншої. Такі результати також свідчать про те, що, можливо, ці респонденти мають власний досвід з цього приводу, а тому об'єктивно можуть судити про ситуацію виникнення морального розчарування і матеріальних втрат внаслідок стосунків із непорядним позичальником (кредитором).

Отже, результати опитування населення Дніпропетровщини, проведеного у вересні 2007 року, демонструють наявність соціально-економічного впливу кредитних відносин на структуру фонду життєвих засобів, а також на формування певних позитивних якостей громадян, набутті ними в процесі кредитування таких важливих людських якостей, як чесність, добропорядність, довіра до ближнього. Проте цей вплив можливий лише тоді, коли обидві сторони процесу кредитування виправдовують надії і сподівання одне одного, копітко додержуючись усіх належних правил і етичних норм.

Слід підкреслити, що це стосується не лише кредитних відносин, а й будь-яких інших соціальних відносин, що можуть виникати у різних сферах людської життєдіяльності. На нашу думку, отримання

такого ефекту від впливу кредитних відносин дає вагому підставу для того, щоб вважати їх поширення і подальший розвиток як на території Дніпропетровської області, так і в цілому на території України, доцільним.

Зазначимо, що разом із перевагами, які відкриває перед населенням Дніпропетровської області можливість отримання грошових коштів у кредит, в ході опитування нами також було виявлено, що не всі громадяни бажають використати цю можливість і вступити у кредитні відносини, мотивуючи свою поведінку низкою причин, серед яких головною став низький рівень довіри до банківських установ. Це було виявлено нами у проханні респондентів вказати перешкоди, які заважають їм брати кредит у комерційному банку.

Розглянемо суть цих перешкод детальніше, запитавши про них у тієї частини респондентів, яка ще взагалі не користувалась кредитом. Опитування респондентів щодо причин їх сумнівів або небажання мати кредит восени 2007 року показало, що перешкодою, що стоїть на другому місці до шляху активізації розповсюдження кредитних відносин у Дніпропетровській області, і в Україні в цілому, – це низький рівень довіри населення до комерційних банків. То ж, повна відсутність довіри до банків є важливою причиною нехтування кредитними відносинами з банками для 42,2% з тих респондентів, які ніколи не користувались кредитом (23,0% від загальної кількості опитаних).

Слід сказати, що, крім негативного досвіду роботи з банками, на рівень довіри суттєвий вплив також справляють різноманітні соціальні регулятори, перед якими комерційні банки часто є безсилими: звичаї, стереотипи, умовності тощо. Наприклад, це острах невідомої форми отримання позички, страх настання відсутності у позичальника можливості повернути борг вчасно і у повному розмірі тощо. Також наявність певних світоглядів, переконань, притаманних тому чи іншому індивіду, сприяє пошуку ним інших, небанківських джерел отримання позички, наприклад, таких як друзі, родичі, знайомі тощо (як раз такими й виявилось 12,7% з тих респондентів, які жодного разу не користувались кредитом).

Порівняємо отримані результати нашого дослідження ступеня довіри населення Дніпропетровської області восени 2007 та 2011 років з даними соціологічного моніторингу у 2006 та 2010 роках (дані за 2007 та 2011 роки відсутні), складеного Інститутом соціології НАН України (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу рівня довіри банкам населення Дніпропетровської області та населення України у 2006-2007 та 2010-2011 роках

Який рівень Вашої довіри...? (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить, по кожному питанню):				
Питання і варіанти відповідей на них	% до всіх			
	вересень 2007 р.	кінець 2006 р.	вересень 2011 р.	кінець 2010 р.
	Дніпр-ка обл.	Україна	Дніпр-ка обл.	Україна
…комерційним банкам України?				
Зовсім не довіряю.	7,6	19,3	11,5	35,3
Переважно не довіряю.	19,3	27,3	24,0	31,8
Важко сказати, довіряю чи ні.	28,4	33,3	30,0	22,6
Переважно довіряю.	28,7	18,3	22,8	9,2
Цілком довіряю.	16,0	1,6	11,7	0,8
Не відповіли	0,0	0,2	0,0	0,2

На основі результатів опитування населення України Інститутом соціології НАНУ у 2006 та 2010 роках слід зазначити, що загалом вони різняться від результатів авторського опитування населення Дніпропетровської області: зокрема, набагато більша кількість населення України (19,3% проти 7,6% у 2006-2007 роках; 35,3% проти 11,5% у 2010-2011 роках) у порівнянні з населенням Дніпропетровської області зовсім не довіряє банкам (див. табл. 2) [1, с. 477-484].

Наприкінці проведення нашого емпіричного дослідження 2007 року з метою прогнозування подальшого рівня довіри українського суспільства до банківських установ, нами було з'ясовано загальний емоційний стан населення Дніпропетровської області, визначено присутність у нього соціального оптимізму. Для цього ми поцікавились у респондентів їх вірою у майбутнє, а саме: у набуття гідних умов життя, доступність таких необхідних для соціального відтворення особистості послуг, як освіта і медична допомога. Слід сказати, що Інститут соціології НАН України також займається вивченням даної проблеми, але в рамках населення України в цілому. Тому у наведеній нижче таблиці 3 для співставлення загального рівня віри у майбутнє зобразимо результати емпіричного дослідження на території Дніпропетровської області, проведеного нами у вересні 2007 року, та результати опитування населення України Інституту соціології НАН України наприкінці 2006 року.

Як видно з таблиці 3, загальний емоційний стан населення Дніпропетровської області є дещо кращим, аніж у населення України загалом. Про це свідчить той факт, що у відповідях на всі три запитання у мешканців Дніпропетровщини у порівнянні із загальною кількістю українців спостерігається більша визначеність, впевненість у покращенні умов життя в майбутньому. Так, якщо серед громадян України цілком впевненими у набутті гідних умов життя через

десять років є 8,4% з них, то у Дніпропетровській області – 10,8% її мешканців; у доступності медичної допомоги – відповідно 20,2% і 28,1%; у доступності освіти – відповідно 6,1% і 12,0%. Загалом по Україні частка її жителів, які зовсім не впевнені у набутті гідних умов життя, доступності медичних і освітніх послуг через десять років, займає більшу питому вагу у загальній кількості українців, ніж частка жителів на Дніпропетровщині (відповідно 7,1% і 6,2%; 17,2% і 16,1%; 18,4% і 15,5%).

Таблиця 3

Віра громадян у набуття гідних умов життя, у доступність медичної допомоги та освіти для більшості людей через десять років, %

Варіанти відповідей	Віра у набуття гідних умов життя		Віра у доступність медичної допомоги		Віра у доступність освіти	
	Населення України	Населення Дніпропетровської області	Населення України	Населення Дніпропетровської області	Населення України	Населення Дніпропетровської області
	Станом на 01.01.07р.	Станом на 01.10.07р.	Станом на 01.01.07р.	Станом на 01.10.07р.	Станом на 01.01.07 р.	Станом на 01.10.07 р
1. Цілком упевнений.	8,4	10,8	4,4	8,3	6,1	12,0
2. Скоріше впевнений.	28,5	33,1	20,2	28,1	19,6	28,4
3. Важко сказати, впевнений чи ні.	36,4	32,8	30,7	24,2	31,8	24,5
4. Скоріше не впевнений.	19,6	17,1	27,4	23,3	24,0	19,6
5. Зовсім не впевнений.	7,1	6,2	17,2	16,1	18,4	15,5
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Слід також відзначити, що населення Дніпропетровської області є більш рішучим у висловлюванні своїх думок, аніж населення України в цілому, адже по кожному із трьох запитань частка населення Дніпропетровщини, яке вагається відповісти, є нижчою від частки нерішучих громадян серед усієї кількості населення України (відповідно 32,8% і 36,4%; 24,2% і 30,7%; 24,5% і 31,8%).

Співставлення результатів опитувань, проведених авторкою на території Дніпропетровської області (вересень 2007 року) із результатами опитування населення на всій території України (кінець 2006 року), проведених Інститутом соціології НАНУ дає підставу стверджувати про наявність певного соціального оптимізму, позитивного настрою серед мешканців Дніпропетровщини.

Отже, проведені авторкою у 2007 та 2011 роках емпіричні дослідження наявності у населення Дніпропетровської області довіри банкам показали, що люди дійсно довіряють останнім (хоч і різною мірою), а отже, в разі необхідності вони будуть звертатись до них у випадку виникнення проблемних ситуацій у житті.

Порівняно низький рівень довіри населення до комерційних банків зумовлений його негативними спогадами про мімікрійну діяльність банків як на початку 1990-х років, так і у кризовому 2008 році. Тому зараз, коли комерційні банки прагнуть реабілітуватись в очах клієнтів, виправити свої помилки і помилки попередників, категорія довіри має стати центральною у механізмі дії ринку банківських послуг. Відродження в суспільстві довіри до фінансово-кредитних установ є однією з головних умов успішного розвитку українського суспільства.

Переходячи до розгляду результатів опитування населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 року (кількість респондентів, як і у попередніх двох авторських дослідженнях 2007 та 2011 років, склала 1200 осіб), забігаючи наперед, слід відмітити, що безумовну роль в отриманні відповідних результатів відіграла загальна напруженість респондентів внаслідок погіршення якості і рівня їхнього життя, а також у зв'язку зі страшними подіями всередині держави протягом 2014 року.

Великий блок запитань нашої анкети було присвячено визначенню рівня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різного соціального рівня у листопаді 2014 року. Слід сказати, що Інститут соціології НАН України наприкінці 2013 року оприлюднив результати щорічного соціологічного моніторингу, де велику увагу приділено визначенню рівня довіри населення України до низки соціальних об'єктів [1]. Тому далі у таблиці 4 [7, с. 436-437] задля проведення порівняльного аналізу отриманих результатів представимо дані авторського дослідження 2014 року і дослідження Інституту соціології НАН України 2013 року.

Перш ніж розпочати порівняльний аналіз вказаних вище досліджень, проаналізуємо динаміку рівня довіри населення Дніпропетровської області у 2014 році до соціального об'єкта, який було розглянуто в авторських дослідженнях у 2007 та 2011 роках – це вітчизняні комерційні банки.

Таблиця 4

Результати порівняльного аналізу рівня довіри населення Дніпропетровської області та населення України у 2013 та 2014 роках

Який рівень Вашої довіри...? (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить, по кожному питанню):				
Питання і варіанти відповідей на них	% до всіх			
	листопад 2014 р.	кінець 2013 р.		
	Дніпропетровська обл.	Україна		
1	2	3		
…церкві та духовенству?				
Зовсім не довіряю.	14,5	9,7		
Переважно не довіряю.	28,3	15,8		
Важко сказати, довіряю чи ні.	24,9	26,8		
Переважно довіряю.	21,9	35,2		
Цілком довіряю.	10,4	12,1		
Не відповіли	0,0	0,3		
…засобам зв'язку і комунікації?				
Зовсім не довіряю.	9,6	7,7		
Переважно не довіряю.	27,2	20,5		
Важко сказати, довіряю чи ні.	39,4	34,7		
Переважно довіряю.	21,7	33,4		
Цілком довіряю.	2,1	3,3		
Не відповіли	0,0	0,4		
…органам влади (Президентові, Верховній Раді, Уряду)?		Президент	ВР	Уряд
Зовсім не довіряю.	54,1	38,5	44,3	42,3
Переважно не довіряю.	35,9	28,4	32,3	29,7
Важко сказати, довіряю чи ні.	4,0	22,1	18,6	19,4
Переважно довіряю.	5,7	8,7	3,8	7,2
Цілком довіряю.	0,3	2,2	0,8	0,9
Не відповіли	0,0	0,2	0,2	0,4
…судам?				
Зовсім не довіряю.	61,6	44,8		
Переважно не довіряю.	32,5	28,8		
Важко сказати, довіряю чи ні.	3,4	19,3		
Переважно довіряю.	2,3	5,7		
Цілком довіряю.	0,2	1,3		
Не відповіли	0,0	0,2		
…Національній гвардії України?		Армії?		
Зовсім не довіряю.	8,1	18,4		
Переважно не довіряю.	12,4	23,3		
Важко сказати, довіряю чи ні.	4,6	36,2		
Переважно довіряю.	48,7	18,8		
Цілком довіряю.	26,2	2,9		
Не відповіли	0,0	0,4		
…комерційним банкам України?				
Зовсім не довіряю.	38,7	31,0		
Переважно не довіряю.	32,4	31,0		
Важко сказати, довіряю чи ні.	15,5	24,6		
Переважно довіряю.	9,9	11,8		
Цілком довіряю.	3,5	1,1		
Не відповіли	0,0	0,6		
…страховим компаніям?				
Зовсім не довіряю.	45,6	34,6		
Переважно не довіряю.	37,9	30,1		

Важко сказати, довіряю чи ні.	10,9	26,0
Переважно довіряю.	5,2	8,1
Цілком довіряю.	0,4	0,9
Не відповіли	0,0	0,4

Щодо довіри банківським установам, то у 2014 році у порівнянні з 2007 та 2011 роками її рівень кардинально змінився: якщо у 2007 та 2011 роках частка респондентів, яка зовсім не довіряє банкам, становила 7,6% і 11,5% відповідно, то у 2014 році її величина зросла до 38,7%. Це пояснюється значним поглибленням фінансово-економічної кризи в Україні у 2014 році, свідченням чого є визнання Національним банком України у цьому році 33-ьох комерційних банків неплатоспроможними, що одночасно викликало різке падіння рівня довіри громадян до діяльності інших банків.

Порівнюючи результати опитування авторкою населення у Дніпропетровській області у листопаді 2014 року та результати опитування Інститутом соціології НАН України населення України наприкінці 2013 року, відзначимо загальну схожість даних щодо усіх розглянутих вище соціальних об'єктів. Зокрема, помітними тенденціями є найвищий рівень цілковитої недовіри банкам (38,7% проти 31,0%). Приблизно таку ж картину спостерігаємо і у динаміці рівня довіри до страхових компаній (див. табл. 4).

Щодо політичної сфери, то за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ з 2010 по 2013 р. довіра населення Президентові України знизилась з 30,8% до 10,9%, Уряду – з 19,7% до 8,1%, а Верховній Раді – з 13,4% до 4,6%; причому про повну довіру до вказаних політичних інститутів говорять лише 2,2%, 0,9%, 0,8% респондентів відповідно [1, с. 3-4]. Стосовно довіри органам влади з боку населення Дніпропетровщини, то варто відмітити його загальне невдоволення їх діяльністю, виражене ще більшою мірою: більше половини респондентів (54,1%) зовсім не довіряє органам влади (зокрема, Президентові України, Верховній Раді та Уряду) і ще 35,9% переважно їм не довіряє. Слід відмітити, що більш значне падіння рівня довіри населення Дніпропетровської області у порівнянні з населенням України зумовлено різницею періодів порівняння (2013 і 2014 років), адже безсилля керівництва держави щодо призупинення військових дій на сході упродовж 2014 року, проведення суперечливих реформ та прийняття політичних рішень, які нерідко викликали обурення громадян, спричиняючи мітинги, демонстрації та заходи протестів за їх участю – все це здійснило прямий вплив на процес настання кризи довіри владі (а точніше, майже повної її відсутності).

Зневіра громадян у справедливості дій вищого законодавчого та виконавчого органів влади одночасно відобразилась і на рівні довіри до третьої гілки влади, уособленої судовими органами, що зумовило зростання й без того високого рівня цілковитої недовіри українців судам (44,8%) у 2013 році підвищився до 61,6% восени 2014 року. Аналогічну тенденцію у 2014 році порівняно з 2013 роком спостерігаємо і стосовно зниження рівня довіри церкві та духовенству, а також засобам масової інформації з боку населення Дніпропетровщини: якщо у 2013 році церкві та духовенству (засобам масової інформації) різною мірою не довіряло 25,5% (28,2%) українців, то у 2014 році це значення зросло до 42,8% (36,8%) по Дніпропетровській області.

Далі у тієї частини респондентів, яка у переліку об'єктів довіри обрала хоча б одного, ми вирішили запитати про причини прояву їх довіри до цього об'єкта [7, с. 434]. Так, у незначної кількості респондентів, які хоч і різною мірою, але довіряють політикам (6%), суддям (2,5%), священикам (32,3%), банкам (13,4%), нами було з'ясовано, що головною причиною їхньої довіри до цих об'єктів (у 47%, 52%, 71% і 34% з них відповідно) є очікування від виконання даними акторами своєї ролі (політик – це «слуга народу», втілення людської волі; суддя – це втілення людської справедливості; церква представляє вищі сили на Землі, вона робить можливим зв'язок людини з Богом; банки допоможуть у збільшенні розміру заощаджень і за необхідності нададуть кредит). Важливою причиною довіри громадян до вказаних соціальних інститутів (у 34%, 35%, 11% і 23% з тих, хто їм довіряє, відповідно) є повага до діяльності соціальних інститутів, привита людині під час виховання. На третьому місці серед причин довіряти їм у респондентів знаходиться те, що у разі неналежної поведінки об'єкта довіри його буде покарано або нагороджено (у 12%, 8%, 10% і 21% з тих, хто довіряє вказаним соціальним інститутам, відповідно). І нарешті, розглядають довіру як знаряддя маніпуляції, виховного впливу, 12% з тих респондентів, які вважають, що банки достатньо в минулому ошукали людей, тому сподіваються, що вони більше не повторять своїх помилок у майбутньому.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дані соціологічних досліджень, проведених в останні роки як авторкою, так і іншими вітчизняними соціологами та спеціалізованими установами одностайно свідчать про серйозну проблему дефіциту довіри населення як до банківських установ, так і до політичної влади: рівень цієї довіри найбільше піддається коливанням у своїх значеннях внаслідок змін настроїв українців як реакції на відповідні дії банківських установ і політиків. Крім того, спостерігаємо тісну кореляцію між рівнями довіри до різних соціальних інститутів, що зумовлена однаковими тенденціями змін (падіння чи зростання) рівня соціальної довіри до них.

Разом з тим серед результатів авторського дослідження рівня довіри населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 року можна знайти й певні оптимістичні настрої

респондентів, адже найголовнішим є те, що українці мають велике бажання жити у мирі, злагоді і взаємній довірі: три чверті (76 % опитаних) вбачає таку необхідність. Крім того, на думку 68 % респондентів, існування довіри необхідне саме в той момент, коли людина відчуває себе беззахисною, коли деякі події (перш за все, на макрорівні) від неї не залежать, а тому вона не може їх передбачити.

Отже, за допомогою емпіричного матеріалу, наведеного у цій статті, доведено, що як у населення Дніпропетровської області, так і в українському суспільстві загалом є очевидною потреба в соціальних відносинах, побудованих на таких споконвічних цінностях, як довіра, справедливість, відповідальність, чесність, порядність тощо [8, с. 135]. Як наслідок, ці цінності здатні суттєво змінити моральний клімат суспільства, що може призвести до зниження рівня ненависті, страху, підозрілості та озлобленості. Це, в свою чергу, надає сподівання на налагодження, впорядкування та прогнозування перебігу соціальних процесів у всіх сферах буття українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

2. Дослідження ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // за даними компанії GfK Ukraine. – 12 квіт. 2009 р. – Режим доступу: http://www.gfk.ua.

3. Довіра до банків не повертається [Електронний ресурс]. – 25 трав. 2009 р. – Режим доступу: http://www.investadviser.com.ua/ukr/news/1229.html.

4. Каждый второй живет в долг [Електронний ресурс] // Комментарии. – 5 груд. 2014 р. – №45 (426). – Режим доступу: http://gazeta.comments.ua/?art=1348740461.

5. Соболєва Н. Соціологія довіри в українських реаліях / І. Мартинюк, Н. Соболєва // Соціальні виміри суспільства. [Зб. наук. праць]. – Вип. 4 (15). – К.: ІС НАНУ, 2012 . – С. 78-112.

6. Малиш Л. О. Взаємозв'язки між оцінками українцями довіри до різних типів соціальних інституцій / Л. О. Малиш // Наукові записки НаУКМА, 2012. – Т. 135. Соціологічні науки. – С. 3-7.

7. Андрущенко Г. І. Соціологічна рефлексія категорії довіри в соціальному знанні: дис. … доктора соц. наук : 22.00.01 / Андрущенко Г. І. – Запоріжжя, 2015. – 437 с.

8. Андрущенко Г. І. Довіра населення Дніпропетровської області банківським установам: динаміка та актуальний стан / Г. І. Андрущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2012. – № 993. – С. 131-135.

Андрущенко Анна Ивановна

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ УРОВНЯ ДОВЕРИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА К РАЗНЫМ СОЦИАЛЬНЫМ ИНСТИТУТАМ

Цель статьи – сравнительный анализ динамики и оценка степени доверия населения Днепропетровщины к объектам разных социальных уровней на основе авторских эмпирических исследований, проведенных осенью 2007 года, осенью 2011 года и осенью 2014 года, поиск путей её повышения. В ходе исследования использованы общенаучные и социологические методы. Среди общенаучных методов выбраны следующие: операционализация и интерпретация понятий; сравнительный, анализ и синтез; логико-исторический анализ; хронологический и формационный подходы; методы типологизации и системного анализа. Для сбора эмпирического материала применены такие конкретно-социологические методы, как анализ документальных источников и опрос путем анкетирования. В статье осуществлен сравнительный анализ динамики и оценка степени доверия населения Днепропетровской области к объектам разных социальных уровней на основе авторских эмпирических исследований, проведенных осенью 2007 года (накануне общефинансового кризиса в Украине), осенью 2011 года (в послекризисный период) и осенью 2014 года (в сложных жизненных условиях, вызванных военными действиями на востоке государства). Полученные данные были сравнены с результатами социологического мониторинга уровня доверия населения Украины в целом в конце 2006, 2011 и 2013 годов, а также определено общее состояние эмоционального самочувствия украинцев и их готовности к решению обнаруженных проблем, определены характер и специфика доверительных отношений в украинском обществе. Выявлены мотивы кредитного поведения украинцев, которые уже имели дело с кредитованием в трансформирующемся обществе; выяснены причины возникновения желания людей принимать участие в кредитных отношениях на основе исследования общего материального положения населения Днепропетровской области, степени удовлетворения его потребностей, в обеспечении разными социальными благами и услугами, социально-демографических характеристик, профессионального предназначения, местожительства, степени духовного развития и т. п.; впервые выяснен характер социального влияния (позитивного или негативного) кредитных отношений на состояние фонда жизненных средств населения (на примере населения Днепропетровской области), которое способствует динамичности изменения составляющих последнего (натурально-вещественной, денежной, социально-воспроизводящей). Предложенные теоретические выводы могут быть использованы: во-первых, для уточнения и систематизации категориального аппарата экономической и социологической наук; во-вторых, для более глубокого понимания характера и особенностей кредитного поведения, общего настроения и уровня доверия населения Украины, и в частности населения Днепропетровской области, к разным социальным объектам (от своих соотечественников к социальным институтам); в-третьих, в практической деятельности работников кредитных учреждений и частных кредиторов с целью диагностирования и коррекции поведения

населения на рынке кредитных услуг; в практической деятельности политиков и государственных служащих для роста уровня доверия граждан к ним и возобновления авторитета институтов власти, в работе руководителей и менеджеров организаций независимо от специфики их деятельности для повышения эффективности ее результатов.

Ключевые слова: *доверие, доверительные отношения, кредит, мораль, общество, социальный институт, организация, личность, ценность.*

Andrushchenko Hanna I.

TRENDS OF CREDIBILITY TO VARIOUS SOCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINIAN SOCIETY

The purpose is to compare the trends and assess the degree of credibility among the population of Dnipropetrovsk region to the objects of different social levels as well as search for the ways to gain it. The study is based on author's experiential research conducted in the autumn of 2007, in the autumn of 2011 and in the autumn of 2014. General scientific and sociological approaches are used in the course of the observation. The following approaches have been selected among general scientific ones: operationalization and interpretation of notions; comparative analysis and synthesis; logical-historical analysis; chronological and formational approaches; methods of classification and system analysis. The empiric data have been collected using such specifically sociological methods as analysis of documentary source and inquiry through questionnaires. The article provides a comparative analysis of evolution and assessment of credibility among the population of Dnipropetrovsk region to the institutions of various social levels on the basis of author's experiential research conducted in the autumn of 2007 (just before financial crisis in Ukraine), in the autumn of 2011 (in the post-crisis period) and in the autumn of 2014 (in the hard environment caused by warfare in the east of the country). The obtained findings have been compared with the results of sociological monitoring of confidence level among population of Ukraine in whole at the turn of 2006, 2011 and 2013. Apart from that the overall condition of emotional state among Ukrainians and their readiness to deal with the revealed problems have been determined. The character and particularity of confidential relations in Ukrainian society have been also defined. The motives of credible behavior among Ukrainians who already dealt with crediting in transforming society have been identified. The study also found out the reasons to awake aspiration of people to take part in credit relations with reference to general financial conditions analyzed among the population of Dnipropetrovsk region taking into account the degree of wants satisfaction in terms of social benefits and services, demographic profile of respondents, their professional affiliation, place of residence, index of intellectual development, etc.; for the first time the character of social impact (positive or negative) of credit relations on the condition of subsistence fund of the population (by the example of residents in Dnipropetrovsk region) that encouraged the latter to alter its components (material, monetary, socially restorable) has been described. Theoretical conclusion proposed in the article might be used: firstly, for specification and arrangement of categorical framework in economics and social sciences; secondly, for more profound comprehension of nature and features of credit behavior, public mood and level of credibility of Ukrainian population and particularly in Dnipropetrovsk region to various social objects (from their fellow citizens to social institutions); thirdly, in practical activity of employees in credit establishments and private creditors to detect and correct the population behavior in the market of loan facilities; in practical activity of politicians and government officials to boost the trust of citizens and regain the weight of governmental institutions; for officers and managers in different entities irrespective of their activity to enhance the performance efficiency.

Keywords: *confidence, confidential relations, credit, morality, society, social institution, entity, personality, value.*

Одержано 12.03.2017 р.

УДК 336.763:658

Бовш Людмила Андріївна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет,
Заїчко Ірина Володимирівна,
старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін,
Київський національний університет культури і мистецтв

МЕДИЧНІ ПЛЕЙСМЕНТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті визначено, що екологічні катастрофи, циклічні економічні кризи, поширення військових конфліктів та повсякденні конфлікти згубно впливають на здоров'я суспільства. Висока ціна на послуги, значні черги пацієнтів, брак фахівців та інші бар'єри сприяють розвитку медичного туризму. Тому дослідження перспективних об'єктів в сфері надання медичних послуг є сьогодні актуальним. У розрізі проблем і перспектив метою статті є дослідження перспектив становлення медичних закладів, здатних конкурувати на світовому ринку. За результатами проведеного аналізу перешкод у становленні медичних об'єктів визначено, що основною проблемою є правове поле та значні ризики безпеки пацієнтів. У процесі дослідження застосовувалися загальноприйняті в економічній науці методи вивчення: абстрактно-логічний, системного аналізу та економіко-математичного моделювання. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні інноваційної форми закладу надання медичної послуги, що включає сервісне обслуговування як пацієнтів, так і супроводжуючих їх осіб – медичних плейсментів, що відображає виникаючі у світі тенденції медичного туризму. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони дають теоретичні передумови формування конкурентоспроможних підприємств забезпечення медичного туризму. Наведені порівняльні характеристики існуючих закладів в Україні показують недоліки і переваги кожного з них і демонструють перспективність медичних плейсментів. На основі вивчення таких категорій, як фінансова сила, конкурентоспроможність плейсментів, привабливість галузі та стабільність галузі сформовано матрицю SPACE-аналізу. Дані аналізу показали, що стратегічний вектор опинився у консервативній зоні. Тому запропоновано здійснити концентрацію на позиціонуванні об'єктів як комплексного засобу медичного та готельного обслуговування, що задовольнить споживачів медичних послуг в отриманні власне медичного обслуговування та повсякденних побутових потреб зокрема, які доповнюються атракційними заходами. Подальшими перспективними дослідженнями є форсайтинг домінуючих типів закладів у сфері медичного туризму та схем взаємодії страхових і туристичних компаній з ними.

Ключові слова: *медичний туризм, медичний плейсменти, медичний концепт-продукт.*

ВСТУП

Вже тривалий час більшість регіонів Україні перебуває в занедбанні через неефективну державну політику та військові дії. Посилює кризову ситуацію і зростання випадків банкрутства економічних суб'єктів, що несприятливо впливає на перспективи окремих видів діяльності. В таких умовах пошук шляхів розвитку бізнесу, що є каталізатором пожвавлення економічної активності регіонів, які наділені сьогодні автономністю у розподілі власних бюджетів, є актуальним питанням.

Постановка проблеми. Кожен етап цивілізаційного розвитку суспільства характеризується посиленням і ускладненням завдань, що ставляться до умов забезпечення потреб життєдіяльності. Не виключенням є і початок XXI ст. Глобальні екологічні катастрофи, циклічні економічні кризи, поширення військових конфліктів згубно впливають на здоров'я суспільства. В той же час, проникнення технічних інновацій та інформаційних технологій в усі сфери людського буття, з одного боку, посилюють стресовість, а з іншого, вивільняють додатковий час. Зазначені чинники визначають перспективну спрямованість бізнес-ідей на активізацію медичного туризму, який сьогодні вирішує багато соціально-економічних проблем і позбавлений просторових обмежень. Тому Україні варто шукати свою унікальність на світовому ринку медичних послуг, де високий рівень конкурентоспроможності, що потребує наукових досліджень цієї проблеми

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення медичного туризму в Україні охоплені незначною увагою. Незрозумілою є політика уряду щодо неналежного фінансування, кадрових вимог, адже медична сфера є центральним критерієм рівня соціально-економічного розвитку країни. Так, окремі аспекти щодо забезпечення медичного обслуговування в Україні закріплені в Конституції України, Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та низки інших [1-2], які сьогодні гостро потребують актуалізації на основі досягнень теорії і практики. Серед наукових досліджень варто виділити праці В. Янишевської, що вивчала медичний туризм як інструмент пожвавлення економіки України [3]; В. Деларю – особливості соціологічних досліджень у сфері медичного туризму [4]; А. Левченко – перешкоди медичного інкамінгу в Україні [5]; С. Стеценко – правові аспекти [6]; І. Вахович – як важливої складової регіональної економіки [7] та інші. Але високий рівень конкуренції на світовому ринку медичних послуг, посилення потреб до організації медичної допомоги, зокрема через велику кількість постраждалих в ході військових

дій, вимагають нових поглядів на організацію бізнесу та формування привабливих об'єктів у медичній сфері, здатних мобілізувати туристичний потік в Україну і в Україні.

Мета статті (постановка завдання). В розрізі зазначених проблем метою статті є дослідження перспектив становлення медичних закладів, здатних конкурувати на світовому ринку. Для виконанні цих завдань автором поставлено до вирішення наступні завдання:

– визначити перешкоди у розвитку об'єктів медичного туризму;

– оцінити потенціал депресивних регіонів щодо формування медичних плейсментів;

– визначити перспективи розвитку медичних плейсментів в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-економічна формація кожної країни має традиції, закладені поколіннями. Особливостями України є прадавні звичаї гостинності, що зростали на багатющому ґрунті природно-кліматичних умов. Проте постійні окупаційні процеси негативно позначились на менталітеті нації, відпрацювавши риси покірності, низького рівня соціальної, економічної та політичної свідомості. Тому інноваційне мислення та впровадження конкурентних змін в соціальне середовище є складним процесом, що посилюється бюрократичними і корупційними засадами в правовому полі. Зокрема це стосується медицини, яка у суспільстві асоціюється з терміном «безкоштовна». І саме це стає таким собі «каменем спотикання» більшості бізнес-ідей.

Огляд літературних джерел [1-8] дозволяє сформулювати основні аспекти проблем становлення медичного туризму в Україні (рис. 1), подолання яких допоможе сформувати ефективну систему взаємодії держави і бізнесу у формуванні медичних об'єктів, зокрема у депресивних регіонах.

Як відомо, формування умов для бізнесу лежить в компетенції законодавства. Тому першочергові перешкоди мають правовий характер. Так, відображені у законодавстві щодо медичної сфери певні нормативні положення побудовані на радянських нормах права: Конституції України (Стаття 49), Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року, Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 р., Закон України «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 р., Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року, Закон України «Про імплантацію електрокардіостимуляторів» від 14 вересня 2000 р. тощо. Як бачимо, база є застарілою і потребує оновлення відповідно до вимог міжнародного договірного права, що розширює можливості вітчизняного медичного обслуговування та туризму у цій сфері. Адже неналежна увага до реформування медичної галузі створила розрив у конкурентоздатності нашої країни відносно інших країн світу.

Рис. 1. Проблеми становлення медичного туризму

Правові перешкоди мультиплікаційно впливають на інші складові середовища медичного туризму, зокрема економічні, фінансові та інфраструктурні. Так, економічні фактори визначають, в більшості, неплатоспроможність населення країни у споживанні медичних послуг. Тому часто мобілізація коштів на здійснення операцій носить характер благодійності. Причому більшість з них має виїзний напрям, що негативно характеризує вітчизняну медичну сферу.

Своєю чергою, фінансові чинники включають два взаємодіючих аспекти: фінансування та страхування. Дієвим на сьогодні є лише приватне фінансування – приватні клініки доволі успішні у здійсненні своєї діяльності. Щодо державного фінансування, то щорічне його скорочення відповідних статей державного бюджету, непрозора система закупівель, призводять до погіршення стану комунальних і державних закладів, які в даних умовах не здатні закуповувати необхідне обладнання та оснащення, залучати кваліфіковані кадри через неефективну заробітну плату, а також формують значні черги пацієнтів. Окремою проблемою в Україні є страхування – галузі, де спостерігаються масові порушення фінансової дисципліни: масові невиплати страхових платежів, відсутність механізму захисту прав пацієнта та обов'язкового медичного страхування.

Соціальними негативами сьогодні можна назвати тенденцію скорочення об'єктів первинної медичної допомоги, зростання соціального напруження в суспільстві через значну стратифікацію. В той же час, релігійні питання щодо деяких медичних маніпуляцій в Україні, на відміну від багатьох країн світу, не постають.

Інфраструктурний чинник проявляється у взаємодії галузей, пов'язаних з наданням медичних послуг, – транспортної, комунальної, туристичної та інших сфер економічної діяльності, які за сприятливих умов здатні створити високоякісний медичний продукт. Але на сьогодні, взаємодії, як такої, немає, що негативно впливає на формування конкурентоспроможного продукту-концепту.

Крім того, природно-кліматичні умови, якими багата країна, недостатньо освоєні, а ті, що використовуються, – знаходяться на межі екологічної

катастрофи через виснаження і тотальне забруднення місцевими промисловими підприємствами і населенням. Ситуацію погіршує військово-політичний стан, що створює зону конфлікту в апріорі непридатні для життя і бізнесу території.

Галузеві фактори пов'язані з неякісною підготовкою фахівців, застарілим оснащенням, низькою мотивацією медичних працівників, низьким рівнем взаємодії медичних закладів між собою та міністерством охорони здоров'я зокрема, що спричиняють зниження якості медичного обслуговування в країні. В сегменті медично-профілактичних та оздоровчих послуг представити можна медичні центри, санаторії, будинки відпочинку, профілакторії тощо. Між ними є схожості і відмінності, але й присутні застарілі стереотипи. Негативними тенденціями є скорочення закладів в останні роки: на 39,6% порівняно з 2013 роком (початком військово-політичної кризи) та на 11,4% – з 2015 р. [9]. З огляду на це пропонуємо розглянути компромісний варіант – медичні плейсменти – у порівнянні з усталеними формами (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка переваг і недоліків закладів, що надають медичні послуги
[2; 8-9, власна розробка]

Тип закладу / Оціночний критерій	Медичні центри	Санаторії	Санаторії-профілакторії	Пансіонати з лікуванням	Медичні плейсменти
Кількість в Україні	21 од.	453 од.	224 од.	55 од.	у перспективі
Місцерозташування, превалюючі області, міста України	центральні міста обласного і районного значення	Одеська, Закарпатська, Львівська, Херсонська, Запорізька	рекреаційні локації багатьох міст, рекреаційні зони, регіони	рекреаційні локації багатьох міст, рекреаційні зони, регіони	рекреаційні локації міст, рекреаційні зони, регіони
Процедури	медичні, лікувальні, реабілітаційні	лікувальні, оздоровчі, реабілітаційні	профілактичні, оздоровчі, реабілітаційні	профілактичні, оздоровчі, реабілітаційні	медичні, лікувальні, реабілітаційні
Додаткові послуги	-	атракції, екскурсії, проведення спортивних та інших зборів тощо	атракції, екскурсії, проведення спортивних та інших зборів тощо	атракції, екскурсії, проведення спортивних та інших зборів тощо	атракції, екскурсії, проведення бізнес- і медичних заходів тощо
Переваги	висококваліфікований персонал, високотехнічне оснащення	кваліфікований персонал, збалансоване харчування, тривалий оздоровчий ефект	кваліфікований персонал, збалансоване харчування, тривалий оздоровчий ефект	кваліфікований персонал, збалансоване харчування, тривалий оздоровчий ефект	поєднання переваг усіх закладів
Недоліки	обмежений комфорт	позбавлення свободи вибору розпорядку дня і режиму харчування; застарілі стандарти обслуговування та матеріально-технічна база; обмежений комфорт	позбавлення свободи вибору розпорядку дня і режиму харчування; застарілі стандарти обслуговування та матеріально-технічна база; обмежений комфорт	позбавлення свободи вибору розпорядку дня і режиму харчування; застарілі стандарти обслуговування та матеріально-технічна база	складна система керування закладом

Як видно з таблиці, чисельність закладів досить незначна, до того ж вони мають обмежений сервіс та невисокий рівень комфорту. Тому питання удосконалення всієї сфери, створення інноваційних форм спрямоване на забезпечення попиту споживачів має стратегічний характер.

Для означення конкурентоздатних перспектив медичних закладів в депресивних та інших регіонах країни варто застосувати матрицю стратегічного положення й оцінки дій – SPACE (Strategic Position and Action Evaluation), де об'єкти оцінюються експертно в шкалі від 0 (низький, слабкий) до 6 (високий, сильний) [10].

Після отримання зважених оцінок ключових критеріїв (табл. 2) побудуємо вектор рекомендованої стратегії підприємства в системі координат SPACE (рис. 2)

Початок вектору заходиться в точці початку координат, кінець вектору знаходиться в точці з координатами (формула 1, формула 2):

$$X = \text{ПГ} - \text{КП} \quad (1)$$

де ПГ – привабливість галузі, КП – конкурентноспроможність підприємства;

$$Y = \Phi C - CГ \quad (2)$$

Відповідно для об'єктів оцінювання ці координати дорівнюють (-0,6; +0,5):

X= 4,2 – 4,8 = – 0,6; Y= 3,9 – 3,4 = +0,5

Таблиця 2

SPACE-аналіз перспектив медичних плейсментів в Україні [власна розробка]

Критерії	Оцінка, бали	Вага	Зважена оцінка,
1	2	3	4
Фінансова сила об'єкта (ФС)			
Рентабельність інвестицій	3	0,1	0,3
Фінансова залежність	5	0,2	1,0
Вертикальна інтеграція	2	0,1	0,2
Робочий капітал	4	0,2	0,8
Грошовий потік	3	0,1	0,3
Легкість виходу з ринку	3	0,1	0,3
Рівень ризику	5	0,2	1,0
Загальна оцінка критерію			3,9
Конкурентоспроможність об'єкта (КП)			
Частка ринку	2	0,1	0,2
Життєвий цикл концепт-продукту	4	0,1	0,4
Рівень технологій, застосування провідних методик	6	0,2	1,2
Кваліфікація та досвідченість персоналу	6	0,2	1,2
Брендінг концепт-продукту	4	0,2	0,8
Ступінь використання рекреаційних і виробничих можливостей	5	0,2	1,0
Загальна оцінка критерію			4,8
Привабливість галузі (ПГ)			
Потенціал росту	5	0,3	1,5
Потенціал прибутку	4	0,2	0,8
Інвестиційна привабливість	4	0,2	0,8
Легкість доступу на ринок	3	0,1	0,3
Залежність розвитку галузі від кон'юнктури ринку	4	0,2	0,8
Загальна оцінка критерію			4,2
Стабільність галузі (СГ)			
Ступінь впливу законодавчих змін	4	0,3	1,2
Еластичність попиту	2	0,2	0,4
Рівень розвитку інновацій в галузі	4	0,3	1,2
Інфляційні та курсові валютні коливання	3	0,2	0,6
Загальна оцінка критерію			3,4

Положення вектора визначається консервативним станом ринку в даній сфері, де найбільш доцільним є застосування стратегії концентрованого зростання. В цьому випадку зусилля варто концентрувати на посиленні конкурентоспроможності медичного концепт-продукту за допомогою формування високої якості при стабільно обґрунтованих цінах та брендингу його як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках медичних послуг.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження показало, що створення конкурентоспроможних об'єктів є впливовим фактором піднесення економіки. Перспективними в цьому плані є медичні заклади з елементами готельного комфорту та обслуговування – медичні плейсменти, які можна створювати на базі діючих медичних центрів чи нових проектів. Пропоновані форми бізнесу фокусують якісні медичні послуги та послуги піклування й розваг для пацієнта, а тому потребують належної підтримуючої інфраструктури, в яку залучаються матеріально-технічні та людські ресурси. Останні є капіталомісткими, тому потребують інвестування – чинника пожвавлення економіки локального середовища, проте, з іншого боку, й капіталоутворюючими, що важливо для приваблення грошового потоку.

Проте формування економічного підґрунтя медичних плейсментів має бар'єри для розвитку

бізнесу. По-перше, політично-правовий елемент в недосконалості законодавства та непередбачуваності ризиків обмежує їхні можливості, формує додатковий тиск на діяльність підприємницького сектору. По-друге, соціальна складова означена зростанням стратифікації в суспільстві, що без підтримки держави скорочує внутрішній потенційний потік платоспроможних пацієнтів. По-третє, економічні фактори мають негативні фактичні значення і прогнози, тобто несприятливі перспективи для розвитку бізнесу взагалі.

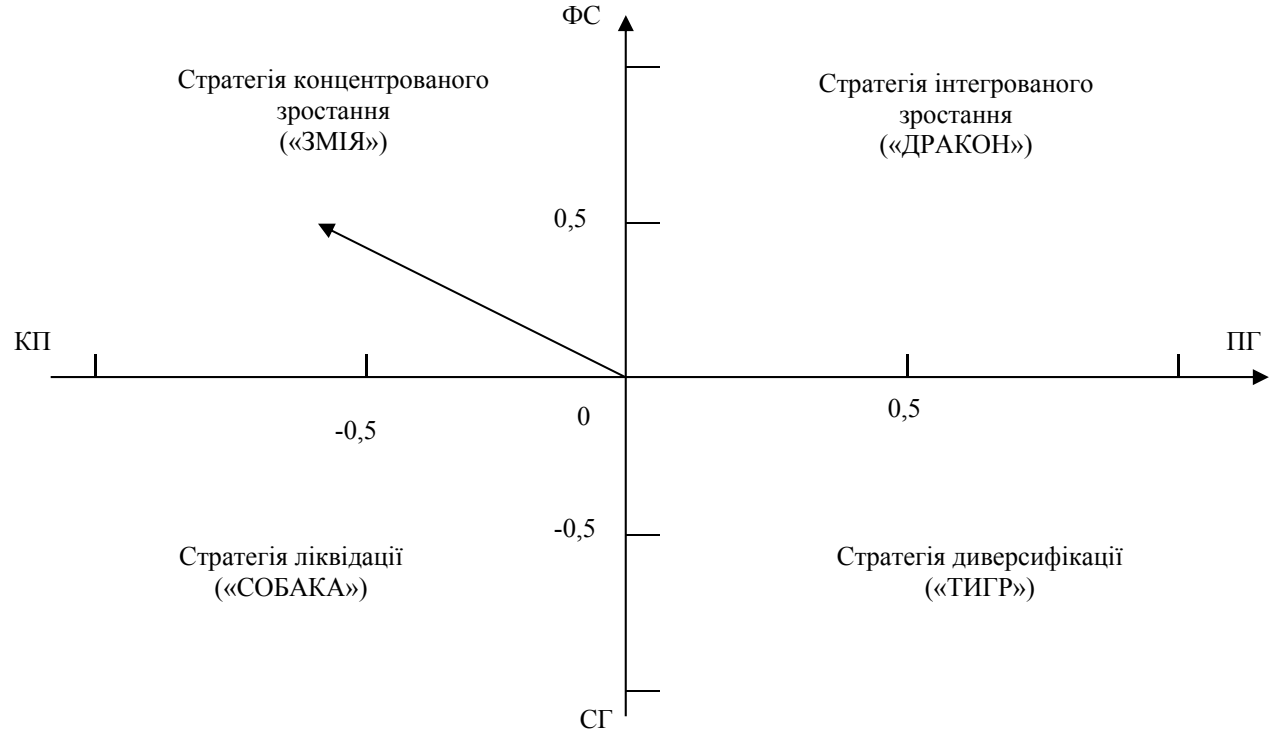

Рис. 2. Визначення стратегічного положення медичних плейсментів в системі координат SPACE

Агрегування всіх параметрів бізнес-середовища для медичних плейсментів, представленого SPACE-матрицею дає підставу визначати стратегічне положення як консервативне, а пропоновані дії – як концентрація на позиціонуванні та брендингу медичних плейсментів як привабливих для ринку концепт-продуктів.

Важко передбачити в сьогоднішніх умовах, який тип закладів у сфері медичного туризму виявиться домінуючим в майбутньому і який вплив він зробить на потреби і переваги потенційних пацієнтів, означити ефекти від взаємодії страхових і туристичних компаній з ними. Тому подальшими перспективними дослідженнями є вивчення цих питань в детальному розрізі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8.12.2004 р.: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – Київ: Велес, 2005. – 48 с.
2. База нормативних документів [Електронний ресурс] // Центр медичної статистики МОЗ України. – Режим доступу: http://www.medstat.gov.ua›file/PDF_dov/12.pdf.
3. Янишевська В. Медичний туризм оздоровлює економіку країни / В. Янишевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doctorgeo.info/meditsinskij-turizm/2012-08-16-23-17-03/violetta-yanyshevskaya-lechebnyj-turizm-ozdoravlivaet-ekonomiku-strany.html.
4. Деларю В. Конкретные социологические исследования в медицине [Текст] / В. Деларю – Волгоград: ВГМУ, 2005. – 94 с.
5. Левченко А. Як класифікувати медичний туризм [Електронний ресурс] / А. Левченко // Зеркало мира. – Режим доступу: http://www.mw.com.ua›?oid=12698&sid=10573.
6. Сучасне українське медичне право: [монографія] / за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К.: НАПУ, 2010. – 496 с.
7. Вахович І. М. Медичний туризм як складова регіонального ринку туристичних послуг [Електронний ресурс] / І. М. Вахович, В. В. Малімон – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ekfor/2012_1/16.pdf.
8. Медичний туризм в Україні: проблеми та перспективи Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amnu.gov.ua›news…733…turizm-v-ukra…ta-perspektivi/
9. Грудзинская Е. Количество санаториев в Украине продолжает сокращаться [Электронный ресурс] / Е. Грудзинская // Медіагрупа Голос. ua. – Режим доступа: http://www.ru.golos.ua›suspilstvo/kolichestvo_sanatoriev.0660.

10. Метод SPACE [Электронный ресурс] // Аналитический центр «Концепт». – Режим доступа: http://www.old.acconcept.ru/strategy/space.html.

Бовш Людмила Андреевна, Заичко Ирина Владимировна

МЕДИЦИНСКИЙ ПЛЕЙСМЕНТ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ДЕПРЕССИВНЫХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье определено, что экологические катастрофы, циклические экономические кризисы, распространение военных конфликтов и повседневные конфликты пагубно влияют на здоровье общества. Высокая цена на услуги, значительные очереди пациентов, нехватка специалистов и другие барьеры способствуют развитию медицинского туризма. Поэтому исследования перспективных объектов в сфере оказания медицинских услуг является сегодня актуальным. В разрезе проблем и перспектив целью статьи является исследование перспектив становления медицинских учреждений, способных конкурировать на мировом рынке. По результатам анализа помех в становлении медицинских объектов определено, что основной проблемой является правовое поле и значительные риски безопасности пациентов. В процессе исследования применялись общепринятые в экономической науке методы изучения: абстрактно-логический, системного анализа и экономико-математического моделирования. Научная новизна исследования заключается в обосновании инновационной формы заведения оказания медицинской услуги, включая сервисное обслуживание как пациентов, так и сопровождающих их лиц – медицинских плейсмент, что отражает возникающие в мире тенденции медицинского туризма. Практическое значение полученных результатов заключается в том, что они дают теоретические предпосылки формирования конкурентоспособных предприятие обеспечение медицинского туризма. Приведенные сравнительные характеристики существующих заведений в Украине показывают недостатки и преимущества каждого из них и демонстрируют перспективность медицинских плейсмент. На основе изучения таких категорий, как финансовая сила, конкурентоспособность плейсмент, привлекательность отрасли и стабильность отрасли сформирована матрицу SPACE-анализа. Данные анализа показали, что стратегический вектор оказался в консервативной зоне. Поэтому предложено осуществить концентрацию на позиционировании объектов как комплексного средства медицинского и гостиничного обслуживания, удовлетворит потребителей медицинских услуг в получении собственно медицинского обслуживания и повседневных бытовых нужд в частности, которые дополняются аттракциона мерами. Последующими перспективными исследованиями является форсайтинг доминирующих типов учреждений в сфере медицинского туризма и схем взаимодействия страховых и туристических компаний с ними.

Ключевые слова: *медицинский туризм, медицинский плейсмент, медицинский концепт-продукт.*

Bovsh Lyudmyla A., Zayichko Iryna V.

MEDICAL PLACEMENT AS A TOOL FOR DEVELOPMENT OF DEPRESSED REGIONS OF UKRAINE

It has been stipulated in the article that environmental disasters, cyclical economic crises, the spread of armed conflict and everyday conflicts adversely affect public health. The high price for services, large queues of patients, lack of specialists and other barriers contribute to the development of medical tourism. Therefore, prospective studies of objects in the provision of health services is now urgent. In terms of the problems and prospects the aim of the article is to study the prospects of establishment of medical institutions that can compete in the global market. According to the results of the analysis of the obstacles in the development of medical facilities it has been determined that the main problem is the legal framework and the significant risks of patient safety. During the course of study conventional methods in economics study have been used: abstract, logical, system analysis and economic and mathematical modeling. The scientific novelty of the research is to substantiate innovative forms of institutions providing medical services, which include services for both patients and accompanying persons - medical placement, which reflects emerging trends in the world of medical tourism. The practical significance of the study results is that they give theoretical assumptions forming competitive enterprises providing medical tourism. Comparative characteristics of existing facilities in Ukraine show the advantages and disadvantages of each of them and show prospects of medical placement. On the basis of such categories as financial strength, competitive placement, stability and attractiveness of the industry sector SPACE- analysis matrix has been formed. Data analysis showed that policy direction is in a conservative area. Therefore it has been proposed to perform concentration on the positioning of objects as a complex of medical and hotel services that satisfy consumers of health services in receiving proper medical care and everyday household needs including complemented attraction measures. Further prospective studies are forcing dominant types of institutions in the field of medical tourism and patterns of interaction insurance companies and travel with them.

Keywords: *medical tourism, medical placement, medical concept product.*

Одержано 14.03.2017 р.

УДК 338.439.02:330.342.146

Гургула Тетяна Володимирівна,
доктор економічних наук, професор кафедри кадрової політики та державної служби,
Львівський регіональний інститут державного управління
НАДУ при Президентові України

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Серед проблем формування сучасної системи організації влади на місцях значна увага приділяється реформуванню системи місцевого самоврядування, що визначатиме подальший стабільний розвиток українського суспільства. Метою статті є окреслення основних проблем становлення та розвитку спроможності територіальних громад і формування шляхів заохочення підприємницької ініціативи, ефективного використання місцевих ресурсів, створення нових робочих місць, розширення податкової бази, місцевих бюджетів тощо. Використано основні методи наукового дослідження: індукції та дедукції, синтезу та аналізу, метод порівняння. Визначено, що для утворення дієздатного місцевого співтовариства в Україні необхідно, окрім використання позитивного досвіду держав-членів ЄС, також зважати на вітчизняний стан розвитку місцевого самоврядування, зокрема, історичні, географічні, економічні, демографічні аспекти, не займаючись механічним копіюванням зарубіжного досвіду. У статті проаналізовано загальнотеоретичні положення, що стосуються спроможності територіальних громад, визначена сутність поняття спроможності територіальної громади в умовах децентралізації. Проаналізована роль територіальної громади у становленні системи місцевого самоврядування, розроблено теоретико-методологічні підходи до визначення рівня спроможності територіальної громади, що ґрунтуються на підставі комплексної оцінки спроможності політичної, економічної, цілісно-духовної систем та їх ресурсного потенціалу. Встановлено шляхи формування спроможності територіальної громади і перехід їх на економічний саморозвиток. Запропоновано форми, методи та механізми співробітництва територіальної громади та органів місцевого самоврядування. Зроблено узагальнюючий висновок, що найефективніше вирішення вказаних проблем може бути здійснене тільки шляхом структурного реформування усієї системи місцевих фінансів, враховуючи вектори фінансової децентралізації та деконцентрації влади. Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення методики оцінки фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на момент дослідження ресурсів та оцінки ефективності інвестиційних проектів, пов'язаних із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади.

Ключові слова: *децентралізація, фінансове забезпечення, ресурсний потенціал, територіальна громада, спроможність територіальної громади, формування спроможності територіальної громади в умовах децентралізації.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Серед проблем формування сучасної системи організації влади на місцях значна увага приділяється реформуванню системи місцевого самоврядування, що визначатиме подальший стабільний розвиток українського суспільства.

Правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі вимагає вироблення такої моделі управління, яка б відповідала принципам європейської хартії місцевого самоврядування і, в першу чергу, чітко розмежовувала повноваження між відповідними гілками влади щодо виконання закріплених функцій.

Історія виникнення місцевого самоврядування тісно пов'язана з виникненням та становленням громад. Незважаючи на досягнутий за роки незалежності України прогрес у сфері забезпечення фінансовими ресурсами потреб територіальних громад, в багатьох адміністративно-територіальних одиницях вони все ще залишаються вкрай обмеженими. По-перше, малий обсяг доходів не дає реальних можливостей місцевій владі бути фінансово незалежною та впливати на соціально-економічні процеси у регіонах. По-друге, доступ на ринки запозичень стримується через високі ставки, сплата яких перевищує навантаження на місцеві бюджети. По-третє, надходження від комунальних підприємств не завжди покривають витрати на їх утримання. По-четверте, механізм використання бюджетних коштів не забезпечує задоволення суспільних потреб. Відтак сьогодні принципової ваги набуває пошук альтернативних джерел для забезпечення фінансової дієздатності територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз правового поля та нормативного закріплення шляхів формування спроможності територіальної громади повинен здійснюватися з урахуванням теоретичних положень, що розроблені в науковій літературі. Даною проблемою займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: О. Батанова, Л. Беззубко, Л. Дідківська, О. Захарова, В. Мамонова, Ю. Молодожен, В. Новак, Є. Сергієнко, С. Пунь, В. Федоренко.

В умовах ринку рушійною силою всього соціального та економічного держави та цивілізації загалом, є громада. Саме перспективи розвитку територіальної громади формуються потребами та позиціями громади, держава повинна виконувати тільки захисну функцію у цьому процесі. Спосіб розвитку, побудова та активізація основного інвестора і споживача – громадянина, громади, особистості – є найбільш цінним на сьогоднішній день. Оскільки

окрема територіальна громада виконує такі важливі функції, як створення матеріальних, трудових, наукових умов виробничої діяльності, забезпечення місця проживання і організації побуту, відпочинку, навчання і оздоровлення людей. В таких умовах децентралізації влади зростає значення управління ресурсами: природними, трудовими, земельними, фінансовими економіки. Ефективне управління ними набуває особливої актуальності в умовах обмеженості ресурсів, коли необхідність їх раціоналізації і підвищення ефективності функціонування вимагає пошуків нових рішень та засад, які б наблизили існуючу систему в Україні до світових стандартів.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є обгрунтування становлення та розвитку спроможності територіальних громад щодо формування кращих умов для економічного зростання, створення робочих місць та покращення рівня якості життя для громадськості, бізнесу та партнерів. Це співпраця місцевої громади з усіма секторами, метою якої є стимулювання місцевої підприємницької ініціативи для забезпечення життєздатності та сталості місцевої економіки. Індикатором спроможності територіальних громад є зростання добробуту населення та найповніше задоволення його потреб, а суб'єктом розвитку виступає вся територіальна громада: бізнес, органи влади, громадські організації тощо. Цілі економічного розвитку досягаються внаслідок підтримки або створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності чи створення умов для підтримки існуючого зростання. Все це відбувається за рахунок заохочення підприємницької ініціативи, ефективного використання місцевих ресурсів, створення нових робочих місць, розширення податкової бази, місцевих бюджетів тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Територіальна громада як соціальне явище є особливою соціальною спільнотою, з притаманними будь-якій спільноті якостями. Територіальна громада, як провідний суб'єкт місцевого самоврядування, займає одне з важливих місць у теоретичних дослідженнях щодо визначення її природи, сутності, ознак тощо. Серед вчених немає єдиного підходу щодо дефінітивної характеристики та ознак територіальної громади. Проте, вважаємо, що основа виділення громади – факт спільного проживання на одній території. У процесі взаємодії між собою люди, які мешкають на певній території, вступають у певні зв'язки, на основі яких виникає розуміння загальних інтересів і колективна свідомість, що в цілому і свідчить про формування громади.

Історичне минуле територіальної громади в Україні сягає часів слов'янської традиції племінних зборів. З часом громадівське самоврядування розвивалося, іноді занепадаючи, але знову відроджувалося, сприймало європейські впливи, залишаючись елементом демократичної моделі управління. Для всіх періодів розвитку української державності характерна наявність елементів місцевого самоврядування, серед яких роль та значення територіальної громади завжди була досить вагомою для розвитку українського суспільства. Після тривалої відсутності місцевого самоврядування за часів існування Радянського Союзу, воно відновилося у незалежній Україні і нині потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Під час дослідження історії виникнення громади, становлення та її ролі у формуванні місцевого самоврядування було визначено, що громада – як основа територіального самоврядування – створює різноманітні форми самоуправління суспільства. Зазначені форми суспільного самоуправління, що виникли як самостійні, природні форми, поступово отримують державницькі функції, з метою підвищення ефективності системи «держава-суспільство-держава».

Проте, історія відносин держави і громади в Європі завжди призводила до конфлікту, в якому держава намагалася послабити громаду, побоюючись її політичних амбіцій, а громади прагнули закріпити власні автономії. Однак, враховуючи той факт, що громада все ж таки не може стати державою в державі, найбільш розумним рішенням в цій ситуації є потреба розмежувати, виокремити власні справи громади, щоб вони не співпадали з державними.

Ряд європейських країн, на відміну від України, вже мають ефективну систему місцевого самоврядування, побудовану відповідно до власної нормативно-правової бази, первинною ланкою якої є територіальна громада (комуна. муніципія, гміна). Реформування низового рівня місцевого самоврядування проходили у державах – членах ЄС за різних обставин протягом досить тривалого часу, що було пов'язано з певними історичними чинниками. Досвід здійснених перетворень свідчить, що основними шляхами вдосконалення діяльності територіальних громад було об'єднання або утворення публічно-правових установ міжкомунального співробітництва. Найбільш оптимальними напрямами для утворення дієздатного місцевого співтовариства були злиття та кооперація.

При застосуванні таких підходів в Україні необхідно, окрім використання позитивного досвіду держав-членів ЄС, також зважати на вітчизняний стан розвитку місцевого самоврядування, зокрема, історичні, географічні, економічні, демографічні аспекти, не займаючись механічним копіюванням зарубіжного досвіду.

Аналізуючи матеріали публікацій, виступи представників влади різного рівня, досить часто можна зустріти вислови, що ефективності функціонування системи місцевого самоврядування можна досягнути, створивши спроможну територіальну громаду. Однак, при цьому кожен автор має власне уявлення про спроможність, тим більше, що у висловах іноді мова йде про спроможність адміністративно-територіальних одиниць. Наукові напрацювання в сфері досліджень спроможності територіальних громад також свідчать про неоднозначність поглядів і відсутність методик з визначення спроможності. Аналіз вітчизняних наукових публікацій засвідчив, що переважна більшість вчених розглядають спроможність територіальних громад з позиції її ресурсного забезпечення. Найбільш характерним є визначення спроможності як економічної або фінансової складової діяльності органів місцевого

самоврядування.

Сьогодні більшість жителів територіальних громад відсторонені від процесу прийняття та реалізації управлінських рішень унаслідок або власної байдужості, або відкритого небажання посадових осіб місцевого самоврядування залучати громадян до управління місцевими справами. Досвід практичної діяльності та територіальної громади суттєво посилюється, коли її ініціатором виступають місцеві ради, що, в свою чергу, викликає зворотну реакцію від жителів до влади.

Важливим елементом залучення жителів територіальної громади до вирішення питань місцевого значення є розвиток локальної нормотворчості за участю населення місцевої громади. Основним нормативним актом в системі локальної нормотворчості є статут територіальної громади. Як показує світовий досвід, статути або хартії самоврядування відіграють дуже важливу роль як для зближення органів місцевого самоврядування із жителями, так і для результативного вирішення місцевих завдань. У статуті територіальної громади повинні міститися норми, які: по-перше, детально не врегульовані чинним законодавством, але визначають будь-які умови функціонування територіальної громади та її органів; по-друге, не потребують обов'язкової законодавчої регламентації і тому повинні вирішуватися на місцевому рівні; по-третє, прямо визначені законом як такі, що підлягають регламентації в статуті. Такий раціональний підхід до викладення нормативного матеріалу зумовлює коло питань, які мають міститися у статуті, та відповідну структуру статуту.

Формування спроможних територіальних громад в Україні здійснюється сьогодні з урахуванням децентралізації, що проводиться урядом. Серед питань децентралізації є вирішення фінансових питань функціонування тепер уже з урахуванням децентралізації об'єднаних територіальних громад.

Щодо забезпечення спроможності територіальної громади на загальнодержавному рівні вже забезпечено низку змін. Зокрема, об'єднана громада одержує додаткові фінансові та майнові ресурси. Основні з них:

– 60% ПДФО (було 0) на власні повноваження;
– державні субвенції (медична, освітня)
– право розпоряджатися землями на території об'єднаної громади.

Об'єднані громади переходять на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом (до цього прямі відносини мали лише області, райони, міста обласного значення). Слід зазначити, що змінами до Податкового кодексу зроблено перший крок до запровадження повсюдності місцевого самоврядування. Передбачено, що органи місцевого самоврядування встановлюють ставки та пільги по платі за землю не тільки в межах, а й за межами населених пунктів. У перспективі органи місцевого самоврядування об'єднаних громад отримують виключні повноваження щодо розпорядження, володіння і користування земельними ділянками в межах своєї юрисдикції (як в межах, так і за межами населених пунктів).

Раціональне управління всіх ресурсів, що створюються органами влади, бізнесом, домашніми господарствами регіону для досягнення визначених фінансових результатів, забезпечення розширеного відтворення та соціального розвитку. При цьому основними критеріями досягнення поставлених цілей є:

– розрахунок на власні джерела фінансових поточних потреб громади;
– можливість залучення у необхідних обсягах зовнішніх фінансових ресурсів;
– формування ресурсної бази при допустимому рівні ризику;
– наявність інститутів, що забезпечують ефективність управління фінансами громади.

Зазначене доводить необхідність формування системи раціонального фінансовими ресурсами, розробки концептуальних засад реалізації такого управління, визначення імперативів управління фінансовими ресурсами на мезорівні.

Раціональне управління фінансовими ресурсами опосередковує процес діяльності усіх суб'єктів управління по формуванню фінансових ресурсів, створенню, нарощуванню і ефективному використанню фінансових ресурсів. Раціональне управління фінансами громади пропонується здійснювати безперервно з врахуванням особливостей конкретної територіальної громади сучасних реалій, а також дії зовнішніх нерегульованих на рівні регіону чинників. Отже, необхідно передбачити можливість гнучкого і оперативного прийняття рішень, що впливають на усі аспекти діяльності територіальної громади. На сьогоднішній день це особливо важливо, оскільки гостро відчувається зміна пропорцій державного і корпоративного впливу на можливості економічного зростання, має місце висока динамічність та посилення дії чинників зовнішнього середовища.

Фінансовий ресурс територіальної громади створюється за рахунок джерел, що його наповнюють. Однак для визначення фінансових можливостей територіальної громади в забезпеченні її соціально-економічного розвитку цього недостатньо. Важливо визначити її реальні і потенційні фінансові можливості. Оскільки у вітчизняній економічній літературі зустрічаються різні визначення економічної сутності таких понять як «реальні фінансові можливості», «потенційні фінансові можливості» суб'єктів господарювання, вважаємо за доцільне обґрунтувати власне трактування таких термінів стосовно визначення фінансових можливостей територіальної громади:

– реальні фінансові можливості визначаються загальним обсягом всіх фінансових ресурсів, які надійшли на встановлений період часу від джерел, що його формують, і знаходяться в розпорядженні місцевих органів влади та можуть бути ними використані для забезпечення соціально-економічного розвитку територіальної громади;

– потенційні фінансові можливості територіальної громади являють собою розрахункову величину загального обсягу фінансових ресурсів, які можуть бути одержані в результаті ефективного використання всіх джерел, що його наповнюють, впровадження нових технологій, інноваційних процесів вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами територіальної громади.

Оскільки кожна з виділених груп суб'єктів економіки (підприємства, населення, домашні

господарства та інші категорії, що наповнюють бюджет територіальної громади) можуть формувати свій власний фінансовий потенціал, використовуючи для цього кращі досягнення в сфері управління фінансовими ресурсами на всіх етапах здійснення виробничо-господарських процесів. Фінансовий потенціал будь-якого з них може бути представлений:

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ = ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФАКТИЧНИЙ + ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕАЛЬНИЙ + ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОТЕНЦІЙНИЙ

Досліджуючи фінансові можливості територіальної громади на перспективу, важливо враховувати також незадіяні у виробничо-господарський обіг такі ресурси території, як наявність природних ресурсів, корисних копалин, які на поточний час не використовуються, створення нових підприємницьких структур, розширення сфери послуг населенню та суб'єктам господарювання. Оцінка фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на момент дослідження його природних і виробничо-господарських ресурсів повинна базуватися на прогнозованих розрахунках доцільності їх використання на визначений період часу з врахуванням витрат на реалізацію. Методологія розрахунку таких заходів передбачає можливість використання методів оцінки ефективності інвестиційних проектів, пов'язаних із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для вдосконалення системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні потрібно:

– забезпечити ефективне та цільове витрачання коштів місцевих бюджетів шляхом залучення демократичних механізмів їх оцінки і пливу;

– усунути диспаритет між загальнодержавними та місцевими податками та зборами;

– вдосконалити систему регулювання міжбюджетних відносин за рахунок поліпшення механізму надання субвенцій;

– активно використовувати гранти закордонних донорів, міжнародні програми фінансування проектів на засадах співфінансування, інструменти державно-приватного партнерства та місцеві позики;

– посилити громадський контроль за дотримання місцевою владою норм бюджетно-податкового законодавства;

– забезпечити адекватний вплив громадського суспільства на прийняття рішень у сфері планування та управління фінансових ресурсів територіальних громад.

Найефективніше вирішення вказаних проблем може бути здійснене тільки шляхом структурного реформування усієї системи місцевих фінансів, враховуючи вектори фінансової децентралізації та деконцентрації влади. Отже, підвищення фінансового потенціалу територіальної громади знаходиться в прямій залежності від результатів діяльності суб'єктів економіки та ефективності системи управління фінансовими ресурсами на всіх етапах виробничо-господарської діяльності.

Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення методики оцінки фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на момент дослідження ресурсів та оцінки ефективності інвестиційних проектів, пов'язаних із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Асоціація міст України та громад / [Електронний режим] – http://www.auc.org.ua.
2. Офіційний сайт Агенції регіонального розвитку та європейської інтеграції / [Електронний режим] – http://www.ardei.lviv.ua/index.html.
3. Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний режим] –http://zakon.rada.gov.ua.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України / [Електронний режим] – http://www.ukrstat.gov.ua.
5. Офіційний сайт ЄвроРегіо Україна (Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень) / [Електронний режим] – http://www.eru.org.ua.
6. Офіційний сайт Інституту Реформ / [Електронний режим] – http://www.ir.org.ua.
7. Офіційний сайт Інституту Схід-Захід / [Електронний режим] – http://ewi.org.ua.
8. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України / [Електронний режим] – http://www.kmu.gov.ua.
9. Офіційний сайт Комітету регіонів / [Електронний режим] – http://www.cor.europa.eu.
10. Офіційний сайт Міністерства економіки України / [Електронний режим] – http://www.me.gov.ua.
11. Офіційний сайт Міністерства фінансів України / [Електронний режим] – http://www.minfin.gov.ua.
12. Офіційний сайт Української асоціації місцевих та регіональних влад / [Електронний режим] – http://www.alau.org.ua.
13. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: [монографія] / О. В. Батанов / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Концерн «Видавничий дім «ІнЮре», 2003. – 356 с.
14. Беззубко Л. В. Про деякі механізми взаємодії членів громади з органами місцевого самоврядування / Л. В. Беззубко, О. В. Скопець // Менеджер. – 2007. – №1(39). –С. 76-81.
15. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідківська. – Вид-во «Знанння», 2007. – 214 с.
16. Карпінський Б. А. Збалансованість фінансової системи території як один з чинників сталого розвитку / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко // Фінанси України. – 2015. – С. 80-88.

17. Павлов В. І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / В. І. Павлов. – Луцьк: Настир'я, 2000. – 580 с.

18. Павлюк К. В. Проблеми розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі / К. В. Павлюк // Наукові праці НДФІ. – 2005. – [Вип. 4(33)]. – С. 42-54.

Гургула Татьяна Владимировна

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СПОСОБНОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Среди проблем формирования современной системы организации власти на местах значительное внимание уделяется реформированию системы местного самоуправления, что определяет дальнейшее стабильное развитие украинского общества. Целью статьи является определение основных проблем становления и развития способности территориальных общин и формирования путей поощрения предпринимательской инициативы, эффективного использования местных ресурсов, создания новых рабочих мест, расширения налоговой базы, местных бюджетов и тому подобное. Использованы основные методы научного исследования: индукции и дедукции, синтеза и анализа, метод сравнения. Определено, что для образования дееспособного местного сообщества в Украине необходимо, кроме использования положительного опыта государств-членов ЕС, также учитывать состояние развития местного самоуправления в стране, в частности, исторические, географические, экономические, демографические аспекты, не занимаясь механическим копированием зарубежного опыта. В статье проанализированы общетеоретические положения, касающиеся способности территориальных общин, определенная сущность понятия способности территориальной общины в условиях децентрализации. Проанализирована роль территориальной общины в становлении системы местного самоуправления, разработаны теоретико-методологические подходы к определению уровня способности территориальной общины, основанные на основании комплексной оценки способности политической, экономической, целостно духовной систем и их ресурсного потенциала. Определены пути формирования способности территориальной общины и переход их на экономическое саморазвитие. Предложены формы, методы и механизмы сотрудничества территориальной общины и органов местного самоуправления. Сделано обобщающий вывод, что эффективное решение указанных проблем может быть осуществлено только путем структурного реформирования всей системы местных финансов, учитывая векторы финансовой децентрализации и деконцентрации власти. Дальнейшие исследования будут направлены на уточнение методики оценки финансовых возможностей территориальной общины путём использования незадействованных на момент исследования ресурсов и оценки эффективности инвестиционных проектов, связанных с привлечением новых источников формирования финансового потенциала территориальной общины.

Ключевые слова: *децентрализация, финансовое обеспечение, ресурсный потенциал, территориальная община, способность территориальной общины, формирование способности территориальной общины в условиях децентрализации.*

Gurgula Tetiana V.

FINANCIAL SUPPORT FOR CAPACITY OF LOCAL COMMUNITIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Among the problems of formation of a modern system of governance in place much emphasis is laid on the reform of local government, which will determine the further sustainable development of Ukrainian society. The article aims to outline the main problems of formation and building of capacity of local communities and formation of ways promoting entrepreneurship, efficient use of local resources, creation of jobs, expansion of the tax base of local budgets and more. The basic methods of scientific research, induction and deduction, analysis and synthesis method of comparison have been used. It has been determined that the formation of a functioning local community in Ukraine must, in addition to using the positive experience of the Member States, should also consider the national status of local government, including historical, geographical, economic and demographic aspects, not mechanically copying foreign experience. The general theoretical position regarding the capacity of local communities, the essence of the concept of territorial community capacity in terms of decentralization have been analyzed in the article. The role of territorial communities in the development of local self-developed theoretical and methodological approaches to determining the level of ability of local community, based on comprehensive assessment of the capacity of political, economic, and spiritual integrity systems and their resource potential have been analyzed. Ways of building the capacity of territorial communities and their transition to economic self-development have been established. Forms, methods and mechanisms of cooperation of the local community and local authorities have been suggested. Generalizing conclusion has been made that the most effective solution of these problems can be achieved only through structural reform of the whole system of local finance, including vectors of financial decentralization and deconcentration of power. Further studies will be used to clarify the methodology for assessing the financial capacity of the territorial community of the use of idle resources at the time of the study and evaluation of investment projects related to attracting new sources of financial capacity of the local community.

Keywords: *decentralization, financial support, resource potential, local community capacity local community, building the capacity of the territorial community under decentralization.*

Одержано 02.02.2017 р.

УДК 338.24: 334.021.1

Захарченко Наталя Вячеславівна,
к.е.н., доцент, кафедри економіки та моделювання ринкових відносин,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ

Для українських регіонів вибір стратегії підприємницького регіону актуалізується як на світовому, так і на національному рівнях. Актуальність теми дослідження обумовлена комплексним підходом до формування інноваційної системи підприємницького регіону. Метою дослідження є визначення підходів до обґрунтованої інноваційної політики вітчизняного регіону з використанням кластерної моделі. Для отримання результатів дослідження використано методи статистичного та порівняльного аналізу, діалектичний метод, цільовий підхід, узагальнення. У статті розглянуті питання формування регіональних інноваційних систем і реалізації багаторівневої інноваційної політики. Автором запропоновано визначення підприємницького регіону, що діє в умовах глобалізації як суб'єкт мережевої взаємодії. Це дало змогу визначити основну мету функціонування підприємницького регіону, яка полягає в постійному відтворенні умов життєдіяльності населення як носія підприємницької культури за допомогою мобілізації всіх видів ресурсів, які перебувають (наявні) на території або доступні для використання в економічному просторі. Оволодіння методами активізації мережевої взаємодії стає все більш актуальним для органів державної влади українських регіонів. Саме тому автором надано практичні пропозиції по формуванню туристичного кластеру в Одеській області, а саме: визначено поняття туристичного кластеру; розроблено SWOT-аналіз формування туристичного кластеру в Одеському регіоні; визначено організаційно-економічні основи формування туристичного кластеру; запропоновано моделі механізму взаємодії учасників в межах кластеру; обґрунтовано економічний ефект від участі у туристичному кластері. Обґрунтовано пропозиції з використання критеріїв та показників економічної самостійності регіонів. Для вирішення існуючих проблем і досягнення цілей інноваційного розвитку українських територій обґрунтовано необхідність формування нової концепції регіональної політики, що дозволяє виробити особливі механізми управління, в тому числі на основі створення мереж навчання підприємництву і розвитку інновацій. Це дозволить значно посилити колективну мотивацію всіх суб'єктів регіональної економіки і політики до перетворень. Подальшого дослідження потребують напрями розвитку інноваційної підприємницької діяльності регіону з використанням кластерних моделей.

Ключові слова: *регіон, підприємництво, інновація, політика, мережа, кластер.*

ВСТУП

У сучасний період соціально-економічного розвитку України особливого значення набувають питання формування регіональних інноваційних систем та реалізації особливої багаторівневої інноваційної політики, що дозволяє подолати сировинну спрямованість економіки [1, 2]. У багатьох регіонах розробляються програми випереджаючого розвитку території, в яких робиться ставка на інноваційний прорив на основі впровадження високих технологій, створення університетів нового типу, формування кластерів як зон зростання і т. д. Однак такі програми, незважаючи на їх очевидну актуальність, практично не реалізовуються. Причин цьому багато: відсутність фінансових джерел, недостатнє врахування регіональної специфіки і слабка зацікавленість населення території, які обумовлені сформованою практикою замовлення програм у спеціалізованих компаній і агентств, розташованих переважно в Києві, а тому далеких від регіональних інтересів суб'єктів регіональної економіки і політики. В результаті прийняті в регіонах програми відповідають формальним критеріям до документів стратегічного характеру та залишаються лише ідеологічними концепціями територіальних органів влади, які не мають реальних механізмів управління випереджаючим розвитком території [3]. Світова практика показує, що цілі інноваційного розвитку досягаються тоді, коли впровадження інновацій носить не фрагментарний, а комплексний характер, що має відношення не тільки до структури та інфраструктури економіки регіону, а й населення як суб'єкт і об'єкт перетворень.

Постановка проблеми. Для вирішення соціально-економічних проблем депресивних територій в багатьох країнах розробляються особливі моделі саморозвитку регіонів, які акцентують увагу на колективній мотивації органів влади, бізнесу, домогосподарств. Серед них найбільш перспективною стає підприємницький регіон. Методологічні витоки концепцій «підприємницького регіону» можна знайти в двох основних теоріях сучасної економічної науки. По-перше, це модель «регіон – квазікорпорація», яка побудована за організаційно-економічним типом великої корпорації. Дана модель передбачає, що уряд і населення, всі елементи і підсистеми виробництва, соціальної та управлінської діяльності повинні працювати в режимі єдиної стратегії досягнення узгоджених спільних цілей розвитку і керуватися єдиною політикою регіону, нормами корпоративного управління, заснованими на економічних принципах витрат. Будучи найбільшим власником, такий регіон стає власником інтересів (стейкхолдерів) і сам формує середовище, яке необхідне для інноваційного розвитку. По-друге, теорія «регіони, які навчаються» характеризуються особливою роллю співпраці і колективного навчання в регіональних кластерах і

мережах, що забезпечують інноваційність та конкурентоспроможність підприємств і регіонів в економіці знань. Саме ця теорія зробила найбільший вплив на виникнення моделі «підприємницького регіону», що увібрала в себе її переваги та недоліки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку малого підприємництва держави та її регіонів, в т.ч. інноваційного, приділяли увагу такі вчені, як М. Войнаренко [3], М. Долішній [6], В. Захарченко [4], М. Кастельс [5], О. Кузьмін, Р. Фещур, О. Скибінський, Х. Дрималовська [7], Т. Лайонс [11], В. Л. Пілюшенко, В. Дубницький [8] та інші. Проте подальшого дослідження потребують напрямки розвитку інноваційної підприємницької діяльності регіону з використанням кластерних моделей.

Мета статті (постановка завдання). Мета дослідження – сформувати підходи до обґрунтованої інноваційної політики вітчизняного регіону з використанням кластерної моделі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підприємницький регіон у зарубіжній економічній і соціологічній літературі трактується як особлива модель регіонального інноваційного розвитку, що має стратегічно важливу перспективу. На думку Т. Лайонса, підприємницькі регіони – це простір дії підприємницької системи, що розвивається. Її виникнення ґрунтується на трьох найважливіших передумовах, пов'язаних з мережами навчання підприємців: довгостроковий результат в підприємництві залежить від ступеню оволодіння набором здібностей; ці здібності повинні постійно розвиватися; люди приходять в підприємництво з різним рівнем здібностей. Система, яка розвивається, прагне створити особливі умови для саморозвитку підприємців, створюючи в мережах синергетичний ефект [11]. Дослідження Федерального резервного банку в Канзас-Сіті (США) показують, що саме підприємництво створює нове джерело економічного зростання: залежність між довгостроковою зайнятістю в регіоні і підприємництвом дуже сильна. Підприємництво не тільки створює нові локальні робочі місця, але ще генерує новий добробут і нове зростання. Підприємці є новаторами у використанні регіональних активів і ресурсів, саме мережі підприємців створюють критичну масу для виникнення нових ідей та інновацій на регіональному ринку. Дослідження в ізраїльському Ваді – першому неамериканському підприємницькому регіоні – підтвердили значимість високотехнологічного кластера і венчурного капіталу для розвитку місцевої економіки.

Аналіз існуючої теорії і практики доводить необхідність більш широкого розуміння підприємницького регіону як нової моделі розвитку території. Воно повинно виходити за межі навчального регіону, чинного тільки на основі підприємницької системи, що розвивається, яка в контексті стратегічного планування культивує «підприємницький дух» і / або підприємницьку культуру. Зміст даного поняття слід розширити з урахуванням змін, які спостерігаються в умовах і джерелах розвитку територій, в самій природі регіону і багато в чому обумовлюються ефективністю мереж. Мережевий характер змін в умовах і джерелах розвитку територій в даний час визначається посиленням глобальної конкуренції, в ході якої одночасно збільшується роль наднаціональних та регіональних суб'єктів (органів влади, асоціацій, організацій та ін.) у вирішенні глобальних проблем.

Українські регіони в даний час включаються в цей процес. З одного боку, регіони беруть участь у створенні транскордонних регіонів (Придунайський за участю Румунії); з іншого – вони формують особливу мережу (кластерну або протокластерну), що зв'язує підприємства регіону по обидва боки кордону. У глобальній конкуренції виграє той регіон, який активніше включається в систему мережевої взаємодії. Підкреслимо, що проблеми міжрегіональних зв'язків на основі різних мереж в регіональних дослідженнях не є новими. І західні, і вітчизняні вчені ще в 1960-70-і рр. відзначали невідповідність адміністративно-територіальних (або планових) регіонів вузловим соціально-економічним регіонам, тобто об'єктивно існуючих ареалам з центром (ядром), яке збирає або розподіляє ресурсні та інші джерела.

У сучасній літературі активно обговорюється роль регіонів в мережевому просторі як «міжмережевих вузлів». За М. Кастельсом, мережі – це відкриті структури, які можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації в рамках даної мережі, тобто використовують аналогічні комунікаційні коди (наприклад, цінності або виробничі завдання). Ці мережі є такими інститутами, які сприяють розвитку цілого ряду областей: економіки, що ґрунтується на інноваціях, глобалізації та децентралізованій концентрації; сфери праці з її працівниками, що ґрунтується на гнучкості та адаптивності, сфери культури, яка характеризується постійним розчленуванням і возз'єднанням різних елементів; сфери політики, орієнтованої на миттєве засвоєння нових цінностей і громадських настроїв [5].

Динамізм соціальної структури мережевого суспільства, який обумовлений фінансовими ринками, інформаційними потоками і технологіями перетворюють мережеве суспільство в розширену систему, що проникає різними шляхами і з різною інтенсивністю в усі складові суспільства. Регіони, які використовують переваги мережевої взаємодії, вже зараз концентрують освітні, наукові, фінансові та інші структури і отримують нові можливості для розвитку, наприклад, в межах «регіональних держав». Такі регіони, хоча і обмежені географічно, мають значний економічний вплив, а їх головні чинники – це не населення, а необхідні інгредієнти для успішної участі в глобальній економіці [10]. Деякі з регіонів потрапляють в розряд «тих, що навчаються» і / або «підприємницьких», наприклад, Силіконова долина, Третя Італія, Гонконг та ін. [12].

Це дає можливість узагальнення існуючих позицій дослідників даних територій для уточнення характеристик підприємницького регіону з урахуванням мережевого підходу і сучасних умов

глобалізації, які сформулюємо у формі рекомендацій для органів влади та підприємців регіону:

– підприємницький регіон необхідно розвивати як регіон-інкубатор для бізнесу, тобто як особливу екосистему, що має підприємницьку культуру (норми поведінки, самоідентифікація та ін.), інфраструктуру інновацій, механізми співпраці всіх зацікавлених груп і стрейкхолдерів. Для ефективного вирішення соціально-економічних проблем необхідна підприємницька стратегія розвитку регіону;

– підприємницька (інноваційна) розвиваюча система регіону має створити ділові мережі, що забезпечують умови для прояву підприємницької компетенції з метою навчання успішному бізнесу та його безпосереднім функціонуванням;

– регіональна політика повинна орієнтуватися на досягнення стратегічної конкурентоспроможності в умовах мережевої взаємодії територій, в тому числі на основі підвищення інноваційної активності населення і підприємств регіону;

– підприємницький регіон повинен бути активним учасником прикордонної та / або транскордонної інтеграції на основі мережевої взаємодії;

– розвиток підприємницького регіону має передбачати досягнення особливої якості людського, інтелектуального фінансового капіталу. Підкреслимо, що з перерахованих чинників розвитку території найменш досліджений є чинник проблеми фінансового капіталу.

Прикладом запропонованих рекомендацій може слугувати пропозиція формування туристичного кластеру в Одеській області (рис. 1-4). Основні складові SWOT-аналізу туристичного кластеру в Одеському регіоні сформовано на рис. 1.

Переваги	Недоліки
Рекреаційна значимість міста Природно-кліматичні умови Вигідне транспортно-географічне положення Унікальні події – День гумору, джазовий фестиваль Історична пам'ятка зі світовим ім'ям Імідж торгового міста Активне міжнародне співробітництво бізнес-структур	Слабке просування сучасних брендів Мало дитячих розважальних комплексів Відсутність єдиного туристичного інформаційного центру Відсутність системи інформаційної підтримки
Можливості	Загрози
Перенасичення туристами найближчого конкурента (Крим) Інвестиційна привабливість сфери відпочинку і розваг Наявність інвестиційних проектів розвитку зон відпочинку	Дії «на випередження» територій конкурентів Екологічні кризи Відсутність фінансування програм

Рис. 1. SWOT-аналіз формування туристичного кластера в Одеському регіоні (складено автором)

Запропоновані автором організаційно-економічні основи формування туристичного кластеру в Одеському регіоні обґрунтовано на рис. 2.

На думку автора, туристичний кластер – це група підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність.

Зміст основних економічних ефектів від участі у туристичному кластері визначено на рис. 4.

Очевидно, що всі ці сфери не тільки формують інфраструктуру підприємництва, а й значною мірою визначають активність безпосередніх учасників процесів. Особливо яскраво економічні ефекти глобалізації виявляються в інтеграції прикордонних територій сусідніх держав, де формується особливий економічний простір, який досить швидко переростає в систему «ринок-держава» і, завдяки дії глобальних потоків товарів, послуг, капіталу, прагне до виникнення систем «багато держав-один ринок». Тому саме фінансові аспекти глобалізації повинні бути в центрі дослідження просторово-мережевої природи підприємницьких регіонів.

Теоретичною основою такого підходу можна вважати положення, що розробляються представниками різних напрямків регіональної науки зарубіжних країн. Так, польський дослідник Е. Куклінський, що вивчає регіон з позиції теорії Й. Шумпетера, стверджує, що регіональні проблеми довгий час «…розглядалися з точки зору матеріального підходу. Будівництво нових фізичних об'єктів, таких як фабрики і дороги, визнавалося найважливішим внеском в розвитку даного регіону. Нині найбільш значущим є нематеріальний підхід [10]. Концепція регіонального розвитку, орієнтована на знання та інновації, домінує не тільки в науковій, але також і в практичній сфері в дедалі більшій кількості країн».

В даний час регіони, завдяки своїй більш високій конкурентоспроможності, «…можуть залучити значну частку вітчизняного і зарубіжного ринку... Таким чином, регіони можна в принципі розглядати як острови інновацій і духу підприємництва в більш широкому контексті просторової мережі» [8]. В даний час в Україні система мережевої взаємодії тільки починає складатися.

Для управління цим процесом, а значить, для створення передумов формування підприємницького регіону необхідно визначитися з критеріями і показниками розвитку такої території. Як видається, найважливішою характеристикою підприємницького

регіону як ефективного суб'єкта мережевої взаємодії повинна стати його економічна самостійність, економічна і фінансова відкритість.

Етап 1. Оцінка місця та ролі туристичної галузі в економіці регіону	- аналіз стану та структури економіки регіону; - аналіз економічної зупинки для розвитку туризму в регіоні; - визначення передумов та факторів створення туристичного кластеру; - ідентифікація туристичних ресурсів; - визначення кола учасників туристичного кластеру
Етап 2. Оцінка ступеня перспективності створення туристичного кластеру в регіоні	- визначення ступеня готовності регіону до створення туристичного кластеру; - SWOT-аналіз розвитку туризму у регіоні; - оцінка потенціалу туристичної галузі; - визначення перспектив та переваг для всіх учасників кластеру; - аналіз стану туристичних ресурсів; - визначення перспективних видів туризму
Етап 3. Розробка туристичного кластеру	- визначення економічного змісту взаємодії учасників кластеру: типова модель; модель на основі відокремленої структури створеної учасниками туристичного бізнесу; модель на основі відокремленої структури створеної незалежним суб'єктом господарювання; модель на основі відокремленої структури створеної державним органом влади; - дослідження сценаріїв побудови туристичного кластеру: техніко-реалізаційний, організаційно-виробничий, маркетинговий, інвестиційний, кадровий та інституційно-організаційний сценарій; - розробка правового механізму взаємодії учасників туристичного кластеру
Етап 4. Оцінка перспективності та ефективності туристичного кластеру	- визначення сукупності критеріїв перспективності створення туристичного кластеру; - розробка методичних підходів до оцінки ефективності туристичного кластеру; - розробка груп показників оцінки ефективності туристичного кластеру: економічні, наукові, технічні, соціальні та екологічні; - розрахунок показників оцінки економічної ефективності для учасників кластеру

Рис. 2. Організаційно-економічні основи формування туристичного кластеру (розробка автора)

Економічна самостійність регіону традиційно висловлює ступінь забезпеченості його економічними (в першу чергу фінансовими) ресурсами для самостійного, зацікавленого і відповідального вирішення соціально-економічних питань, які входять до компетенції регіонального рівня господарювання.

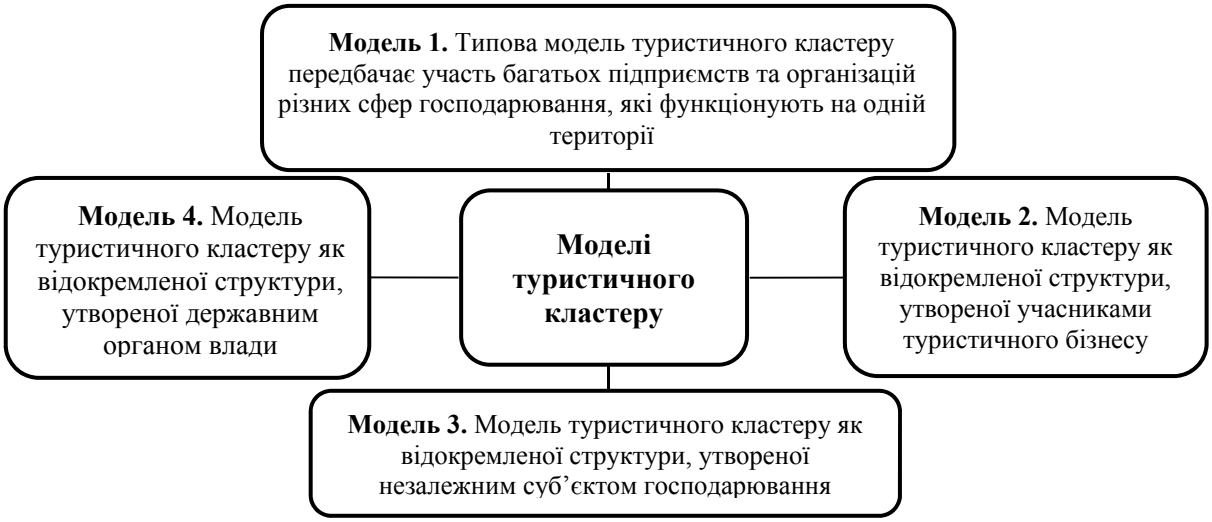

Рис. 3. Моделі механізму взаємодії учасників в межах кластеру (узагальнено автором)

Економічна відкритість території визначається рівнем розвитку ключових каналів руху товарів, капіталів і національної валюти, що пов'язують національні економічні системи [7]. В якості основного показника відкритості економіки зазвичай використовуються значення експортної, імпортної або зовнішньоторговельної квоти, що обчислюються відповідно як відносини вартості товарного експорту,

товарного імпорту або зовнішньоторговельного обороту до обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП). Але ці показники дозволяють аналізувати лише один з елементів розвитку економічного простору – торгівлю товарами, не враховуючи мобільність капіталу. Для сучасного рівня розвитку світової торгівлі такий підхід є допустимий, однак з точки зору стратегічної перспективи необхідне введення показників фінансової відкритості регіонів.

Ефект від спільного впровадження інновацій	• найбільшої ефективності функціонування кластеру можливо досягнути лише за умови інноваційного та наукомісткого розвитку кластеру
Ефект від застосування аутсорсингу	• передача підприємством на основі договору певних бізнес процесів чи виробничих функцій на обслуговування іншій компанії, яка спеціалізується у відповідній галузі
Ефект від розподілу ризиків між учасниками кластеру	• даний ефект в умовах підвищеної нестабільності та ризикованості зовнішнього середовища стає одним із основних ефектів, що досягаються в рамках кластеру
Ефект від спільного використання інфраструктури	• поглиблення виробничо-технологічної спеціалізації та кооперування, створення загальнокластерних обслуговуючих та допоміжних виробництв, об'єктів інфраструктури
Ефект від зниження транзакційних витрат	• формується спільна база знань та інформації внаслідок їх перетоку між підприємствами кластеру

Рис. 4. Зміст основних економічних ефектів від участі у туристичному кластері (узагальнення автора)

Про фінансову відкритість регіону слід судити з двох позицій. Перша – інституційна відкритість – характеризує стан інфраструктури, що забезпечує умови для ефективного використання капіталу і включає захист прав власності, налагоджене господарське право, законодавство про банкрутство, розвинені фінансові ринки. Слабкість ринкових інститутів визначає надзвичайно низьку відкритість суб'єктів України.

Використання критеріїв і показників економічної самостійності та фінансової відкритості дозволяє доповнити класифікацію підприємницьких регіонів, запропоновану європейськими дослідниками Дж. Брауном і Ч. Дієнсбергом [6]:

– регіони з низьким рівнем підприємницького клімату, у тому числі розвитку через міграцію населення – носія підприємницької компетенції, слабо розвинутими підприємницькими мережами, малою кількістю інновацій, як правило, пов'язаних тільки з традиційною діяльністю, а також низьким рівнем економічної самостійності та економічної і фінансової відкритості;

– регіони зі стабільним рівнем розвитку підприємницького клімату, стабільним функціонуванням підприємницьких мереж, середнім рівнем економічної самостійності та економічної і фінансової відкритості, а також середніми показниками конкурентоспроможності, включаючи кількість інновацій;

– регіони з високим і / або зростаючим рівнем підприємницького клімату, розширенням підприємницьких мереж, високим рівнем економічної самостійності та економічної і фінансової відкритості, високими показниками конкурентоспроможності.

З урахуванням вищевикладеного пропонується визначення підприємницького регіону, що діє в умовах глобалізації як суб'єкт мережевої взаємодії. *Підприємницький регіон – це мережевий регіон вузлового типу, що забезпечує координацію всіх локалізованих і розосереджених елементів соціально-економічної системи на основі мереж навчання підприємництву і розвитку інновацій, а також регіон, що володіє певним рівнем економічної самостійності та економічної і фінансової відкритості.* Метою функціонування підприємницького регіону є постійне відтворення умов життєдіяльності населення – носія підприємницької культури за допомогою мобілізації всіх видів ресурсів, наявних на території або доступних для використання в економічному просторі. Перетворення ресурсів в інноваційні чинники розвитку регіону залежить не тільки від їх природної мобільності: в економічній теорії загальновизнаним є те, що найбільш мобільним є фінансовий капітал. Для українських регіонів вибір стратегії підприємницького регіону актуалізується як на світовому, так і на національному рівнях.

Соціально-економічна і правова асиметрія, що стала наслідком здійснення ринкових реформ 1990-х рр. в Україні, призвела до значного ослаблення міжрегіональної економічної взаємодії. Дезінтеграція економічного простору країни протікала на тлі включення країни в зовнішні інтеграційні процеси, що в існуючих умовах стимулювало розвиток відцентрових сил. В результаті цього зв'язки з далеким зарубіжжям витісняли зв'язки з ближнім, а колишні міжрайонні зв'язки замикалися в межах регіонів України.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розвиток регіону без врахування змін умов конкуренції в національній і світовій економіці, не може забезпечити ефективне використання наявного соціально-економічного потенціалу і досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Оволодіння методами активізації мережевої взаємодії стає все більш актуальним для органів державної влади українських регіонів. Для вирішення існуючих проблем і досягнення цілей інноваційного розвитку українських територій необхідно формування нової концепції регіональної політики, що дозволяє виробити особливі механізми управління, в тому числі на основі створення мереж навчання підприємництву і розвитку інновацій, а значить, посилення колективної мотивації всіх суб'єктів регіональної економіки і політики до перетворень. Саме тому подальші дослідження будуть спрямовані на дослідження регіональної інноваційної політики як чинника формування ефективної інноваційної системи підприємницького регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України //Урядовий кур'єр. – 2005. – №193.

2. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України // Інвестгазета. – 2008. – №39. – С. 4-7.

3. Войнаренко М. П. Інституційне середовище взаємодії кластерних об'єднань на регіональному рівні / М. П. Войнаренко // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2012. – №2. – С. 53-58.

4. Запоточний І. В. Державне регулювання регіональної економіки / І. В. Запоточний, В. І. Захарченко. – Харків: Одісей, 2003. – 592 с.

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура: [Пер. с англ.] под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

6. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети: монографія / М. І. Долішній. – Київ: Наук. думка, 2006. – 511 с.

7. Кузьмін О. Є. Особливості диверсифікації підприємств як чинник забезпечення їх інноваційно-технологічного розвитку / О. Є. Кузьмін, Р. В. Фещур, О. С. Скибінський, Х. В. Дрималовська // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 7. – С.194-201.

8. Пілюшенко В. Л. Особливості стратегічного управління підприємством інноваційно-маркетингової орієнтації на промисловому ринку / В. Л. Пілюшенко, В. І. Дубницький // Вісник економічної науки України. – 2015. – № 1 (28). – С. 113-121.

9. Cultivating Entrepreneurial Regions/ Gerald Braun, Christoph Diensberg (Hrsg./ eds.). – Rostock: Univ., Wirtschaftsu. Sozialwiss. Fak., 2007. – 320 S.

10. Kuklinski A. Globality versus locality. Warsaw: Institute of Space Economy, 1990. – 165 p.

11. Lyons Th. S. Policies for Creating an Entrepreneurial Region [Electronic resource]. Retrieved from – https://www.kansascityfed.org/publicat/research/regionaleconomy/03prelim/Lyons_paper.pdf.

12. Understanding Silicon Valley: The Anatomy of an Entrepreneurial Region / Ed. by M. Kenney Stanford Business Books (Paperback), 2000.

Захарченко Наталья Вячеславовна

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО СЕКТОРА РЕГИОНА

Для украинских регионов выбор стратегии предпринимательского региона актуализируется как на мировом, так и на национальном уровнях. Актуальность темы исследования обусловлена комплексным подходом к формированию инновационной системы предпринимательского региона. Целью исследования является определение подходов к обоснованной инновационной политике отечественного региона с использованием кластерной модели. Для получения результатов исследования использованы методы статистического и сравнительного анализа, диалектический метод, целевой подход, обобщение. В статье рассмотрены вопросы формирования региональных инновационных систем и реализации многоуровневой инновационной политики. Автором предложено определение предпринимательского региона, действующего в условиях глобализации как субъект сетевого взаимодействия. Это позволило определить основную цель функционирования предпринимательского региона, которая заключается в постоянном воспроизведении условий жизнедеятельности населения как носителя предпринимательской культуры посредством мобилизации всех видов ресурсов, которые находятся (имеются) на территории или доступны для использования в экономическом пространстве. Овладение методами активизации сетевого взаимодействия становится все более актуальным для органов государственной власти украинских регионов. Именно поэтому автором даны практические предложения по формированию туристического кластера в Одесской области, а именно: определены понятия туристического кластера; разработаны SWOT-анализ формирования туристического кластера в Одесском регионе; определены организационно-экономические основы формирования туристического кластера; предложены модели механизма взаимодействия участников в пределах кластера; обоснованно экономический эффект от участия в туристическом кластере. Обоснованы предложения по использованию критериев и показателей экономической самостоятельности регионов. Для решения существующих проблем и достижения целей инновационного развития украинских территорий обоснована необходимость формирования новой концепции региональной политики, которая позволяет выработать особые механизмы управления, в том числе

на основе создания сетей обучения предпринимательству и развития инноваций. Это позволит значительно усилить коллективную мотивацию всех субъектов региональной экономики и политики к преобразованиям. Дальнейшего исследования требуют направления развития инновационной предпринимательской деятельности региона с использованием кластерных моделей.

Ключевые слова: *регион, предпринимательство, инновации, политика, сеть, кластер.*

Zakharchenko Natalya V.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTREPRENEURIAL SECTOR OF THE REGION

For Ukrainian regions, the choice of the strategy of the business region is actualized both at the global and national levels. The relevance of the research topic is due to the comprehensive approach to the formation of an innovative system of the entrepreneurial region. The aim of the study is to identify approaches to a sound innovation policy of the national region using a cluster model. To obtain the research results, the methods of statistical and comparative analysis, dialectical method, target approach, generalization have been used. The article considers the issues of formation of regional innovation systems and implementation of a multilevel innovation policy. The author proposed the definition of an entrepreneurial region, operating in the context of globalization as a subject of network interaction. This allowed us to determine the main objective of the functioning of the entrepreneurial region, which consists in the constant reproduction of the living conditions of the population as a carrier of entrepreneurial culture by mobilizing all types of resources that are (are) in the territory or accessible for use in economic space. Mastering the methods of activating the network interaction is becoming more urgent for the authorities of the Ukrainian regions. That is why the author gave practical suggestions on the formation of a tourist cluster in the Odessa region, namely: the concept of a tourist cluster; SWOT-analysis of the formation of a tourist cluster in the Odessa region has been developed; The organizational and economic foundations of the formation of a tourist cluster have been determined; Models of interaction mechanism of participants within the cluster; Justified economic effect of participation in the tourist cluster. Proposals on the use of criteria and indicators of economic independence of the regions are justified. To solve existing problems and achieve the goals of innovative development of Ukrainian territories, the necessity of forming a new concept of regional policy, which allows developing special management mechanisms, including on the basis of creating networks of entrepreneurship training and innovation development, is grounded. This will significantly strengthen the collective motivation of all the subjects of the regional economy and politics to change. Further research is required directions of development of innovative entrepreneurship in the region using cluster models.

Keywords: *region, entrepreneurship, innovation, policy, network cluster.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 338.24:338.43

Карпишин Юрій Анатолійович,
аспірант,
Житомирського національного агроекологічного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОХОЛДИНГІВ

Держава, використовуючи сукупність засобів впливу на економіку, може стимулювати або стримувати розвиток певних виробничих відносин, розвивати або гальмувати підприємницьку діяльність, тобто відігравати прогресивну або регресивну роль у розвитку агрохолдингів. У статті досліджено теоретико-методичні засади державного регулювання діяльності агрохолдингів в Україні. Мета статті – поглиблення теоретико-методичних засад формування системи державного регулювання діяльності агрохолдингів, що дозволяє розглядати вирішення даної проблеми в площині активізації новітніх форм, методів й засобів регуляторного впливу. У ході дослідження було використано загальнонаукові методи пізнання. За допомогою методів індукції, термінологічного аналізу й операціоналізації понять досліджено поняття «державне регулювання агрохолдингів», на основі такого методу як генералізація – абстраговано (виділено) головні методи та засоби регуляторного впливу держави на діяльність холдингових структур аграрної сфери. Розроблена схема формування впливу держави на функціонування агрохолдингів із зазначенням основних елементів системи державного регулювання. Розглянуто функціональний інструментарій механізму державного регулювання. Запропоновано класифікацію методів регуляторного впливу (адміністративні, економічні, організаційні) та форм державного регулювання (пряма, непряма) та охарактеризовано напрями їх застосування. Автором доведено, що забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку села вимагає застосування адміністративних методів регулювання діяльності агрохолдингів, які значною мірою повинні бути спрямовані на демонополізацію, тобто «деагрохолдигізацію» та організаційних методів, які максимально спрямовані на моніторинго-статистичне, діалового-консультативне, кадрово-наукове, мотиваційне забезпечення діяльності агрохолдингів та формування їх соціальної відповідальності. Елементом наукової новизни є розроблений інструментарій основних методів державного регулювання з обґрунтуванням першочерговості державних регуляторних дій. Практичне значення отриманих результатів полягає в розробці рекомендацій щодо вдосконалення процесу державного регулювання діяльності агрохолдингів в Україні. Авторське бачення системи державного регулювання діяльності агрохолдингів дає можливість активізувати регулюючий впливу за такими напрямами, як врегулювання відносин власності на землю й контролю за її використанням і якістю земельних ділянок, створення ефективної системи моніторингу діяльності інтегрованих структур, поглиблення приватно-державного партнерства, врегулювання територіальних аспектів операцій зі сплати податків, посилення соціальної відповідальності агрохолдингів. Одночасно з цим необхідно кардинально змінити політику щодо фінансової підтримки аграрних структур з метою стимулювання ведення тваринництва й екологобезпечного виробництва. Саме ці питання і стануть темою подальших наших досліджень.

Ключові слова: *аграрний сектор, агрохолдинг, механізм державного регулювання, метод, засіб, регуляторний вплив.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Коли йдеться про подальший розвиток аграрного сектору української економіки, дедалі потужніше звучить тема функціонування агроінтегрованих структур. З метою попередження викривлення суті організації аграрного виробництва на побудові однобокої моделі великотоварного виробництва сільськогосподарської продукції, представниками якої є агрохолдинги, існує об'єктивна потреба в державному регулюванні їх діяльності. Регуляторний вплив держави має провадитися як в короткостроковій перспективі, для забезпечення продовольчої безпеки, так і в довгостроковому періоді, який повинен бути спрямований на стабілізацію аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору тощо.

Складність вирішення цієї проблеми посилюється внаслідок існування суперечності: регулювання потрібно в довгостроковому періоді, а заходи, що приймаються, відчуваються у короткостроковому періоді. Корисна складова дій держави проявиться тільки через певний час, а негативний ефект видно одразу. Для того щоб посилити позитив і зменшити негатив, треба перш за все чітко розуміти цілі державного втручання в ринкову діяльність суб'єкта господарювання, відповідно до цілей обрати напрями такого втручання. За кожним напрямом обираються найбільш прийнятні інструменти і методи реалізації поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного аспекту державного регулювання аграрної сфери знайшли своє відображення у працях сучасних відомих економістів-аграрників, а саме: М. Латиніна, О. Могильного, Г. Черевка та ін. Серед учених, що звернули увагу на проблему розвитку агрохолдингів, слід зазначити таких, як В. Андрійчук, О. Бородіна, А. Данкевич, Ю. Лупенко, М. Кропивко. У зв'язку із подальшою масштабною діяльністю агрохолдингів виникає потреба в удосконаленні державного регулювання їх діяльності із врахуванням цілей аграрної політики України.

Мета статті (постановка завдання) – поглиблення теоретико-методичних засад формування системи державного регулювання діяльності агрохолдингів та визначення форм, методів й засобів регуляторного впливу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Систему державного регулювання доцільно розкрити через визначення основних її елементів: суб'єкта, об'єкта, цілей, принципів, напрямів, методів й інструментів впливу, ресурсного забезпечення. Схема формування впливу держави на діяльність агрохолдингів як на об'єкт регулювання представлена на рис. 1.

Наведемо детальнішу характеристику кожного з перелічених вище елементів. Суб'єктами державного регулювання, як правило, є спеціально утворені органи влади, державні установи або їх підрозділи, що взаємодіють між собою, та між якими розподілені певні функції державного управління. Об'єктами державного регулювання може бути діяльність агрохолдингів, як суб'єктів господарювання, а також соціально-економічні процеси, що супроводжують їх розвиток, в т.ч. структурні зрушення обсягів виробництва аграрної продукції, інвестиції та інновації, відносини агробізнесу та сільської громади тощо. Безпосередній вплив суб'єктів державного регулювання на діяльність агрохолдингів здійснюється через створений господарський та економічний механізм регуляторного впливу.

Серед економістів немає єдності щодо розмежування форм і методів державного регулювання, а в деяких випадках їх навіть ототожнюють. Погоджуємося з думкою Діброва А. Д., який наголошує на тому, що найлогічніше серед форм державного регулювання вирізняти планування (довготермінове, середньотермінове і короткотермінове), програмування і соціально-економічне прогнозування [1]. Набір форм державного регулювання може не залежати від рівня розвитку економіки країни, але вирішальним стає їх комбінування. Специфіка соціально-економічного розвитку країни напряму залежить від поєднання цих форм, визначення пріоритетності серед них та спрямованості у застосуванні.

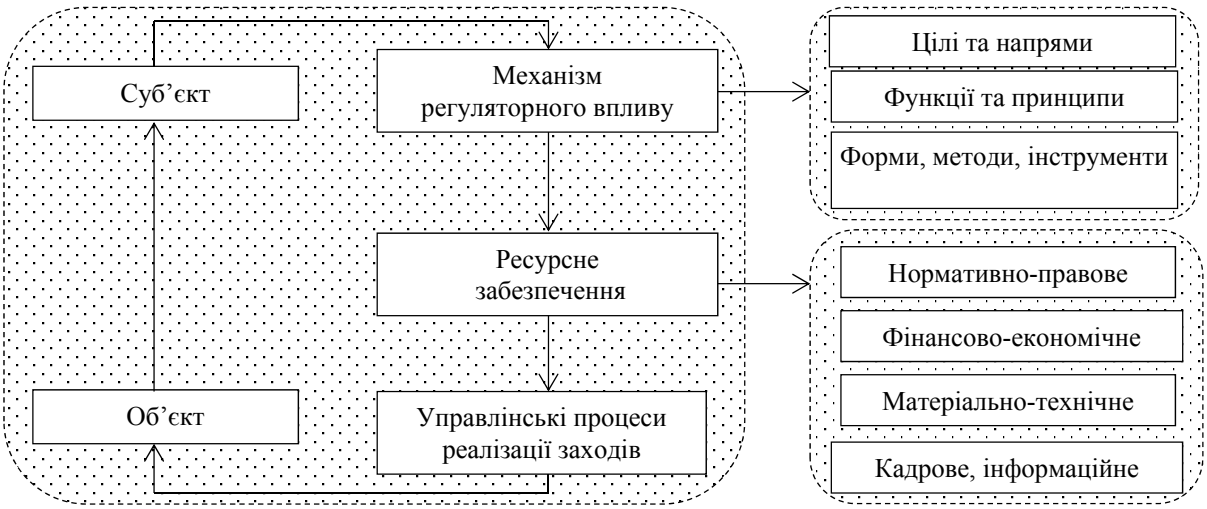

Рис. 1. Система державного регулювання діяльності агрохолдингів

Джерело: власні дослідження.

О. Могильний, досліджуючи механізм державного регулювання аграрної сфери, робить акцент на його організаційно-економічній складовій, проте зазначає, що його ефективне функціонування можливе під впливом цілісної і взаємоузгодженої дії різноманітних методів державного регулювання [2, с. 73]. Під методами державного регулювання діяльності агрохолдингів маємо розуміти способи впливу держави (державних органів) на соціально-економічні та організаційно-правові процеси розвитку агрохолдингів, з метою створення або забезпечення сприятливих умов діяльності відповідно до аграрної політики держави [3, с. 145]. Щодо класифікації методів державного регулювання, то окремі науковці пропонують виокремити методи жорсткого характеру, як найменш затратні для держави (адміністративні та правові); методи м'якого характеру регулювання, ефекти від яких проявляється тільки після значного проміжку часу (організаційні та інформаційні); методи стимулюючого характеру є особливо привабливими для товаровиробників аграрної галузі (фінансові та економічні), але є найдорожчими для держави [4, с. 32].

Господарський кодекс України нормативно закріпив основні напрями та форми участі держави у сфері господарювання. Розглядаючи питання державного регулювання діяльності агрохолдингів, доцільно буде виокремити саме економічну політику держави, яка задекларована у ст. 10 ГК України. Зокрема, регуляторна політка держави щодо розвитку агрохолдингів має стосуватися структурно-галузевого, інвестиційного напрямів, політики інституційних перетворень, цінової, антимонопольної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, зовнішньоекономічної та навіть екологічної й соціально-економічної політики. У ході реалізації економічної політики держава застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності, основні з яких

визначені ч. 2 ст. 12 ГК України.

Аналіз наукової літератури доводить, що методи державного регулювання реалізуються через засоби державного впливу. Різниця між ними полягає у тому, що засіб є конкретним способом дії, який є неодмінною умовою для реалізації мети. Держава, використовуючи сукупність засобів впливу на економіку, може стимулювати або стримувати розвиток певних виробничих відносин, розвивати або гальмувати підприємницьку діяльність, тобто відігравати прогресивну або регресивну роль у розвитку агрохолдингів.

Більшість авторів наголошують на необхідності системного підходу до вибору засобів та методів впливу держави на суб'єктів економічних відносин. Регулюванню підлягають складні процеси життєдіяльності суспільства, на які нездатні ефективно впливати окремі важелі або будь-які їх вибіркові незбалансовані комбінації. Результативність державного регулювання підвищується, якщо ці важелі застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон'юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку.

Державне регулювання діяльності агрохолдингів може допомогти у вирішенні ряду проблем аграрної економіки, у т. ч. підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, вирішенню екологічних та соціальних аспектів розвитку сільських територій на яких функціонують агрохолдинги. Поряд з тим державне регулювання господарської діяльності може спричинити низку інших проблем, а саме зарегульованість та бюрократію у виробничій діяльності суб'єктів господарювання.

Спираючись на проведений аналіз методологічних досліджень вітчизняних науковців з питань державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання удосконалено загальну класифікацію форм, методів та засобів державного впливу на діяльність агрохолдингів (рис. 2).

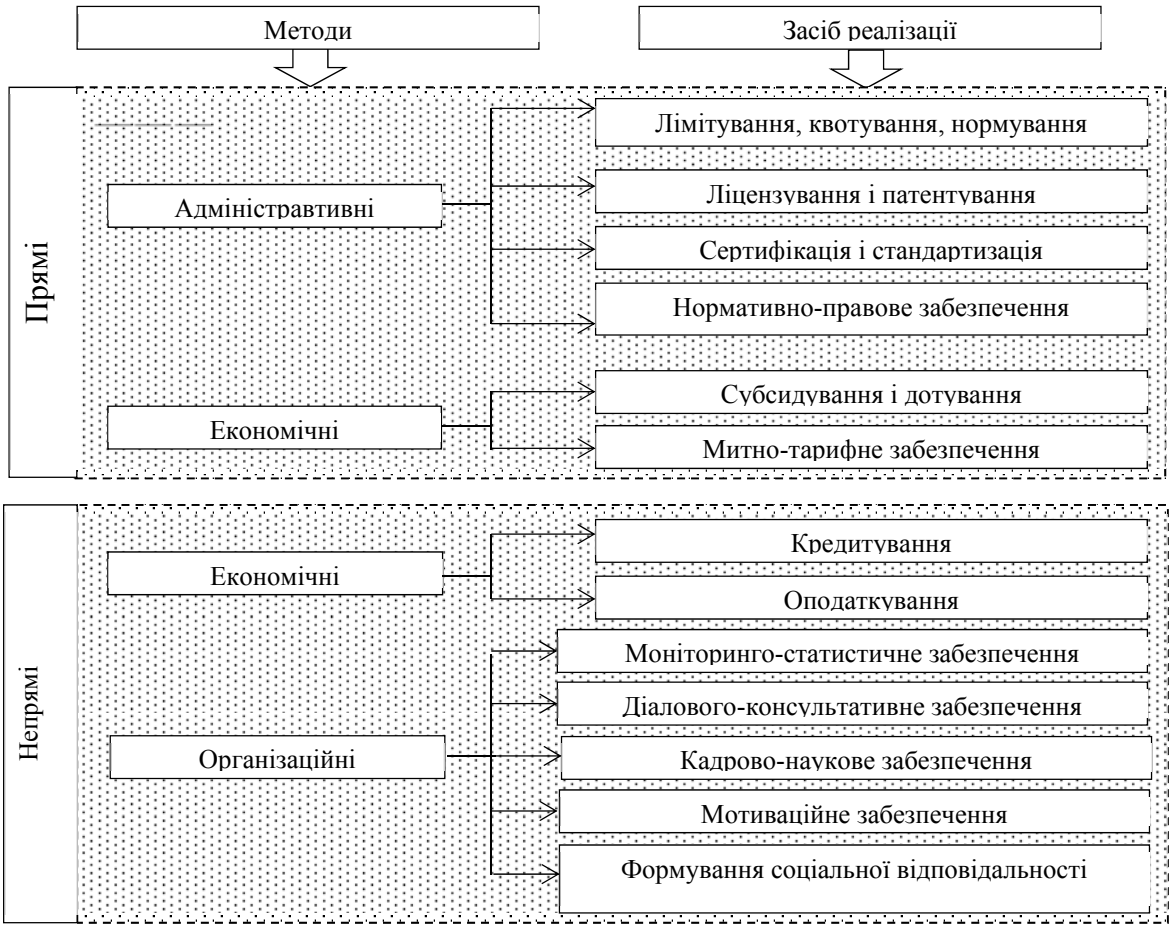

Рис. 2. Форми, методи та засоби державного регулювання діяльності агрохолдингів

Джерело: власні дослідження

Методи прямого впливу на діяльність агрохолдингів не виключають використання сили державної влади, яка носить адміністративно-правовий характер і базується на таких управлінських відносинах, як дисципліна, відповідальність, влада, примус. Прямими адміністративними методами регламентують діяльність суб'єктів господарювання, а прямі економічні методи використовуються для регулювання темпів зростання економіки, обсягів споживання. Прямі методи державного регулювання безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів господарювання, вони змушують їх приймати рішення, не на основі самостійного економічного вибору, а на приписах держави.

Непряме втручання передбачає здійснення процесу державного регулювання за допомогою використання податково-бюджетних і кредитно-грошових засобів державної економічної політики.

Держава вживає заходи для запобігання кризових ситуацій у стратегічно важливих сферах економіки. Діяльність держави спрямовується на підтримання господарської кон'юнктури без прямого втручання у процес прийняття рішень суб'єктами господарювання. Іншими словами, держава лише створює передумови для того, щоб при самостійному виборі суб'єкти тяжіли до тих варіантів, які відповідають цілям державної економічної політики. Перевагою непрямих методів впливу є те, що вони не порушують ринкової ситуації, а недоліком – значний проміжок часу, який виникає між моментом прийняття державою заходів впливу і реальними змінами в господарських результатах.

За засобами реалізації нами виокремлено адміністративні, економічні та організаційні методи державного регулювання діяльності агрохолдингів.

Адміністративні методи – це державне регулювання, що спрямоване на збалансованість інтересів суб'єктів господарювання, що передбачає формування правового поля діяльності аграріїв. На сьогодні науковці зазначають про необхідність розробки окремого закону, який регламентував би правовий статус агрохолдингів в Україні, а самі власники інтегрованих об'єднань указують на потребу загалом у низці законів, які сприятимуть діяльності агрохолдингів в сільському господарстві. Це й закріплення на законодавчому рівні підтримки з боку держави сільськогосподарських товаровиробників, що сприяло б притоку інвестицій, і вирішення питання з купівлею-продажем землі й безпосереднє визначення правового статуту самого агрохолдинга [5, с. 98]. Крім того О. Олійник зазначає, що у подальшому розвитку агрохолдингів пріоритетна роль належить законодавчому окресленню стабільних правових норм їхньої бізнес-діяльності, і не тільки національних, а й міжнародних [6, с. 109]. Поряд з тим відмітимо, що сучасні аграрні холдингові структури функціонують на законних підставах, а правового регулювання потребують окремі напрями їх діяльності.

До адміністративних методів державного регулювання діяльності агрохолдингів нами віднесено: а) формування засад аграрної політики та визначення головних векторів взаємодії з агрохолдингами у ході виконання загальнодержавних цілей розвитку аграрної економіки з відображенням їх у програмах, державних замовленнях тощо; б) нормативні вимоги до якості і сертифікації впроваджених технологій та продукції, що виробляється агрохолдингами; в) у разі необхідності квотування або лімітування, тобто обмеження на випуск певних видів аграрної продукції, г) ліцензування зовнішньоекономічних операцій; ґ) встановлення адміністративної та юридичної відповідальності. Зауважимо, що не менш важливими інструментами адміністративних методів регулювання діяльності суб'єктів господарювання в країнах з розвиненою ринковою економікою є екологічні нормативи щодо захисту довкілля, а також виведення економіки з тіньового бізнесу.

Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку села вимагає більшою мірою застосування адміністративних методів регулювання діяльності агрохолдингів, які в більшій мірі мають бути направлені на демонополізацію тобто «деагрохолдигізацію». Це стосується впорядкування земельних відносин, законодавчого обмеження максимальних розмірів земельного користування з метою протидії процесу латифундизації, забезпечення бюджетів сільських громад достатніми джерелами фінансування через нормативно-правове удосконалення процес адміністрування податкових платежів агрохолдингових структур (територіальна прив'язка податкових платежів), забезпечення всебічної підтримки державою розвитку кооперативів та механізмів спрощення виходу малого й середнього аграрного виробника на зовнішні ринки безпосередньо через асоціації, спілки, кооперативи тощо [7, с. 188-189].

Кардинально протилежними адміністративним методам державного регулювання діяльності агрохолдингів є організаційні, яким властивий виключно непрямий характер впливу на об'єкт регулювання. М. Вебер у відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [8] довів, що розвиток підприємництва – проблема не стільки фінансово-економічного характеру, скільки налаштованості об'єкта на підприємницьку діяльність. Тому державне регулювання діяльності агрохолдингів, особливо в умовах економічної кризи, має ґрунтуватися на організаційних методах, які максимально направлені на моніторинго-статистичне, діалового-консультативне, кадрово-наукове, мотиваційне забезпечення діяльності аграріїв та формування соціальної відповідальності бізнес структур. Ці засоби самі по собі не несуть заборони, але коректують відносини в процесі виробництва та продажу аграрної продукції.

При здійсненні реформаторських дій щодо розвитку в Україні абсолютизувалися фінансово-економічні методи. Проявилося це в ігноруванні саме організаційно-інформаційних способів впливу, які, не маючи економічної оболонки, все ж впливають на перебіг і кінцеві результати діяльності аграріїв [4, с. 35]. Наразі широко вживаними державними методами регулювання аграрної сфери є економічні методи у вигляді бюджетної підтримки, пільг в оподаткуванні, митно-тарифного та кредитного забезпечення. Потрібно зауважити, що бюджетно-податкова підтримка, як один із способів державного регулювання, є найбільш привабливим для агрохолдингових структур та найдорожчим для держави. За рахунок фінансування із державного бюджету здійснюється цілеспрямоване регулювання виробничої діяльності агрохолдингів як товаровиробників сільськогосподарської галузі, як правило, спрямуванням коштів за відповідними програмами.

Державна фінансова підтримка є прямою і непрямою. Субсидування і дотування (пряма) – безповоротні субсидії (фінансова допомога, що надається сільськогосподарським підприємствам і організаціям), дотації (кошти, що спрямовуються на відшкодування різниці в цінах, спричиненої державною політикою регулювання цін) тощо. Оподаткування (непряма) – кошти, що мали надійти до державного бюджету як фіскальні платежі, проте

держава свідомо відмовилася від них на користь сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання різноманітних пільг [2, с. 132]. До другої групи віднесемо порядок нарахування і виплати ПДВ та спрощена система оподаткування.

Державне регулювання передбачає створення функціонального взаємозв'язку органів влади, як державного рівня так і місцевого, з товаровиробниками аграрного сектору, представниками якого і є агрохолдинги. Цей взаємозв'язок будується на використанні всього арсеналу можливих методів, засобів, інструментів для впливу на процеси діяльності агрохолдингів задля гармонійного розвитку агробізнесу та сільських територій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Механізм державного регулювання має базуватися на використанні таких методів та засобів, які б дозволили максимально реалізувати позитивні ефекти від діяльності агрохолдингів і мінімізувати їх негативний вплив. Активізація регулюючого впливу держави за такими напрямами як врегулювання відносин власності на землю й контролю за її використанням і якістю земельних ділянок, створення ефективної системи моніторингу діяльності інтегрованих структур, поглиблення приватно-державного партнерства, врегулювання територіальних аспектів операцій зі сплати податків, посилення соціальної відповідальності агрохолдингів дозволить реалізувати поставлену задачу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діброва А. Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектору економіки / А. Д. Діброва // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 76-84.

2. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.

3. Черевко Г. В. Державне регулювання економіки АПК: навч. посіб. / Г. В. Черевко. – К. : Знання, 2006. – 339 с.

4. Сус Л. В. Формування механізму державного регулювання галузі тваринництва: дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.03 / Л. В. Сус. – Житомир, 2015. – 194 с.

5. Щетініна Т. О. Правове регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: історіографічні аспекти / Т. О. Щетініна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015.– №1. – С. 96-99

6. Олійник О. О. Соціально-економічна природа становлення і розвитку агрохолдингів / О. О. Олійник // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 3 (19). – С. 106-109

7. Пилипенко В. В. Концептуальні засади формування державної аграрної політики в реформуванні аграрного сектора економіки / В. В. Пилипенко // Глобальні та національні проблеми економіки. –2016.– № 11. – С. 186-190.

8. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / Макс Вебер // Избр. произведения. – М. : Прогрес, 1990. – С. 61-272.

Карпишин Юрий Анатольевич

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРОХОЛДИНГОВ

Государство, используя совокупность средств воздействия на экономику, может стимулировать или сдерживать развитие определенных производственных отношений, развивать или тормозить предпринимательскую деятельность, то есть играть прогрессивную или регрессивную роль в развитии агрохолдингов. В статье исследованы теоретико-методические основы государственного регулирования деятельности агрохолдингов в Украине. Цель статьи – углубление теоретико-методических основ формирования системы государственного регулирования деятельности агрохолдингов, что позволяет рассматривать решение данной проблемы в плоскости активизации новейших форм, методов и средств регуляторного влияния. В ходе исследования были использованы общенаучные методы познания. С помощью методов индукции, терминологического анализа и операционализации понятий исследовано понятие «государственное регулирование агрохолдингов», на основе такого метода, как генерализация – абстрагировано (выделено) главные методы и средства регуляторного влияния государства на деятельность холдинговых структур аграрной сферы. Разработана схема формирования воздействия государства на функционирование агрохолдингов с указанием основных элементов системы государственного регулирования. Рассмотрены функциональный инструментарий механизма государственного регулирования. Предложена классификация методов регуляторного воздействия (административные, экономические, организационные) и форм государственного регулирования (прямая, косвенная) и охарактеризованы направления их применения. Автором доказано, что обеспечение устойчивого социально-экономического развития села требует применения административных методов регулирования деятельности агрохолдингов, которые в большей степени должны быть направлены на демонополизацию то есть «деагрохолдигизацию» и организационных методов, которые максимально направлены на мониторинго-статистическое, диалового-консультативное, кадрово-научное, мотивационное обеспечение деятельности агрохолдингов и формирования их социальной ответственности. Элементом научной новизны является разработанный инструментарий основных методов государственного регулирования с обоснованием первоочередных государственных регуляторных действий. Практическое значение полученных результатов заключается в разработке рекомендаций по совершенствованию процесса государственного регулирования

деятельности агрохолдингов в Украине. Авторское видение системы государственного регулирования деятельности агрохолдингов дает возможность активизировать регулирующего воздействия по таким направлениям, как урегулирование отношений собственности на землю и контроля за ее использованием и качеством земельных участков, создания эффективной системы мониторинга деятельности интегрированных структур, углубления частно-государственного партнерства, урегулирования территориальных аспектов операций по уплате налогов, усиление социальной ответственности агрохолдингов. Одновременно с этим необходимо кардинально изменить политику в отношении финансовой поддержки аграрных структур с целью стимулирования ведения животноводства и экологически безопасного производства. Именно эти вопросы и станут темой дальнейших наших исследований.

***Ключевые слова**: аграрный сектор, агрохолдинг, механизм государственного регулирования, метод, средство, регуляторное влияние.*

Karpyshyn Yuriy A.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF AGRICULTURAL HOLDINGS

The state, using a set of effects on the economy can stimulate or inhibit the development of certain industrial relations, promote or inhibit business activities that play a progressive or regressive role in the development of agricultural holdings. The theoretical and methodological principles of state regulation of agricultural holdings in Ukraine have been studied in the article. The purpose of the article is to deepen the theoretical and methodological principles of forming the system of state regulation of agricultural holdings, which can be considered for solving this problem in the plane of new forms activation, methods and means of regulatory impact. General scientific methods of cognition have been used in the study. With induction methods, terminology analysis and operationalization of concepts the concept of "government regulation of agricultural holdings" has been studied, based on a generalization of this method - key methods and tools of state regulatory activities of holding companies in agrarian sphere have been abstracted (highlighted). The scheme of formation of state influence on holdings in operation indicating the main elements of the system of state regulation has been elaborated. The functional tools of state regulation have been considered. The classification methods of regulatory impact (administrative, economic, organizational) and forms of control (direct, indirect) have been proposed and their application areas have been characterized. The author has proved that sustainable social and economic development of rural areas requires the use of administrative regulation of holdings activities, which largely have to be focused on de-monopolization that is "de-agro holdingization" and organizational methods that are aimed at monitoring and statistical, dialogue-advisory, personnel and scientific, motivational support of agricultural holdings and the formation of their social responsibility. Element of scientific innovation is the tool of the main developed methods of state regulation with the justification of priority of state regulatory action. The practical significance of the results is to develop recommendations to improve the process of state regulation of agricultural holdings in Ukraine. Author's vision of system of state regulation of agricultural holdings makes it possible to intensify the regulatory impact on such areas as regulation of the relations of land ownership and control of its use and the quality of land, an effective system of monitoring the activities of integrated structures, deepening of public-private partnership, the settlement of the territorial aspects of operations with taxes, increased social responsibility of holdings. At the same time it is necessary to radically change the policy of financial support of agricultural structures to encourage livestock production and ecologically safe production. These issues will be our further research topic.

***Keywords:** agribusiness, agricultural holding, the mechanism of state regulation, method, means, the regulatory impact.*

Одержано 27.02.2017 р.

УДК 69.003.13

Кулик Марина Михайлівна,
асистент кафедри економіки будівництва,
Кулик Тетяна Ремівна,
асистент кафедри залізобетонних та кам'яних конструкцій,
Київський національний університет будівництва та архітектури

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ БУДІВЕЛЬНОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ НА ЗРУЙНОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Метою даної статті є виявлення прогалин у стратегічному розвитку будівельної галузі України по відношенню до територій, зруйнованих у процесі військових дій. Йдеться про формулювання, або окреслення основних напрямів руху та виявлення для подальшого вивчення можливих проблем та особливостей, з якими можуть зустрітися будівельні компанії на післявоєнних територіях. Активізується питання комплексного, системного оновлення, реконструкції житлових об'єктів та комплексів з насиченням їх сучасними елементами благоустрою, з орієнтацією на якісне використання природних ресурсів та природного простору. Для проведення цих робіт може бути доречним створення реінжинірингових будівельних фірм та підрозділів у функціонуючих будівельних підприємствах, що мають надавати будівельним підприємствам послуги, до яких входять технічні, організаційні консультації, розробка різноманітних проектів і техніко-технологічних процесів, керівництво спорудженням будівельних об'єктів, навчання та кваліфікування спеціалістів, впровадження інноваційних процесів та продукції. Проведено аналіз офіційних публікацій, який уможливив об'єктивно з'ясувати реальний стан справ і прогнозувати подальший розвиток будівельної галузі. На підставі аналізу сформульоване питання, що передує відбудові зруйнованих територій: дослідження територій на придатність до безпечного використання, технічне дослідження будівель, порушених військовими діями, ефективне використання будівельних матеріалів, залучення інвестицій та ін. Сформовано напрям пошуку комплексного підходу та об'єднання багатьох напрямків будівельної галузі (організація та оптимізація управлінського процесу будівельної організації, повторне використання матеріалів, що залишились після руйнівних дій, оцінювання технічного стану в невизначених та небезпечних для життя умовах та ін.) для уможливлення в максимально стислі терміни відновлення для проживання зруйнованих територій. Подальше розкриття та вивчення даного напрямку надасть можливість оперативно зреагувати, вчасно та у короткі терміни приступити до відновлення міст та селищ, що були зруйновані воєнними діями.

Ключові слова: *будівельна організація, зруйновані території, відновлення територій, реконструкція, стратегія розвитку, інвестиції.*

ВСТУП

Постановка проблеми. На території України, у регіонах, на яких з 2014 року проводиться Антитерористична операція (АТО) за цей час, за попереднім підрахунком, було зруйновано близько 10000 будівельних об'єктів. Згідно сайту Єдиного реєстру збитку інфраструктури Донбасу [1] вже зібрано інформацію про 5000 зруйнованих об'єктів, з яких інформація про 3512 об'єктів перевірена, підтверджена та оприлюднена.

Необхідно зазначити, що на сьогодні – це єдиний інформаційний ресурс, який веде підрахунок та статистику зруйнованих будівельних об'єктів відкритим способом (будь-який громадянин може ввести інформацію про зруйнований будинок, а волонтери та небайдужі громадяни, хто має можливість, її перевіряють). Слід зазначити, що з 2014 р. Державною службою статистики України офіційний статистичний підрахунок усіх показників по Донбаському регіону та тимчасово окупованої Автономної республіки Крим не ведеться. Цілком зрозуміло, що до закінчення проведення воєнних дій не буде повної можливості зібрати вичерпні дані. Але вже цілком зрозуміло, що по закінченню проведення АТО залишиться велика зруйнована територія, яку необхідно буде відновлювати та відбудовувати. Саме у цьому процесі будівельні організації і будівельні підприємства будуть відігравати провідну відтворюючу роль. У зв'язку з цим виникає проблема підвищення ефективності їх діяльності на ґрунті сучасних інноваційних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуація, що склалася на Донбасі, значно загострила проблеми розвитку будівництва в Україні. Будівельна галузь загалом негативно відреагувала на політичні та економічні негаразди у державі. Як зазначив, голова ради директорів «УкрБуд» Юрій Пелих, підводячи підсумки 2016 року про стан будівельної галузі, найголовніше завдання цього року будівельна галузь виконала: будівництво цього року вижило, витримало надважкі кризисні умови та виклики [2]. Це і є найяскравішим показником реального стану на сьогоднішній день.

Разом з тим, все ж таки, проаналізувавши звіт/підсумки НБУ за 2016 рік [3], бачимо, що почали намічатися позитивні тенденції розвитку. Це можна пояснити тим, що управлінська ланка, опанувавши себе після першого удару кризи, спромоглася розпочати пошук шляхів виходу з кризової ситуації.

За показниками Державної статистики України, будівельна галузь поступово розпочала нарощувати темпи зростання. За час з січня по листопад 2016 р. було виконано робіт будівельними підприємствами України на суму 59,3 млрд грн. Індекс будівельної продукції за період з січня по листопад 2016 р.

становив 114,1%, у т. ч. індекс будівництва будівель – 116,1%, інженерних споруд – 111,9 %. Значний відсоток від загального обсягу виконаних будівельних робіт (81,7%) припадає на реконструкцію, нове будівництво та технічне переоснащення. Ремонтні роботи становлять 18,3%. Слід зауважити, що збільшення темпів зростання будівельних робіт відслідковується з березня 2016 р [4]. Протягом 2016 р. нежитлове будівництво мало більші темпи зростання, але згодом і житлове будівництво почало нарощувати оберти розвитку.

Ефективне функціювання будівельної галузі є одним із вирішальних факторів економічного й соціального прогресу держави.

Розглянувши «Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [5] бачимо, що сформульовано чотири вектори розвитку держави: вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості. Під кожний з цих векторів розроблені 62 реформи. Ці реформи прямо або опосередковано стосуються будівельної галузі:

у векторі №1, це – транспортна інфраструктура; телекомунікаційна інфраструктура; програма енергоефективності; реформи житлово-комунального господарства; програма залучення інвестицій;

у векторі №2 реформа промислово-оборонного комплексу;

у векторі №4 програма розвитку інновацій.

Вектор безпеки у «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» позиціонується як пріоритетний напрямок, і для будівельної галузі це є позитивні тенденції, тому що розвиток промислово-оборонного комплексу не може бути реалізований без участі будівельних організацій. Всі вище зазначені напрямки надають широку платформу для пошуку та реалізації нових цікавих плідних рішень в управлінських та технічних площинах будівельної галузі.

До негативних зауважень слід віднести те, що досі немає програми та напряму на державному рівні щодо відновлення зруйнованих воєнними діями територій, не передбачене залучення інвестицій на ці території, по суті зовсім не приділено уваги розбудові цих територій.

Проте цілком зрозуміло, що рано чи пізно, воєнні дії закінчаться, залишивши після себе великі пошкоджені території та велику кількість зруйнованих промислових та цивільних об'єктів, які необхідно буде оцінювати, щоб відбудовувати, реставрувати або зносити і будувати на їх місці нові об'єкти.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є виявлення прогалин у стратегічному розвитку будівельної галузі України по відношенню до територій, зруйнованих воєнними діями. Йдеться, перш за все, про формулювання, або окреслення основних напрямків руху та виявлення для подальшого вивчення можливих проблем та особливостей, з якими можуть зустрітися будівельні компанії на післявоєнних територіях.

При виваженому та правильному розставленню пріоритетів, попередньо вивчивши особливості та розробивши умови для залучення інвестицій, розробці пільгових стратегій для залучення будівельних компаній, необхідно сформувати програми розвитку даного регіону на державному рівні. Розробка програми по відновленню зруйнованих територій має стати також своєрідним поштовхом для зростання та розвитку будівельної галузі загалом, який спроможний вивести будівельну галузь на більш високий якісний рівень. І для того, щоб це стало можливим, вивченням та розробкою цього питання необхідно ґрунтовно займатись вже сьогодні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зруйновані післявоєнні території можна розглядати з двох позицій: з точки зору втрат і витрат на відновлення та з точки зору перспективи просування території та їх розвитку, виконавши при цьому вірне позиціювання території та зважену розробку стратегії розвитку, визначивши пріоритетні ринки територій. Наприклад – спираючись на досвід післявоєнних років Німеччини, Франції та Швеції, які були націлені на залучення громадян та бізнес структур у будівництво для відновлення та розбудови винищених та зруйнованих міст, селищ та цілих районів. Розроблена стратегія регіонального розвитку післявоєнних часів для вище зазначених держав мала за мету залучити жителів робітничих спеціальностей та підприємців, чиї послуги мали б бути у нагоді.

У випадку України з основних чотирьох цільових ринків маркетингу територій: а) відвідувачі (туристи), б) місцеве населення та робітники, в) бізнес та промисловість, г) експортні ринки, – найбільш перспективними, над якими слід працювати можна виділити два напрямки. Перший напрямок – місцеве населення та робітники (для залучення жителів), та другий напрямок – бізнес та промисловість (з огляду на геологічні особливості регіону).

При цьому слід мати на увазі, що будівельні компанії і організації, які будуть задіяні у відновлювальних роботах, змушені будуть працювати у тяжких та небезпечних умовах. І вони заздалегідь повинні бути підготовлені до вирішення питань, притаманних для оновлення післявоєнних територій.

До таких питань насамперед можна віднести:

– дослідження територій на придатність до безпечного використання (виявлення мін, боєприпасів, порушених підземних несучих конструкцій, та інше);

– технічне дослідження будівель на придатність для використання, реконструкції або їх повне/часткове знищення;

– використання будівельних матеріалів, завезених або місцевих, можливість використання матеріалів від розібраних будівельних об'єктів;

– оренда машин, можливість проїзду машин до будівельних об'єктів;

– залучення спеціалістів, створення умов, які би могли зацікавити та змусити ризикнути приїхати та працювати в умовах некомфортних та малосприятливих для повноцінного життя;

– залучення інвестицій;

– формування генплану відновлювальних територій (це питання необхідно розглядати в комплексі із позиціюванням території та залученням інвестицій).

Поставлені питання вирішуються управлінськими рішеннями, і організація та вирішення цих питань на післявоєнних територіях буде відрізнятись від вирішення аналогічних питань на мирних та відносно економічно стабільних територіях.

Перш за все виникає і активізується проблема ревіталізації, тобто комплексного, системного оновлення, реконструкції житлових об'єктів та комплексів з насиченням їх сучасними елементами благоустрою, з орієнтацією на якісне використання природних і, що особливо актуально для Донбасу – з раціональним використанням природного простору. Для проведення цих робіт може бути доречним створення реінжинірингових будівельних фірм та підрозділів у функціонуючих будівельних підприємствах. Вони мають надавати будівельним підприємствам послуги, до яких входять технічні, організаційні консультації, розробка різноманітних проектів і техніко-технологічних процесів, керівництво спорудженням будівельних об'єктів, навчання та кваліфікування спеціалістів, впровадження інноваційних процесів та продукції.

Різноманітність будівельних робіт, у зв'язку із особливостями пошкоджень об'єктів під час бойових дій, потребує відповідної адаптації будівельних підприємств та їх підрозділів до проведення цих робіт. У зв'язку з цим, при активному проведенні робіт по відбудові пошкоджених і зруйнованих об'єктів, промислових і житлових комплексів цілком доречним має стати інноваційна складова як самих проектів, так і у функціонуванні будівельних фірм.

На підставі аналізу означені ті проблеми, вирішення яких передує відбудові зруйнованих територій: дослідження територій на придатність до безпечного використання, технічне дослідження будівель, порушених військовими діями, ефективне використання будівельних матеріалів, залучення інвестицій та ін.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Слід зазначити, що є багато загальної інформації по відновлювальному періоду 50 років СССР, є матеріли по Грузії, Німеччині, Франції, Швеції та інше. Зовсім мало, а вірніше майже немає інформації зі стратегічними, організаційними та управлінськими рішеннями для будівельних організації на післявоєнних територіях.

Тому, з огляду на сьогоднішню ситуацію, це питання не просто актуальне та перспективне, а ще і нагальне, яке потребує якомога скорішого вивчення, для можливості перетворення результатів у дію по закінченню воєнних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний реєстр збитку інфраструктури Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.xn--e1aa5aceg.xn--j1amh/.
2. Фахівці будівельної галузі України підвели підсумки 2016 року та надали прогнози на майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://press.unian.ua/press/1704067-fahivtsi-budivelnoji-galuzi-ukrajini-pidveli-pidsumki-2016-roku-ta-nadali-prognozi-na-maybutne.html.
3. Кулицький С. Сучасний стан української економіки та оцінки перспектив її розвитку у 2017 році. Центр досліджень соціальних комунікацій СІАЗ НЮБ ФПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2595:shcho-chekae-na-ukrajinsku-ekonomiku-u-2017-rotsi&catid=8&Itemid=350.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.
6. Гриценко О. С . Оцінка ефективності реконструкції житлових будинків / О. С. Гриценко, І. В. Вахович, Н. В. Боліла // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин: зб. наук. праць. – Київ: КНУБА, 2013. – Вип. 30. – С. 185-191.
7. Гойко А. Ф. Дослідження ефективності інвестування житлового будівництва: регіональний аспект / А. Ф. Гойко, Л. В. Сорокіна // Будівельне виробництво: міжвідомчий науково-технічний збірник. – Київ, 2014. – Вип. № 57. – С. 56-63.
8. Бєлєнкова О. Ю. Оцінка профілю девелоперської компанії (на прикладі реконструкції житлового фонду КНР) / О. Ю. Бєлєнкова, Шаоцин Гао // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – Чернівці, 2015. – Вип. №1(28). – С. 51-54.

Кулик Марина Михайловна, Кулик Татьяна Рэмовна

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ НА РАЗРУШЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

Целью статьи является обнаружение пробелов в стратегическом развитии строительной отрасли Украины в отношении территорий разрушенных военными действиями. Идётся о формировании основных направлений особенностей и проблем для дальнейшего изучения, с которыми предстоит встретиться строительной компании на послевоенных территориях. Активизируется вопрос комплексного, системного обновления, реконструкции жилых объектов и комплексов с наполнением их современными элементами и решениями по благоустройству, с ориентированием на качественное использование природных ресурсов и природного пространства. Для проведения данных работ может быть уместным создание реинжиниринговых строительных фирм и подразделений в действующих строительных предприятиях, задачи которых будут

состоять в оказании строительным предприятиям услуг, к которым относятся технические, организационные консультации, разработка проектов и технико-технологических процессов, управление сооружением строительных объектов, обучение специалистов, введение инновационных процессов и продукции. Проведён анализ официальных источников, на основании которого возникла возможность объективно определить реальное состояние дел и спрогнозировать дальнейшее развитие строительной отрасли. На основании анализа сформированы вопросы, опережающие возрождение разрушенных территорий: исследование территорий на пригодность к безопасному использованию, техническое исследование сооружений, разрушенных военными действиями, эффективное использование строительных материалов, привлечение инвестиций и т. д. Сформировано направление поиска комплексного подхода в объединении нескольких направлений строительной отрасли, для нахождения возможности в максимально сжатые сроки возродить разрушенную территорию для проживания: организация и оптимизация управленческого процесса строительной организации, повторное использование материалов и ресурсов, которые остались после разрушающих действий, оценка технического состояния в условиях опасных для жизни и т. д. Дальнейшее изучение данного направления предоставит возможность оперативно реагировать и в короткие сроки приступить к восстановительным работам на разрушенных территориях городов и сёл.

Ключевые слова: *строительная организация, разрушенные территории, возрождение территорий, реконструкция, стратегия развития, инвестиции.*

Kulyk Marina M., Kulyk Tetiana R.

THE PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATION OF THE BUILDING ORGANIZATION ON THE RUINED AREAS

The purpose of this article is the detection of the gaps in the strategic development of the building industry of Ukraine concerning to the areas, ruined by the military actions. We mean formulating or defining the main ways of work and figuring out the main problems and peculiarities which may occur to the building companies on the afterwar territories. The question of complex, systematic renewing, reconstruction of the residential objects and complexes with accommodating them with modern comforts, with orientation on the quality use of natural sources and space is essential. For conducting such works the creation of reengineering building companies and departments may be efficient within the existing building companies which must provide the building companies with such services as technical, organizational consultations, the development of various projects and technical and technological processes, the guidance in the constructing of the building objects, teaching and qualifying the employees, implementing of the innovational processes and products. The analyses of the publication of the official sources has been made, which has enabled us to objectively find out the real condition and foresee the future development of the building branch. On the basis of the analysis before the restoring of the ruined areas there's the question: the exploring of the areas as to the safe usage, technical examining of the buildings, violated by the military actions, effective usage of the building supplies, new investments etc. We have developed the way of searching for the complex approach and uniting many approaches of the building sphere into one (efficient and optimal organization of the administrative process of the building organization, secondary use of the supplies left after the ruination, esteeming the technical condition in the uncertain and dangerous for life conditions etc.) to enable restoring the ruined territories to live in the closest future. The further development and investigation of this approach will allow to react urgently, instantly and in short terms take down to renewing of the urban and rural areas ruined by the military actions.

Key words: *building company, ruined areas, renewing of the territories, strategy of the development, investments.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 002:025.5:378.1

Курило Олександра Йосипівна,
к.філол.н., доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін,
Лужанська Тетяна Юріївна,
к.географ.н., доцент, доцент кафедри туризму і рекреації,
Кухарчук Ольга Степанівна,
к.і.н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін,
Мукачівський державний університет

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті висвітлено один з найважливіших напрямів роботи бібліотеки вищого навчального закладу – інформаційно-бібліографічну діяльність, визначено її важливість та актуальність для навчально-виховного процесу. Мета дослідження – розкрити роль та значення інформаційно-бібліографічної діяльності в забезпеченні навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Розкрито поняття «бібліографічна діяльність», «інформаційно-бібліографічне обслуговування». Розглянуто нову модель бібліотеки, спрямовану на підвищення інформаційної, освітньої, виховної, пізнавальної функцій, які включають найповніше інформаційне забезпечення навчально-виховного та науково-дослідницького процесів, надання інформаційно-методичної допомоги студентам, викладачам та співробітникам в оволодінні різноманітними науками й організації навчально-виховного процесу. Закцентовано увагу на зростаючій залежності інформаційних технологій бібліотек від світових тенденцій розвитку комп'ютерних комунікацій, оскільки саме вони орієнтовані на обслуговування інтелектуального, творчого потенціалу суспільства, який все більше зосереджується в провідних університетах держави. Зазначено, що в умовах упровадження сучасних інформаційних технологій, зростання ролі інформації в освітньому й науковому процесах проблема формування та розвитку інформаційної культури особистості набуває особливого значення, стає одним з пріоритетних напрямків вищої школи. Зважаючи на те, що робота з електронними ресурсами потребує від бібліографів спеціальних навичок та вмінь, обґрунтовано необхідність володіння ними загальними принципами роботи в мережі, методикою пошуку бібліографічної, текстової, аудіо-, графічної інформації, тематико-видовим складом документів та пошуковими можливостями бібліографічної діяльності; змістом і структурою електронних ресурсів бібліотек та інформаційних установ; навичками роботи з програмними продуктами, записом інформації на різні види носіїв тощо. Доведено важливість та актуальність інформаційної та бібліографічної діяльності бібліотек для забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, оскільки дає змогу орієнтуватись в інформаційному просторі як окремого навчального закладу, так і в інформаційному просторі держави. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек.

Ключові слова: *інформаційно-бібліографічна діяльність, навчально-виховний процес, бібліотечно-інформаційне забезпечення, інформаційні технології, інформаційно-бібліотечне обслуговування, інформаційні ресурси, інформаційна культура.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Бібліографічна діяльність – це галузь документально-інформаційної роботи, що задовільняє потреби в бібліографічній інформації, тобто це всебічне забезпечення документальних інформаційних потреб, що здійснюється в науково-допоміжних, навчально-виховних чи інших цілях бібліотеками та іншими громадськими інститутами в системі документальних комунікацій. З системної точки зору вона охоплює такі процеси, як: бібліографічне обслуговування, бібліографування та інше.

Інформаційно-бібліографічне обслуговування – це діяльність, здійснювана спеціально створеними для цієї мети структурними підрозділами бібліотеки, які надають користувачам бібліографічну та фактографічну інформацію, самі документи або їх копії, інші бібліотечні послуги, що забезпечують задоволення духовних, виробничих, освітніх та інших потреб.

Сьогодні, коли світ переживає період формування інформаційного суспільства, побудованого на знаннях, упровадження високих технологій, країна, яка буде володіти такими технологіями, найближчими роками посідатиме провідне місце в світі та в економіці. Вищі навчальні заклади є осередками, де народжуються і розвиваються перспективні технології майбутнього [4, с. 8].

В умовах реалізації нової стратегії сучасної освіти, виконання непростих і відповідальних завдань її реформування, вироблення новітньої методології всього комплексу науково-дослідної роботи та навчально-виховного процесу, зорієнтованих на особистісно-індивідуальне навчання, важко переоцінити роль книги, бібліотеки – справжньої скарбниці знань, найбільш надійного джерела доступу до інформаційної бази інноваційних технологій.

Одним з найважливіших напрямків діяльності бібліотеки ВНЗ традиційно вважається бібліографічна робота. Адже від того, наскільки ефективно вона організована,залежить успішне вирішення головного завдання бібліотеки університету–інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема є предметом зацікавлення багатьох науковців: В. Шекеневої, Н. Пасмор, Г. Швецової-Водки, Г. Власової, В. Загуменної, Н. Коржик, І. Фоменко, І. Пилко, О. Кириленка, О. Лебедюк, І. Свістельник та інших. Так, зокрема дослідження В. Шекеневої [8] присвячено одному з найважливіших напрямків діяльності бібліотеки ВНЗ – бібліографічній діяльності, ефективності її організації. Автором проаналізовано етапи розвитку бібліографічної роботи, представлено як традиційні, так і нетрадиційні форми співпраці бібліографів зі студентами, викладачами ВНЗ. У посібнику Г. Швецової-Водки [7] висвітлено поняття бібліографічної інформації, подано структуру практичної бібліографічної діяльності, її загальну характеристику. Автор представила класифікацію бібліографічних посібників, розглянула структуру бібліографознавства, висвітлила методологію бібліографії і бібліографознавства. У монографії Н. Пасмор [5] розглянуто актуальні проблеми бібліотечно-інформаційного забезпечення для роботи студентів ВНЗ, розкрито вплив основних чинників на трансформацію функцій бібліотеки в умовах реформування вищої освіти та інформатизації суспільства. Загальний стан та перспективи розвитку інформаційних технологій у бібліотеках вищих навчальних закладів України знаходимо в дослідженнях О. Кириленка [2]. Сучасні тенденції розвитку професійної бібліотечно-інформаційної освіти розглядає у своїй праці В. Загуменна [1]. Питання культури інформаційно-бібліотечного обслуговування знаходить своє висвітлення у дослідженні О. Лебедюк [3].

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити роль та значення інформаційно-бібліографічної діяльності в забезпеченні навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в Україні йде процес становлення нової системи освіти та виховання студентів, зорієнтованих на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії та практиці навчально-виховного процесу. Відбувається зміна освітньої та виховної парадигм, пропонується новий зміст та підходи до навчання і виховання студентів. Головний стрижень освіти XXI століття – виховання відповідальної особистості, що здатна до самоосвіти і саморозвитку, уміє використовувати набуті знання й уміння для творчого вирішення проблем, критично мислити, обробляти різноманітну інформацію. Оскільки вузівська бібліотека є обов'язковим структурним підрозділом вищого навчального закладу, то всі стратегічні освітньо-виховні завдання, які належить вирішувати вищій школі, трансформуються в завдання та діяльність бібліотеки. Сьогодення диктує нову модель бібліотеки, вимагає наповнення її роботи новим змістом, виокремлює її пріоритетну роль, а саме: підвищення інформаційної, освітньої, виховної, пізнавальної функцій, які включають найповніше інформаційне забезпечення навчально-виховного та науково-дослідницького процесів, надання інформаційно-методичної допомоги студентам, викладачам та співробітникам в оволодінні різноманітними науками і організації навчально-виховного процесу [3, с. 132].

Бібліографічна робота традиційно вважається одним з найважливіших напрямків діяльності бібліотеки ВНЗ. Від того, наскільки ефективно вона організована, залежить успішне вирішення головного завдання бібліотеки університету – інформаційне забезпечення навчального процесу та наукових досліджень. Робота інформаційно-бібліографічного відділу (ІБВ) багатогранна, відповідальна, непроста і дуже цікава. Відомий вислів: бібліографія – «мозок бібліотеки». У ній поєднано різноманітні бібліотечні процеси, проте найбільша складова – інтелектуальна. Інформаційно-бібліографічна служба допомагає орієнтуватись у безмежному морі інформації, користуватись сховищами знань – книгами і електронними ресурсами [8, с. 127].

Інформаційне суспільство в сучасних умовах зумовлює перехід технології бібліотек від стратегічного напряму – володіння документними ресурсами до цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на гарантування доступності інформації і забезпечення користувачів інтегрованим, синтезованим інформаційним ресурсом. Враховуючи це, необхідно постійно комплексно вивчати сутністні аспекти сучасного стану інформаційних технологій і прогнозувати перспективи їхнього розвитку в бібліотеках ВНЗ України.

Сьогодні треба відзначити, що технологія бібліотек ВНЗ має свої специфічні особливості й розвивається динамічніше у порівнянні з бібліотеками інших систем, відомств. Специфічність технологічної системи бібліотеки визначається як основними функціями бібліотек навчальних закладів, специфікою формування фондів, так і технологією бібліотечно-бібліографічного та інформаційного обслуговування основних категорій користувачів [2, с. 3].

Розвиток інформаційних технологій бібліотек ВНЗ можна оцінювати сукупним електронним ресурсом, який значно перевищує інші бібліотечно-інформаційні системи (хоча б для прикладу взяти кількість записів в ЕК, кількість повнотекстових електронних документів зосереджених в електронних бібліотеках). Треба відзначити, що інформаційні технології бібліотек все більше залежать від світових тенденцій розвитку комп'ютерних комунікацій, оскільки саме вони орієнтовані на обслуговування інтелектуального, творчого потенціалу суспільства, який все більше зосереджується в провідних університетах держави. Враховуючи це, бібліотеки ВНЗ прагнуть не відставати від рівня комп'ютерної підготовки користувачів і їхній технологічний рівень тісно пов'язаний з технологічними здобутками комп'ютерних технологій окремих навчальних закладів. Разом з тим, в певних випадках впровадження інформаційних технологій у бібліотеках є основою для розвитку інформаційної інфраструктури університетів, оскільки на бібліотеки покладається комплексне завдання формування інтегрованих інформаційних ресурсів ВНЗ.

Враховуючи певні здобутки в розвитку технологій бібліотечно-бібліографічного та інформаційного забезпечення навчальної і наукової діяльності навчальних закладів, сьогодні технологія бібліотек знаходиться в стані інтенсивної трансформації. Саме тому сучасна діяльність та розробка перспектив розвитку бібліотеки ВНЗ, як науково-інформаційної, соціально-культурної інфраструктури навчального закладу залежить від стану системи управління технологічними системами ресурсонакопичення, ресурсозберігання, ресурсовикористання.

Як свідчать статистичні дані, в системі ресурсонакопичення в бібліотеках ВНЗ, відбувається перехід до більш широкого використання комп'ютерних технологій, моніторингу документних інформаційних потоків, цілеспряспрямованого відбору більш широкого репертуару документів при незначній їх екземплярності. У стані розвитку є система віртуального замовлення документів з підрозділів університетів, а в передплаті все більше враховується можливість доступу до електронних версій періодичних видань. З одного боку – це обумовлюється розвитком електронних ресурсів, а з другого – проблемами приміщень для зберігання паперових носіїв та не менш важливим економічним фактором витрат на технологію опрацювання і зберігання традиційних документів [2, с. 4].

Одним з найважливіших напрямків інформаційно-бібліографічної діяльності є сприяння підвищенню інформаційної компетентності студентів, пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань серед інших категорій користувачів. Вміння оперативно знаходити інформацію, оцінювати її та ефективно використовувати є необхідним для фахівця будь-якої галузі. В умовах упровадження сучасних інформаційних технологій, зростання ролі інформації в освітньому й науковому процесах проблема формування та розвитку інформаційної культури особистості набуває особливого значення, стає одним з пріоритетних напрямків вищої школи.

«Від інформаційної культури – до якості освіти» – постійне гасло роботи бібліографів. Робота з електронними ресурсами потребує від бібліографів спеціальних навичок і умінь. Вони повинні знати загальні принципи роботи в мережі, методику пошуку бібліографічної, текстової, аудіо-, графічної інформації, тематико-видовий склад документів і пошукові можливості БД; зміст і структуру електронних ресурсів бібліотек та інформаційних установ; мати навички роботи з програмними продуктами, запису інформації на різні види носіїв. Це потребує постійного самовдосконалення. Особливо зважаючи на те, що студенти – активні, прогресивні,обізнані з новинками в світі інформаційних технологій [8, с. 135].

Протягом останніх років значно повільніше почали збільшуватися бібліотечні фонди, що обумовлено збільшенням вартості документів, ускладненням механізмів придбання, необхідністю більш жорстокого відбору документів, а також значними обсягами списання документів. У цих умовах ефективним напрямом діяльності стає використання технологій моніторингу інформаційного простору *інтернет* з метою доступу до безкоштовних інформаційних ресурсів та отримання електронних копій документів для використання переважно в *інтранет*-мережах. Тобто актуальною стає технологія ресурсонакопичення внутрішніх мереж за рахунок власних можливостей створення електронних ресурсів, оцифрування найбільш цінних документів та запозичення інформаційних ресурсів з *інтернет.* Позитивним в цьому напрямі є кооперація між бібліотеками ВНЗ, обмін інформаційними ресурсами, обмін досвідом у формуванні електронних колекцій, впровадження координованих технологій моніторингу інформаційного простору. Перспективним напрямом слід вважати співпрацю і координацію діяльності між бібліотеками профільних ВНЗ у формуванні та використанні інформаційних ресурсів електронних бібліотек [2, с. 4].

Все більше бібліотеки стають генераторами електронних публікацій ВНЗ, що вимагає вирішувати технологічні проблеми формування цих колекцій, їх фізичне збереження та можливість повноцінного дистанційного доступу до них. У цьому контексті технологічна діяльність бібліотек має тенденції все більшої орієнтації на створення інтегрованої інфраструктури доступу до рукописної, друкованої та електронної наукової й освітньої інформації. Важливими проблемами у використанні зовнішніх ресурсів є дотримання вимог авторського права на документи, що переведені у електронну форму, забезпечення ефективного використання передплачених світових повнотекстових ресурсів.

В умовах розвитку інформаційного суспільства зазнає трансформацій технологія ресурсозберігання. Велике значення для вдосконалення технології організації фондів повинні стати комп'ютерні технології дослідження структури фондів, їх дислокації та використання, які побудовані на можливостях реєстрації руху і використання документів. Тобто в сучасних умовах посилюється значення новітніх технологій у науковому управлінні фондами: підготовці статистичної інформації, що характеризує формальну, змістовну структуру фондів документів та динаміку їх використання; наданні інформації для прийняття управлінських рішень щодо цінності окремих частин фонду, розміщення конкретних документів у книгосховищах і виділенню ядра видань підвищеного попиту, які слід максимально наблизити до користувачів; видачі даних, необхідних для експертної оцінки щодо необхідності реорганізації складу та обсягу окремих частин фонду.

Інформаційне суспільство зумовлює перехід бібліотек від традиційної технології обслуговування, яка ґрунтується на наданні читачам документів на паперових носіях, до технологій віддаленого доступу до її електронних ресурсів, в основу яких покладено максимально зручне представлення різноманітної інформації для широкого кола користувачів за межами бібліотеки. В інформаційній технології ресурсовикористання бібліотеки повинні реально оцінювати форми та види послуг, орієнтуючись на реальні потреби користувачів, а в бібліотеках ВНЗ слід чітко диференціювати документне та інформаційно-бібліографічне обслуговування студентів, аспірантів,

професорсько-викладацького та керівного складу університету [2, с. 5].

На жаль, поряд з досягненнями сучасних бібліотек ВНЗ, існує чимало проблем у впровадженні комплексних технологій у віддалених підрозділах обслуговування читачів. Зокрема необхідно поширювати комп'ютерні технологічні ділянки реєстрації читачів та їх відвідувань, приймання і виконання електронних вимог, видачі документів. Удосконалення потребує інколи й технологічна система простеження руху документа в процесі його зберігання і використання, що повинно посилити рівень збереженості документів та сприятиме в ліквідації читацької заборгованості.

Позитивним є те, що трансформація технології обслуговування бібліотек ВНЗ орієнтується на надання онлайн послуг, віртуальне бібліографічне обслуговування і надання в користування аналітичних інформаційних продуктів та послуг через сайт бібліотеки чи в межах локальних мереж. Пріоритетним напрямом формування інформаційних продуктів бібліотек стає використання інформаційних ресурсів *інтернет,* яке також базується на технології інформаційного моніторингу інформаційних і документних потоків, що відображають політичні і соціально-економічні, наукові та освітні процеси в Україні й у світі [2, с. 6].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бібліотека сьогодні, як бачимо, є складним комунікаційним комплексом, який в умовах інформаційного суспільства розглядається як складне виробництво інформаційних продуктів і послуг. Сучасна бібліотека ВНЗ є, по суті, інтелектуальним простором, який надає інформаційні ресурси, спрямовує свою діяльність на виконання стратегічних освітніх завдань.

Одним з найважливіших напрямків діяльності бібліотеки ВНЗ є інформаційно-бібліографічна діяльність. Від того, наскільки ефективно вона організована, залежить успішне вирішення головного завдання бібліотеки університету – інформаційне забезпечення навчального процесу та наукових досліджень. Тому робота інформаційно-бібліографічного відділу є багатогранною та відповідальною. Інформаційно-бібліографічна служба допомагає орієнтуватись у безмежному морі інформації, користуватись сховищами знань – книгами та електронними ресурсами.

Іншим, не менш важливим, напрямком інформаційно-бібліографічної діяльності є сприяння підвищенню інформаційної компетентності студентів, пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань серед інших категорій користувачів. Вміння оперативно знаходити інформацію, оцінювати її та ефективно використовувати є необхідним для фахівця будь-якої галузі. В умовах упровадження сучасних інформаційних технологій, зростання ролі інформації в освітньому й науковому процесах проблема формування та розвитку інформаційної культури особистості набуває особливого значення, стає одним з пріоритетних напрямків вищої школи.

Зважаючи на те, що інформаційні технології постійно розвиваються, робота з електронними ресурсами потребує і від бібліографів спеціальних навичок та вмінь. Вони повинні знати загальні принципи роботи в мережі, методику пошуку бібліографічної, текстової, аудіо-, графічної інформації, тематико-видовий склад документів і пошукові можливості БД; зміст і структуру електронних ресурсів бібліотек та інформаційних установ; мати навички роботи з програмними продуктами, запису інформації на різні види носіїв.

Таким чином, інформаційна та бібліографічна діяльність бібліотек має велике значення для забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, оскільки дає змогу орієнтуватись в інформаційному просторі як окремого навчального закладу, так і в інформаційному просторі держави.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду інформаційно-бібліографічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загуменна В. В. Сучасні тенденції розвитку професійної бібліотечно-інформаційної освіти / В. В. Загуменна, І. П. Стефан // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – №1. – С. 21-25.

2. Кириленко О. Г. Розвиток інформаційних технологій в бібліотеках ВНЗ України: сучасний стан та перспективи / О. Г.Кириленко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Діяльність бібліотек вищих навчальних закладів у світлі модернізації вищої освіти». – Севастополь, 2009. – С. 3-7.

3. Лебедюк О. О. Інформаційно-бібліографічне обслуговування користувачів бібліотеки ВНЗ як показник діяльності її роботи / О. О.Лебедюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Діяльність бібліотек вищих навчальних закладів у світлі модернізації вищої освіти». – Севастополь, 2009. – С. 131-134.

4. Левківський К. М. Бібліотека вищого навчального закладу – ключова ланка інформаційного забезпечення навчального процесу на сучасному етапі / К. М. Левківський // Збірник матеріалів наради директорів бібліотек вищих навчальних закладів ІІІ- IV рівнів акредитації «Бібліотека вищого навчального закладу – ключова ланка інформаційного забезпечення навчального процесу на сучасному етапі». – Дніпропетровськ, 2007. – С. 8-17.

5. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів / Н. П. Пасмор. – К.: Кондор, 2006. – 112 с.

6. Свістельник І. Інформаційна культура студента / І. Свістельник. – К.: Кондор, 2015. – 180 с.

7. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства / Г. М. Швецова-Водка. – К.: Кондор, 2004. – 217 с.

8. Шекенева В. І. Від інформаційної культури до якості освіти: бібліографія в сучасних умовах розвитку університету / В. І. Шекенева, О. М. Бичко // Бібліотека університету : витоки та сучасність: зб. наук. ст. та матеріалів, присвяч. 50-річчю з дня заснування наук. б-ки ун-ту. – Хмельницький, 2012. – С.127-139.

Курило Александра Иосифовна, Лужанская Татьяна Юрьевна, Кухарчук Ольга Степановна

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье отражено одно из важнейших направлений работы библиотеки высшего учебного заведения – информационно-библиографическую деятельность, определено ее важность и актуальность для учебно-воспитательного процесса. Цель исследования – раскрыть роль и значение информационно-библиографической деятельности в обеспечении учебно-воспитательного процесса в высших учебных заведениях. Раскрыто понятие «библиографическая деятельность», «информационно- библиографическое обслуживание». Рассмотрена новая модель библиотеки, направленная на повышение информационной, образовательной,воспитательной, познавательной функции, которые включают самое полное информационное обеспечение учебно-воспитательного и научно-исследовательского процессов,предоставления информационной помощи студентам, преподавателям и сотрудникам во владении разнообразными науками и организации учебно-воспитательного процесса. Акцентируется внимание на растущей зависимости информационных технологий библиотек от мировых тенденцій развития компьютерных коммуникаций, поскольку именно они ориентированы на обслуживание интеллектуального, творческого потенциала общества, который все более сосредотачивается в ведущих университетах государства. Отмечено, что в условиях внедрения современных информационных технологий, роста роли информации, в образовательном и научном процессах проблема формирования и развития информационной культуры личности приобретает особое значение, становится одним из приоритетных направлений высшей школы. Ввиду того, что работа с электронными ресурсами требует от библиографов специальных навыков и умений, обоснована необходимость владения ими общими принципами работы в сети, методикой поиска библиографической, текстовой, аудио-, графической информации, тематико-видовым составом документов и поисковыми возможностями библиографической деятельности; содержанием и структурой электронных ресурсов библиотек и информационных учреждений; навыками работы с програмными продуктами, записью информации на разные виды носителей и тому подобное. Доказана важность и актуальность информационной и библиографической деятельности библиотек для обеспечения учебно-воспитательного процесса в высших учебных заведениях, поскольку дает возможность ориентироваться в информационном пространстве как отдельного учебного заведения, так и в информационном пространстве государства. Перспективы последующих научных исследований видим в изучении зарубежного опыта информационно-библиографической деятельности библиотек.

Ключевые слова: *информационно-библиографическая деятельность, учебно-воспитательный процесс, библиотечно-информационное обеспечение, информационные технологии, информационно-библиотечное обслуживание, информационные ресурсы, информационная культура*

Kurylo Oleksandra Yo., Luzhanska Tetyana Yu., Kuharchuk Olga S.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INFORMATION BIBLIOGRAPHIC ACTIVITY IN PROVIDING EDUCATIONAL PROCESS IN UNIVERSITIES

The article highlights one of the most important areas of the work of the university library – the information-bibliographic information and activity and its importance and relevance of the educational process. The aim is to highlight the role and importance of information bibliographic activity in providing educational process in universities The notions of terms "bibliographic activity" and "information and bibliographic service" is described. A model of new library which is dicrected on the improvement of such functions as informational, educational, pedagogical and cognitive is described. These functions include the informational support of pedagogical-educational and research processes, providing information and methodological support for students and teachers to study different sciences and to organize pedagogical-educational process. Attention is accentuated on the growing of dependence the information technology of libraries from the world trends in computer communications, as they are focused on the servicing of the intellectual and creative potential of society, which is increasingly concentrated in the leading universities of the state. Is highlighted that in up-to-day conditions of providing modern information technology, the growing role of the information in the educational and scientific processes the problem of formation and development of information person's culture takes on particular importance and is one of the priorities of higher education. Taking into account the fact that work with electronic resources requires from the bibliographers special skills, the necessity of possession of the general principles of the network, the method of the bibliographic search, text, audio, graphics, themes composition of documents and searching capabilities of the bibliographical activity; content and structure of the electronic resources of libraries and information institutions; skills of working with program products, recording information on different types of electronic media etc. The importance and topicality of the bibliographic and informational activity for providing pedagogical-educational process in universities is highlighted. It gives possibility to navigate in space of single university as well as the whole country. Perspective of further scientific research is seen in the studying of foreign experience and bibliographic information of libraries.

Keywords: *information and bibliographic work, the pedagogical-educational process, informational support of libraries, information technologies, information and library services, information resources, information culture.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 332.54:911.375

Новаковська Ірина Олексіївна,
д.е.н., доцент кафедри землеустрою та кадастру,
Національний авіаційний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ВІДНОСИНАМИ В МІСТАХ

Актуальність теми дослідження обумовлена концентрацією населення на обмеженій території, надмірним техногенним навантаженням на міські землі, актуалізацією екологічних, транспортних та інших проблем сучасного міста, реформуванням державного устрою країни. На землях міст, які складають лише 2,2% території держави, зосереджено ¾ основних промислово-виробничих фондів і понад ⅔ населення, майже 95% науково-дослідних установ. В умовах існування різних форм власності на землю відійшла у минуле система державного планування розвитку міст. Ринок земель, що функціонує у містах, кардинально змінив інвестиційний клімат. Державні інвестиції скорочено до мінімуму, а приватні інтереси учасників ринку не мають належного обґрунтування у застарілій містобудівній документації. Плюралізм форм земельної власності обумовив необхідність диференційованого підходу до формування функціонально-планувальної структури міст. Вказане вимагає наукового обґрунтування системи управління земельними відносинами в містах у сучасних умовах, особливо у зв'язку з децентралізацією влади та реформуванням місцевого самоврядування. Метою статті є дослідження складу та функцій управління земельними відносинами, формування системи органів управління та визначення їх основних повноважень. На основі використання загальнонаукових і економічних методів досліджень здійснено аналіз чинних законодавчих актів, монографічних публікацій, підручників, навчальних посібників, міських програм використання та охорони земель, містобудівної і землевпорядної документації, опрацьовано напрями та механізми удосконалення системи управління міським землекористуванням, що є новизною дослідження. Пропозиції, що містяться у статті, мають практичне спрямування. Обґрунтовано, що децентралізація влади та реформування місцевого самоврядування обумовлюють принципово нові взаємовідносини між містом – центром територіальної громади, населеними пунктами в межах території громади та прилеглими сільськими територіями, що потребує подальших досліджень удосконалення системи управління земельними відносинами та зміни ролі міст у формуванні землекористувань об'єднаних громад.

Ключові слова: *земельні відносини, управління, інституціоналізація, децентралізація влади, функціонально-планувальна структура міст, землекористування.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Питанням удосконалення управління землекористуванням у країні, його екологізації, сталого розвитку містобудівних і природоресурсних систем, оцінки земельних ресурсів, землеустрою, ведення земельного, містобудівного та інших видів кадастрів присвячено значну кількість праць вчених-економістів, екологів, економіко-географів, правознавців, науковців з проблем містобудування та архітектури.

Однак принципи державного будівництва та сучасного управління суттєво змінили місце і роль міст у загальнонаціональній і регіональних системах соціальних відносин. Земельно-ресурсний потенціал міст перетворено у потужний самодостатній фактор економічного розвитку. Поліфункціоналізація містобудівного простору пред'явила нові вимоги щодо планувальної структури та зонування території (зонінг). Земельно-господарський устрій міст спрямовується на всебічну екологізацію землекористування. Проблеми транспортного обслуговування, автомобілізація, зростання обсягів шкідливих викидів суттєво знижують комфортність життєдіяльності міського населення. Обмеженість міських земельних ресурсів, зростання їх вартості та потреби у територіях для нової забудови обумовлюють необхідність зміни підходів до управління земельними відносинами у містах, ощадливого використання та охорони земельного фонду міст [6].

На відміну від сільськогосподарського землекористування проблеми управління сучасним містом, зокрема земельними відносинами у містах, є вкрай недостатньо дослідженими. Вони мають в основному містобудівне спрямування, характеризуються фрагментарністю, а їх рекомендації в значній мірі обумовлені монопольною державною формою власності на землю, що існувала раніше.

Напрацювання сучасних засад управління міським землекористуванням, особливо в умовах децентралізації влади, є вкрай актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість публікацій, в яких викладено проблеми управління землекористуванням, відносяться до підручників, навчальних посібників (Управління сучасним містом – підручник; Земельне право України та Управління земельними ресурсами – навчальні посібники) [5, 8, 9]. У підручнику «Управління сучасним містом» за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлятого [9] висвітленню проблеми управління соціальною інфраструктурою міста та організації надання комунікаційних послуг присвячено розділ (7), а управлінню трудовими ресурсами – окремий параграф (4.5). Регулювання земельних відносин викладено як самостійний розділ, два параграфа у якому присвячено організаційно-інформаційному забезпеченню управління земельними ресурсами, однак питання удосконалення управління земельними ресурсами та його функції не розглядаються.

Монографічні дослідження М. Г. Ступеня, М. Д. Лесечка, Л. Г. Руденка охоплюють лише окремі проблеми управління земельними відносинами у містах [7, 8, 10], а Ю. І. Ганущака – реформи територіальної організації влади [1].

Мета статті (постановка завдання). Метою даної публікації є виклад результатів дослідження процесу формування, розвитку та удосконалення системи управління земельними відносинами у містах у зв'язку з плюралізмом власності на землю, необхідністю перетворення земельно-ресурсного потенціалу міст у самодостатній бюджетоутворюючий фактор економічного розвитку міст і децентралізацією влади у країні.

Завдання для досягнення вказаної мети є такими:

– розглянути сучасні термінологічні поняття управління земельними відносинами;

– здійснити аналіз розподілу повноважень між органами державної влади, а також між органами місцевого самоврядування щодо управління землекористуванням;

– обґрунтувати необхідність утворення районних рад у всіх містах з районним поділом та визначити їх основні повноваження із землекористування;

– запропонувати основні напрями функціональної діяльності з управління земельними відносинами на сучасному етапі розвитку міст.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними понятійними термінами, що вживаються для характеристики управління земельними ресурсами країни є: «управління у галузі використання та охорони земель» (за Земельним кодексом України); «управління у галузі земельних відносин», «державне управління земельним фондом», «державне регулювання земельних відносин» (за доктриною земельного права); «управління земельними ресурсами», «управління землекористуванням» (за навчальними посібниками).

Терміни «державне управління земельним фондом» та «управління земельними ресурсами» майже є синонімами. Ці види управління можна вважати найбільш дослідженими і висвітленими у науковій літературі. Однак слід мати на увазі, що об'єкти управління – земельний фонд або земельні ресурси є занадто обмеженими [8].

Функції органів місцевого самоврядування у сфері управління землекористуванням залишаються недостатньо розробленими. Зокрема це стосується міст з районним поділом. Районні ради утворено лише у 47 районах з загальної їх кількості 111. А повноваження у галузі регулювання земельних відносин законодавчо не визначено.

У зв'язку з тим, що земельними відносинами вважаються відносини, що пов'язані із використанням, охороною та відтворенням земель, саме вони і повинні, на наш погляд, бути об'єктом управління, а не земельний фонд (земельні ресурси).

Структура управління земельними відносинами має містити: систему органів управління та функції управління земельними відносинами. Органи управління поділяються на органи загальної компетенції (органи державної влади та органи місцевого самоврядування), міжгалузеві органи (Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Фонд державного майна та державні органи приватизації, які здійснюють продаж земельних ділянок під об'єктами, що підлягають приватизації, а також Державне агентство з управління зоною відчуження) та спеціально уповноважені органи (Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру, її територіальні органи).

Повноваження органів загальної компетенції не обмежуються ні функціональним напрямом використання земель, ні певною галуззю. Міжгалузеві органи здійснюють управління за функціональним напрямом діяльності, а органи спеціальної компетенції – з реалізації державної політики у сфері земельних відносин.

Децентралізація влади та реформування місцевого самоврядування обумовлюють удосконалення сучасної системи управління землекористуванням. Реалізацією державної політики у сфері земельних відносин повинен опікуватися центральний орган виконавчої влади, що реалізує цю політику та здійснює управління земельною реформою. Крім розроблення законодавчих і нормативно-правових актів щодо регулювання земельних відносин, його функціями повинні бути ведення земельного кадастру на національному та регіональному рівнях (області), здійснення державного контролю за використанням і охороною земель.

Реалізацію земельної політики на районному та базовому рівнях (райони, міські та сільські територіальні громади) доцільно зосередити у відповідних виконавчих органах адміністративних районів і міських (сільських) територіальних громадах.

Основними проблемами щодо удосконалення структури управління земельними відносинами у містах у сучасних умовах є необхідність скорочення кількості органів, які розпоряджаються землями державної та комунальної власності, а також реформування функцій місцевого самоврядування у сфері землекористування. Як відомо, частина міст обласного та районного значення виступає інтегратором утворення спроможних територіальних громад, є їх адміністративними центрами, формує нову просторову систему надання послуг населенню.

Згідно з чинним законодавством міські ради Києва, міст обласного та районного значення розпоряджаються лише землями комунальної власності. Сучасна система управління землями територіальних громад пов'язується лише з формою власності і не залежить від категорій земель, видів і цінності угідь, об'єктів, що розташовані на цих землях. Для земель територіальних громад існує єдиний критерій визначення повноважень: якщо земля комунальної форми власності, то нею розпоряджається лише відповідна місцева рада. Розпорядження землями

державної власності в межах міст здійснюють Київська міська, обласні, районні державні адміністрації, державні органи приватизації, Держгеокадастр, Кабінет Міністрів України.

Існуючий розподіл повноважень з розпорядження землями державної власності між багатьма державними органами у містах, де для всієї території діють єдиний генеральний план і єдиний план земельно-господарського устрою, не має належного обґрунтування. Він нівелює роль місцевих рад щодо управління територією міст, провокує відомчу конкуренцію щодо заволодіння земельними ділянками у престижних районах та у центральній частині міст, зумовлює у багатьох випадках ігнорування функціонально-планувальної організації міського простору та порушення зонінгових правил забудови.

Практика організації системи землекористування свідчить, що питання розпорядження міськими землями повинні бути зосереджені у відповідних міських радах. Саме вони відповідають за реалізацію генеральних планів міст і планів земельно-господарського устрою, а тому повинні мати для цього всі важелі впливу.

У залежності від рангу міста у системі адміністративно-територіального устрою розпорядження землями (передача, надання, вилучення, викуп, припинення права користування) здійснюють 4-5 владних органів. У місті Києві, наприклад, вказані повноваження реалізуються Київською міською радою, Київською міською державною адміністрацією, державними органами приватизації, Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру, Кабінетом Міністрів України.

Зосередження повноважень з управління землекористуванням у міських радах може бути здійснено шляхом передачі частини земельних ділянок державної власності у власність територіальних громад, а також делегування повноважень з управління земельними ділянками державної власності. Вказане не може стосуватися лише об'єктів оборони, національної безпеки та атомної енергетики, унікальних об'єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, історико-культурну цінність і є національним надбанням держави.

В умовах децентралізації влади частину земель державної власності м. Києва можна передати у комунальну власність міста та делегувати повноваження з розпорядження ними міськараді, залишивши за Кабінетом Міністрів управління лише особливо охоронюваними землями, ділянками оборони та національної безпеки, а за Держгеокадастром – здійснення державного контролю землекористування (рис. 1). Частина повноважень буде передано районним у містах радам, які необхідно утворити.

Рис. 1. Схема управління землекористуванням міста Києва в умовах децентралізації

Відповідно з адміністративно-територіальним поділом України у 25 містах існує 111 районів. Однак районні ради утворено лише у 47 районах. Районних рад зокрема немає у м. Києві (10 районів), Харкові (9 районів), Запоріжжі (7 районів), Львові (6 районів) та ін. Нестворення або ліквідація районних у містах рад як представницьких органів територіальних громад і створення у цих районах місцевих держадміністрацій позбавило жителів районів права на місцеве самоврядування, що суперечить Європейській хартії місцевого самоврядування [2, с. 718] та Конституції України.

Система територіальної організації влади в Україні передбачає існування відповідних територіальних органів у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Без створення відповідних органів влади існування адміністративно-територіальних одиниць втрачає сенс. Неутворення відповідних органів місцевого самоврядування в районах у містах фактично означає переміщення централізму із загальнодержавного рівня на місцевий і суперечить принципу децентралізації державної влади та функціонуванню місцевого самоврядування. Вказане зумовлює необхідність зміни організації управління у містах із районним поділом на законодавчому рівні.

У зв'язку з тим, що районні в містах ради є суб'єктами власності територіальних громад районів на землю і відповідно до Конституції України повинні виконувати функції власника землі, їхні повноваження щодо регулювання земельних відносин, аналогічно повноваженням інших органів місцевого самоврядування, мають визначатися законом, а не підзаконними актами міських рад, як це випливає зі статті 11 Земельного кодексу України [3, с. 27].

Серед проблем землекористування, які безпосередньо стосуються жителів району, є передача в оренду земельних ділянок громадянам для ведення садівництва, городництва, сінокосіння, розміщення кіосків, павільйонів, інших малих архітектурних форм тощо. Їхнє вирішення слід було б віднести до повноважень районних у містах рад.

Серед напрямів функціональної діяльності з управління земельними відносинами у містах у сучасних умовах важливе значення має встановлення та зміна меж адміністративно-територіальних одиниць. Натепер межі встановлено лише для 56% населених пунктів.

Планування використання та охорони земель міст, як функція управління, обмежується поки що розробленням місцевих програм лише у м. Києві, ряді інших міст. Зонування земель міст (зонінг) представлено окремими пілотними проектами на райони столиці України, міст Чернігів, Полтава та ін.

Контроль за використанням та охороною земель у містах досі не має законодавчого забезпечення. Міським радам і їх виконавчим органам не надано відповідних повноважень щодо притягнення до відповідальності порушників земельного законодавства. Звернення інспекторів міських рад із вказаних питань до органів прокуратури та внутрішніх справ не знаходять належної підтримки. Необхідно прийняти Закон про самоврядний контроль землекористування.

Моніторинг земель потребує системності та екологічної спрямованості, створення відповідних інформаційних баз спостережень за станом земельних ресурсів міст, особливо щодо порушення та знищення ґрунтового покриву при здійсненні будівництва об'єктів, використання земель природно-заповідного фонду, ділянок у прибережних смугах водних об'єктів, забруднення земель відходами виробництва, важкими металами, хімічними елементами.

Основними завданнями землеустрою мають бути питання земельно-господарського устрою міст, розроблення проектів упорядкування земель для містобудівних потреб, формування прибудинкових територій, складання проектів використання земель природно-заповідного фонду, водоохоронних зон і прибережних смуг водних об'єктів, проведення інвентаризації земель з метою формування земельних ділянок комунальної та державної власності і внесення інформації до земельного кадастру. Землеустрій повинен стати фактором зростання інвестиційної привабливості земельного фонду міст, підвищення ефективності землекористування та поліпшення умов праці, проживання та відпочинку населення.

Земельний кадастр потребує децентралізації, передачі міським радам функцій щодо його ведення з метою використання при вирішенні питань удосконалення управління землекористуванням, захисту прав громадян і юридичних осіб на землю, справляння плати за землю.

Охорона земель міст серед функцій управління земельними відносинами займає важливе місце, оскільки земля згідно з Конституцією України повинна бути під особливою охороною держави. У межах міст охорона земельного фонду характеризується рядом особливостей, серед яких запобігання необґрунтованому вилученню та надмірному витрачанню міських земель та їх захист від шкідливого антропогенного та техногенного впливу, становлять сутність землеохоронних заходів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Аналізуючи існуючі терміни щодо характеристики управління землекористуванням визначено, що питання організаційно-правового та функціонально-правового забезпечення системи управління найбільш взаємопов'язані та обґрунтовуються терміном «управління земельними відносинами». Структура управління земельними відносинами має містити систему органів управління та функції управління. Систему органів управління земельними відносинами становлять органи загальної компетенції, міжгалузеві, а також спеціально уповноважені органи.

2. До основних функцій з управління земельними відносинами слід віднести: встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць і формування об'єднаних територіальних громад; прогнозування та планування використання земель; землеустрій; моніторинг земель; контроль за використанням та охороною земель; ведення земельного кадастру; економічне стимулювання раціонального використання земель; земельно-охоронні роботи.

3. У зв'язку з децентралізацією влади та реформуванням місцевого самоврядування і запровадженням системи його повсюдності необхідно зосередити питання управління міським землекористуванням, незалежно від форм власності на землю, у міських радах з метою додержання вимог екологічної безпеки та сталого розвитку і перетворення земельно-ресурсного потенціалу у самодостатній фактор економічного розвитку міст.

4. Запровадження повсюдності місцевого самоврядування обумовлює необхідність утворення районних рад у всіх містах із районним поділом та законодавчого визначення компетенції районних у містах рад у галузі земельних відносин.

5. Децентралізація влади та реформування місцевого самоврядування обумовлюють принципово нові взаємовідносини між містом – центром територіальної громади, населеними пунктами в межах території громади та прилеглими сільськими територіями, що потребує подальших досліджень удосконалення системи управління земельними відносинами та зміни ролі міст у формуванні землекористувань об'єднаних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / Ю. Ганущак // Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А», 2013. – 160 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування // Офіц. вісн. України.–2015.– № 24.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768- III // Відомості Верховної Ради України.–2002.–№ 3-4.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
5. Мірошниченко А. М. Земельне право України: [навч. посіб.] / А. М. Мірошниченко. – К.: Алерта, 2012. – 392 с.
6. Новаковська І. О. Управління міським землекористуванням: [монографія] / І. О. Новаковська. – К.: Аграр. наука, 2016. – 304 с.
7. Ступень М. Г. Використання земель населених пунктів / М. Г. Ступень, М. Д. Лесечко. – Л., 2004. –238с.
8. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами: [навч. посібник] / А. М. Третяк, О. С. Дорош; за заг. ред. А. М. Третяка. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2006. – 462 с.
9. Управління сучасним містом: [підручник] / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: НАДУ, 2008. – 632 с.
10. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л. Г. Руденка. – К.: Феникс, 2015. – 292 с.

Новаковская Ирина Алексеевна

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ В ГОРОДАХ

Актуальность темы исследования обусловлена концентрацией населения на ограниченной территории, чрезмерной техногенной нагрузкой на городские земли, актуализацией экологических, транспортных и других проблем современного города, реформированием государственного устройства страны. На землях городов, которые составляют только 2,2% территории государства, сосредоточено ¾ основных промышленно-производственных фондов и более ⅔ населения, почти 95% научно-исследовательских учреждений. В условиях существования различных форм собственности на землю ушла в прошлое система государственного планирования развития городов. Рынок земель, который функционирует в городах, кардинально изменил инвестиционный климат. Государственные инвестиции сокращено до минимума, а частные интересы участников рынка не имеют надлежащего обоснования в устаревшей градостроительной документации. Плюрализм форм земельной собственности обусловил необходимость дифференцированного подхода к формированию функционально-планировочной структуры городов. Указанное требует научного обоснования системы управления земельными отношениями в городах современных условиях, особенно в связи с децентрализацией власти и реформированием местного самоуправления. Целью статьи является исследование состава и функций управления земельными отношениями, формирование системы органов управления и определения их основных полномочий. На основе использования общенаучных и экономических методов исследований осуществлен анализ действующих законодательных актов, монографических публикаций, учебников, учебных пособий, городских программ использования и охраны земель, градостроительной и землеустроительной документации, обработано направления и механизмы совершенствования системы управления городским землепользованием, что является новизной исследования. Предложения, содержащиеся в статье, имеют практическое направление. Обосновано, что децентрализация власти и реформирование местного самоуправления обусловливают принципиально новые взаимоотношения между городом – центром территориальной общины, населенными пунктами в пределах территории общины и прилегающими сельскими территориями, что требует дальнейших исследований совершенствования системы управления земельными отношениями и изменения роли городов в формировании землепользования объединенных общин.

Ключевые слова: земельные отношения, управление, институционализация, децентрализация власти, функционально-планировочная структура городов, землепользование.

Novakovska Iryna A.

INSTITUTIONALIZATION OF LAND RELATIONS MANAGEMENT IN THE CITY

The relevance of the research topic is determined by the concentration of the population in a limited area, excessive man-caused strain on urban land, the actualization of environmental, transport and other problems of the modern city, and the reform of the state system of the country. On the lands of cities that make up only 2.2% of the territory of the state, there are ¾ of basic industrial production assets and more than ⅔ population, almost 95% of scientific research institutions. In the conditions of existence of various forms of ownership of land, the system of state planning of urban development has become a thing of the past. The land market, functioning in cities, has radically changed the investment climate. State investments are reduced to a minimum, and private interests of market participants do not have a proper justification in outdated town planning documentation. Pluralism of forms of landed property necessitated a differentiated approach to the formation of the functional and planning structure of cities. This requires a scientific justification of the system of managing land relations in the cities of modern conditions, especially in connection with the decentralization of power and the reform of local government. The purpose of the article is to study the composition and functions of managing land relations, the formation of a system of government bodies and the definition of their basic powers. Based

on the use of general scientific and economic methods of research, the analysis of existing legislative acts, monographic publications, textbooks, teaching aids, urban programs for the use and protection of land, urban planning and land management documentation, directions and mechanisms for improving the management of urban land use have been processed, which is a novelty of the study. The proposals contained in the article have a practical direction. It has been substantiated that the decentralization of power and the reform of local self-government cause a fundamentally new relationship between the city center of the territorial community, settlements within the community and adjacent rural areas, which requires further research on improving the land management system and changing the role of cities in the formation of the land use of the united communities.

Keywords: *land relations, management, institutionalization, decentralization of power, functional-planning structure of cities, land use.*

Одержано 28.02.2017 р.

УДК 33.057.7:001.891

Тимечко Ірина Романівна,
к.е.н., с.н.с., докторант,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПІДХОДІВ ЩОДО СУТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження обумовлена процесами децентралізації та євроінтеграції, що виділило територіальну громаду як основного суб'єкта на перший план. Постало пріоритетне завдання формування самодостатніх територіальних громад, що передбачає повноцінний їх розвиток. Метою статті є узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. Здійснено систематизацію підходів щодо визначення поняття «територіальна громада». Виокремлено територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Схарактеризовано інтерес (потреби) жителів як рушійна сила і надзвичайно важливий компонент у питаннях життєдіяльності територіальної громади. Виявлено особливість територіальної громади як суб'єкта транскордонного співробітництва з метою формування добросусідських відносин та поглиблення взаємодії між територіальними громадами в транскордонному просторі, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого розвитку. Встановлено, що процеси зближення територіальних громад в транскордонному просторі вимагають пошуку нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки прикордонних територіальних громад та підвищення рівня життя їх членів. Виокремлено основні форми транскордонного співробітництва територіальних громад: єврорегіон; угода про транскордонне співробітництво в окремих сферах; взаємовигідні контакти між територіальними громадами. Запропоновано активізувати транскордонне співробітництво шляхом розробки та реалізації спільних ініціатив, заходів, проектів, програм та стратегій в окремих сферах, що передбачає координацію співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; формування транскордонних об'єднань як добровільних об'єднань суб'єктів та/або учасників транскордонного співробітництва України та сусідніх держав, передбачених угодою про транскордонне співробітництво. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації наукових підходів щодо сутності територіальної громади України, зокрема в транскордонному просторі, що дає можливість визначити специфіку пріоритетів місцевого розвитку та підвищити конкурентоспроможність територіальних громад з використанням потенціалу транскордонного співробітництва. Практична значущість полягає у важливості визначення сутності територіальної громади, що дозволяє визначити їх роль і місце в процесі впровадження реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції, з метою їх самодостатності та подальшого розвитку в транскордонному просторі. Подальші дослідження будуть спрямовані на територіальну громаду як основний суб'єкт транскордонного співробітництва в умовах євроінтеграції, що сприятиме спільному вирішенню проблем розвитку в транскордонному просторі.

Ключові слова: *громада, територіальна громада, місцеве самоврядування, територія, інтерес, транскордонне співробітництво*

ВСТУП

Постановка проблеми. Громада є тим єдиним об'єднанням, яке існує у всіх народів, незалежно від їх звичаїв та законів. Поняття «територіальна громада» є порівняно новим та малодослідженим для економічної науки України. Разом із тим, у соціологічній і правовій доктрині дослідженню територіальних громад

приділяється серйозна увага, що пояснюється, насамперед, функціонуванням системи місцевого самоврядування і зростанням ролі спільноти в євроінтеграційних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальний характер мають наукові праці з питань функціонування територіальних громад таких авторів: П. Ф. Гураль [2], О. В. Батанов [4], І. Бутко [5], Н. І. Руда [7], М. А. Баймуратов [11], І. І. Бодрова [14], А. А. Коваленко [15], М. Корнієнко [16], Ю. В. Наврузов [17] та ін. В статті враховано підходи визначення сутності територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування, проте вчені не розглядають територіальну громаду як суб'єкт транскордонного співробітництва.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Так, А. Токвіль, ідеолог теорії вільних громад, зазначає, що громадські інститути відіграють для встановлення незалежності ту ж роль, що і початкові школи для науки. Скороминущі пристрасті, хвилинні інтереси, випадкові обставини можуть створити лише видимість незалежності, однак деспотизм, загнаний всередину суспільного організму, рано чи пізно знову з'явиться на поверхні [1]. Громада має право на самостійність і незалежність від центральної влади за самою своєю природою, причому держава не створює громаду, а лише визнає її.

О. Гураль, застосовує історико-правовий підхід визначення територіальної громади як середовища, де українці в умовах багатовікової бездержавності, розділення української території, багаторазової денаціоналізації провідної верстви українства, зберігали громадську, державну та правову традицію [2].

Історична довідка щодо особливостей територіальної громади в Україні [2]:

– Київська Русь, віче – народні збори, основна форма життєдіяльності громади, одна з ранніх форм противаги княжому правлінню. Рішення на вічах приймалися звичайною більшістю голосів;

– Запорізька Січ (перша половина XVII ст.), козацька рада і курінно-кошовий устрій, організована самоврядна система;

– після входження західноукраїнських земель до складу Австрії розпочалися процеси посилення центральної державної влади та згортання місцевого самоврядування. Декретом австрійського імператора Йосифа II від 31 серпня 1786 р. магдебурзьке право взагалі було скасоване;

– після революції 1848 р. ситуація змінилася. Відповідно до Березневої конституції 1849 р., 17 березня 1849 р. був виданий тимчасовий закон, який започаткував нову організацію сільських громад. Закон проголосив, що вільна громада є основою вільної держави. І хоча цей закон носив декларативний і загальний характер, який не міг бути реалізованим у Австрійській монархії, однак він все ж таки відіграв позитивну роль для розвитку громад. На його основі 5 березня 1862 р. був прийнятий імперський закон про основні засади устрою громад. Відповідно до цього закону у всіх коронних землях, в тому числі в Буковині (1863 р.) і Галичині (1866 р.) були прийняті закони про громади, які врахували основні положення місцевого звичаєвого права і в умовах Австрійської конституційної монархії служили зміцненню громад і громадського правопорядку;

– відновлення української держави 1917 р. почалося з будівництва органів держави і місцевого самоврядування. Керівники Української Центральної Ради сформували відповідну концепцію місцевого самоврядування, в якій зазначалося, що на місцях – у губерніях, повітах, волостях, містах повинна функціонувати сильна і добре організована народна влада, а шлях до демократичного державного і суспільного устрою лежить через розвиток самоврядування громад. Однак в період революції, війни, більшовицької влади ці положення так і не вдалося реалізувати;

– початок незалежної України демократичні принципи життєдіяльності громад почали відроджуватись; була ліквідована радянська система місцевих органів влади, відновлена система місцевого самоврядування, а територіальна громада на конституційному рівні закріплена як основа місцевого самоврядування.

Еволюція територіальної громади в Україні пов'язана з широкою традиційністю буття народу, духовною спадщиною, вченням про права людини, формуванням громадянського суспільства, становленням і розвитком самоврядного права та правової системи України, боротьбою українського народу за свою незалежність та зміцнення.

Так, наприклад, ідея громади посідає одне з важливих місць в державотворчій концепції М. Драгоманова (1841-1895 рр.). На його думку, самоврядування відігравало декілька важливих функцій: інституту виявлення і впровадження громадських ініціатив «на місцях»; організатора господарського і культурного життя певних громад, нарешті, представника цих громадянських об'єднань і мешканців певних територій перед державними органами влади. В будь-яких практичних діях або в теоретичних розрахунках «не повинно бути (та й не може бути) забуто, що самоврядування є лише форма, яка повинна бути наповнена реальним змістом: задоволенням потреб населення, економічних і культурних» [3]. «Громада» в концепції державного будівництва М. Драгоманова носить забарвлення сучасної територіальної громади як основи місцевого самоврядування.

О. Батанов вбачає в територіальній громаді територіальну спільноту, що складається з фізичних осіб, які постійно проживають і працюють на території села чи добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл, селища чи міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, нерухоме майно на даній території, платять комунальні податки і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного

характеру [4, с. 77]. Вчений зазначає, що територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо) [4, с. 77]. Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох для досягнення бажаного всіма результату. У межах територіальних громад місцеві інтереси переважають над глобальними, відомчими та вузькопрофесійними. Ефект від такого об'єднання сильніший, ніж від механічного поєднання зусиль роз'єднаних індивідів, оскільки в рамках такої спільноти відбувається не тільки поєднання спільних зусиль в єдине ціле, а й спеціалізація окремих її членів для виконання професійних функцій, починаючи від господарських і завершуючи управлінськими. Інтеграція людей у територіальну громаду з метою спілкування, виховання, виробництва тощо має природний характер, відбувається на добровільній, свідомій основі, із врахуванням уявлень, побажань, мотивів, прагнень кожної людини або більшості людей. Ознакою територіальної громади є соціально-демографічна взаємодія, тобто сусідські відносини, спільні правила та норми поведінки, відчуття належності та співпричетності до подій у громаді, психологічна ідентифікація інтересів людини з інтересами спільноти, єдиними морально-етичними цінностями [4, с. 77].

І. Бутко зазначає, що територіальна громада «…це люди, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними інтересами» [5, с. 8]. В. І. Кравченком, який визначає територіальну громаду як сукупність громадян, що спільно проживають у міському або сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус [6]. Н. І. Руда характеризує територіальну громаду як визнану законом групу людей, що володіє правом на місцеве самоврядування і виражає свою волю у самостійному розв'язанні [7].

К. Іонассен [8] та Д. Хіллері [9] визначають громади (community) як об'єднання людей в межах території, з поділом праці в спеціалізовані та взаємозалежні функції, із спільною культурою та соціальною системою, яке організовує свою діяльність, члени якого усвідомлюють їх єдність та приналежність до громади і хто може діяти колективно в організованому порядку. Дж. Хіллер дійшов висновку, що, незважаючи на наявні розбіжності, в більшості з них найважливішими є такі ознаки: соціальна взаємодія, територія і загальний зв'язок (або зв'язки).

Так, К. Іонассен визначив елементи громади (community) [8]: населення; територіальна база; взаємозалежність спеціалізованих частин громади і поділ праці в ньому; спільна культура і соціальна система, що інтегрують діяльність його членів; усвідомлення жителями єдності та належності до громади; можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем.

М. Баймуратов зазначає, що територіальна громада – це «…сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [10, с. 115]. В територіальній громаді як спільноті жителів, об'єднаних спільною діяльністю, інтересами та цілями щодо задоволення потреб, пов'язаних з побутом, середовищем мешкання, відпочинком, навчанням, спілкуванням передбачається відповідна «стійкість», «цілісність», що об'єднується та характеризується системними зв'язками [10].

К. С. Бєльський зазначає, що становище громади та моральний настрій її членів, які проживають разом, мають спільні житлові, освітні, культурні, а часто й релігійні інтереси, забезпечують у її межах природним шляхом міцний громадський порядок та утворюють умови для ефективного управління таким об'єднанням [11]. Зокрема інтерес жителя-члена територіальної громади базуються на «тріаді інтересів»: інтерес території; інтерес територіальної громади (спільний інтерес і в індивідуальному інтересі); інтерес жителя – члена громади (індивідуальний інтерес).

Так, Д. Норт вказує на те, чим різноманітніші інтереси, тим менша ймовірність, що особи, які мають будь-якої інтерес, зможуть забезпечити його за рахунок простої більшості в громаді. Тому зростає ймовірність появи складних форм обміну, пошук нових форм вирішення проблем, пов'язаних зі створенням коаліцій [12]. Таким чином, функція формальних правил полягає не тому, щоб сприяти обміну як такого, а обслуговувати цілком певні його форми.

І. Бодрова вирізняє такі концептуальні підходи визначення територіальної громади [13]: територіальний, пов'язаний з використанням такої характеристики, як постійне проживання осіб на території певного населеного пункту, і відповідним застосуванням термінів «населення», «жителі», «громадяни, які мешкають на території», «територіальний колектив» тощо; інтелектуально-комунікативний, публічно-правовий та комплексний.

Так, А. Коваленко стверджує, що територіальна громада виступає як центральний суб'єкт місцевого самоврядування, котрий має природне право на самостійне вирішення питань місцевого життя в межах Конституції і законів. Юридична природа територіальної громади двоєдина: громада має природні права і водночас позитивні права та несе юридичну відповідальність за їх реалізацію [14, с. 83].

М. І. Корнієнко визначає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, ототожнюючи його з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці [15]. Разом з цим територіальний підхід до визначення поняття територіальної громади видається дещо звуженим, оскільки, як вказує Ю. Наврузов, всю систему стосунків між індивідуумами, які є членами громади, зводить лише до належності або неналежності до певної території [16]. При цьому, зазначає М. О. Баймуратов, втрачається соціально-правова сутність феномену територіальної громади, який полягає в розумінні населення як локального співтовариства

громадян (місцеве співтовариство), об'єднаних спільною діяльністю, інтересами, цілями щодо задоволення потреб, пов'язаних з побутом, середовищем проживання, дозвіллям, навчанням, вихованням, спілкуванням [10].

М. П. Орзіх розглядає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, – «…єдиний на території соціальний субстрат, який має власні інтереси», до складу якого входять «…громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори» [17, с. 67].

Комплексний, системний підхід до визначення поняття та ознак громади (community) застосовано колективом авторів під керівництвом Д. Барнса, які розглядають кілька концептуальних підходів до розуміння категорії «громада». Відмінності між ними класифікуються за п'ятьма категоріями [18]: визначає громаду як історично утворену спільноту людей, що характеризується спільністю традицій, культури; розглядає громаду як сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами. Прикладами таких взаємодій слугують родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, зв'язки соціального захисту та підтримки; визначає громаду як спільного, колективного споживача. Тобто акцентується увага на первісності економічного виміру; базується на прерогативі виробництва та забезпечення громадських послуг. Тут здебільшого йдеться про владні повноваження територіальної громади на участь інституцій місцевого громадянського суспільства в життєзабезпеченні людей; громада характеризується своєю здатністю впливати на місцеве суспільне життя, своєю владою репрезентувати місцеве населення, а також наділяти його певними повноваженнями. Йдеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні шляхи здійснення політичної волі, громадських дій.

Р. Шаффер пропонує наступні підходи дослідження громади [19]: якісний підхід, ключовим є питання рівень якості життя членів громади; екологічний підхід, вивчення громади у природно-географічному просторі; етнографічний підхід, вивчення певного способу життя, акцент робиться на культурному просторі; соціологічний підхід, розглядає громаду як соціальну систему та описує соціальні відносини, типові для певних груп та більш великих соціальних утворень як усередині спільноти, так і у відносинах із зовнішнім середовищем; економічний підхід вивчає взаємодію суб'єктів економічних відносин в межах територіальної громади враховуючи наявні ресурси громади.

Сутнісні характеристики територіальної громади, на думку І. І. Мелєхіної, можуть бути представлені сукупністю наступних ознак [20]: прив'язаність територіальної громади до території природного проживання людей, чим детерміновано первинність самовизначення з наступним оформленням юридичного статусу; членство в територіальній громаді, яке засноване на спільності інтересів; самоврядність, яка є формоутворюючою основою владовідносин; здатність до структурування та утворення внутрішньо-організаційних управляючих структур; соціальне функціонування на базі колективних форм діяльності для життєзабезпечення спільних інтересів; впорядкованість відносин на основі правових та інших соціальних норм, яка дає змогу визначати їх як суб'єктів права, здатність бути суб'єктом комплексних правовідносин; обумовленість діяльності не лише індивідуалізуючими, а й об'єднуючими факторами, стійкістю інтересів, зв'язків і форм соціальної практики; первинність у відношенні до об'єднань, які формуються націями, народом, державними структурами, що забезпечує діалектичний зв'язок з громадянським суспільством і державою; здійснення членами територіальної громади своєї психологічної ідентифікації з ним (формування та прояв відчуття співтовариства).

М. О. Баймуратов виділяє такі характерні ознаки територіальних громад [21]: територіальна, яка пов'язується з «дислокацією» місцевого самоврядування на рівні села, селища, міста, як територіальної основи муніципальної демократії; інтегративна, за якою територіальна громада виникає на основі об'єднання всіх жителів, які мешкають на певній території, незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, тобто членами територіальної громади можуть бути громадяни даної держави, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно мешкають на певній території. Також, на думку цього автора, можливе включення до територіальної громади біженців і переміщених осіб; інтелектуальна, зумовлена наявністю у жителів спільних інтересів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектра системних індивідуально-територіальних зв'язків; майнова, яка випливає з права цих спільностей мати спільну комунальну власність; фіскальна, зумовлена тим, що члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів.

Вище зазначені ознаки в сукупності створюють системні зв'язки територіально-особистісного характеру та окреслюють структурно-функціональний характер територіальної громади, але все-таки дають лише його зовнішній атрибутивний опис, не розкриваючи її специфіки як особливої, порівняно невеликої соціальної спільності локально-територіального функціонування з властивими їй демографічними, організаційними, економічними, соціально-психологічними, географічними та іншими особливостями [22].

Процеси зближення територіальних громад в транскордонному просторі вимагають пошуку нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки прикордонних територіальних громад та підвищення рівня життя їх мешканців.

На нашу думку, враховуючи інтеграційний вектор України, актуальний і своєчасний підхід щодо сутності територіальної громади як основного суб'єкта транскордонного співробітництва. Транскордонне

співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством. Метою транскордонного співробітництва є формування добросусідських відносин та поглиблення взаємодії між територіальними громадами, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого розвитку. Відповідно до статті 5 Закону України «Про транскордонне співробітництво» територіальні громади можуть здійснювати транскордонне співробітництво [23]: в межах створеного єврорегіону; шляхом укладання угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах; шляхом встановлення та розвиток взаємовигідних контактів між ними; обираючи форми транскордонного співробітництва відповідно до законодавства України [24].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Поглиблення транскордонного співробітництва може здійснюватися шляхом розробки та реалізації спільних ініціатив, заходів, проектів, програм та стратегій в окремих сферах, що передбачає координацію співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; формування транскордонних об'єднань як добровільних об'єднань суб'єктів та/або учасників транскордонного співробітництва України та сусідніх держав, передбачене угодою про транскордонне співробітництво.

Європейський інструмент сусідства та партнерства сприяє економічному та більш глибокому політичному співробітництву, надає допомогу для використання специфічних можливостей та вирішення проблем територій, що мають єдиний кордон з країнами ЄС або географічно близько знаходяться до країн-сусідів ЄС. Проте, основною проблемою є співфінансування проектів Програм транскордонного співробітництва, тому доцільно сприяти місцевому розвитку через співфінансування проектів транскордонного співробітництва, зокрема з місцевих бюджетів. Для цього необхідно, на всіх рівнях, визначити порядок співфінансування, який включатиме процедуру, механізми реалізації, фінансування з бюджету, моніторинг проектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
2. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження: автореф. дис. д-ра юрид. наук / П. Ф. Гураль. – Львів: Б. в., 2009. – 40 с.
3. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну [Електронний ресурс] // Б. Грінченко, М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – 288 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/drag/drag2.htm.
4. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / О. В. Батанов; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: [Б. В.], 2001. – 260 с.
5. Турчинов І. Проблеми визначення правового статусу територіальних громад в Україні [Електронний ресурс]/І. Турчинов. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/2/12.pdf
6. Кравченко В. Місцеві фінанси України: Навчальний посібник. – К.: Знання, 1999. – 487 с.
7. Руда Н. І. Територіальна громада – суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти / Н. І. Руда // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 12. – К., 2001. – С. 232-243.
8. Jonassen C. T. Community Typology – Community Structure and Analysis [Text] / C. T. Jonassen. – N.-Y.: [s. n.], 1959.
9. Hillery G. A. Definitions of community: areas of agreement. Rural Sociology, vol. 20, pp. 111-123, 1955.
10. Баймуратов М. А. Публичная самоуправленческая (муниципальная) власть и гражданское общество: проблемы взаимосвязи и взаимозависимости / М. А Баймуратов // Право и политика. – 2004. – № 3. – С. 82-87.
11. Бельский К. С. Выдающийся русский учёный-полицеист В. Н. Лешков / К. С. Бельский // Государство и право. – 1996. – № 11. – С. 127-136.
12. Норт Д. К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
13. Бодрова І. І. Концептуальні підходи до визначення поняття територіальна громада / І. І. Бодрова // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. пр. – Х., 2004. – Вип. 7. – С. 62-73.
14. Коваленко А. А. Конституційно-правове регулювання місцевого самоврядування в Україні: питання теорії та практики / А. А. Коваленко. – К.: Довіра, 1997. – 181 с.
15. Корнієнко М.І. Концептуальні основи місцевого самоврядування України // Місцеве та регіональне самоврядування України. – К.: Видання Фонду сприяння становленню і розвитку місцевого і регіонального самоврядування України, 1992. – С. 16-21.
16. Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада» / Ю. В. Наврузов // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. УАДУ (Львівський філіал) / За заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2000. – Вип. 4. – С. 223-224.

17. Орзіх М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування / М. П. Орзіх // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1995. – № 1. – С. 67-75.

18. Danny Burns, Robin Hambleton, Paul Hogget. The Politics of Decentralization: Revitalising Local Democracy. – MACMILLAN, 1994. – P. 304 // Цит. за: Наврузов Ю. Категорія «громада» в сучасному лексиконі місцевого самоврядування // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 276-277.

19. Shaffer R. Community Economics. Economic Structure and Change in Smaller Communities. Iowa, Iowa State University Press // Ames, 1989. – P. 4.

20. Мелехина И. И. Местное сообщество: Теоретико-правовой анализ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2003. – 21 с.

21. Баймуратов М. О. Територіальна громада в політичній системі і системі місцевого самоврядування України / М. О. Баймарутов // В кн.: Муніципальне право України: Підручн. / За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К., 2001. – С. 122-123.

22. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення / М. О. Баймарутов// Юридична освіта і правова держава: Зб. наук. праць. – Одеса, 1997. – С.96-101.

23. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року № 1861-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-15.

24. Тимечко І. Класифікація механізмів взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі / І. Тимечко// Регіональна економіка. – 2016. – №1(79). – С. 144-149.

Тымечко Ирина Романовна

ОБОБЩЕНИЕ ПОДХОДОВ К СУЩНОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ УКРАИНЫ

Актуальность темы исследования обусловлена процессами децентрализации и евроинтеграции, что выделило территориальную общину как основного субъекта на первый план. Встала приоритетная задача формирования самодостаточных территориальных общин, предусматривает полноценный их развитие. Целью статьи является обобщение подходов к сущности территориальной общины Украины. Проведена систематизация подходов к определению понятия «территориальная община». Раскрыта суть территориальной общины как первичного субъекта местного самоуправления. Охарактеризован интерес (потребности) жителей как движущая сила и чрезвычайно важный компонент в вопросах жизнедеятельности территориальной общины. Установлено, что процессы сближения территориальных общин в трансграничном пространстве требуют поиска новых подходов к использованию экономического, человеческого и природно-ресурсного потенциала, что обеспечит достижение качественно нового уровня эффективности и конкурентоспособности экономики приграничных территориальных общин и повышение уровня жизни их членов. Выявлено особенность территориальной общины как субъекта трансграничного сотрудничества с целью формирования добрососедских отношений и углубления взаимодействия между территориальными общинами в трансграничном пространстве, содействует совместному решению вопросов местного развития. Выделены основные формы трансграничного сотрудничества территориальных общин: Еврорегион; соглашение о трансграничном сотрудничестве в отдельных сферах; взаимовыгодные контакты между территориальными общинами. Предложено активизировать трансграничное сотрудничество путем разработки и реализации совместных инициатив, мероприятий, проектов, программ и стратегий в отдельных сферах, предусматривает координацию сотрудничества и аккумулирования ними на определенный период ресурсов с целью совместного осуществления соответствующих мероприятий; формирование трансграничных объединений как добровольных объединений субъектов и/или участников трансграничного сотрудничества Украины и соседних государств, предусмотренное соглашением о трансграничном сотрудничестве. Научная новизна исследования заключается в систематизации научных подходов к сущности территориальной общины Украины, в частности в трансграничном пространстве, что дает возможность определить специфику приоритетов местного развития и повысить конкурентоспособность территориальных общин с использованием потенциала трансграничного сотрудничества. Практическая значимость заключается в важности определения сущности территориальной общины, позволяет определить их роль и место в процессе внедрения реформы децентрализации власти и местного самоуправления в условиях евроинтеграции с целью их самодостаточности и дальнейшего развития территориальной общины в трансграничном пространстве. Дальнейшие исследования будут направлены на территориальную общину как основной субъект трансграничного сотрудничества в условиях евроинтеграции, что будет способствовать совместному решению проблем развития в трансграничном пространстве.

Ключевые слова: *община, территориальная община, местное самоуправление, территория, интерес, трансграничное сотрудничество.*

Tymechko Iryna R.

GENERALIZATION OF APPROACHES TO THE ESSENCE OF TERRITORIAL COMMUNITY IN UKRAINE

The urgency of research subject is stipulated by the decentralization and European integration processes, which have detached the territorial community as major entity. Forming of self-sufficient territorial communities with full-scale development has become the priority task. The article aims to generalize approaches to the essence of territorial community in Ukraine. Systematization of approaches to definition of the notion "territorial community" has been

conducted. Territorial community is detached as the primary local self-governance entity. Residents' interest (needs) has been characterized as the driving force and the most important component of territorial community's living activity. Peculiarities of territorial community as cross-border cooperation entity have been outlined in order to form good neighborhood relations and to strengthen cooperation between territorial communities in cross-border space, promoting solution of local development tasks. The fact that the processes of territorial communities' reapprochement in cross-border space require the search for new approaches to the use of economic, human and natural resources potential in order to maintain achievement of qualitatively new level of economy efficiency and competitive ability of bordering territorial communities, and improvement of its members living standards, has been emphasized. The following major forms of territorial communities' cross-border cooperation have been detached: Euroregion; cross-border cooperation agreement in certain spheres; mutually beneficial contacts between territorial communities. It has been suggested to activate cross-border cooperation through development and implementation of joint initiatives, activities, programs and strategies in certain spheres, including coordination of cooperation and accumulation of resources for the defined period in order to conduct jointly relevant activities; forming of cross-border groupings as voluntary groupings of entities and/or participants of cross-border cooperation of Ukraine and neighbouring countries, stipulated by agreement on cross-border cooperation. Scientific novelty of research lies in the systematization of scientific approaches to the essence of territorial community in Ukraine, in particular in cross-border space. It allows defining of local development priorities specifics and improving of territorial communities' competitive ability using the cross-border cooperation capacity. Practical importance lies in the defining of territorial community essence in order to determine their role and place in the process of authorities and local governance decentralization reform in terms of European integration with the aim of their self-sufficiency and further development in cross-border space.

Keywords: *community, territorial community, local governance, territory, interest, cross-border cooperation*

Одержано 16.02.2017 р.

УДК 330.332.01

Цанько Олександра Олександрівна,
аспірант кафедри економічної політики та економіки праці,
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНУ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Незважаючи на те, що багато вітчизняних та зарубіжних дослідників займаються вивченням проблем інвестування, на сьогоднішній день питання визначення інвестиційної привабливості регіону залишається відкритим, не має також єдиної системи класифікації факторів інвестиційної привабливості. Для вітчизняної науки цей напрям є перспективним та актуальним, особливо при формуванні стратегій регіонального розвитку. Проведено дослідження інвестиційної привабливості регіону, виявлено основні фактори, що впливають на неї. Проаналізовано наукові праці вітчизняних дослідників, публікації та звіти міжнародних організацій, дані міжнародних економічних рейтингів. Визначено, що інвестиційна привабливість регіону − сукупність ознак, властивостей, притаманних цьому регіону, на основі яких базується оцінка інвестора, щодо здатності регіону ефективно залучати капітал. Узагальнивши результати проведених досліджень, що стосуються інвестиційного клімату і регіональної привабливості, виділено чотири групи чинників, які впливають на прийняття інвесторами рішень: суспільно-політичні, економічні, інформаційні, геополітичні. Група суспільно-політичних чинників характеризує якість трудових ресурсів, ділове середовище регіону, політичну систему, дає можливість оцінити рівень розвитку соціальної інфраструктури, законодавчу базу в сфері інвестування. Економічні фактори формують картину розподілу ресурсів, впливають на прибутковість інвестиційних проектів. В сучасних умовах розвитку світового господарства спостерігається посилення ролі інформації у досягненні соціально-економічного прогресу. Подача правдивої, достовірної, актуальної інформації про регіон у вигляді промоційних заходів приваблює інвесторів, посилює їхній інтерес до регіону, як до потенційного об'єкту капіталовкладення. Геополітичні фактори, які пов'язані географічним розташуванням, розміром території, чисельністю та етнічним складом населення, а також близькістю до державних кордонів мають неабияке значення, адже на ці фактори першочергово звертають увагу інвестори при проведенні оцінювання привабливості регіону. Не менш важливого значення для іміджу регіону чи країни мають результати оцінювань незалежних експертів міжнародних організацій та рейтингових агентств. Найпоширенішими показниками економічного характеру, які можуть застосовуватись при дослідженні інвестиційної привабливості країни є індекс сприйняття корупції,

індекс Джині, індекс глобальної конкурентоспроможності і результати рейтингу легкості ведення бізнесу. Таким чином, за результатами аналізу зазначених факторів можна отримати інформацію про потенційні можливості регіону, на основі чого інвестор приймає рішення про доцільність інвестування.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна привабливість, регіональна економіка, фактори інвестиційної привабливості, конкурентоспроможність.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасна глобальна економічна система, що орієнтована на розвиток ринкових відносин, диктує умови, в яких забезпечення конкурентоздатності національної економіки, а також стабільності її розвитку не можливе при низькому рівні інвестування. Внаслідок процесу децентралізації в Україні економічна самостійність регіонів підвищується. Відтак, виникає необхідність формування якісної стратегії залучення інвестицій в економіку регіонів, враховуючи їхні потенційні можливості, переваги, а також чинники, які мають безпосередній вплив на ці переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвестиційної привабливості перебуває в центрі уваги багатьох науковців. О. Ю. Матвеєва, А. С. Міняйло [4], О. М Тарабукіна [9] дослідили зв'язок між економічним розвитком та інвестиційною привабливістю, Т. В. Погорєлова, Г. Ю. Микитишина [7] та О. Николайчук [5] проаналізували інвестиційну привабливість крізь призму статистичних методів та міжнародних рейтингів. Методи оцінки привабливості регіонів з точки зору інвесторів викладено у працях С. О. Іщук, Т. В. Кулініч [3] та С. А. Петровської [6].

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є визначення інвестиційної привабливості регіону, розкриття факторів, що впливають на неї.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основою стратегії економічного зростання та підтримки конкурентоспроможності економіки в сучасних умовах розвитку світового господарства є формування ринкової, соціально та інноваційно-орієнтованої економічної системи. Економічне піднесення регіону чи країни загалом не можливе без структурної перебудови економіки із використанням сучасних технологій.

Пріоритетними завданнями структурної трансформації економіки на технологічній та ресурсній базі є:

– залучення ресурсів у пріоритетні галузі економіки з урахуванням національної і регіональної специфіки;

– підтримка розвитку наукоємних виробництв;

– стимулювання технологічного експорту;

– сприяння у розвитку споживчого сектору економіки та сфери послуг;

– посилення конкурентних позицій вітчизняних виробників відносно іноземних.

Побудова інноваційної економіки на основі високотехнологічного виробництва потребує залучення значних обсягів інвестицій. Активізація інвестиційної діяльності в країні залежить від привабливості її регіонів з точки зору ведення бізнесу. Відтак, питання розвитку інвестиційного потенціалу є одним із пріоритетних завдань діяльності місцевих органів влади.

Станом на сьогодні науковці по різному трактують поняття «інвестиційної привабливості», не існує також єдиної методики класифікації факторів, що її визначають. В економічній літературі можна зустріти наступні дефініції зазначеного поняття:

– «... інтегральна характеристика його можливостей стосовно залучення інвестицій, що знаходяться під впливом сукупності геополітичних, організаційно-управлінських, економічних, екологічних та соціальних чинників» [4, с. 79];

– «... сукупність певних параметрів та характеристик, притаманних цьому регіону, які дозволяють йому залучати необхідний обсяг капіталу на взаємовигідних з інвесторами умовах» [3, с. 71];

– «... це сукупність політичних, соціальних, інституціональних, екологічних та економічних умов функціонування країни (регіонів), що забезпечують стабільність інвестиційної діяльності вітчизняних і зарубіжних інвесторів» [7, с. 252].

Узагальнивши вищенаведені підходи, можна сказати, що інвестиційна привабливість регіону визначається системою параметрів, які є орієнтирами для інвесторів, на основі якої формується загальна картина здатності того чи іншого регіону залучати капітал.

Перед прийняттям інвестиційних рішень потенційні інвестори здійснюють комплексну оцінку інвестиційної привабливості регіону, оскільки це допомагає визначити конкурентні переваги об'єкта інвестування. За результатами аналізу низки факторів інвестор робить висновок про здатність регіону ефективно освоювати капітал, гарантувати повернення вкладеного капіталу при мінімальних ризиках та найкоротших термінах.

На думку Тарабукіної О. М. «... інвестиційна привабливість країни чи регіону визначається факторами як об'єктивного характеру (ті, що визначають їх територіальні особливості), так і суб'єктивного характеру (безпосередньо інвестиційна політика, яка є діями державних і місцевих органів влади з управління розвитком інвестиційного процесу на даній території)» [9, с. 10]. Однак такий поділ не може стати постійною основою для класифікації чинників, що впливають на привабливість регіону, адже динамічний розвиток світової економіки, трансформація економічних систем та зміна характеру ділових відносин диктують нові умови ведення бізнесу та прийняття управлінських рішень.

Гребенюк Н. О. виділяє три групи факторів, які пов'язані з інвестиційною привабливістю: економічні, інституційні та соціальні [1]. У праці дослідника С. А. Петровської інвестиційна привабливість трактується як інтегральний показник, що визначається факторами п'яти груп [6]:

1) рівень загального економічного розвитку;

2) потенціал інвестиційної інфраструктури

регіону;

3) регіональні демографічні параметри;

4) рівень розвитку ринкової інфраструктури регіону;

5) криміногенний та екологічний стан.

З огляду на сучасний розвиток світової економіки та жорстку конкуренцію на міждержавному, а також і на міжрегіональному рівні фактори, які мають визначальний вплив на рішення інвесторів умовно можна поділити на: суспільно-політичні; економічні; інформаційні; геополітичні.

Група суспільно-політичних факторів включає:

– рівень соціального захисту, умов життя;

– рівень освіченості населення, наявність кваліфікованих кадрів;

– гарантія прав і свобод людини;

– рівень свободи слова;

– ступінь політичної активності населення;

– рівень корупції;

– рівень розвитку соціальної інфраструктури;

– політична стабільність;

– стан безпеки, наявність конфліктів, воєн;

– нормативно-правова база в галузі інвестування;

– криміногенний рівень.

Економічні фактори мають безпосередній вплив на формування інвестиційної привабливості, вони визначають прибутковість інвестицій. До економічних факторів можна віднести:

– темп росту ВВП;

– стабільність валютного курсу;

– податкова система;

– банківська інфраструктура;

– рівень оплати праці;

– торговельна політика;

– інвестиційна політика.

Відмінною рисою постіндустріального суспільства є зростаюче значення інформації для соціального-економічного прогресу. Інформація є одним із чинників забезпечення конкурентоспроможності економіки. Володіння достовірною, актуальною інформацією дозволяє забезпечити правильне прогнозування і управління економічними процесами та прийняття науково обґрунтованих рішень. У зв'язку із вищевказаним, слід виділити групу факторів з інформаційною складовою, що можуть впливати на інвестиційну привабливість як економічну категорію. До групи інформаційних факторів можна віднести:

– інформаційні війни;

– рівень інформатизації суспільства;

– промоція регіону, участь представників регіональних органів влади та бізнесу у ярмарках, виставках, форумах, бізнес-місіях присвячених презентації потенційних можливостей регіону.

Геополітичне положення території є складовою частиною її розвитку та певною мірою визначає її інтереси. Виступаючи в якості ресурсу, геополітичне розташування впливає на вирішення економічних, соціальних, політичних і питань як державного, так і регіонального рівня. До геополітичних факторів, що визначають інвестиційний клімат, можна віднести:

– географічне розташування;

– розмір території;

– близькість до кордонів;

– наявність ресурсів та доступ до них;

– кількість і склад населення.

Геополітичний чинник має значний вплив на здатність регіонів залучати капітал. Відомо, що прикордонні регіони соціально та економічно є більш розвиненими, ніж території, які є віддаленими від лінії державного кордону. Така закономірність, в першу чергу, пояснюється сприятливим географічним та геополітичним розташуванням, що допомагає покривати дефіцит фінансових ресурсів ззовні. Близькість кордону надає додаткові переваги у вигляді низьких витрат на перевезення, разом з тим підвищуючи конкурентоспроможність регіональних товарів при експорті у сусідні країни. Полегшений доступ до регіональних ринків сусідніх держав є рушійною силою для активізації міжнародної торгівлі, що великою мірою приваблює іноземних інвесторів та спонукає їх вкладати кошти у виробництво на території прикордонних регіонів.

Важливого значення при прийнятті інвестиційних рішень має інформація про позиції тої чи іншої країни в списку міжнародних економічних рейтингів. Оцінюючи інвестиційний потенціал, зарубіжні інвестори звертають увагу на аналітичну інформацію, статистичні дані. Розробка порівняльних оцінок інвестиційної привабливості країн світу і регіонів була започатковано 40 років тому. Серед перших досліджень у цій сфері були наукові розробки представників Гарвардської школи [5]. На сьогоднішній день існує велика група економічних показників, серед яких можна виділити індекс Джині, індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс сприйняття корупції та показник легкості ведення бізнесу.

Індекс Джині − це статистичний показник, що демонструє розшарування населення країни або ж окремого регіону за рівнем матеріальних доходів, тобто ступенем накопиченого багатства. Даний індекс може бути орієнтиром для інвестора та одним із елементів системи оцінювання соціально-економічного розвитку країни чи регіону загалом [8].

Індекс глобальної конкурентоспроможності − щорічний показник, розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму, що характеризує конкурентоспроможність країн світу, які знаходяться на різних рівнях економічного розвитку (Україна займає 85 позицію із 138 країн за результатами 2016 року) [2].

Індекс сприйняття корупції − показник, який укладається міжнародною організацією Transparency International і базується на опитуваннях міжнародних фінансових та правозахисних експертів (за підсумками 2016 року наша країна займала 131 позицію в рейтингу із 176 країн, разом з такими країнами, як Іран, Непал, Казахстан, Росія) [11].

Легкість ведення бізнесу (Doing business) − рейтинг легкості ведення підприємницької діяльності за такими критеріями як: отримання дозволу на

будівництво, легкість відкриття нового бізнесу та його реєстрація, захист прав інвесторів, отримання кредитів, плата податків тощо (у 2015 році Україна зайняла 83 місце із 189 країн) [10].

Як правило, іноземні інвестори надають перевагу регіонам із високим рівнем урбанізації та наявністю кваліфікованих трудових ресурсів, із розвиненою інфраструктурою і економікою. В контексті вищесказаного, важливим є уникнення асиметрії в залученні прямих іноземних інвестицій до окремих адміністративно-територіальних одиниць країни та глибоко вираженої тенденції до надмірної концентрації інвестицій навколо найрозвиненіших регіонів та міст. Проведення оцінки факторів інвестиційної привабливості регіонів із низьким рівнем розвитку, допомагає виробити ефективний механізм підвищення інвестиційної діяльності в них, зменшуючи ризик утворення зазначеної регіональної асиметрії залучення інвестицій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що з точки зору потенційних інвесторів на конкурентоспроможність регіональної економіки впливає безліч факторів, які мають інформаційний, соціальний, економічний, політичний, геополітичний та правовий характер. Не менш важливого значення при оцінюванні можливостей регіону чи країни залучати інвестиції має аналіз статистичних даних, результатів міжнародних рейтингів. Розкриття чинників інвестиційної привабливості регіону становить великий дослідницький інтерес, що потребує подальшого вивчення з огляду на динамічні зміни в світовій економіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гребенюк Н. О. Інвестиційна привабливість: сутність та засоби покращення / Н. О. Гребенюк // Інвестиції: практика та досвід. – № 13. – 2012. – С. 12-17.
2. Індекс глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://widgets.weforum.org/global-competitiveness-report-2016/
3. Іщук С. О. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону: методичний аспект / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч // Регіональна економіка. – № 3. – 2010. – С. 71-78.
4. Матвеєва О. Ю. Інвестиційна привабливість регіону в контексті формування засад забезпечення його сталого розвитку / О. Ю. Матвеєва, А. С. Міняйло //Аспекти публічного управління. – № 11-12. – 2015. – С. 77-88.
5. Николайчук О. Інвестиційна привабливість України крізь призму міжнародних рейтингів / О. Николайчук // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – № 3 (15). – 2016. – С. 197-200.
6. Петровська С. А. Оцінки інвестиційної привабливості регіону: порівняльний по-факторний аналіз / С. А. Петровська // Mechanism of Economic Regulation. – № 2. – 2012. – С. 90-97.
7. Погорєлова Т. В. Аналіз інвестиційної привабливості регіонів України за допомогою статистичних методів / Т. В. Погорєлова, Г. Ю. Микитишина // Вісник соціально-економічних досліджень. – № 2. – 2014. – С. 251-258.
8. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.GINI.
9. Тарабукіна О. М. Інвестиційна привабливість території як мотивуючий фактор інвестиційної діяльності / О. М. Тарабукіна // Інвестиції: практика та досвід. – № 12. – 2010. — С. 8-11.
10. Doing business 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/~/media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf.
11. Transparency International Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/whatwedo/publication/corruption_perceptions_index_2016.

Цанько Александра Александровна

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Несмотря на то, что многие отечественные и зарубежные исследователи занимаются изучением проблем инвестирования, на сегодняшний день, вопрос определения инвестиционной привлекательности региона остается открытым, не имеется также единой системы классификации факторов инвестиционной привлекательности. Для отечественной науки это направление является перспективным и актуальным, особенно при формировании стратегий регионального развития. Проведено исследование инвестиционной привлекательности региона, выявлены основные факторы, влияющие на нее. Проанализированы научные труды отечественных исследователей, публикации и отчеты международных организаций, данные международных экономических рейтингов. Определено, что инвестиционная привлекательность региона − совокупность признаков, свойств, присущих этому региону, на основе которых базируется оценка инвестора, по способности региона эффективно привлекать капитал. Обобщив результаты проведенных исследований, касающихся инвестиционного климата и региональной привлекательности, выделено четыре группы факторов, влияющих на принятие инвесторами решений: общественно-политические, экономические, информационные, геополитические. Группа общественно-политических факторов характеризуют качество трудовых ресурсов, деловую среду региона, политическую систему, дает возможность оценить уровень развития социальной инфраструктуры, законодательную базу в сфере инвестирования. Экономические факторы формируют картину распределения ресурсов, влияющих на

доходность инвестиционных проектов. В современных условиях развития мирового хозяйства наблюдается усиление роли информации в достижении социально-экономического прогресса. Подача правдивой, достоверной, актуальной информации о регионе в виде рекламных мероприятий привлекает инвесторов, усиливает их интерес к региону, как к потенциальному объекту капиталовложения. Геополитические факторы, связанные географическим расположением, размером территории, численностью и этническим составом населения, а также близостью к государственным границам имеют большое значение, ведь эти факторы в первую очередь обращают внимание инвесторы при проведении оценки привлекательности региона. Не менее важное значение для имиджа региона или страны имеют результаты оценок независимых экспертов международных организаций и рейтинговых агентств. Наиболее распространенными показателями экономического характера, которые могут применяться при исследовании инвестиционной привлекательности страны является индекс восприятия коррупции, индекс Джини, индекс глобальной конкурентоспособности и результаты рейтинга легкости ведения бизнеса. Таким образом, по результатам анализа указанных факторов, можно получить информацию о потенциальных возможностях региона, на основе чего инвестор принимает решение о целесообразности инвестирования.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, региональная экономика, факторы инвестиционной привлекательности, конкурентоспособность.*

Tsanko Oleksandra O.

STUDYING THE FACTORS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE REGION IN THE CONTEXT OF FORMATION OF PRINCIPLES OF ENSURING ITS COMPETITIVENESS

Despite the fact that many national and foreign researchers deal with studying the problems of investment, the issue of determination of investment attractiveness of the region remains open today, there is no single system of classification of investment attractiveness factors as well. For national science, this trend is promising and relevant, especially in the formation of regional development strategies. The research of investment attractiveness of the region has been conducted, the main factors affecting it have been identified. Scientific works of local researchers, publications and reports of international organizations, data of international economic ratings have been analyzed. It has been determined that the investment attractiveness of the region is a set of attributes, properties inherent to the region, on which the investor's opinion is based with regard to ability of the region to effectively raise capital. Having summarized the results of the research on the investment climate and regional attractiveness, four groups of factors that influence decision-making by investors have been singled out: sociopolitical, economic, informational, geopolitical. The group of sociopolitical factors characterizes the quality of human resources, business environment of the region, political system, makes it possible to assess the level of development of social infrastructure, the legal framework in the field of investment. Economic factors form a picture of the distribution of resources; influence profitability of the investment projects. In the current conditions of the world economy development one can observe an increasing role of information in achieving social and economic progress. Submission of true, accurate, current information about the region in the form of promotional activities attracts the investors, increases their interest in the region as a potential object of capital investment. Geopolitical factors related to geographic location, land area, number and ethnic composition of population, and proximity to national borders are of great importance, because the investors pay their attention to these factors in the first place during evaluation of attractiveness of the region. Equally important for the image of a region or a country are the results of assessments by independent experts from international organizations and rating agencies. The most common economic indicators that can be used in the study of the investment attractiveness of the country is the Corruption Perception Index, the Gini coefficient, the Global Competitiveness Index and the results of Ease of Doing Business ranking. Thus, based on the results of the analysis of these factors, we can get information about potential opportunities of the region, on the basis of which the investor decides on the advisability of investing.

Keywords: *investments, investment attractiveness, regional economics, factors of investment attractiveness, competitiveness.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 338.012:372.881.1

Ши Яцзюнь,
доктор политических наук, доцент
Институт европейских языков и культур
Тяньцзиньского университета иностранных языков (КНР),
директор Института Конфуция Киевского национального лингвистического университета (от китайской стороны)

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

В научной статье излагаются результаты исследования организационно-экономического обеспечения преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины. Актуальность исследования обусловлена тем, что среди студентов высших учебных заведений закономерно растет интерес к изучению китайского языка. Однако ныне далеко не все желающие имеют возможности изучения китайского языка на высоком уровне. Не все высшие учебные заведения Украины, в том числе филологического профиля, оказывают услуги по изучению китайского языка. Институты Конфуция функционируют только в 4 областных центрах Украины и не функционируют в 21 областном центре. Цель статьи – изложение проблем организационно-экономического обеспечения преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины, а также разработка рекомендаций по ресурсному обеспечению доступности изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины. В научной статье произведён анализ нормативно-правовой базы изучения иностранных (в том числе китайского) языков в высших учебных заведениях Украины. Описаны возможности преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины. Приведены результаты экспертного опроса по проблемам изучения китайского языка студентами вузов. Дана оценка экономического обеспечения преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины. Украинские вузы не имеют достаточных организационно-экономических ресурсов для широкого преподавания китайского языка, даже несмотря на наличие спроса со стороны студентов (потребителей образовательных услуг). Отмечается, что китайская сторона, понимая сложность экономической ситуации в Украине вообще и в вузовской системе в частности, намерена прилагать определенные усилия, чтобы стимулировать украинские вузы для расширения преподавания китайского языка. Причем эта работа ведется в разных сегментах (вузы, где китайский язык изучается в качестве основного; вузы, где китайский язык изучается в качестве неосновного; вузы, где китайский язык пока не изучается). Дальнейшие исследования будут направлены на изучение проблем и трудностей организации преподавания и изучения китайского языка в Украине, а также причин отсутствия преподавания китайского языка.

Ключевые слова: *организационное обеспечение, экономическое обеспечение, преподавание китайского языка, высшие учебные заведения, экспертный опрос.*

ВСТУПЛЕНИЕ

Постановка проблемы. Все больше и больше граждан Украины, в первую очередь студенты, стремятся овладеть китайским языком. Этому способствует несколько причин.

Во-первых, поразительные успехи Китая в экономической, социальной, гуманитарной, культурной сферах. На протяжении последних десяти лет, несмотря на глобальную нестабильность, экономика Китая демонстрирует рекордный рост, причем на инновационной основе. Экономика Китая уже сейчас является первой в мире. Без преувеличения, Китай стал ведущей мировой державой, играющей ключевую роль в глобальной политике.

Во-вторых, проведение руководством Китая политики открытости, в результате которой у украинских граждан появились дополнительные возможности сотрудничества с китайскими институциями, организации академических обменов, проведения синологических исследований, налаживания внешнеэкономических связей и т. д.

В-третьих, расширение присутствия в мире (в том числе в Украине) Институтов Конфуция, которые предоставляют реальную возможность изучения китайского языка на высоком уровне.

В-четвертых, закономерный интерес украинских студентов к изучению «неевропейских» языков, в том числе китайского языка, что повышает стоимость рабочей силы таких слушателей на рынке труда.

В-пятых, постепенное увеличение количества преподавателей китайского языка (в том числе преподавателей из КНР и преподавателей из Украины), применяющих инновационные методики и активные формы обучения.

Все это вызывает закономерный интерес к изучению китайского языка.

Однако ныне далеко не все желающие имеют возможности изучения китайского языка на высоком уровне. Не все высшие учебные заведения Украины, в том числе филологического профиля, оказывают услуги по изучению китайского языка. Институты Конфуция функционируют только в 4 областных центрах Украины и не функционируют в 21 областном центре.

Анализ последних исследований и публикаций. По заявленному предмету исследования издается немного научных трудов. Нормативно-

правовые возможности изучения китайского языка изложены в законодательных актах [2; 3; 4; 5]. Современный формат китайско-украинского сотрудничества исследуют Е. Ярошенко, И. Одотюк, Р. Молдавчук [9; 11]. Перспективы китайско-украинского сотрудничества в гуманитарной сфере освещены в работах А. Гончарука, В. Поворозника, В. Перебийноса [1; 8]. Также в педагогической литературе освещаются вопросы повышения познавательной активности студентов и совершенствования методик изучения китайского языка [6; 7]. Однако, несмотря на полученные результаты, необходимо выявить организационно-экономические проблемы организации изучения китайского языка с учетом современной специфики системы высшего образования Украины.

Цель статьи (постановка задания). Цель статьи – изложение проблем организационно-экономического обеспечения преподавания китайского языка в высших учебных заведениях Украины, а также разработка рекомендаций по ресурсному обеспечению доступности изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

С одной стороны, многие студенты хотят изучать китайский язык (либо в аудиторное время, либо одновременно в аудиторное и внеаудиторное время), значительное число студентов хотели бы изучать китайский язык с носителями языка. Это, говоря экономическим языком, – фактор спроса на определенную образовательную услугу (преподавание китайского языка). С другой стороны, подавляющее большинство высших учебных заведений Украины не могут предложить такую образовательную услугу, как преподавание китайского языка. Налицо – противоречие, которое необходимо решать.

Поэтому Институт Конфуция Киевского национального лингвистического университета совместно с Научно-исследовательским институтом экономического развития провели экспертно-аналитическое исследование о состоянии изучения китайского языка в Украине. Ключевая задача экспертно-аналитического исследования – выявить конкретные проблемы или трудности, возникающие при организации обучения и изучения китайского языка, что позволит глубже понять существующие проблемы и принять меры для их решения.

Было установлено, что в Украине создано благоприятное правовое поле для изучения иностранных языков (в том числе китайского языка) в высших учебных заведениях. В соответствии с частью 4 статьи 10 Конституции Украины, государство способствует изучению языков международного общения. Кроме того, часть 3 статьи 10 Конституции Украины устанавливает, в Украине гарантируется свободное развитие, использование и защита русского, других языков национальных меньшинств Украины [2].

Основы государственной языковой политики Украины изложены в Законе Украины «Об основах государственной языковой политики» [3]. Свободный выбор языка обучения, как указано в части 1 статьи 20 этого Закона, является неотъемлемым правом граждан Украины, которое реализуется в рамках этого Закона, при условии обязательного изучения государственного языка в объеме, достаточном для интеграции в украинское общество. Часть 4 указанной статьи устанавливает, что государственные и коммунальные учебные заведения в установленном порядке создают отдельные классы, группы, в которых обучение ведется на другом языке, чем в учебном заведении в целом, при наличии достаточного количества соответствующих заявлений о языке обучения от учеников (для несовершеннолетних – от родителей или лиц, их заменяющих), студентов в соответствии с законодательством Украины об образовании. Пунктом 5 указанной статьи предусмотрено, что с целью поддержания немногочисленных языковых групп в установленном законом порядке устанавливаются нормативы формирования малокомплектных учебных заведений, классов, групп и обеспечиваются условия для их функционирования [2].

Закон Украины «Об образовании» провозглашает, что образовательный процесс должен быть, прежде всего, ориентирован на удовлетворение образовательных потребностей обучающихся, всемерно способствовать их гармоничному развитию [3]. Знание иностранных языков – один из способов обеспечения такого развития, потому что в современном глобальном мире знание иностранного языка воспринимается как ключевой элемент общей грамотности и компетентности специалиста.

Основным законом, регулирующем деятельность высших учебных заведений, является Закон Украины «О высшем образовании» [4]. Часть 2 статьи 48 Закона Украины «О высшем образовании» устанавливает, что в целях создания условий для международной академической мобильности высшее учебное заведение имеет право принять решение о преподавании одной или нескольких дисциплин на английском и / или других иностранных языках, обеспечив при этом знания соискателями высшего образования соответствующей дисциплины на государственном языке. Часть 3 указанной статьи гарантирует, что высшие учебные заведения или их структурные подразделения, образованные на территории Украины иностранными государствами, а также высшие учебные заведения Украины частной формы собственности имеют право свободного выбора языка обучения с обеспечением при этом изучение лицами, обучающимися в таких заведениях, государственного языка как отдельной учебной дисциплины [4].

Таким образом, законодательством Украины созданы необходимые нормативно-правовые условия для изучения в высших учебных заведениях Украины иностранных языков, в том числе китайского языка.

Следует подчеркнуть, что между Украиной и КНР задекларированные отношения стратегического партнерства [8; 11]. Китай неизменно поддерживает суверенитет и территориальную целостность Украины. Украина неуклонно остается преданной политике «одного Китая» [9; 12]. Между двумя странами поддерживается и развивается сотрудничество по

многим направлениям. В частности, между Украиной и Китайской Народной Республикой развивается эффективное сотрудничество в сфере высшего образования [1; 10].

Вначале 2016 г. было принято решение о проведении среди высших учебных заведений Украины экспертного опроса на тему «Основные проблемы организации изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины».

Ключевая задача опроса – по результатам анкетирования выявить (идентифицировать) характерные и специфические проблемы организации изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины, что даст возможность принять решения о решении этих проблем. Ответы поступили от 17 респондентов – 16 высших учебных заведений, включенных в выборку и 1 профессионального лицея, не включенного в выборку.

Из высших учебных заведений, которые прислали анкеты, китайский язык изучается в 7 учебных заведениях. Изучение китайского языка довольно распространено в классических университетах, которые нацелены на высокое качество высшего образование и предоставление широкого ассортимента образовательных услуг.

Из 7 заведений, в которых изучается китайских язык, только в 4 учебных заведениях китайский язык изучается как основной студентами филологических специальностей. В остальных 3 учебных заведениях китайский язык изучается студентами филологических специальностей как неосновной (второй) иностранный язык.

В 2 вузах, которые прислали ответы на вопросы анкеты, китайский язык изучается студентами нефилологических специальностей.

В 6 вузах китайский язык изучают 534 студента (в среднем 89 студентов в вузе), в том числе 184 студента, которые обучаются на филологических специальностях и изучают китайский язык в качестве основного.

Китайский язык в вузах Украины изучают в основном граждане Украины. Преподавание китайского языка в основном обеспечивают украинские штатные преподаватели (5 вузов из 7, в которых изучается китайский язык).В 3 вузах (50% от общего количества вузов, в которых изучается китайский язык) учебный процесс обеспечивают китайские преподаватели.

В большинстве вузов, в которых изучается китайский язык, преподавание осуществляется с участием научно-педагогических работников высшей квалификации (1 доктор наук, 7 кандидатов наук). Только в одном вузе преподавание китайского языка осуществляется без привлечения научно-педагогических работников высшей квалификации.

В 5 вузах существует специализированное подразделение, которое отвечает за учебно-методическое обеспечение изучение китайского языка (кафедра, центр, учебно-методический кабинет и т.д.).

В 6 вузах, в которых изучается китайский язык, студенты заявляли о желании изучать китайский язык в большем объеме учебной нагрузки. В этих же вузах руководство также желает расширить преподавание китайского языка (в том числе для студентов, которые ранее не изучали китайский язык).

Респонденты отмечают такие основные проблемы организации преподавания китайского языка: отсутствие (дефицит) квалифицированных преподавателей (3 ответа), отсутствие учебного оборудования (3 ответа), отсутствие возможности общения с носителями языка (3 ответа), отсутствие реальной возможности принимать участие в программах академической мобильности (3 ответа), низкая рентабельность образовательной деятельности (3 ответа). Также респонденты указывают на отсутствие учебников и других учебно-методических материалов (2 ответа), отсутствие реальной возможности посещать научные конференции и научно-методические семинары по вопросам преподавания и изучения китайского языка (2 ответа).

Также были проанализированы ответы вузов, в которых не изучается китайский язык (9 вузов).

Среди причин отсутствия преподавания китайского языка респонденты чаще всего называли такие: отсутствие квалифицированных преподавателей (9 ответов), отсутствие учебников и других учебно-методических материалов (8 ответов), отсутствие возможности общаться с носителями языка (5 ответов), отсутствие учебного оборудования (2 ответа).

Среди вузов, в которых сейчас не изучается китайский язык, 6 респондентов указывают, что студенты изъявляли желание изучать китайский язык во время учебного процесса.

11 респондентов отметили, что студенты изъявляли желание изучать китайский язык во внеучебное (в свободное) время – например, на курсах китайского языка, с репетитором, в Институте Конфуция и т.д.

12 респондентов отметили, что они готовы организовать или расширить изучение китайского языка в случае получения необходимой помощи от китайской стороны. Среди наиболее желательных форм поддержки респонденты чаще всего выделяли такие: предоставление китайских преподавателей (11 ответов), учебно-методическое обеспечение (10 ответов), предоставление учебников, учебно-методических пособий (9 ответов), участие в академических обменах (9 ответов), общение с носителями языка (7 ответов), финансирование участия в научных конференциях и семинарах (7 ответов).

Из респондентов, приславших ответы на вопросы анкеты, 12 вузов имеют партнерские отношения с китайскими учреждениями, 4 вуза не имеют таких отношений. Сотрудничество в основном осуществляется по таким направлениям: китайские ученые приезжают в Украины с целью проведения совместных научных исследований (9 ответов), украинские студенты наносят визиты в КНР с учебной целью (5 ответов), китайские преподаватели приезжают в Украину с целью преподавания китайского языка (4 ответа).

8 украинских вузов, которые приняли участие в опросе, имеют опыт академических обменов с китайской стороной, 6 вузов такого опыта не имеют. Сотрудничество в основном осуществляется по таким

направлениям: китайские студенты приезжают в Украину с учебной целью (6 ответов), украинские студенты наносят визиты в КНР с учебной целью (4 ответа), украинские ученые наносят визиты в КНР с целью проведения совместных научных исследований (4 ответа).

Абсолютно все респонденты ответили, что они желают установить или развивать партнерские отношения с китайскими организациями и учреждениями.

По нашему мнению, основные проблемы организации изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины лежат в экономической плоскости. Украинские вузы не имеют достаточных организационно-экономических ресурсов для широкого преподавания китайского языка, даже несмотря на наличие спроса со стороны студентов (потребителей образовательных услуг). Ведь организация изучения любого иностранного языка, в том числе китайского – это сложный процесс, который должен быть обеспечен специализированным оборудованием, квалифицированными кадрами, учебной и методической литературой и т.д. [6; 7]. Китайская сторона, понимая сложность экономической ситуации в Украине вообще и в вузовской системе в частности, намерена прилагать определенные усилия, чтобы стимулировать украинские вузы для расширения преподавания китайского языка. Причем эта работа ведется в разных сегментах (вузы, где китайский язык изучается в качестве основного; вузы, где китайский язык изучается в качестве неосновного; вузы, где китайский язык пока не изучается).

Сейчас Институт Конфуция Киевского национального лингвистического университета разрабатывает дополнительные инструменты сбора актуальной информации, а также проводит консультации с руководителями высших учебных заведений, которые изъявили желание организовать преподавание китайского языка.

Проблема организационно-экономического обеспечения изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины поднималась во время работы Международной конференции «Китайско-украинское гуманитарное сотрудничество в рамках концепции «Один пояс – один путь» (15-17 декабря, г. Тяньцзинь, КНР). В конференции приняли участие 8 украинских ученых, в том числе 6 докторов экономических наук. Очень показательно, что именно ученые-экономисты говорили о проблемах организации изучения китайского языка в высших учебных заведениях Украины, обоснованно полагая, что эти проблемы – прежде всего экономические. В рамках работы конференции были подписаны договоры с двумя украинскими университетами.

ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Изучение китайского языка довольно распространено в классических университетах Украины, которые нацелены на высокое качество высшего образования и предоставление широкого ассортимента образовательных услуг. В 6 вузах, попавших в выборку, китайский язык изучают 534 студента (в среднем 89 студентов в вузе), в том числе 184 студента, которые обучаются на филологических специальностях и изучают китайский язык в качестве основного. Преподавание китайского языка в основном обеспечивают украинские штатные преподаватели (5 вузов из 7, в которых изучается китайский язык), в 3 вузах (50% от общего количества вузов, в которых изучается китайский язык) учебный процесс также обеспечивают китайские преподаватели. В большинстве вузов, в которых изучается китайский язык, преподавание осуществляется с участием научно-педагогических работников высшей квалификации (1 доктор наук, 7 кандидатов наук), и только в одном вузе, попавшем в выборку, преподавание китайского языка осуществляется без привлечения научно-педагогических работников высшей квалификации. В 5 вузах, принявших участие в исследовании, существует специализированное подразделение, которое отвечает за учебно-методическое обеспечение изучение китайского языка (кафедра, центр, учебно-методический кабинет и т.д.). В 6 вузах, в которых изучается китайский язык, студенты заявляли о желании изучать китайский язык в большем объеме учебной нагрузки, в этих же вузах руководство также желает расширить преподавание китайского языка (в том числе для студентов, которые ранее не изучали китайский язык). Респонденты отмечают такие основные организационно-экономические проблемы организации преподавания китайского языка: отсутствие (дефицит) квалифицированных преподавателей (3 ответа), отсутствие учебного оборудования (3 ответа), отсутствие возможности общения с носителями языка (3 ответа), отсутствие реальной возможности принимать участие в программах академической мобильности (3 ответа), низкая рентабельность образовательной деятельности (3 ответа). Также респонденты указывают на отсутствие учебников и других учебно-методических материалов (2 ответа), отсутствие реальной возможности посещать научные конференции и научно-методические семинары по вопросам преподавания и изучения китайского языка (2 ответа).

Среди вузов, в которых сейчас не изучается китайский язык, 6 респондентов указывают, что студенты изъявляли желание изучать китайский язык во время учебного процесса. Среди экономических причин отсутствия преподавания китайского языка респонденты чаще всего называли такие: отсутствие квалифицированных преподавателей (9 ответов), отсутствие учебников и других учебно-методических материалов (8 ответов), отсутствие возможности общаться с носителями языка (5 ответов), отсутствие учебного оборудования (2 ответа).

Подавляющее большинство респондентов отмечают, что они готовы организовать или расширить изучение китайского языка в случае получения необходимой организационно-экономической поддержки от китайской стороны. Среди наиболее желательных форм поддержки респонденты чаще всего выделяли такие: предоставление китайских преподавателей (11 ответов), учебно-методическое

обеспечение (10 ответов), предоставление учебников, учебно-методических пособий (9 ответов), участие в академических обменах (9 ответов), общение с носителями языка (7 ответов), финансирование участия в научных конференциях и семинарах (7 ответов).

Подавляющее большинство респондентов имеют партнерские отношения с китайскими учреждениями; сотрудничество в основном осуществляется по таким направлениям: китайские ученые приезжают в Украину с целью проведения совместных научных исследований (9 ответов), украинские студенты наносят визиты в КНР с учебной целью (5 ответов), китайские преподаватели приезжают в Украину с целью преподавания китайского языка (4 ответа).

Половина респондентов имеют опыт академических обменов с китайской стороной; сотрудничество в основном осуществляется по таким направлениям: китайские студенты приезжают в Украину с учебной целью (6 ответов), украинские студенты наносят визиты в КНР с учебной целью (4 ответа), украинские ученые наносят визиты в КНР с целью проведения совместных научных исследований (4 ответа). Все респонденты ответили, что они желают установить или расширить партнерские отношения с китайскими организациями и учреждениями.

По нашему мнению, необходимо продолжить изучение проблем и трудностей организации преподавания и изучения китайского языка в Украине, а также причин отсутствия преподавания китайского языка.

В частности, углубленное исследование может быть проведено по таким направлениям:

– сбор эмпирического материала – ознакомление с опытом организации преподавания китайского языка в некоторых вузах, испытывающих специфические трудности в вопросах организации преподавания китайского языка;

– сбор эмпирического материала – ознакомление с причинами отсутствия преподавания китайского языка в некоторых вузах, которые тем не менее высказывают желание организовать преподавание китайского языка;

– проведение углубленного опроса (на основе поддержки Министерства образования и науки) среди всей совокупности вузов Украины;

– проведение научно-практической конференции по вопросам организации изучения китайского языка в Украине, с приглашением всех представителей вузов, в которых изучается китайский язык или осуществляется подготовка специалистов по филологическим специальностям;

– подготовка издание сборника научных работ и тезисов научных докладов по итогам работы конференции;

– подготовка рекомендаций и предложений по итогам работы конференции;

– определение перспективных (возможных) форм поддержки организации изучения китайского языка;

– подготовка научно-практических предложений (научного доклада) на основе проведенного исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гончарук А. Шовковий шлях: від концепції до практичних кроків (формат взаємодії 16+1) / А. Гончарук, С. Кошовий // Стратегічна панорама. – 2016. – № 1. – С. 26-35.
2. Закон Украины «Про основи державної мовної політики» [Электронный ресурс]. – Доступен с: rada.gov.ua.
3. Закон Украины «Про освіту» [Электронный ресурс]. – Доступен с: rada.gov.ua.
4. Закон Украины «Про вищу освіту» [Электронный ресурс]. – Доступен с: rada.gov.ua.
5. Конституция Украины [Электронный ресурс]. – Доступен с: rada.gov.ua.
6. Лебедева Н. А. Некоторые особенности преподавания китайского языка как второго иностранного / Н. А. Лебедева / Известия Восточного института. – 2015. – № 2 [Электронный ресурс]. – Доступен с: http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-prepodavaniya-kitayskogo-yazyka-kak-vtorogo-inostrannogo.
7. Методы изучения китайского языка [Электронный ресурс]. – Доступен с: http://poliglots.ru/kitayskiy-yazyik/metodyi-izucheniya-kitayskogo-yazyika.htm.
8. Проект «Один пояс – один шлях»: можливості для України / В. Поворозник, В. Перебийніс. – К.: МЦПД, 2015. – 31 с.
9. Ярошенко Є. Місце України в глобальних стратегіях Китаю / Є. Ярошенко. – К.: МЦПД, 2015. – 44 с.
10. Kaszmarski M. The New Silk Road: a versatile instrument in China`s policy / M. Kaszmarski. – OSW Centre for Eastern Studies, 2015. – Number 161. – 89 p.
11. Moldavchuk R. The strategic partnership of China and Ukraine / R. Moldavchuk, I. Odotiuk // Modern science. – 2016. – № 2. – С. 77-82.
12. Zuokui L. Central and Eastern Europe in Building the Silk Road Economic Belt / L. Zuokui. – Working Paper Series on European Studies Institute of European Studies Chinese Academy of Social Sciences. – 2014. – Vol. 8. – No. 3. – 130 p.

Ши Яцзюнь

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ В ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У науковій статті викладаються результати дослідження організаційно-економічного забезпечення викладання китайської мови у вищих навчальних закладах України. Актуальність дослідження обумовлена тим,

що серед студентів вищих навчальних закладів закономірно зростає інтерес до вивчення китайської мови. Однак нині далеко не всі бажаючі мають можливість вивчення китайської мови на високому рівні. Не всі вищі навчальні заклади України, в тому числі філологічного профілю, надають послуги з вивчення китайської мови. Інститути Конфуція функціонують тільки в 4 обласних центрах України і не функціонують в 21 обласному центрі. Мета статті – виклад проблем організаційно-економічного забезпечення викладання китайської мови в вищих навчальних закладах України, а також розробка рекомендацій щодо ресурсного забезпечення доступності вивчення китайської мови у вищих навчальних закладах України. У науковій статті проведено аналіз нормативно-правової бази вивчення іноземних (в тому числі китайської) мов у вищих навчальних закладах України. Описано можливості викладання китайської мови в вищих навчальних закладах України. Наведено результати експертного опитування з проблем вивчення китайської мови студентами вузів. Дана оцінка економічного забезпечення викладання китайської мови у вищих навчальних закладах України. Українські вузи не мають достатніх організаційно-економічних ресурсів для широкого викладання китайської мови, навіть не дивлячись на наявність попиту з боку студентів (споживачів освітніх послуг). Відзначається, що китайська сторона, розуміючи складність економічної ситуації в Україні взагалі і у вузівській системі зокрема, має намір докладати певних зусиль, щоб стимулювати українські вузи для розширення викладання китайської мови. Причому ця робота ведеться в різних сегментах (вузи, де китайська мова вивчається в якості основної; вузи, де китайська мова вивчається як неосновна; вузи, де китайська мова поки не вивчається). Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення проблем і труднощів організації викладання і вивчення китайської мови в Україні, а також причин відсутності викладання китайської мови.

Ключові слова: *організаційне забезпечення, економічне забезпечення, викладання китайської мови, вищі навчальні заклади, експертне опитування.*

Shy Yatszyun'

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MAINTENANCE OF CHINESE LANGUAGE TEACHING IN THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

The scientific article presents results of a study of organizational and economic support of Chinese language teaching in higher educational institutions of Ukraine. The relevance of the study is due to the fact of the growing interest to learning the Chinese language among higher educational institutions students. However, now not everyone can study the Chinese language at a high level. Not all higher education institutions of Ukraine, including philological, provide services for the study of the Chinese language. Confucius Institutes are functioning only in 4 regional centers of Ukraine and do not operate in 21 regional center. The purpose of the article is a statement of issues of organizational and economic support of the Chinese language teaching in higher educational institutions of Ukraine, as well as the development of recommendations on resource accessibility of the Chinese language in higher educational institutions of Ukraine. The legal base for the study of foreign languages (including Chinese) in higher educational institutions of Ukraine has been analyzed in the scientific article. Possibilities of Chinese language teaching in higher educational institutions of Ukraine have been described. The results of the expert survey on the problems of learning Chinese by university students have been listed. The economic support for the teaching of Chinese language in higher educational institutions of Ukraine has been assessed. Ukrainian universities do not have sufficient organizational and economic resources for a broad teaching of the Chinese language, even though there is a demand on the part of students (educational services consumers). It has been noted that the Chinese government, understanding the complexity of the economic situation in Ukraine in general and the university system in particular is going to make some effort to stimulate the Ukrainian universities to expand the teaching of the Chinese language. Moreover, this work is carried out in various segments (higher educational institutions, where Chinese is taught as the major subject, higher educational institutions, where Chinese is taught as a minor subject; higher educational institutions where the Chinese language is not studied). Further research will be aimed at studying the problems and difficulties of teaching and the organization of learning Chinese language in Ukraine, as well as the reasons for the lack of Chinese language teaching.

Keywords: *organizational support, economic support, the teaching of the Chinese language, higher education institutions, expert interviews.*

Одержано 21.01.2017 р.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІЧНА СТАТИСТИКА, БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА АУДИТ

УДК: 338.512; 338.583

Маргіта Наталія Орестівна,
к.е.н., ст. викладач кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет «Львівська політехніка»
Маргіта Михайло Васильович,
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Ужгородський торговельно-економічний інститут КНТЕУ

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Метою статті є аналіз інструментів аналітичного забезпечення управління витратами виробництва підприємства цегельної промисловості в умовах сучасної концепції менеджменту. Запропоновано комплексний підхід до аналізу витрат виробництва, що передбачає: аналіз динаміки собівартості продукції виробничого підприємства (підготовка інформації про стан виконання виробничої програми продукції, аналіз динаміки собівартості продукції, аналіз структури витрат на виробництво продукції); аналіз якості, ритмічності виробництва продукції з метою визначення резервів випуску продукції; аналіз економічної ефективності виробництва продукції та факторів зміни її рівня (факторний аналіз рентабельності виробництва, кореляційно-регресійний аналіз впливу використання економічних ресурсів на рентабельність виробництва шляхом побудови моделі регресії). Використано методи факторного аналізу, статистичного аналізу, кореляційно-регресійний аналізу. В результаті аналізу витрат виробництва цегли встановлено: найбільший вплив на показник валового прибутку на одиницю продукції має енергомісткість; збільшення на 1% фондомісткості одиниці продукції за незмінних інших факторів вплине на зменшення валового прибутку з одиниці виготовленої продукції більш ніж у 2 рази; різниця між валовою та операційною рентабельністю свідчить про значне навантаження на підприємство з боку витрат на збут та адміністративних витрат; найбільший вплив на зміну рентабельності власного капіталу має коефіцієнт фінансової залежності, що свідчить про доцільність перегляду стратегії фінансування підприємства; витрати на газ мають найбільшу частку в структурі собівартості продукції тощо. В результаті аналізу витрат було виявлено напрямки, за якими доцільно провести оптимізацію витрат. Також з'ясовано основні причини, які впливають на собівартість, а, відповідно, і на рентабельність діяльності. Нераціональна структура витрат значною мірою впливає на одержувані ним прибутки, оскільки збільшує частку витрат в ціні продукції, а тим самим знижує маржу. Оптимізація витрат підприємства за виявленими напрямками допоможе покращити фінансові результати підприємства та краще використовувати наявні ресурси.

Ключові слова: *управління виробничими витратами, теорія обмежень, оптимізація витрат, аналіз структури собівартості, факторний аналіз.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Ефективність функціонування вітчизняних виробничих підприємств в умовах загострення ринкової конкуренції визначається результативністю існуючої на підприємстві системи менеджменту. Одним з ключових елементів формування ефективної системи менеджменту виробництва є побудова релевантної інформаційної системи обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Революційний підхід до аналізу витрат виробництва запропонував автор Теорії обмежень (ТОС), ізраїльським вчений-фізик Е. Голдрат, який в своїх працях [1, 2] пропонує застосування цієї революційної концепції для формування нової системи обліку витрат з урахуванням Теорії обмежень, що включає такі три показники як: чистий грошовий потік, величина і вартість запасів та операційні витрати. Проте, в майбутньому, новий підхід до обліку витрат на основі Теорії обмежень знайшов своє відображення та

подальший розвиток в працях інших авторів, зокрема у [3] розглядається новий підхід до аналізу витрат, що базується на обліку пропускної здатності системи, а не традиційному обліку витрат. У працях вітчизняних вчених [4-7] аналізується специфіка управлінського обліку в системі менеджменту на основі Теорії обмежень на прикладі виробничих підприємств.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є аналіз інструментів аналітичного забезпечення управління витратами виробництва підприємства цегельної промисловості в умовах сучасної концепції менеджменту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасних ринкових умовах загострюється питання формування ефективної інформаційної системи забезпечення управління витратами виробництва, оскільки якість її функціонування визначає оптимальність використання виробничих ресурсів, що, в кінцевому підсумку, формує конкурентоспроможність виробленої продукції і, як наслідок, ринковий успіх підприємства.

Практичні аспекти аналізу витрат виробництва в межах сучасної концепції менеджменту, що передбачає застосування підходів Теорії обмежень зручно продемонструвати на прикладі підприємства, що виготовляє цеглу, рентабельність діяльності якого є від'ємною, а подальше зниження ціни може викликати збільшення розміру збитків. Як бачимо, виникає певний конфлікт, за якого, з одного боку, необхідно збільшувати маржу, а з іншого, – знижувати ціну для стимуляції попиту.

Особливістю підходу ТОС до вирішень конфліктів є те, що серед трьох можливих варіантів його розв'язання – компромісу, «переможець – переможений» і «виграють усі», теорія обмежень визнає прийнятним лише останній, адже лише в даному випадку конфлікт насправді вирішено. На рис. 1 представлено один з інструментів – ТОС-діаграму вирішення конфлікту для аналізованого виробничого підприємства.

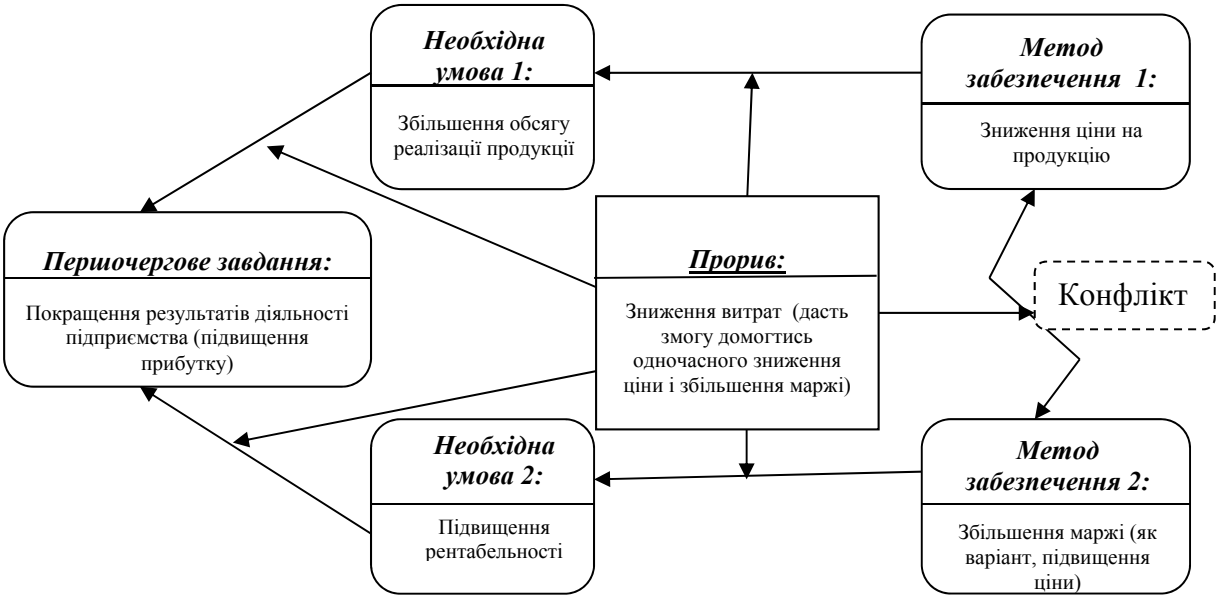

Рис. 1. Діаграма вирішення конфлікту для виробничого підприємства

Джерело: власна розробка

За допомогою діаграми вирішення конфлікту виокремлено проривне рішення, тобто рішення, яке одночасно задовольняє дві взаємовиключні цілі: зниження витрат дозволить домогтись одночасного зниження ціни і збільшення маржі.

Комплексний підхід до аналізу витрат виробництва запропоновано в [4], на основі якого в табл. 1 представлено власний алгоритм аналізу витрат на виробництво цегли.

Таблиця 1

Етапи аналізу витрат на виробництво цегли керамічної рядової

№ з/п	Назва і зміст етапів
Етап 1. Аналіз динаміки собівартості продукції виробничого підприємства	
1.1	Підготовка інформації про стан виконання виробничої програми продукції
1.2	Аналіз динаміки собівартості продукції
1.3	Аналіз структури витрат на виробництво продукції
Етап 2. Аналіз якості, ритмічності виробництва продукції з метою визначення резервів випуску продукції	
Етап 3. Аналіз економічної ефективності виробництва продукції та факторів зміни її рівня	
3.1	Факторний аналіз рентабельності виробництва
3.2	Кореляційно-регресійний аналіз впливу використання економічних ресурсів на рентабельність виробництва шляхом побудови моделі регресії

Джерело: адаптовано на основі [4]

В добу в середньому на підприємстві може бути виготовлено 167 тис. цеглин, або близько 450 піддонів. Свою виробничу програму підприємство виконує в повному обсязі, для виробництва застосовується технологія з 0-вим браком, що досягається завдяки високому технологічному рівню та повній автоматизації виробничого процесу, а також постійному контролю якості вхідної сировини. Також важливим при дослідженні витрат виробництва є аналіз собівартості продукції та обсягів виробництва (рис. 2).

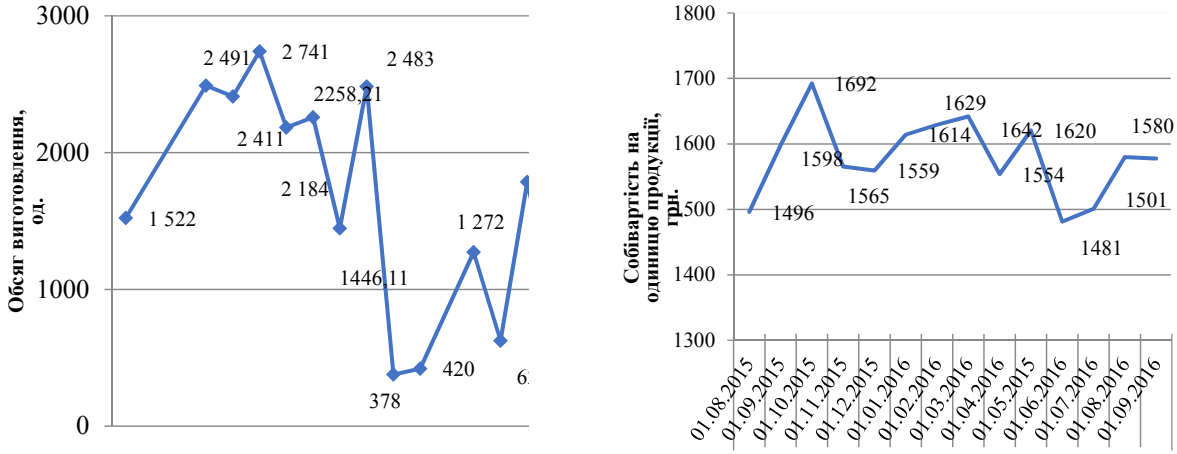

Рис. 2. Динаміка собівартості продукції та обсягів виробництва аналізованого підприємства за 2015-2016 рр.

Протягом року спостерігаються періодичні коливання в собівартості на одиницю продукції, що пояснюється нестабільністю цін на ресурси, а також виникненням непередбачуваних витрат. Найнижча собівартість одиниці продукції спостерігалась в червні 2016 року і становила 1481 грн., а найвища – в жовтні 2015 року в розмірі 1692 грн.

Одним з важливих етапів аналізу витрат виробництва є дослідження структури собівартості продукції, оскільки ці дані дають інформацію про те, що найбільшою мірою впливає на формування собівартості. Аналіз структури собівартості допомагає виявити резерви оптимізації тощо. В табл. 2 представлено калькуляцію собівартості виробництва 1 одиниці цегли керамічної рядової порожнистої, а також розраховану структуру собівартості в аналізованому періоді.

Таблиця 2

Калькуляція собівартості одиниці цегли рядової порожнистої станом 31.05.2016 р.

№	Назва статті витрат	Сума витрат на 1522,24 од. продукції, грн.	Витрати на 1 од. продукції, грн.	Структура, %
1.	Глина	254180,11	166,98	10,30
2.	Пакувальна плівка-рукав	43697,1	28,71	1,77
3.	Активна електроенергія	476443,15	312,99	19,31
4.	Амортизація виробничих ОЗ, НМА і ін. необоротних активів	18650	12,25	0,76
5.	Газ з транспортуванням	1349597,15	886,59	54,71
6.	Зарплата виробничого персоналу	151547,73	99,56	6,14
7.	Амортизація загальновиробничих ОЗ, НМА і ін.. необоротніх активів	7333,74	4,82	0,30
8.	Витрати на управління виробництвом	11671,20	7,67	0,47
9.	Зарплата загальновиробничого персоналу	66503,62	43,69	2,7
10.	Зарплата ремонтників	1484,28	0,98	0,06
11.	ПММ на лінію	34796,22	22,86	1,41
12.	Поточний ремонт ТЗ	10888,77	7,15	0,44
13.	Ремонт виробничого обладнання	21935,26	14,41	0,89
14.	Проведення контролю норм ГДВ	2286	1,50	0,09
15.	Реактивна електроенергія	6860,49	4,51	0,28
16.	Сертифікація продукції	3896,46	2,56	0,16
17.	Т.д. пар. котла, видача висновку	4968,53	3,26	0,20
Разом		2168862,6	1620,48	100

Згідно даних табл. 2 основну частку в собівартості продукції складають витрати на газ, саме вони становлять близько 54,71% всіх витрат. Підвищення цін на газ імовірно є однією з суттєвих причин збільшення обсягу збитків підприємства в 2015 році. Іншою значною складовою собівартості продукції є витрати на електроенергію, які становлять 19,31% усіх витрат, а також на глину – 10,30%.

Аналіз ритмічності виробництва, дозволяє зробити висновок, що виробництво є неритмічним, спостерігається сезонність, нерівномірність навантаження. Простої чергуються зі сплесками виробництва. Управління здійснюється за ситуаційним підходом. Пропускна спроможність виробничої лінії складає близько 300 куб. метрів на добу, в той час як в середньому виготовляється 103 куб. метра. У зв'язку з неритмічністю виробничих процесів, в певні дні виготовляється максимальна кількість продукції, а в інші – спостерігаються простої. Рівномірність завантаження виробничої лінії дозволить майже втричі підвищити продуктивність системи, оптимізувати її витрати. Значною мірою підвищиться еластичність виробництва, незалежність від непередбачуваних факторів.

Одним з найважливіших показників, що характеризують ефективність діяльності підприємства є показники рентабельності. Цінним інструментом при аналізі рентабельності виробництва є факторний аналіз, методику якого представлено у [8]. В табл. 3 подано результати розрахунку показників рентабельності продажу та рентабельності активів за період 2014-2015 рр. для аналізованого підприємства.

Таблиця 3

Показники рентабельності продажу та активів виробничого підприємства

Показник	2014 рік	2015 рік	Темп росту
Валова рентабельність реалізованої продукції	10,47%	11,52%	1,05%
Операційна рентабельність реалізованої продукції	-3,54%	-3,01%	-0,54%
Чиста рентабельність реалізованої продукції	-3,94%	-4,76%	-0,82%
Рентабельність активів	-2,37%	-3,14%	-0,77%

Згідно даних табл. 3, спостерігається тенденція зниження показників рентабельності. Незважаючи на те, що валова рентабельність є високою і спостерігається її позитивна динаміка, картина в цілому не є сприятливою. Також в результаті проведеного аналізу можна дійти до висновку: оскільки валова рентабельність набуває позитивних значень – близько +10%, а операційна рентабельність від'ємна, то підприємство несе значні адміністративні та збутові витрати. Для покращення ситуації важливо їх переглянути і знайти шляхи їх мінімізації.

Для проведення факторного аналізу використано метод ланцюгових підстановок, результати якого представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Факторний аналіз рентабельності виробництва цегли за 2014-2015 роки

Показники	2014 рік	2015 рік	Вплив на зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу
Чиста рентабельність продажу	-0,0394	-0,0476	-0,0095
Ресурсовіддача	0,6004	0,6601	-0,0055
Коефіцієнт фінансової залежності	1,9413	2,4406	-0,0157
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	-0,0460	-0,0767	-0,0308

Як видно з табл. 4, у 2015 році в порівнянні з 2014 роком спостерігалось зниження показника рентабельності власного капіталу на 3%. Причиною зниження стали наступні фактори: зниження рентабельності продажу спричинило на 0,95% зниження рентабельності капіталу, збільшення ресурсовіддачі знизило рентабельність на 0,55%, а збільшення коефіцієнту фінансової залежності – на 1,6%. Найбільший вплив на зниження рентабельності мав коефіцієнт фінансової залежності.

Наступним етапом аналізу виробничих витрат є кореляційно-регресійний аналіз, який допомагає встановити сутність зв'язків між явищами. Надалі подано кореляційно-регресійний аналіз впливу використання економічних ресурсів на рентабельність виробництва цегли. Досліджуватиметься вплив на рентабельність виробництва цегли таких факторів, як: енергомісткість (газ, електроенергія); фондомісткість; трудомісткість; матеріаломісткість.

Аналіз проводиться на основі числових значень елементів собівартості на одиницю продукції, розрахованих за вихідними даними з калькуляцій собівартості продукції аналізованого підприємства за період 2015-2016 рр., а також прибутку на одиницю продукції (табл. 5). З використанням даних значень буде досліджено вплив факторів на результуючий показник – прибуток.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлено наступні взаємозв'язки між елементами собівартості виробництва цегли та прибутком на одиницю продукції (формула 1):

$$y = 1560{,}861 - 0{,}746x_1 - 2{,}308x_2 - 0{,}664x_3 - 0{,}912x_4, \quad (1)$$

де у-валовий прибуток на одиницю продукції,

x_1 - матеріаломісткість одиниці продукції,

x_2 - фондомісткість одиниці продукції,

x_3 - трудомісткість одиниці продукції,

x_4 - енергомісткість одиниці продукції.

Таблиця 5

Динаміка прибутку та собівартості виробництва цегли за 2015-2016 роки

Період	Валовий прибуток на одиницю продукції, грн.	Матеріаломіст-кість в одиниці, грн..	Фондоміст-кість в одиниці, грн.	Трудоміст-кість в одиниці, грн.	Енергоміст-кість в одиниці, грн.	Собівартість одиниці продукції, грн.
08.15.	290,801	192,3215	12,10168	133,9803	1131,686	1496,099
09.15.	189,3241	190,2637	12,44192	134,7445	1197,008	1597,576
10.15.	94,55477	204,1695	11,02958	121,4851	1337,963	1692,346
11.15.	223,0705	194,4494	12,14085	134,6004	1185,908	1563,83
12.15.	229,1201	193,6971	12,09388	134,0797	1181,32	1557,78
01.16.	172,8623	135,3755	17,78831	158,2828	1254,793	1614,038
02.16.	158,3032	193,9582	12,68351	137,3609	1220,251	1803,715
03.16.	144,9686	103,4079	46,26652	334,6323	1109,001	1641,932
04.16.	232,9353	196,444	40,8234	295,2638	978,5303	1553,965
05.16.	166,4163	195,6855	17,06959	155,949	1207,358	1620,484
06.16.	305,6382	202,5395	16,11316	116,4652	1076,829	1481,262
07.16.	285,9794	217,4818	14,75354	107,6827	1135,575	1500,921
08.16.	207,0223	219,4742	15,17663	116,6221	1190,26	1579,878
09.16.	209,3475	213,4279	15,62534	117,485	1147,414	1577,553

Отримані коефіцієнти показують наскільки зміниться результуюча ознака при зміні факторної на одиницю. Отже, найбільший негативний вплив на прибуток має фондомісткість одиниці продукції. Оцінка достовірності результатів моделювання $R^2 = 0{,}9243$ та адекватності моделі за допомогою критерію Фішера F=27,49, підтверджує придатність моделі для аналізу.

Отже, в результаті проведеного аналізу виробничих витрат, з метою виявлення напрямків оптимізації, можна зробити такі висновки:

– збільшення на 1% фондомісткості одиниці продукції, за незмінних інших факторів вплине на зменшення валового прибутку з одиниці виготовленої продукції більш ніж у 2 рази;

– різниця між валовою та операційною рентабельністю свідчить про значне навантаження на підприємство з боку витрат на збут та адміністративних витрат;

– найбільший вплив на зміну рентабельності власного капіталу має коефіцієнт фінансової залежності, що свідчить про доцільність перегляду стратегії фінансування підприємства;

– витрати на газ мають найбільшу частку в структурі собівартості продукції тощо.

В табл. 6 зведено результати аналізу виробничих витрат та виявлено напрями їх оптимізації.

Таблиця 6

Результати аналізу виробничих витрат та напрямки оптимізації для підприємства цегельної промисловості

Результат аналізу	Напрямок оптимізації
1. Збільшення на 1% фондомісткості одиниці продукції, за незмінних інших факторів вплине на зменшення валового прибутку з одиниці виготовленої продукції більш ніж у 2 рази	Зменшення фондомісткості одиниці продукції шляхом використання ефекту масштабу, оскільки амортизацію відносять до відносно сталих витрат, які розподіляються на весь обсяг випуску.
2. Різниця між валовою та операційною рентабельністю свідчить про значне навантаження на підприємство з боку витрат на збут та адміністративних витрат	Оптимізувати адміністративні та збутові витрати, пошук способів їх зменшення.
3. Найбільший вплив на зміну рентабельності власного капіталу має коефіцієнт фінансової залежності, що свідчить про доцільність перегляду стратегії фінансування підприємства	Переглянути стратегію фінансування підприємства з метою забезпечення вищого рівня стабільності.
4. Витрати на газ мають найбільшу частку в структурі собівартості продукції	Пошук способу зниження обсягу споживання газу. Використання енергоощадних технологій.

Джерело: власна розробка

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В результаті аналізу витрат було виявлено напрямки, за якими доцільно провести оптимізацію витрат. Також з'ясовано основні причини, які впливають на собівартість, а, відповідно, і на рентабельність діяльності. Нераціональна структура витрат значною мірою впливає на одержувані ним прибутки, оскільки збільшує частку витрат в ціні продукції, а тим самим знижує маржу. Оптимізація витрат підприємства за виявленими напрямками допоможе покращити фінансові результати підприємства та краще використовувати наявні виробничі ресурси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Goldratt E. M. Cost Accounting: The Number One Enemy of Productivity. International Conference Proceedings, American Production and Inventory Control Society. 1983. – 446 p.

2. Goldratt E. M. From Cost World to Throughput World. / E. M. Goldratt // Advances in Management Accounting. – 1992. – P. 35-53.

3. Noreen E. The Theory of Constraints and its implications for Management Accounting/ E. Noreen, D. Smith, T. J. Mackey: North River Press, 1995. – 216 p.

4. Андросенко О. О. Бухгалтерський облік і аналіз в управлінні витратами: автореф. дис ... канд. екон. наук: 08.00.09 /О. О. Андросенко. – Київ, 2015 . – 21 с.

5. Андросенко О. О. Теорія обмежень як один з основних інструментів управлінського обліку на підприємствах кондитерської галузі / О. О. Андросенко // Проблеми і перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємствами в умовах євроінтеграції: зб. наук. праць. Серія: Економіка. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – Вип. 232, Т. XIII. – С. 12-20.

6. Корбетт Т. Управленческий учет по ТОС / Томас Корбетт; [пер. с англ.]. – Москва: ТОС Центр, 2006. – 240 с.

7. Гвоздьов С. Операційні стратегії – стандартні та інноваційні / С. Гвоздьов // Києво- Могилянська Бізнес Студія. – 2005. – № 11.

8. Finalearn: факторний аналіз рентабельності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finalearn.com/lifers-952-1.html.

Маргита Наталья Орестовна, Маргита Михаил Васильевич

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ИЗДЕРЖКАМИ ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ МЕНЕДЖМЕНТА

Целью статьи является анализ инструментов аналитического обеспечения управления издержками производства предприятия кирпичной промышленности в условиях современной концепции менеджмента. Предложен комплексный подход к анализу издержек производства, что предполагает: анализ динамики себестоимости продукции производственного предприятия (подготовка информации о состоянии выполнения производственной программы продукции, анализ динамики себестоимости продукции, анализ структуры расходов на производство продукции); анализ качества, ритмичности производства продукции с целью определения резервов выпуска продукции; анализ экономической эффективности производства продукции и факторов изменения ее уровня (факторный анализ рентабельности производства, корреляционно-регрессионный анализ влияния использования экономических ресурсов на рентабельность производства путем построения модели регрессии). Использованы методы факторного анализа, статистического анализа, корреляционно-регрессионный анализа. В результате анализа издержек производства кирпича установлено: наибольшее влияние на показатель валовой прибыли на единицу продукции имеет энергоемкость; увеличение на 1% фондоемкости единицы продукции, при неизменных других факторах повлияет на уменьшение валовой прибыли с единицы произведенной продукции более чем в 2 раза; разница между валовой и операционной рентабельностью свидетельствует о значительной нагрузке на предприятие со стороны расходов на сбыт и административных расходов; наибольшее влияние на изменение рентабельности собственного капитала имеет коэффициент финансовой зависимости, что свидетельствует о целесообразности пересмотра стратегии финансирования предприятия; расходы на газ имеют наибольшую долю в структуре себестоимости продукции и тому подобное. В результате анализа расходов было обнаружено направления, по которым целесообразно провести оптимизацию расходов. Также выяснены основные причины, которые влияют на себестоимость, а, соответственно, и на рентабельность деятельности. Нерациональная структура расходов в значительной степени влияет на получаемые им доходы, поскольку увеличивает долю расходов в цене продукции, а тем самым снижает маржу. Оптимизация расходов предприятия по выявленным направлениям поможет улучшить финансовые результаты предприятия и лучше использовать имеющиеся ресурсы.

***Ключевые слова**: управление производственными затратами, теория ограничений, оптимизация затрат, анализ структуры себестоимости, факторный анализ.*

Marhita Nataliya O., Marhita Mykhaylo V.

ANALYTICAL MAINTENANCE OF MANUFACTURING COSTS MANAGEMENT IN MODERN MANAGEMENT CONCEPT

The article deals with an analysis tools of brick industry enterprise analytical maintenance of manufacturing costs

management in modern management concept. An integrated approach to manufacturing costs analysis which includes: dynamics analysis of industrial enterprises production cost (production program status information, dynamics analysis of production costs, production costs structure analysis); quality analysis, production rhythm analysis to determine the reserves of manufacturing system; economic efficiency analysis of manufacturing and its changing factors (manufacturing profitability, factorial analysis, correlation and regression analysis of the impact of economic resources use to manufacturing profitability by constructing a regression model) has been proposed. We used methods of factor analysis, statistical analysis, correlation and regression analysis. As a result of costs analysis in bricks production it has been found out that: the greatest impact on gross profit per unit has the energy intensity; an 1% increase of capital ratio unit, with constant other factors will result in lower gross profit per unit by more than 2 times; the difference between the gross and operating profitability shows a significant burden on the company by the cost of sales and administrative expenses; the greatest impact on changing the return on equity ratio has financial dependence, indicating the necessity review financing strategy of the company; gas costs have the largest share in the manufacturing costs and so on. Cost optimization areas have been identified by costs analysis. The main reasons that affect production costs and hence the operations profitability have been detected. Irrational cost structure significantly affects the income as increasing cost share in price and thereby reduces the margin. Company's cost optimization by identified areas will help to improve the financial results and better use of available resources.

Keywords: *manufacturing costs management, theory of constraints, costs optimization, cost structure analysis, factor analysis.*

Одержано 14.03.2017 р.

УДК 021:001.891:33

Прокопович Лідія Сигізмундівна,
к.філол.н., доцент, доцент кафери філологічних дисциплін,
Моргун Алла Володимирівна,
к. філол. н., доцент, доцент кафери філологічних дисциплін,
Попович Надія Ференцівна,
к. філол. н., доцент, доцент кафери філологічних дисциплін,
Мукачівський державний університет

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ГАЛУЗІ

Наукова стаття присвячена аналізу бібліотеки як наукової установи в галузі науково-інформаційної діяльності, яка сьогодні активно шукає шляхи та напрями своєї подальшої ефективної роботи. Сучасну технологічну революцію характеризує не просто центральна роль знань та інформації в усіх сферах життєдіяльності людей, а й використання цих знань та інформації для генерування нових ідей і технологій, що обробляють інформацію й забезпечують комунікацію. Мета дослідження полягає у вивченні впливу інформаційних технологій на процес використання ресурсів сучасної бібліотеки для підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів в економічній галузі. Під час дослідження були використані загальнонаукові теоретичні методи, зокрема: аналітичний – визначення методологічних підходів до розгляду діяльності Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; системний – узагальнення інформаційних потреб користувачів бібліотек; прогностичний – підведення підсумків дослідження і обґрунтування пропозицій. Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні тенденцій розвитку комунікаційних моделей діяльності бібліотек України й узагальнює уявлення щодо умов їх переходу до інтеграційної комунікаційної моделі. В статті розглянуто діяльність бібліотек як джерела інформаційної підтримки наукових досліджень в економічній галузі. Схарактеризовано використання потенціалу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як центру інформаційно-аналітичного супроводу ринкових перетворень в умовах глобалізації та розкрито роль мережевих інформаційних ресурсів бібліотеки та Інтернет-порталу. Висвітлено універсальність роботи служби інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) на задоволення інформаційно-аналітичних запитів державних органів, що фіксують й доносять до всіх замовників різні сторони розвитку процесів, що відбуваються в українському суспільстві, у тому числі і економічного характеру. Відмічено, що важливою частиною роботи з підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів служби є формування і наповнення повнотекстових баз даних (БД), які допомагають відслідковувати діяльність центральних і місцевих органів державної влади та аналізувати стан й процеси економічних перетворень у регіонах. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали і висновки можуть стати основою подальшої теоретико-методичної розробки організації роботи бібліотеки щодо системного, ефективного й результативного забезпечення користувачів. Положення, висновки і результати дослідження можуть використовуватись бібліотечними працівниками в умовах новітніх мережевих технологій із застосуванням електронних інформаційних ресурсів та інтерактивних сервісів.

***Ключові слова**: інформаційний ресурс, бібліотечно-інформаційні продукти, електронні інформаційні технології, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, служба інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ), база даних (БД).*

ВСТУП

Постановка проблеми. Діяльність бібліотек як джерело інформаційної підтримки наукових досліджень в економічній галузі є надзвичайно важливим чинником раціональної організації економічної діяльності в Україні. А відтак і підвищення ефективності економіки загалом.

Значний потенціал для високоякісного інформаційного аналітичного забезпечення мають великі наукові бібліотеки. На думку одного з теоретиків інформаційного суспільства М. Кастельса [6], сучасну технологічну революцію характеризує не просто центральна роль знань та інформації в усіх сферах життєдіяльності людей, а використання цих знань та інформації для генерування нових ідей і технологій, що обробляють інформацію і забезпечують комунікацію.

У Законі України «Про національну програму інформатизації» йдеться про те, що продуктом інтелектуальної діяльності суспільства є інформаційні ресурси. Сьогодні вони розглядаються як стратегічний ресурс розвитку будь-якої країни, який за своєю значущістю не поступається іншим – фінансовим, сировинним, матеріально-технічним.

Бібліотека як наукова установа в галузі науково-інформаційної діяльності сьогодні активно шукає шляхи та напрями подальшої ефективної роботи. З огляду на вище сказане, останнім часом зріс науковий інтерес фахівців до нового напрямку роботи бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці дисертаційних і монографічних досліджень, наукових розвідках відомих фахівців бібліотечної справи значна увага приділялася актуальними проблемами організації та модифікації інформаційних ресурсів, а саме, проаналізовано адаптацію технології

бібліотечного обслуговування до потреб користувачів (Ю. Курносов [12], В. Горовий [2, 3, 4, 14], Л. Костенко [9], І. Курас [11], А. Соляник [15], В. Терешин [16]).

Проблемам підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів з економічної тематики в умовах поширення цифрових технологій присвячена наукова розвідка С. Кулицького. Автор розглядає практичний досвід і потенційні можливості підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів з економічної тематики з використанням цифрових технологій ресурсів великої наукової бібліотеки та аналізує цей процес «…як послідовний інформаційно-технологічний ланцюжок, що починається з постановки проблеми та пошуку необхідної замовнику інформації й закінчується створенням готового інформаційного продукту, який відповідає потребам замовника» [10, с. 431].

Питання використання цифрових технологій у такій сфері економіко-аналітичної діяльності, як ділова розвідка розглядається в роботах С. Могильного [13], Д. Прескотта [8] та ін.

Значна кількість публікацій лише підкреслює актуальність наукового дослідження змістових аспектів впливу інформаційних технологій на процес використання ресурсів сучасної бібліотеки для підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів в економічній галузі.

Мета статті (постановка завдання). Одна з найважливіших соціальних функцій бібліотеки на сьогодні – задовольнити інформаційні потреби користувачів. Ця функція здійснюється бібліотекою шляхом обслуговування – надання інформаційно-бібліотечних продуктів та послуг.

Саме в цьому ракурсі виконано наше дослідження, мета якого полягає у вивчені впливу інформаційних технологій на процес використання ресурсів сучасної бібліотеки для підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів в економічній галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційна функція бібліотек у процесі дедалі більшої тісної співпраці з користувачами трансформується в інформаційно-аналітичну функцію. Отже, на зміну основної функції бібліотеки – забезпечення літературою та інформацією, здійснення повного та якісного бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів згідно з інформаційними запитами на основі широкого доступу до бібліотечних та інформаційних ресурсів приходять нові форми передачі інформації, що здатні замінити першоджерела та заощадити час користувача.

Сьогодні освоюються нові аналітичні методи, формуються інформаційно-аналітичні бази даних різної спрямованості. Як наслідок, реалізується комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, при якому замовник отримує всі необхідні консультативні послуги щодо свого запиту. Стосовно використання власне бібліографічної інформації, що був основним продуктом інформаційної діяльності бібліотеки, сьогодні вона стає допоміжним засобом внутрішнього користування.

В контексті дослідження можемо стверджувати, що на нинішньому етапі бібліотека, розробляє власні технології обробки інформації, що використовуються під час наукових досліджень, організовує на їх основі власну синтезовану продукцію.

Можемо констатувати, що саме інформаційно-аналітичні структури при бібліотечних установах сьогодні перетворюються у вітчизняні «фабрики думок», а в структурі суспільства, стають ефективним і перспективним у своєму розвитку суб'єктом інформаційних обмінів. З одного боку, це зумовлено постійним розширенням інформаційного простору, зростанням обсягів інформації, з іншого, – опора на вже напрацьований масив інформації, що вже зосереджений у фондах бібліотек.

Варто зазначити і те, що сьогодні зростає доступ і можливості в керуванні потоком електронної інформації, що продукуються у всьому світі. Яскравим прикладом щодо використання потенціалу наукової бібліотеки як центру інформаційно-аналітичного супроводу ринкових перетворень в умовах глобалізації є діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Мережеві інформаційні ресурси Бібліотеки включають зібрання «Наукова періодика України» (460 тис. статей, з 2400 журналів), електронні тексти (848 тис. документів, з них 60 тис. авторефератів дисертацій), аналітичні матеріали (5 тис. випусків аналітичної інформації та інформаційно-аналітичних оглядів), каталоги та картотеки (4 млн. бібліографічних записів і 5 млн. зображень карток генерального алфавітного каталогу); реферативну базу «Україніка наукова»(547 тис. записів).

Інтернет-портал Бібліотеки щодоби відвідують 45-50 тис. користувачів.

Особлива категорія абонентів – інформаційні служби органів державної влади, серед яких Верховна Рада України, Адміністрація Президента України і Кабінет Міністрів України.

Використання фондів наукової Бібліотеки дає змогу готувати інформаційно-аналітичні матеріали, що характеризують суспільні явища та процеси. У цілому, інформація може мати фундаментальний чи оглядовий характер. Найбільший обсяг фундаментальної інформації містять наукові монографії.

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) органів державної влади була започаткована в Центральній науковій бібліотеці АН України. Уже сама назва говорила про те, що це була перша спроба, перший експеримент у створенні підрозділу у найбільшій бібліотеці України, орієнтованого на задоволення інформаційно-аналітичних запитів державних органів.

Практика показала, що універсальність роботи СІАЗ зумовлювалася тим, що вона однією з перших прийшла на допомогу керівництву Верховної Ради, Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, готувалися підбірки матеріалів з доволі широкого спектра питань соціально-політичної та економічної проблематики.

Сьогодні різноманітність видань СІАЗ дає можливість зафіксувати й донести до всіх замовників різні сторони розвитку процесів, що відбуваються в

українському суспільстві, у тому числі і економічного характеру.

Ураховуючи тематику замовлення споживача (органів державної влади та місцевого самоврядування) у процесі підготовки інформаційної продукції співробітники СІАЗ застосовують різноманітні форми подачі інформації (бази даних, огляди, аналітичні матеріали).

Слід відмітити, що важливою частиною роботи з підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів служби є формування і наповнення повнотекстових баз даних (БД). Це, насамперед, анотована база даних для запитів органів влади та органів місцевого самоврядування «Події, факти коментарі» за матеріалами періодичної преси (центральні видання та регіональні видання). БД допомагає відслідковувати діяльність центральних і місцевих органів державної влади та аналізувати стан та процеси економічних перетворень у регіонах.

Аналітиками служби СІАЗ досліджуються оглядові матеріали з економічних питань, а саме: реформи АПК, вугільної галузі, перебігу бюджетного процесу в Україні, стану валютного ринку, аналізу транзитного потенціалу України, ролі ВЕЗ на сучасному етапі розвитку світової економіки, становлення державних і холдингових компаній в українській економіці, тіньовий сектор економіки та ін..

Варто зазначити, що значної популярності набув інформаційно- аналітичний журнал «Україна, події, факти, коментарі», в якому висвітлюються та аналізуються найактуальніші події суспільного життя в економічній, політичній і соціальній сферах. Важливим є вивчення проблем, співвідносних з реальною практичною діяльністю замовників та налагодження ефективної системи прямих і зворотних зв'язків на всіх стадіях циклу задоволення інформаційних потреб, що дає можливість забезпечувати органи влади своєчасною інформацією. На сьогодні інформаційно-аналітичні матеріали, вміщені в журналі в електронному вигляді доводяться до відома понад 400 адресатів в обласних центрах, містах та районах України.

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення здійснює підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів щодо потенційно можливих тем у випереджувальному режимі. Йдеться про підготовку експертних оцінок і прогнозів з тих проблем, які існують на часі або найближчим часом можуть стати ключовими. У цьому контексті варто згадати слова відомого американського менеджера Л. Яккоки, який, підкреслюючи роль фактора часу в бізнесі, стверджував, що заради досягнення конкурентних переваг завжди треба пам'ятати про своєчасність надання інформації для прийняття необхідних рішень і не можна при цьому абсолютизувати значення достовірної інформації. «Після того, як переважна частина інформації вже зібрана, настає момент, коли ви опиняєтесь під владою дії закону падаючої доходності» [17, с. 76].

Практика показує, як стверджує С. Кулицький, «…що повна передача функції від людини до комп'ютерної ІС, так само як і розв'язання дилем достовірність-своєчасність вимагає значних витрат інтелектуальних і фінансових ресурсів та часу на свою реалізацію» [10, с. 444].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наведені вище результати дослідження показують важливість і складність підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів з економічної тематики на базі ресурсів наукової бібліотеки. Що стосується складності, то для тиражування інформації, їх ефективної реалізації необхідно не лише відповідне технічне рішення, а й організаційно-правове забезпечення, адже саме на цих стадіях найймовірніша втрата інтелектуальної власності, яка може завдати значних збитків суб'єкту інформаційних відносин.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективність цих процесів залежить від ступеня фінансової підтримки, характеру діалогу інформаційно-аналітичної служби із замовниками інформаційно-аналітичних продуктів з економічної тематики.

Перспективу подальших наукових досліджень означеної проблеми пов'язуємо з докладним вивченням елементів інформаційно-аналітичного забезпечення на базі сучасних комп'ютерних і телекомунікаційних технологій для вивчення наявного інформаційного потенціалу вітчизняної системи бібліотечних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / І. В. Арістова; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

2. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства: монографія / В. М. Горовий. – К., 2005. – 300 с.

3. Горовий В. М. Еволюція інформаційних запитів суспільства як фактор бібліотечної трансформації / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-ка України. – 2007. – Вип. 18. – С. 36-49.

4. Звіт про НДР: Інформаційно-аналітичне забезпечення управління процесами реформування українського суспільства / В. М. Горовий, Т. Ю. Гранчак, Л. А. Чуприна [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І . Вернадського. – К., 2006. – 59 с.

5. Про Національну програму інформатизації: Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27-28. – С. 181.

6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М ., 2000. – 608 с.

7. Коваль Р. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: спец. 25. 00. 02 / Р. А. Коваль. – Х., 2008. – 20 с.

8.Конкурентная разведка: Уроки из окопов / под. ред. Дж. Прескотта и С. Х. Миллера. – М.: Альпина Паблишер , 2003. – 336 с.

9. Костенко Л. Й. Онлайнові ресурси бібліотеки: створення, використання / Л. Й. Костенко // Бібл. вісн. – 2003. – № 1 . – С. 18-29.

10. Кулицький С. Проблеми підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів з економічної тематики в умовах поширення цифрових технологій / С. Кулицький // Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013 – Вип. 36.– С. 429-445.

11. Курас І. Інтеграція інформаційних ресурсів – стратегічний напрям забезпечення інформаційних потреб суспільства / І. Курас // Бібл. вісн. – 2004 . – № 6. – С. 50-52.

12. Курносов Ю. В. Аналітика: методология, технология и организация иформационно- аналитической работы / Ю. В, Курносов, П. Ю. Конотопов. – М.: РУСАКИ, 2004. – 512 с.

13.Могильний С. Б. Методи та інструменти ділової розвідки в Internet / С. Б. Могилний. – К.: ТОВ « Задруга», 2010. – 264 с.

14. Розвиток інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у процесі демократичних перетворень українського суспільства / В. М. Горовий, Т. Ю. Гранчак, Л. А. Чуприна [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2009. – 64 с.

15. Соляник А. Пріоритетні напрями вдосконалення документопостачання бібліотек України / А. Соляник // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 1. – С. 7-10.

16. Терешин В. И. Библиотечный фонд: 2-е изд., исправ. и доп. / В. И. Терешин. – М.: Профиздат, 2001. – 17 6 с.

17. Якокка Л. Карьера менеджера / Л Якокка. – М.: Прогрес, 1991. – 384 с.

Прокопович Лидия Сигизмундовна, Моргун Алла Владимировна, Попович Надежда Ференцивна

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БИБЛИОТЕК ЯК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОДДЕРЖКИ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Научная статья посвящена анализу библиотеки как научного учреждения в области научно-информационной деятельности, которая сегодня активно ищет пути и направления своей дальнейшей эффективной работы. Современную технологическую революцию характеризует не просто центральная роль знаний и информации во всех сферах жизнедеятельности людей, но и использование этих знаний и информации для генерирования новых идей и технологий, обрабатывающих информацию и обеспечивающих коммуникацию. Цель исследования заключается в изучении влияния информационных технологий на процесс использования ресурсов современной библиотеки для подготовки информационно-аналитических материалов в сфере экономики. В ходе исследования были использованы общенаучные теоретические методы, в частности: аналитический – определение методологических подходов к рассмотрению деятельности Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского; системный – обобщение информационных потребностей пользователей библиотек; прогностический – подведение итогов исследования и аргументация предложений. Научная новизна исследования заключается в выявлении тенденций развития коммуникативных моделей деятельности библиотек Украины и обобщает сведения об условиях их перехода к интеграционной коммуникативной модели. В статье рассмотрена деятельность библиотек как источника информационной поддержки научных исследований в сфере экономики. Охарактеризовано использование потенциала Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского как центра информационно-аналитического сопровождения рыночных преобразований в условиях глобализации и раскрыта роль сетевых информационных ресурсов библиотеки и Интернет-портала. Освещена универсальность работы службы информационно-аналитического обеспечения для реализации информационно-аналитических запросов государственных органов, которые фиксируют и информируют заказчиков о различных сторонах развития процессов, происходящих в обществе, в частности, и экономического характера. Отмечено, что важной частью работы по подготовке информационно-аналитических материалов службы является формирование и наполнение полнотекстовых баз данных (БД), которые помогают отслеживать деятельность центральных и местных органов государственной власти и анализировать состояние и процессы экономических преобразований в регионах. Практическое значение полученных результатов заключается в том, что материалы и выводы могут стать основой дальнейшей теоретико-методической разработки организации работы библиотеки по системному, эффективному и результативному обеспечению пользователей. Положения, выводы и результаты исследования могут использоваться библиотечными работниками в условиях новейших сетевых технологий с применением электронных информационных ресурсов и интерактивных сервисов.

Ключевые слова: *информационный ресурс, библиотечно-информационные продукты, электронные информационные технологии, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, служба информационно-аналитического обеспечение (СИАО), база данных (БД).*

Prokopovich Lydia S., Morgun Alla V., Popovich Nadiia F.

LIBRARY WORK AS A SOURCE OF INFORMATION SUPPORT OF SCIENTIFIC RESEARCH IN ECONOMIC FIELD

The scientific article is devoted to the analysis of the library as a scientific institution in the field of scientific and information activities, which is actively looking for ways and directions for its further effective work. In our study, we proceed from the premise that the modern technological revolution is characterized not only by the central role of knowledge and information in all spheres of human activity, but also by the use of this knowledge and information to generate new ideas and technologies that process information and provide communication. The purpose of the research is to study the influence of information technology on the process of using the resources of a modern library for the preparation of information and analytical materials in the field of economics. In the course of the research, general scientific theoretical methods have been used, in particular: analytical - the definition of methodological approaches to the examination of the activities of the V.I. Vernadsky Large Scientific Library; system - generalization of information needs of library users; prognostic - summing up the results of the study and the argumentation of the proposals. The scientific novelty of the research is to identify trends in the development of communicative models of the activity of Ukraine's libraries and generalize information on the conditions for their transition to an integration communicative model. The article considers the activity of libraries as a source of information support for scientific research in the field of economics. The use of the potential of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine as a center for information and analytical support of market transformations in the context of globalization has been described and the role of network information resources of the library and Internet portal has been disclosed. The universality of the work of the information and analytical support service for the implementation of information and analytical requests of state bodies has been highlighted. They record and inform the customers about various aspects of the development of processes taking place in the society, in particular, of an economic nature. It has been noted that an important part of the work on the preparation of the information and analytical materials of the service is the formation and filling of full-text databases (DB) that help to monitor the activities of central and local government bodies and analyze the state and processes of economic transformations in the regions. The practical significance of the results obtained is that its materials and conclusions can form the basis for further theoretical and methodological development of the organization of the library's work on systemic, effective and efficient provision of users. The positions, conclusions and results of the research can be used by library workers in the conditions of the latest network technologies using electronic information resources and interactive services.

Keywords: *information resources, library and information products, electronic information technologies, Vernadsky National Library of Ukraine, information and analytical support service (IASS), database (DB).*

Одержано 15.03.2017 р.

РОЗДІЛ V

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ

УДК 336.14:65.012.8:330.837(477)

Богма Олена Сергіївна,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів,банківської справи та страхування, Запорізький національний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Необхідність забезпечення бюджетної безпеки є об'єктивною необхідністю для будь-якої сучасної країни, не виключаючи Україну. На жаль, на сьогодні у вітчизняній бюджетній сфері наявна ціла низка чинників негативного, загрозливого впливу, які знижують рівень бюджетної безпеки України, зменшують ефективність функціонування бюджетної системи та організації бюджетного процесу. Зазначене актуалізує необхідність дослідження інституційних процесів у забезпеченні бюджетної безпеки України. Метою статті є обґрунтування ролі інститутів та інституцій в забезпеченні бюджетної безпеки країни, дослідження сутнісного змісту категорії «інституціоналізація бюджетної безпеки» та виявлення напрямів інституційного впливу на процес її забезпечення. Теоретичною і методологічною базою наукової статті є фундаментальні положення неокласичної економічної теорії, інституційний підхід, діалектичний метод пізнання економічних процесів, наукові праці вітчизняних та закордонних вчених з проблем сутнісної характеристики понять «інституція» та «інститут», інституційних проблем економічної системи країни та інституційного забезпечення бюджетної безпеки України. Методологія наукового дослідження дозволила обґрунтувати, що відсутність дієвих інститутів та інституцій унеможливлює забезпечення бюджетної безпеки країни та заважає повній реалізації бюджетною системою власних можливостей. Відтак, встановлено, що інституціоналізація бюджетної безпеки забезпечує формування сукупності інститутів та інституцій максимізації економічного потенціалу бюджетної системи поряд із розробкою системи інституціональних заходів запобігання ризикам та загрозам у бюджетній сфері країни. Наукова новизна статті полягає у виявленні напрямів інституційного впливу на процес забезпечення бюджетної безпеки України на основі встановлення сутнісного змісту категорії «інституціоналізація бюджетної безпеки». Використання результатів проведеного дослідження дозволяє сформувати уявлення про систему основних інститутів та інституцій у сфері забезпечення бюджетної безпеки України, що сприятиме систематизації напрямів вдосконалення інституційного впливу на процес забезпечення бюджетної безпеки України у розрізі базових інституцій та інститутів та оптимізації інституціоналізації відносин бюджетної безпеки.

***Ключові слова**: бюджетна безпека, інститут, інституція, інституціоналізація бюджетної безпеки, інституційний вплив, бюджетна система, бюджетний процес*.

ВСТУП

Постановка проблеми. На сьогоднішній день не викликає сумнівів той факт, що державний бюджет, як найважливіша ланка фінансової системи країни, виступає базовим інструментом державного регулювання та управління економічною системою, забезпечення запланованих темпів і пропорцій суспільного відтворення, проведення суспільно значущих соціально-економічних реформ. Таким чином, державний бюджет відіграє важливу роль в забезпеченні стійкості та стабільності розвитку національної економіки. Однак, на сьогоднішній день слід констатувати наявність в Україні численної кількості проблем у бюджетній сфері, зокрема, непрозоре управління бюджетними коштами, що призводить до їх нецільового та неефективного використання, недостатня сформованість та низька ефективність інституційного середовища функціонування бюджетної системи, значний розмір тіньової економіки, що зумовлює недоотримання податкових надходжень до бюджету, високий рівень корупції, наявність бюджетних дисбалансів та ін. Таким чином, вдосконаленню бюджетної системи та оптимізації бюджетного процесу заважає ціла низка чинників негативної дії потягом тривалого періоду

часу, що чинить вкрай негативний влив на рівень бюджетної безпеки України. Зазначене актуалізує необхідність дослідження інституційних процесів та розв'язку інституційних проблем в забезпеченні бюджетної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним аспектам інституційного забезпечення економічних процесів та економічної безпеки на макрорівні, складовою третього порядку якої виступає бюджетна безпека, присвячені роботи закордонних учених-економістів: Т. Веблена, О. Іншакова [5, 6], Д. Норта [13], У. Мітчела, Е. Острома, Д. Ролза, О. Уільямсона та ін. Вивченню проблемних питань у бюджетній сфері присвячено праці таких закордонних вчених, як: Л. Абалкін, Д. Блек, Дж. Б'юкенен, Р. Коуз, А. Мілль, М. Олсон, Г. Таллок, А. Хансен, М. Фрідман, С. Фішер, Л. Якобсон та ін. Інституційна проблематика у забезпеченні економічної сфери загалом та бюджетної сфери зокрема розглядалася у наукових праці таких вітчизняних учених, як Т. Бугай, Д. Буркальцева [3], Т. Гайдай, С. Оніщенко [11], І. Чугунов та ін. Проте, незважаючи на досить значну кількість наукових праць з досліджуваної проблематики, водночас, залишається низка проблем, які висвітлюються недостатньо. Зокрема, й дотепер відсутня єдина система поглядів на роль і місце інституціоналізації у процесі забезпечення бюджетної безпеки країни. На сьогодні відсутня також цілісність у розумінні сутності інституціоналізації бюджетної безпеки, що розкривала би її особливості, значення та напрями впливу.

Мета статті (постановка завдання). Розглянути роль інституціоналізації у процесі забезпечення бюджетної безпеки країни. Визначити її сутність та напрями інституційного впливу на вказаний процес. Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання: на основі аналізу існуючих трактувань категорій «інституція» та «інститут» обґрунтувати роль та встановити сутність інституціоналізації в забезпеченні бюджетної безпеки, розглянути основні інститути та інституції в цій сфері та виявити основні напрямки інституційного впливу на забезпечення бюджетної безпеки України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи процес забезпечення, зокрема інституційного, економічної безпеки загалом та бюджетної безпеки зокрема, підкреслимо, що в науковій літературі й дотепер відсутня єдина точка зору щодо його сутності та особливостей.

Так, найбільш розповсюдженим виступає твердження щодо того, що забезпечення економічної безпеки має відбуватися на основі функціонування сукупності економічних, політико-правових і державних інститутів, до складу якої входитиме правова інфраструктура та сукупність державних органів та спеціальних управлінських структур [10, с. 466].

Існує також й інша точка зору, яка полягає в тому, що економічна безпека має забезпечуватися, насамперед, за рахунок ефективності самої економічної системи [3, с. 29].

Однак, вважаємо, що в такий спосіб забезпечити економічну безпеку, а відповідно і бюджетну безпеку країни (як складову третього порядку економічної безпеки) не представляється можливим, адже бажаного рівню бюджетної безпеки країни можна досягти лише на основі комплексного застосування регуляторних інструментів – не лише економічних, але й інституціональних.

Так, не викликає сумнівів, що економічна система загалом та бюджетна система зокрема повинна забезпечувати собі необхідний і достатній рівень захисту від загроз та небезпек, що виходитиме з високих темпів ефективності праці у процесі виробництва та самого виробництва, дотримання міжнародних стандартів якості продукції (робіт, послуг) та ін. Поряд із цим, не можна недооцінювати роль інститутів та інституцій у сучасному економічному середовищі, адже саме вони сприяють узгодженню та реалізації різноспрямованих інтересів економічних агентів, забезпечують розв'язок конфліктів між ними, які виникають внаслідок обмеженості ресурсів. Таким чином, відсутність дієвих інститутів та інституцій (в економічній, політико-правовій, соціальній та ін. сферах) унеможливлює забезпечення бюджетної безпеки країни (окремих регіонів, інших адміністративно-територіальних одиниць).

Відзначимо, що в науковій літературі можна зустріти кілька різних визначень інститутів [12]:

– інститути визначаються як «правила гри», які структурують поведінку організацій та індивідів в економіці;

– інститути визначаються як культурні норми, віра, менталітет;

– інститути визначаються як організаційні структури, наприклад, фінансові інститути – банки, кредитні установи;

– поняття «інститут» може використовуватися стосовно особистості або до певного посту (наприклад, інститут президентства).

Поряд із інститутом, однією з базових категорій інституціоналізму виступає інституція. При цьому, як відзначає д.е.н., проф. О. В. Іншаков, категоріальному апарату інституціоналізму притаманне закріплення застосування терміну «інститут» і практична втрата категорії «інституція» при описі феноменів відповідного характеру. На сучасному етапі такий стан справ часто стає причиною ототожнення понять, що описують соціальні форми структур і функцій [6].

Відповідно, в ході дослідження інституційної організації економічної сфери загалом та бюджетної сфери зокрема виникає необхідність чітко розмежовувати поняття інститутів та інституцій, адже сам термін «інституціоналізм», за словами Є. Майбурда, «…заснований на поняттях «інституція» та «інститут» [9, с. 496].

Відповідно, О. В. Іншаков розглядає інституції як соціальні форми типізації функцій господарських суб'єктів, що визначають їх статуси і ролі в системі виробництва суспільного буття і утворюють систему відносин функціональної структури суспільства. Своєю чергою, під інститутами він розуміє функціональні організації, що забезпечують реалізацію

конкретної системи однорідних інституцій [6]. Також дослідник відзначає, що економічний інститут – агрегована аналітична категорія, абстрактно об'єднуюча всю сукупність організацій, що діють у господарстві країни, групи країн або світу (залежно від масштабу аналізу) на основі їх загального видового статусу [5].

В. Зотов, В. Пресняков і В. Розенталь пропонують розуміти під інституціями «…звичаї, традиції, правила і норми соціальної поведінки, згідно з якими люди діють у різних сферах життя суспільства (у тому числі в економічній) саме через свою причетність до інститутів», а інститути розглядати як «…специфічні функціональні й організаційні форми колективної діяльності, які є сталими структурними утвореннями і забезпечують реалізацію системних функцій економіки» [4, с. 53]. Т. Коць наголошує на тому, що значення таких висловів, як банківський інститут, банківська інституція, фінансовий інститут, фінансова інституція, диференціюється так: у першому випадку йдеться про наявність самостійної структури в державі, а в другому – про механізми її дії [8].

Ми повністю погоджуємося з О. В. Болдуєвою, яка відзначає, що для найменування інституту може бути використана як ключова норма, так і ключовий об'єкт. Так, інститут є впорядкованою структурою, яка організує постійно поновлювані взаємодії її учасників та є регульованою сферою, в основі функціонування якої лежать формальні й неформальні норми (тобто інституції). Також поняття «інститут» застосовують для ідентифікації організацій (установ) або певних їх типів, що виконують специфічні функції [2, с. 9].

Щодо узагальнення трактування категорії «інституція», досить вдалим вважаємо трактування, надане О. В. Катигробовою, яка під інституціями розуміє систему формальних та неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, звичок, рутини, традицій, звичаїв, що визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу у економічній, соціальній, політичній або будь-якій іншій сфері; а також сукупність законів, що контролюють певні соціальні відносини шляхом формування механізму вирішення конфліктів між господарськими суб'єктами, виконуючи функцію регулятора суспільних явищ [7]. Зазначене трактування узгоджується з поглядом на досліджувану категорію таких провідних закордонних інституціоналістів, як Д. Норт [13], О. Уільямсон та Е. Остром [14], які розглядають інституції як відповідні «правила гри».

Таким чином, інституційне середовище, як сукупність основоположних політичних, соціальних, економічних та юридичних правил, тобто інституцій, та базових інститутів можна розглядати як своєрідний захисний механізм, який створює можливості повної реалізації економічною системою загалом та бюджетною системою зокрема власних можливостей, продовження існування та розвитку в умовах дії численної кількості загроз та небезпек зовнішнього і внутрішнього характеру. На підтвердження цієї точки зору можна навести позицію засновника теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства Д. Белла, який розглядав інституційне середовище та сукупність структур, що його утворюють, основним каркасом історії [1, с. 19].

На підставі вищевказаного можна зробити висновок, що інституціоналізація бюджетної безпеки це процес формування інститутів та інституцій – механізмів, дисципліни, правил, норм, санкцій та обмежень, спрямованих на досягнення бюджетною системою та бюджетним процесом властивостей стійкості та адаптивності, що призводить до максимально повної реалізації бюджетних інтересів всіх груп суб'єктів, тобто носіїв інтересів, в умовах зниження негативного впливу чи кількості загроз та ризиків, тобто загального рівню відтворення ризиків та загроз у бюджетній сфері.

Як відзначає С. Онищенко, інституціоналізація бюджетних відносин складається з таких інститутів:

– політико-правові інститути, пов'язані із забезпеченням громадянських і політичних прав громадян та економічних агентів, а також покликані сприяти ефективній взаємодії громадянського суспільства і правової держави;

– законодавчі інститути, які формують нормативно-правове й законодавче поле для економічного зростання і структурної модернізації економіки держави;

– соціальні інститути – включають інститути, пов'язані із забезпеченням соціального, морально-етичного, психофізіологічного зростання людини в суспільстві;

– економічні інститути які, власне, створюють передумови для економічного зростання держави та беруть безпосередню участь у структуризації бюджетного процесу.

При цьому дослідниця відзначає, що саме дотримання інституцій, які формалізують бюджетний процес, спрямовують його за векторами, встановленими державною економічною політикою, визначають поведінку учасників бюджетного процесу, визначає бюджетну безпеку у контексті інституціонального підходу [11, с. 33].

Отже вважаємо, що до важливих інститутів у сфері забезпечення бюджетної безпеки України слід віднести наступні інститути: інститут законодавчої влади (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів), інститут виконавчої влади (Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Національний банк, Рахункова палата), інститут державного фінансового контролю (Державна аудиторська служба, Генпрокуратура, Служба безпеки, Національне антикорупційне бюро), інститут місцевої влади, інститут головних розпорядників і розпорядників бюджетних коштів, інститут одержувачів бюджетних коштів, інститут фінансового планування та бюджетування, інститут громадянського суспільства та ін.

Відповідно, основними інституціями слід вважати Конституцію України, Закон про Державний бюджет, Бюджетний кодекс, постанови Кабміну та нормативно-правові акти Верховної Ради з питань регулювання бюджетної сфери, бюджетне право, стандарти бюджетного обліку та бюджетного контролю, інші норми, нормативи та стандарти, що регулюють взаємовідносини у бюджетній сфері.

Таким чином можна зробити висновок, що інституціоналізація бюджетної сфери спрямована на забезпечення ефективної координації діяльності всіх учасників бюджетних відносин, підвищення кількісних та якісних параметрів функціонування бюджетної системи та оптимізацію бюджетного процесу країни, що максимізує рівень бюджетної безпеки та збільшує можливості реалізації бюджетних інтересів кожного з їх носіїв.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інституційний вплив, спрямований на регулювання та контролювання процесу забезпечення бюджетної безпеки, охоплює два основні напрями, а саме:

– формування інститутів та інституцій максимізації економічного потенціалу бюджетної системи та створення умов його найповнішої реалізації;

– розробка системи інституціональних заходів запобігання загальному та розширеному відтворенню ризиків та загроз у бюджетній сфері.

Відтак, інституціоналізація бюджетної сфери здійснює сприятливий стимулюючий вплив на організацію бюджетної системи та процесу й сприяє забезпеченню необхідного і достатнього рівню бюджетної безпеки країни.

При цьому слід відзначити, що діюча в Україні система інститутів та інституцій у бюджетній сфері має бути орієнтована на досягнення бажаних параметрів бюджетної безпеки з урахуванням стратегії соціально-економічного розвитку країни, що має на меті забезпечення стійкості бюджетної системи зокрема та фінансової й економічної систем в цілому. Зазначене, у свою чергу, зумовлює необхідність їх постійного розвитку та вдосконалення.

Відповідно, перспективою подальших досліджень виступає дослідження напрямів вдосконалення інституційного впливу на процес забезпечення бюджетної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Возникновение истории в новом столетии / Д. Белл // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 14-19.
2. Болдуєва О. В. Становлення та розвиток інститутів ринку цінних паперів України : автореферат дис. ... доктора економічних наук: [спеціальність] 08.00.08 Гроші, фінанси і кредит / О. В. Болдуєва ; [робота виконана в Держ. вищому навчальному закладі «Запорізький нац. ун-т» М-ва освіти і науки України]; [місце захисту: Приазовський держ. технічний ун-т]. – Донецьк, 2014. – 40 с.
3. Буркальцева Д. Д. Система обеспечения экономической безопасности государства: необходимость формирования и структурные составляющие / Д. Д. Буркальцева // Наука и инновации. – 2013. – № 5 (123). – С. 29-34.
4. Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 51-69.
5. Іншаков О. В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів [Електронний ресурс] / О. В. Іншаков, Д.П. Фролов // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/et/2011_1/4_Insh.pdf.
6. Иншаков О. В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации [Электронный ресурс] / О. В. Иншаков // Официальный сайт Федерального образовательного портала ЄСМ. – Режим доступа к ресурсу: http://ecsocman.hse.ru/data/178/727/1217/004.INSHAKOV.pdf.
7. Катигробова О. В. Сутнісна характеристика понять «інститут» та «інституція» в теорії інновацій [Електронний ресурс] / О. В. Катигробова // Офіційний сайт ресурсу Scientific world. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy/.
8. Коць Т. Інститут – інституція [Електронний ресурс] / Т. Коць // Інформаційно-довідкова система «Культура мови на щодень». – Режим доступу до ресурсу : http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine60-33.pdf.
9. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е. М. Майбурд. – М.: Дело: Вита-Пресс, 1996. – 544 с.
10. Национальная экономика России: потенциалы, комплексы, экономическая безопасность / Под ред. В.И. Лисова. – М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. – 477 с.
11. Онищенко С. В. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2016. – № 5 (182). – С. 31-38.
12. Определение института. Институты и организации [Електронний ресурс] Офіційний сайт освітнього ресурсу Textbook.News. – Режим доступу до ресурсу: http://textbook.news/predpriyatiy-ekonomika/112-opredelenie-instituta-institutyi.html.
13. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge. – 1990. – P. 68.
14. The Official Web Site of the Nobel Prize [Electronic resource]. – Access to resources: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/advanced.html.

Богма Елена Сергеевна

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЮДЖЕТНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Необходимость обеспечения бюджетной безопасности является объективной необходимостью для любой современной страны, не исключая Украину. К сожалению, на сегодня в отечественной бюджетной сфере имеется целый ряд факторов негативного, угрожающего воздействия, которые снижают уровень бюджетной безопасности Украины, уменьшают эффективность функционирования бюджетной системы и организации бюджетного процесса. Указанное актуализирует необходимость исследования институциональных процессов в обеспечении бюджетной безопасности Украины. Целью статьи является обоснование роли институтов и институций в обеспечении бюджетной безопасности страны, исследование сущностного содержания категории «институционализация бюджетной безопасности» и выявление направлений институционального влияния на процесс ее обеспечения. Теоретической и методологической базой научной статьи являются фундаментальные положения неоклассической экономической теории, институциональный подход, диалектический метод познания экономических процессов, научные труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам сущностной характеристики понятий «институт» и «институция», институциональных проблем экономической системы страны и институционального обеспечения бюджетной безопасности Украины. Методология научного исследования позволила обосновать, что отсутствие действенных институтов и институций делает невозможным обеспечение бюджетной безопасности страны и мешает полной реализации бюджетной системой собственных возможностей. Поэтому установлено, что институционализация бюджетной безопасности обеспечивает формирование совокупности институтов и институций максимизации экономического потенциала бюджетной системы наряду с разработкой системы институциональных мер предотвращения рисков и угроз в бюджетной сфере страны. Научная новизна статьи заключается в выявлении направлений институционального влияния на процесс обеспечения бюджетной безопасности Украины на основе установления сущностного содержания категории «институционализация бюджетной безопасности». Использование результатов проведенного исследования позволяет сформировать представление о системе основных институтов и институций в сфере обеспечения бюджетной безопасности Украины, что будет способствовать систематизации направлений совершенствования институционального влияния на процесс обеспечения бюджетной безопасности Украины в разрезе базовых институтов и институций и оптимизации институционализации отношений бюджетной безопасности.

Ключевые слова: *бюджетная безопасность, институт, институция, институционализация бюджетной безопасности, институциональное влияние, бюджетная система, бюджетный процесс*.

Bogma Olena S.

INSTITUTIONALIZATION AS TOOL OF BUDGET SECURITY SUPPORT

The need to ensure fiscal security is an objective necessity for any modern country, not excluding Ukraine. Unfortunately, today a number of negative factors exists in national public sector threatening effects that reduce the level of budgetary security of Ukraine, reduce the efficiency of the budget system and budget process of the organization. This provides the necessity of institutional processes investigation for ensuring fiscal security of Ukraine. The article aims to study the role of institutes and institutions in ensuring fiscal security, research essential content category «institutionalization of budget security» and identify areas of institutional influence on its support. The theoretical and methodological basis of the article is fundamental tenets of neoclassical economics, institutional approach, the dialectical method of knowledge of economic processes, scientific works of ukrainian and foreign scholars on issues essential characteristics of the concepts of «institute» and «institution» institutional problems of the economic system of the country and institutional support of budget Ukraine security. The research methodology allowes proving that the lack of effective institutes and institutions makes it impossible to ensure fiscal security and prevents the full realization of the budget system of their own capabilities. Thus, it has been found that institutionalization security budget provides aggregate institutes and institutions formation to maximize the economic potential of the budgetary system, along with developing a system of institutional measures to prevent risks and threats in the public sector of the country. Scientific newness of the article is in identification of areas of institutional influence on the budget process for Ukraine's security establishment on the basis of the essential content category «institutionalization security budget». Using the results of the study one can form the idea of a system of basic institutes and institutions in the field of budgetary security of Ukraine, which will help improve the systematization of areas of institutional influence on the budget process for Ukraine's security in terms of basic institutes and institutions institutionalizing relations and optimize security budget.

Keywords: *security budget, institute, institution, institutionalization of fiscal security, institutional impact, budget system, budget process.*

Одержано 31.01.2017 р.

УДК 001.8:[303.09:351.863]

Григорук Павло Михайлович,
д.е.н., професор, завідувач кафедри автоматизованих систем і моделювання в економіці,
Хрущ Ніла Анатоліївна,
д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Хмельницький національний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І БАГАТОМІРНОСТІ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті розглянуто теоретичні та методологічні засади економіко-математичного моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища. Відзначено доцільність розгляду фінансово-економічної безпеки як економічної категорії. Обґрунтовано необхідність застосування системно-кібернетичного підходу для опису цієї категорії і наведено характеристику теоретико-методологічного, прикладного, інструментального та евристичного рівнів використання економіко-математичного моделювання. Наведено природу багатомірності опису фінансово-економічної безпеки, охарактеризовано джерела даних для формування інформаційного базису моделювання. Визначено, що внаслідок використання поряд зі статистичними даними результатів експертного оцінювання такий базис може містити дані, виміряні як в метричній, так і неметричних шкалах. Обґрунтовано урахування невизначеності як об'єктивної властивості прояву зовнішнього середовища, охарактеризовано джерела її виникнення. Встановлено, що методологічною основою економіко-математичного моделювання фінансово-економічної безпеки виступають методологічні принципи, які, з одного боку, виконують регулятивну функцію наукового пізнання, а з іншого – евристичну. Наукову новизну становить узагальнення системи принципів фундаментального та прикладного рівнів дослідження, на яких ґрунтується використання моделювання та доповнення останніх принципами раціональної різноманітності та інструментальної квантифікації. Відзначено, що загальнонаукові принципи відображають необхідні умови результативності і досяжності цілей щодо опису системи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Наведено сутність та гносеологічну спрямованість представленої сукупності принципів. Ґрунтуючись на наведених принципах, в статті описано теоретичний та емпіричний рівні моделювання. Встановлено, що на теоретичному рівні моделювання спрямоване на опис деякої абстрактної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Емпіричний рівень відображає побудову математичних залежностей між основними характеристиками системи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Відзначено, що аналітичний опис досліджуваної системи може містити велику кількість різноманітних залежностей, що описують і ті ж властивості досліджуваної системи. Для урахування багатомірності та невизначеності досліджуваної системи на методологічному рівні, в статті представлено доповнену сукупність принципів прикладного рівня дослідження, наведено їх сутність. Прикладний аспект статті полягає у тому, що представлене теоретико-методологічне підґрунтя моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки дозволяє надати йому риси науковості і зробити отримані висновки обґрунтованими. Предмет подальших досліджень становить проблематика формування модельного базису дослідження системи фінансово-економічної безпеки.

Ключові слова: *система забезпечення фінансово-економічної безпеки, методологічний принцип, багатомірність, невизначеність, модельний опис.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Безпека є невід'ємною характеристикою функціонування економічної системи, яка забезпечує її життєздатність, стабільний розвиток і протистояння зовнішнім збуренням. Господарська діяльність на макро-, мезо- та мікрорівнях завжди підлягає впливу різноманітних ризиків і загроз, які певним чином позначаються на фінансово-економічних результатах. На наш погляд, стійкість та стабільність функціонування економічної системи значною мірою залежить від фінансово-економічної безпеки, під якою будемо розуміти такий стан економічної системи, при якому забезпечується стабільне функціонування всіх її підсистем, створюються необхідні і достатні передумови для фінансової стійкості та можливості запобігання, уникнення та протистояння як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам, забезпечується здатність системи досягти фінансово-економічних цілей та сприяти її розвитку.

Серед основних завдань, які необхідно вирішувати для забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки економічної системи, можна відзначити:

– сприяння досягненню мети функціонування економічної системи;

– забезпечення стійкості функціонування економічної системи;

– обґрунтованість та раціональність вибору стратегії і тактики поступового та стабільного розвитку як системи загалом, так і окремих її підсистем;

– ієрархічність взаємозв'язків та взаємозалежностей підсистем економічної системи;

– моделювання поведінки системи економічної безпеки;

– оцінювання стану системи економічної безпеки шляхом розрахунку сукупності визначальних характеристик (індикаторів) і запобігання їх виходу за встановлені межі.

Опис складних систем, до яких можна віднести економічні системи, можливий за допомогою сучасного пізнавального інструментарію, важливим елементом якого є моделювання. Воно вирішує питання виявлення законів і закономірностей функціонування досліджуваної системи, опис властивостей і зв'язків між її складовими. Моделювання виступає важливою передумовою подальшого аналізу функціонування економічної системи загалом та розробки стратегії і тактики ефективного управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання присвячені праці таких науковців, як О. І. Барановський [1], І. О. Бланк [2], Т. Г. Васильців [3], З. Б. Живко [4], О. В. Ілляшенко [5], І. П. Мойсеєнко [6-8], О. В. Орлик [9] та багатьох інших, в яких розглянуто теоретико-методологічні засади управління фінансово-економічною безпекою суб'єктів господарювання, визначено детермінанти системи економічної безпеки, розглянуто підходи до побудови механізмів забезпечення системи забезпечення фінансово-економічної безпеки та управління нею. Окремі аспекти моделювання фінансово-економічної безпеки, зокрема, пов'язані з діагностикою рівня та ідентифікацією класу безпеки, моделюванням та оцінюванням факторів безпеки, прогнозуванням фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання, визначенням впливу окремих складових на загальну систему фінансово-економічної безпеки висвітлено зокрема в роботах Т. Г. Васильціва [3], авторського колективу під керівництвом В. М. Геєця [10], С. М. Ілляшенка [11], В. В. Каркавчука [12], І. П. Моісеєнко [8, 12], Л. О. Чаговець [13]. Віддаючи належне науковому доробку зазначених авторів, слід відмітити, що питання теоретико-методологічного обґрунтування економіко-математичного моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки висвітлені недостатньо.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є визначення теоретичного підґрунтя та методологічного базису моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід зауважити, що у багатьох випадках фінансова безпека розглядається як функціональна складова економічної безпеки, яка засвідчує забезпеченість, захищеність та ефективність політики формування, використання і розвитку фінансових ресурсів і разом з іншими складовими забезпечує динамічну економічну стійкість, конкурентоспроможність і сталий розвиток економічної системи. Ми підтримуємо думку П. Я. Кравчука [12], який виділяє фінансово-економічну безпеку з фінансовою, економічною та маркетинговою структурними сферами в складі корпоративної безпеки підприємства. Як зазначають науковці [3, с. 40], категорія фінансово-економічної безпеки абсолютно гармонійно вписується в сукупність усталених понять фінансово-економічного стану, фінансово-економічної справедливості, фінансово-економічних результатів господарювання тощо.

Необхідність використання економіко-математичного моделювання системи фінансово-економічної безпеки зумовлена значним його гносеологічним потенціалом, як знаряддям дослідження. Складність категорії фінансово-економічної безпеки обумовлює необхідність застосування системно-кібернетичного підходу до її опису, що об'єктивно зумовлює використання моделювання в таких напрямках досліджень:

– теоретико-методологічному, спрямованому на дослідження об'єктивних законів управління фінансово-економічною безпекою в цілому та окремих її елементів, створення модельного базису як складової механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки;

– прикладному, пов'язаному з дослідженням конкретних проблем в забезпеченні фінансово-економічної безпеки, зокрема оцінюванням рівня безпеки, прогнозуванням динаміки його зміни, оптимізацією складових системи забезпечення фінансово-економічної безпеки, моделюванням динаміки загроз та розрахунком оцінок ефективності заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня безпеки;

– інструментальному, орієнтованому на розробку нових науково-методологічних підходів щодо моделювання окремих процесів забезпечення фінансово-економічної безпеки;

– евристичному, пов'язаному з використанням творчої інтуїції в процесі моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки, можливістю моделі виступати засобом узагальнення даних, їх інтерпретації, пояснення отриманих результатів, конкретизації теоретичного знання і висування на цій основі нових ідей і гіпотез.

Багатомірність модельного опису фінансово-економічної безпеки зумовлена тим, що інформаційний базис моделювання становлять дані статистичного обліку і звітності; показники фінансового стану та фінансової стійкості, показники рентабельності; галузеві показники діяльності господарюючих суб'єктів-аналогів; звіти, плани і прогнози, отримані за результатами стратегічного, тактичного і оперативного планування, аналізу, контролю і бюджетування; результати оцінювання загроз фінансовій безпеці підприємницької діяльності тощо. Вони являють собою результат реєстрації різноманітних атрибутів явищ і процесів, що відображають формування, існування, взаємодію та розвиток всіх складових економічної системи з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Слід зазначити, що дані можуть відображати якісні зміни у функціонуванні економічної системи, виступати експертними оцінками складових фінансово-економічної безпеки, що призводить до необхідності використання як метричних, так і неметричних показників. Досить часто на рівень безпеки впливають різні типи потенціалів: фінансовий, інноваційний, інтелектуальний, які не підлягають безпосередньому вимірюванню і, зазвичай, є латентними характеристиками.

Різноманітність наведеної системи характеристик зумовлює необхідність виявлення тих показників, які найбільш повно і в достатній мірі визначають ознаковий простір для формування інформаційного базису фінансово-економічної безпеки. Відібрані ознаки, незалежно від їх природи, повинні являти собою цілісну єдність, що адекватно відображає зовнішнє та внутрішнє середовище з позиції цілей і завдань моделювання. Наведені обставини зумовлюють вирішення складно структурованого завдання відбору адекватних методів і моделей опрацювання багатомірних даних.

Відсутність строго однозначних залежностей між впливами зовнішнього середовища і реакцією на них системи забезпечення фінансово-економічної безпеки зумовлює необхідність кількісного оцінювання прояву невизначеності як об'єктивної властивості прояву зовнішнього середовища. Вона викликана не лише суб'єктивною обмеженістю знань стосовно досліджуваної системи на даний момент часу, але й об'єктивною неможливістю вичерпного її опису адекватною мовою. З цією метою необхідно максимально врахувати чинники, що є джерелом її виникнення, серед яких потрібно відзначити:

– недостатня інформаційна відкритість зовнішніх економічних суб'єктів господарської діяльності і, як наслідок, недоступність деяких властивостей та характеристик економічної системи для збору необхідних даних;

– вплив мінливості зовнішнього середовища на результати збору даних, що прискорює їх старіння та призводить до втрати властивості релевантності.

Для зменшення впливу невизначеності результати моделювання необхідним є використання адекватного інструментарію, зокрема методів і моделей теорії нечітких множин та правил нечіткого виводу.

Отже, теоретичне підґрунтя моделювання становлять основні наукові напрямки, інструментарій модельного опису фінансово-економічної безпеки яких спрямований на урахування багатомірності та невизначеності зовнішнього середовища.

Методологічною основою економіко-математичного моделювання фінансово-економічної безпеки виступають методологічні принципи. Вони відображають загальні вимоги, що пред'являються до його змісту, структури і способів організації, визначають межі та правила побудови теоретичних положень, окреслюють коло наукових проблем, впливають на формулювання теоретичних і експериментальних гіпотез, об'єднують і організують окремі методи, техніки і прийоми в єдиний підхід. Дотримання принципів надає процесу моделювання ознак науковості, що робить його результати більш надійними, а вироблені управлінські рішення – науково обґрунтованими.

Методологічні принципи з одного боку виконують регулятивну функцію наукового пізнання, а з іншого – евристичну, відображаючи сутність досліджуваної економічної системи, сприяючи отриманню нових закономірностей його розвитку. Розкриваючи і формулюючи економічні категорії і закони. Окрім філософських та загальнонаукових принципів [15], які відображають фундаментальний рівень досліджень, організують і спрямовують пізнавальний бік моделювання, використовуються і загальні принципи конкретних наукових напрямів, зокрема, і моделювання, які регулюють прикладний рівень досліджень. Вони задають загальне спрямування процедур моделювання, умови його застосування, вимоги до інструментарію. В табл. 1 представлено загальні принципи, на яких ґрунтується використання моделювання [16, 17]. Вони відображають необхідні умови, за яких моделювання буде результативним і досягатиме поставленої мети.

Розрізняють теоретичний та емпіричний рівні моделювання. На теоретичному рівні моделювання спрямоване на опис деякої абстрактної системи забезпечення фінансово-економічної системи. Традиційно її можна представити керуючою та керованою підсистемами, інформаційний обмін між якими та їх взаємодія з зовнішнім середовищем визначають процедури функціонування системи. Відповідно до кібернетичного закону необхідної різноманітності, модель системи забезпечення фінансово-економічної безпеки повинна мати достатній рівень складності. Тобто, її інформаційні можливості та аналітичний описовий інструментарій повинні перевищувати деяку межу, яка визначається завданнями управління, швидкістю зміни зовнішнього середовища і вимогами щодо ефективності управління. З іншого боку, модель ніколи не досягне рівня складності досліджуваної системи, що зумовлює використання її певної проекції на пізнавальний інструментарій.

Емпіричні моделі є математичними залежностями, що будуються на основі реальних даних щодо залежності параметрів стану досліджуваної системи від значень чинників, що впливають на них. Вони не вимагають отримання уявлень про будову і внутрішній механізм зв'язків в досліджуваній системі. Разом з тим, завдання знаходження математичного опису такої моделі за заданим набором спостережень в межах вибраної точності опису явища не є однозначно вирішуваним. Може існувати ціла сукупність різноманітних аналітичних залежностей, що апроксимують в межах заданої точності одні і ті ж властивості, відображаючи залежності між ними, однак найбільш придатні для вирішення конкретних завдань обираються у відповідності з принципами оптимальності та адекватності. Тому, з методологічної точки зору, адекватність моделей системи забезпечення фінансово-економічної безпеки потрібно оцінювати з таких позицій:

– відповідності моделі структурі і

властивостям цієї системи;

– відповідності моделі вирішуваним завданням;

– відповідності змін параметрів моделі параметрам проблемної ситуації;

– відповідності моделі характеристикам досліджуваної системи.

Таблиця 1

Характеристика загальних методологічних принципів моделювання

Принцип	Трактування
аналогії	модель є подібною до оригіналу за певними, виділеними і визначеними як найбільш істотні, властивостями, що дозволяє переносити отримані на моделі результати на оригінал;
дуальності	для моделі притаманна єдність та суперечливість недосяжного ідеалу досліджуваної реальності і обмеженості моделі. Тому, з одного боку, модель ніколи не буде повністю ідентична оригіналу, а з іншого, вона може його заміщувати відповідно до принципу аналогії;
простоти	модель повинна бути побудована та досліджена доступними методами. Чим простішою є модель, тим легше вона піддається дослідженню. В контексті економіко-математичного моделювання цей принцип вимагає використання мінімальної кількості керованих параметрів і залежностей між ними;
оптимальності	серед усіх моделей, що використовується для дослідження реальності, перевагу слід надати тій, яка є найкращою за обраним критерієм ефективності;
адекватності	модель повинна відповідати за рівнем складності і можливістю застосування цілям дослідження і задачам, для вирішення яких вона була побудована;
індукції	модель повинна допускати адаптацію та використання для вирішення деякої сукупності подібних завдань.
випереджального відображення суспільних процесів	моделювання повинно не лише вивчати поведінку системи, але й надавати засоби конструювання механізмів управління нею

Саме емпіричні моделі використовуються для формування аналітичної складової модельного базису опису системи забезпечення фінансово-економічної безпеки .

В табл. 2 представлено методологічні принципи [16], спрямовані на урахування багатомірності опису системи забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Таблиця 2

Характеристика методологічних принципів урахування багатомірності

Принцип	Трактування
ефекту істотної багатомірності	висновки, отримані в результаті аналізу сукупності статистично досліджених за рядом властивостей об’єктів, повинні одночасно опиратись на набір цих взаємопов’язаних властивостей з обов’язковим урахуванням їх структури та характеру;
лаконічного опису	результати статистичного опрацювання об’єктів спостереження подаються або у вигляді матриці «об’єкт-властивість», або у вигляді матриці попарних порівнянь об’єктів. Це надає можливість опису досліджуваного явища меншою, ніж вихідна, кількістю типоутворюючих факторів із збереженням як структури об’єктів, так і взаємозв’язків між їх характеристиками;
максимальне використання «навчання»	апробована на певній вибірці модель дозволяє отримати високі результати при її застосуванні для нових даних, структура яких відповідає навчальній вибірці;
оптимізаційного відбору методів	для вирішення конкретних завдань найкращий метод відбирається відповідно до деякого наперед заданого критерію якості
раціональної різноманітності	відбір властивостей для опису досліджуваного явища повинен здійснюватись з урахуванням завдань, що вирішуються. Це дозволяє варіювати як кількою властивостей, так і їх характеристиками.

Нерідко отримати точні дані в необхідному обсязі виявляється практично неможливим, що призводить до використання спрощених моделей реальності. Вони дійсно можуть призвести до отримання зрозумілих і обґрунтованих висновків, ніж детальніші і точніші моделі. Це знайшло відображення у сформульованому Л. Заде в роботі [18, с. 7] принципі несумісності, пов’язаним із способом сприйняття і міркувань людини. Для систем, складність яких переходить деякий граничний рівень, точність і практичний сенс стають взаємовиключними характеристиками. Саме в цьому сенсі кількісний аналіз поведінки економічних систем не має істотного практичного значення в реальних соціальних, економічних та інших завданнях, пов’язаних з участю однієї людини або їх групи. Методологічні принцип

урахування невизначеності представлені в табл. 3 [18, с.19].

Таблиця 3

Характеристика методологічних принципів урахування невизначеності

Принцип	Трактування
недетермінованості	неможливість точного опису системи внаслідок непередбачуваності її поведінки в майбутньому, що зумовлює їх подання в нечітких термінах з оціночним представленням характеристик;
несумісності	зниження здатності людини надавати точні і практично значущі судження щодо поведінки системи внаслідок зростання її складності, що надає перевагу вербальному представленні її характеристик по відношенню до кількісного їх подання;
обмеженої реальності	неможливість повного та точного дослідження системи внаслідок обмеженості наявного методологічного, методичного та модельного інструментарію, що вимагає використання припущень та оцінок, поданих в імовірнісній або іншій інтерпретації;
природної невизначеності	багато характеристик за своєю природою є якісними, що не дозволяє встановити точні межі їх категорій і призводить до необхідності використання кількісних інтервальних оцінок меж;
інформаційної надлишковості	зростання індетермінованості аналізу системи внаслідок збільшення кількості показників, які вступають у протиріччя, що зумовлює створення інструментарію для визначення переваг оцінок якості
інструментальної квантифікації	необхідність кількісного оцінювання вербальних характеристик невизначеності з метою її адекватного урахування

Методологічні принципи утворюють систему, в якій кожен із них змістовно пов'язаний з іншим. Вони виступають науково-теоретичним підґрунтям для вироблення науково-методологічного підходу, вибору засобів і методів отримання, систематизації і тлумачення знань щодо досліджуваної системи, а також норм і правила, що регулюють діяльність з формування і розвитку цього знання. Якщо в процесі дослідження має місце недотримання методологічних принципів, отримані результати можуть призводити до помилкових висновків, що, в свою чергу, збільшує отримання хибних знань стосовно об'єкту дослідження.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наведене теоретичне підґрунтя та методологічні принципи визначають функції аналітичної складової модельного базису дослідження системи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Серед основних завдань, формалізованих для застосування економіко-математичних методів та моделей, доцільно виділити такі, як урахування та оцінювання чинників невизначеності; очищення та коректування вибіркових даних, отриманих в результаті формування інформаційного базису моделювання; первинна обробка даних з метою отримання загального уявлення щодо структури та основних характеристик сукупності даних; виявлення та оцінювання взаємозв'язків між даними з метою визначення причинно-наслідкових залежностей; скорочення ознакового простору даних; виявлення та прогнозування тенденцій в зміні показників; визначення рівня фінансово-економічної безпеки шляхом згортки вихідної сукупності показників; визначення стану фінансово-економічної безпеки досліджуваної економічної системи; статистична перевірка висунутих припущень та отриманих результатів та багато інших.

Це зумовлює досить широке коло моделей, які можна застосувати для вирішення представлених завдань. Побудова модельного базису становить предмет подальших досліджень в цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) / О. І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2014. – 759 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. 2-е изд. – К.: Эльга, 2009. – 776 с.
3. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / [Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук; за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 386 с.
4. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: [монографія] / З. Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 256 с.
5. Іляшенко О. В. Механізми системи економічної безпеки підприємства: монографія / О. В. Ілляшенко. – Харків: Мачулін, 2016. – 504 с.
6. Мойсеєнко І. П. Особливості формування фінансово-економічної безпеки підприємства / І. П. Мойсеєнко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2011. – Вип. 1. – С. 140-147.

7. Мойсеєнко І. П. Механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І. П. Мойсеєнко, О. О. Шолок // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – 2011. − Вип. 21.2. – С. 141-146.

8. Мойсеєнко І. П. Економетричний аналіз стану економічної безпеки суб'єктів господарювання / І. П. Мойсеєнко, М. Я. Демчишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. Серія економічна. – 2010. – Вип. 3. – С. 251-263.

9. Орлик, О. В. Теоретичні аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств / О. В. Орлик // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. – Вип. 1. – № 56. – С. 84-92.

10. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В. М., Кизим М. О., Колебанова Т. С.,Черняк О. І.; за ред. В. М. Геєця. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

11. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12-19

12. Мойсеєнко І. П. Моделювання економічної безпеки держави за параметрами інтелектуального потенціалу / І. П. Мойсеєнко, І. О. Ревак, М. Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 12. – С. 278-285.

13. Чаговець Л. О. Моделі оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства: дис...канд. екон. наук:08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Любов Олексіївна Чаговець; [Харк. нац. екон. ун-т]. – Харків, 2010. – 279 с.

14. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки: дис... канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Павло Ярославович Кравчук; [Терноп. держ. екон. ун-т]. – Тернопіль, 2006. – 232 с.

15. Григорук П. М. Аналіз даних маркетингових досліджень: монографія / П. М. Григорук. – К. : Кафедра, 2012. – 428 с.

16. Айвазян С. А. Прикладная статистика. Основы моделирования и первичная обработка данных. Справочное издание / С. А. Айвазян, И. С. Енюков, Л. Д. Мешалкин. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 472 с.

17. Батороев К. Б. Аналогии и модели в познании / К. Б.Батороев. – Новосибирск: Наука, 1981. – 320 с.

18. Заде Л. А. Основы нового подхода к анализу сложных систем и процессов принятия решений / Л. А. Заде ; пер.с. англ. // Математика сегодня. Сборник статей. – М.: Знание, 1974. – С. 5-49.

19. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч.–метод. посібн. для самост. вивч. дисц. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.

Григорук Павел Михайлович, Хрущ Нила Анатольевна

ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ И МНОГОМЕРНОСТИ РЫНОЧНОЙ СРЕДЫ

В статье рассмотрены теоретические и методологические основы экономико-математического моделирования системы обеспечения финансово-экономической безопасности в условиях неопределенности и многомерности рыночной среды. Отмечена целесообразность рассмотрения финансово-экономической безопасности как экономической категории. Обоснована необходимость применения системно-кибернетического подхода для описания этой категории и представлена характеристика теоретико-методологического, прикладного, инструментального и эвристического уровней использования экономико-математического моделирования. Представлено природу многомерности описания финансово-экономической безопасности, охарактеризованы источники данных для формирования информационного базиса моделирования. Определено, что в результате использования наряду со статистическими данными результатов экспертного оценивания, такой базис может содержать данные, измеренные как в метрической, так и неметрических шкалах. Обосновано учет неопределенности как объективной характеристики проявления внешней среды, охарактеризованы источники ее возникновения. Установлено, что методологической основой экономико-математического моделирования финансово-экономической безопасности выступают методологические принципы, которые, с одной стороны, выполняют регулятивную функцию научного познания, а с другой – эвристическую. К научной новизне относится обобщение системы принципов, фундаментального и прикладного уровней исследования, на которых основывается использование моделирования, и дополнение последних принципами рациональной разнообразия и инструментальной квантификации. Отмечено, что общенаучные принципы отражают необходимые условия результативности и достижимости целей описания системы обеспечения финансово-экономической безопасности. Представлены сущность и гносеологическая направленность совокупности принципов. Основываясь на приведенных принципах, в статье описано теоретический и эмпирический уровни моделирования. Установлено, что на теоретическом уровне моделирование направлено на описание некоторой абстрактной системы обеспечения финансово-экономической безопасности. Эмпирический уровень отображает построение математических зависимостей между основными характеристиками системы обеспечения финансово-экономической безопасности. Отмечено, что аналитическое описание исследуемой системы может содержать большое количество разнообразных зависимостей, описывающих и те же свойства исследуемой системы. Для учета многомерности и неопределенности исследуемой системы на методологическом уровне в статье представлена дополненная совокупность принципов прикладного уровня исследований, приведена их сущность. Прикладной аспект статьи заключается в том, что представленный теоретико-методологический базис моделирования системы

обеспечения финансово-экономической безопасности позволяет придать ему черты научности и сделать полученные выводы обоснованными. Предмет дальнейших исследований составляет проблематика формирования модельного базиса исследования системы финансово-экономической безопасности.

Ключевые слова: *система обеспечения финансово-экономической безопасности, методологический принцип, многомерность, неопределенность, модельное описание.*

Hryhoruk Pavel M., Khrushch Nila A.

BASICS OF MODELING OF ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY SYSTEM IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND MULTIDIMENSIONALITY OF MARKET ENVIRONMENT

Theoretical and methodological foundations of the economic and mathematical modeling of the financial and economic security system under conditions of uncertainty and multidimensionality of the market environment have been considered in the article. The expediency of considering financial and economic security as an economic category has been noted. The necessity of application of the system-cybernetic approach for the description of this category has been substantiated and the characteristic of the theoretical-methodological, applied, instrumental and heuristic levels of the use of economic-mathematical modeling have been justified. The nature of the description's multidimensionality of the financial and economic security has been presented, data sources for the formation of an information basis for modeling have been characterized. It has been determined that the use of both statistical data and expert evaluation results leads to the fact that such a basis can contain data measured both in metric and non-metric scales. The uncertainty as an objective manifestation of the properties of the environment has been proved, sources of its origin have been characterized. It has been established that the methodological basis of economic and mathematical modeling of financial and economic security is the methodological principles that, on the one hand, carry out the regulative function of scientific knowledge, and on the other - the heuristic one. Scientific finding includes the generalization of the principles system for fundamental and applied levels of research on which the use of modeling is based, and supplement their by the principles of rational diversity and instrumental quantification. It has been noted that general scientific principles reflect the necessary conditions for the effectiveness and attainability of the objectives of the description of the financial and economic security system. The essence and epistemological orientation of the set of principles have been presented. The article describes the theoretical and empirical modeling levels based on the above principles. It has been established that the theoretical level of modeling is aimed at describing some abstract system of financial and economic security. The empirical level reflects the design of mathematical dependencies between the main characteristics of the financial and economic security system. It has been noted that the analytical description of the researched system can contain a lot of various dependencies that describe its same properties. The article presents the supplemented set of applied research level principles to take into account the multidimensionality and uncertainty of the studied system at the methodological level, and their essence has been given. The applied aspect of the article is that the presented theoretical and methodological bases for modeling the financial and economic security system allow giving it the scientific features and to make justified findings. The subject of further research is the issue of the model basis formation to studying the system of financial and economic security.

Keywords: *financial and economic security system, methodological principle, multidimensionality, uncertainty, model description.*

Одержано 22.03.2017 р.

УДК 336.71

Ігнатишин Марія Василівна,
к.е.н,. доцент, доцент кафедри фінансів,
Мукачівський державний університет

РЕСУРСНА БАЗА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У МЕХАНІЗМІ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ

Банківська система є важливим елементом економіки країни, яка мобілізує тимчасово вільні кошти та перетворює їх у функціонуючий капітал. Стабільному функціонуванню та подальшому її розвитку сприяє нарощування обсягів банківських ресурсів. Від того, наскільки якісно банки будуть формувати ресурсну базу, настільки буде залежати їх спроможність здійснення кредитних операцій, розвиток інвестиційної діяльності, формування резервів та підтримка фінансової стійкості, ліквідності. Тому перед комерційними банками гостро стоїть проблема ефективного формування та використання ресурсної бази. На сьогодні процес ефективного управління фінансовою складовою ресурсного потенціалу банків ускладнюється, і причина цьому – світова фінансова криза та особливо гострі прояви її в українській економіці у формі чисельних банківських банкрутств і обмеженої платоспроможності низки комерційних банків на фоні політичної нестабільності. Також негативний вплив на банківську діяльність мають незадовільний фінансовий стан позичальників, низькі доходи населення, що потребує створення значних резервів, та ускладнює формування ресурсної бази комерційних банків. Метою статті є аналіз основних теоретичних і практичних проблем процесу формування ресурсної бази ПАТ ОТП Банку та її ролі у механізмі розвитку банківського бізнесу. Елементами наукової новизни є розробка механізму з управління та контролю за формуванням ресурсної бази і розробка критеріїв впливу ресурсної бази на розвиток банківського бізнес, що у практичному плані дозволить здійснювати вибір найбільш ефективних інструментів управління фінансовими ресурсами та здійснювати постійний моніторинг динаміки й структури ресурсної бази, а також обґрунтовувати шляхи подальшого вдосконалення процесу формування ресурсів на рівні окремих банків та банківської системи в цілому. Адже від оптимального збалансування власних, залучених і запозичених коштів на фінансовому ринку, які використовуються для здійснення активних операцій та надання послуг, залежить розмір банківського прибутку.

Ключові слова: *ресурсна база, рентабельність, ліквідність, інструменти оптимізації фінансових ресурсів.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Важливим елементом будь-якої країни є банківська система, оскільки змобілізовані тимчасово вільні кошти, перетворює на капітал, що працює на розвиток банківського бізнесу, а відтак, через систему оподаткування, впливає на доходи Державного бюджету.

Від оптимальної структури ресурсної бази залежать такі показники, як рентабельність і ліквідність. В умовах дефіциту фінансових ресурсів особливої актуальності набувають такі питання, як оптимізація структури ресурсної бази, яка постійно перебуває під впливом певних економічних і фінансових чинників а також вибір стратегічних напрямків щодо управління нею.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблемою з питань дослідження ресурсного забезпечення банківської діяльності займалися такі українські вчені: А. Вожжов, О. Дмитрієва, І. Д'яконов, А. Єпіфанов, В. Коваленко, А. Мороз, М. Савлук та ін. Слід зазначити, що в їх дослідженнях недостатньо приділено уваги механізму з управління та контролю за формуванням ресурсної бази.

Мета статті (постановка проблеми). Метою статті є аналіз основних теоретичних і практичних проблем процесу формування ресурсної бази ПАТ ОТП Банку та її ролі у механізмі розвитку банківського бізнесу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНННЯ

Банківські ресурси – це власні кошти банку (власний капітал), а також кошти, залучені та запозичені на фінансовому ринку, які використовуються для здійснення активних операцій та надання послуг з метою отримання прибутку[1].

На сьогодні негативний вплив на банківську діяльність мають низькі доходи населення, незадовільний фінансовий стан позичальників, що потребує створення значних резервів, та ускладнює формування ресурсної бази комерційних банків.

Внаслідок цього індикатором втрати фінансової стійкості банків може виступити зростання процентних ставок залучених ресурсів. В умовах нестійкої ресурсної бази банк змушений дорого купувати ресурси та підвищувати ставки за кредитами. У той же час, збільшення ставок за активами повністю не компенсує покриття збитків, а спричиняє подальше погіршення кредитного портфелю через погіршення кредитоспроможності позичальників.

За даними НБУ, проведено аналіз ресурсної бази банків України. Аналіз показав, що внаслідок процесу поглиблення нестабільності національного фінансового ринку ускладнено систему управління в банках, у тому числі і систему формування їх ресурсної бази. Однак протягом останніх років вона мала зростаючу тенденцію як у частині власних, так і у частині залучених ресурсів рис. 1.

На початок 2015 року ресурсна база вітчизняних банків для здійснення активних операцій за рахунок девальвації гривні зросла на 3,03%. Проте у той час

капітал банківської системи на 1 січня 2015 р. зменшився на 23,14%. Це відбулося через суттєве виведення регулятором банків, які мають банківську ліцензію протягом 2014 р. з вітчизняного ринку банківських послуг.

Політика українських банків, що була спрямована на прискорене зростання кредитних операцій, вимагала швидкого нарощування ресурсної бази. Саме тому найбільш важливим у системі оптимізації суспільно-економічних пропорцій є установлення оптимального співвідношення між темпами зростання ВВП та темпами зростання найбільш важливих напрямів роботи банків, зокрема, темпів зростання їх активів.

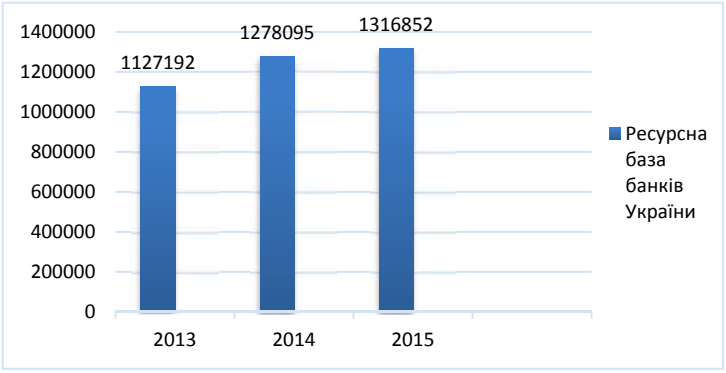

Рис. 1. Динаміка ресурсної бази банків України станом на 1 січня 2013-2015 рр. [2]

Згідно з принципами бухгалтерського обліку в банках ресурси поділяються на зобов'язання і власний капітал. Власне за таким критерієм і публікуються дані про діяльність банківської системи України [3].

Аналізуючи динаміку ресурсної бази окремо взятого банку, наприклад, ПАТ ОТП Банк за 2013-2015 роки (табл. 1), можна побачити наступну картину[4].

Наведені дані (див. табл. 1.) свідчать про абсолютне зростання обсягів ресурсів ПАТ ОТП Банку: від 19,5 млн. грн. у 2013 р. до 21,2 млн. грн. у 2015 р.

Як видно з рис. 1., головним джерелом ресурсів комерційних банків є залучені та запозичені кошти, які становлять близько 78,53% – 2013 р., 92,45% – 2014 р., 92,22% – 2015 р. загального обсягу ресурсів, що загалом відповідає світовій банківській практиці. Аналізуючи власний капітал у динаміці за 2013-2015 рр, можна побачити картину різкого зменшення власного капіталу від 21,47% у 2013 р. до 7,78% у 2015 р. Банку необхідно контролювати дану ситуацію, адже найважливіше значення належить саме власному капіталу, який використовується для захисту вкладників і кредиторів і для покриття збитків від банківських операцій.

Таблиця 1

Ресурсна база ПАТ ОТП Банк за 2013-2015 рр.(тис. грн.)

Показники	2013	2014	2015
Власний капітал	4179152,00	1574445,00	1646240,00
Зобов'язання	15281651,00	19269764,00	19508225,00
Всього пасиви	19460803,00	20844209,00	21154465,00

Сукупність ресурсів, які повинні мати банки в достатній кількості, як для кредитування поточних потреб суб'єктів господарської діяльності, так і для розвитку інвестиційної діяльності, формування відповідних резервів і підтримки власної ліквідності. Обсяг фінансових ресурсів визначає попит на фінансовому ринку й безпосередньо впливає на розмір процентних ставок як за пасивними, так і за активними операціями [5]. Велика частина ресурсів банку утворюється за рахунок депозитних ресурсів – коштів, розміщених в банку для збереження та використання з наступною виплатою відсотків вкладникам.

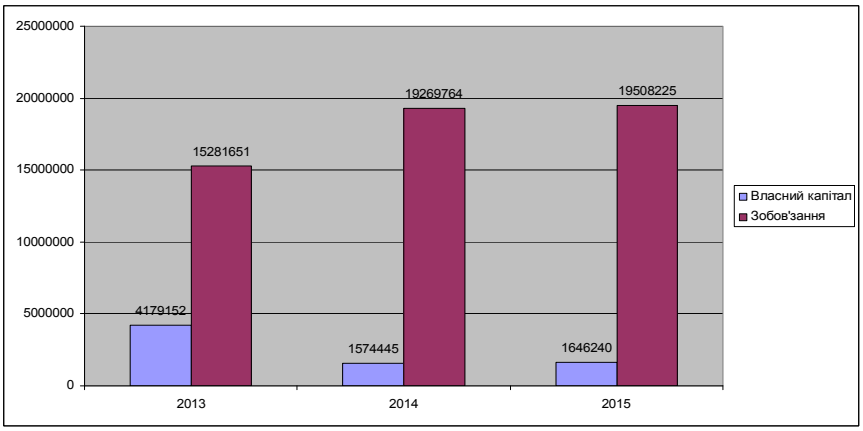

Рис. 1.Динаміка ресурсної бази ПАТ ОТП Банку за 2013-2015 рр.

Депозитні операції відіграють значну роль у діяльності банку, тому що вони є головним джерелом проведення активних і, насамперед, пасивних операцій. Від характеру депозитів залежать види кредитних операцій і, відповідно, розмір доходу банку. До того ж правильна організація депозитних операцій забезпечує ліквідність комерційних банків і депозитні операції сприяють прискоренню безготівкових розрахунків, а ресурси, сформовані за рахунок депозитних операцій, зазвичай дешевші міжбанківських кредитів [6]. Саме депозитні операції розкривають зміст діяльності банку як посередника в придбанні коштів на вільному ринку кредитних ресурсів. Банкам необхідно постійно підтримувати високий рівень сервісу клієнтів, пропонувати нові депозитні продукти та умови вкладання коштів, щоб утримувати та розширювати існуючу клієнтську базу. До них належать: now-рахунки; supernow-рахунки; вклади, на які дохід нараховується за складними процентами; депозитні рахунки грошового ринку [7]. На рис. 2 нами пропонується застосовувати нові критерії впливу ресурсної бази на розвиток банківського бізнесу.

Рис. 2. Вплив ресурсної бази комерційного банку на розвиток банківського бізнесу

При формуванні банківських ресурсів банк повинен швидко реагувати на потреби клієнтів з метою їх залучення, орієнтуючись на міжнародні стандарти, практику діяльності провідних банків світу у сфері розширення банківської діяльності й за рахунок нетрадиційних банківських операцій та послуг.

Розглядаючи на мікрорівні сутність і значення ресурсної бази окремо взятого банку можна стверджувати, що ресурсна база виступає чинником, який впливає на всі види активних операцій, отже і на розміри доходів і прибутків банків. Управління ресурсами, які залучені комерційними банками, має взаємодоповнюючі дві сторони: кількісну і якісну [7]. Кількісна сторона полягає у використанні усіх можливих заходів, що стимулюють залучення вкладів і забезпечують зростання розвитку пасивних операцій. Якісна сторона управління залученими банківськими ресурсами дозволяє найбільш ефективно їх використовувати та розробляти напрямки їх розміщення.

Аналізуючи ресурсну базу банку можна стверджувати, що її оптимальна структура досягається співвідношенням між власними коштами та зобов'язаннями банку, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між коефіцієнтом фінансової рентабельності та коефіцієнтом фінансової стійкості банку, тобто максимізується його ринкова вартість.

В сучасних умовах розвиток банківського бізнесу нерозривно пов'язаний з автоматизацією, впровадженням новітніх технічних засобів і передових банківських технологій по просуванню на ринок банківських продуктів та пошуком інструментів, що підвищують привабливість банківських послуг, саме цьому сприяють інновації.

Це дає підстави виокремити складові елементи комплексного механізму управління ресурсами банку, використовуючи два основні критерії: витрати і прибуток. А це означає, що за оптимального впливу як внутрішнього, так і зовнішнього середовища на банк ресурси повинні отримуватись із мінімальними витратами та забезпечувати максимальний прибуток (рис. 3).

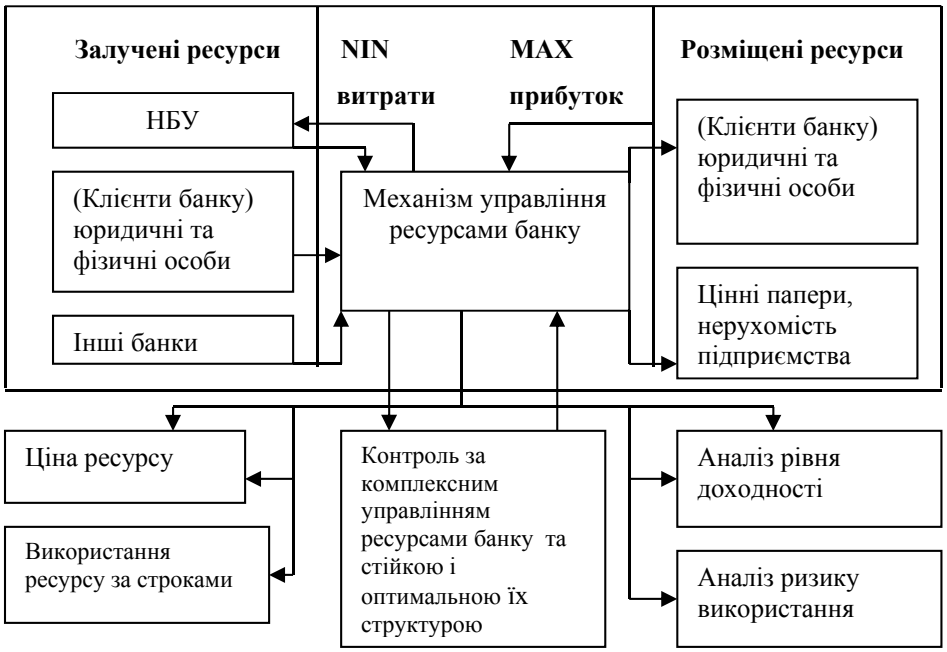

Рис. 3. Механізм управління та контролю за формуванням ресурсної бази комерційного банку

На сьогодні з метою забезпечення конкурентоспроможності ПАТ «ОТП Банк» широко використовує новітні послуги. При цьому банк постійно повинен враховувати і внутрішні чинники, які залежать від нього і впливають на розвиток банківського бізнесу. Для цього банку необхідно постійно підвищувати кваліфікацію апарату банківських працівників, які повинні враховувати не тільки свої інтереси, а й інтереси клієнтів банку, бути стресово стійкими до різної категорією клієнтів та комунікабельними.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що достатня за обсягом та належним чином збалансована ресурсна база банків, на яку впливають всі види послуг, є важливою передумовою їх прибутковості, підтримкою достатньої ліквідності та довіри з боку учасників ринку. Зміцнення ресурсної бази сприяє підвищенню можливостей банків у задоволенні поточних та інвестиційних потреб суб'єктів господарювання у додаткових фінансових ресурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль С. Л. Формування фінансових ресурсів комерційних банків / С. Л. Коваль // Фінанси України. – 2012. – №7. – С. 110-115.
2. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www. bank.gov.ua.
3. Інструкція НБУ «Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України»: Затверджена Постановою Правління НБУ № 480 від 27.12.2007.
4. Офіційний сайт «ОТП Банку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.otpbank.com.ua/
5. Гринько О. Прогнозування ресурсів банківських установ [Текст] / О. Гринько, В. Хохлов // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. – С. 30 -36.
6. Вожжов А. П. Формування ресурсів комерційних банків / А. П. Вожжов // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 116-124.
7. Дмитрієва О. А. Оптимізація депозитної діяльності комерційного банку / О. А. Дмитрієва // Фінанси України. − 2010. − № 5. − С. 138-144.
8. Д'яконов І. І. Теоретичні аспекти і класифікація депозитних ресурсів комерційних банків [Елект ронний ресурс] / І. І. Д'яконова, А. А. Ашурбєков // Сталий розвиток економіки. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_1/286.pdf.

Игнатишин Мария Васильевна

РЕСУРСНАЯ БАЗА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ЕЕ РОЛЬ В МЕХАНИЗМЕ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОГО БИЗНЕСА

Банковская система является важным элементом экономики страны, которая мобилизует временно свободные средства и превращает их в функционирующий капитал. Стабильному функционированию и дальнейшему ее развитию способствует наращивание объемов банковских ресурсов. От того, насколько

качественно будут формировать ресурсную базу, настолько будет зависеть и их возможность осуществления кредитных операций, развитие инвестиционной деятельности, формирование резервов и поддержки финансовой стойкости, ликвидности. Поэтому перед коммерческими банками стоит проблема эффективного формирования и использования ресурсной базы. На сегодня процесс финансовой составляющей ресурсного потенциала банков усложняется и причинами мирового финансового кризиса, особенно острые проявления ее в украинской экономике в форме численных банковских банкротств и ограниченной платежеспособности ряда коммерческих банков на фоне политической нестабильности. Также негативное влияние на банковскую деятельность имеют неудовлетворительное финансовое состояние заемщиков, низкие доходы населения, что приводит к необходимости создания значительных резервов, и усложняет формирование ресурсной базы коммерческих банков. Целью статьи является анализ основных теоретических и практических проблем процесса формирования ресурсной базы ПАП ОТП Банку и ее роли в механизме развития банковского бизнеса. Элементы научной новизны состоят в разработке механизма управления и контроля за формированием ресурсной базы и разработка рычагов влияния ресурсной базы на развитие банковского бизнеса, что в практическом плане позволит осуществлять выбор наиболее эффективных инструментов управления финансовыми ресурсами и осуществлять постоянный мониторинг динамики и структуры ресурсной базы, а также обосновывать пути дальнейшего совершенствования процесса формирования ресурсов на уровне отдельных банков и банковской системы в целом. От оптимального сбалансирования собственных, привлеченных, и заимствованных средств на финансовом рынке, которые используются для осуществления активных операций и предоставления услуг, зависит размер банковской прибили.

Ключевые слова: *ресурсная база, рентабельность, ликвидность, инструменты оптимизации финансовых средств.*

Ihnatyshyn Mariya V.

RESOURCE BASE OF COMMERCIAL BANKS AND ITS ROLE IN MECHANISM OF BANKING ACTIVITIES

The banking system is an important part of the economy which mobilizes temporarely free cash flow and converts them into a functioning capital. Increasing the volume of bank resources contributes to the stable operation and its further development. The ability of the banks to conduct credit transactions, the development of investment activities, provisioning and support of financial stability, liquidity will depend on their qualitative formation of the resource base. That is the commercial banks face the burning problem of effective development and use of the resource base. Today the process of an effective management of the financial component of the resource potential of the banks and the reason becomes complicated due to the world financial crisis and its particularly acute manifestations are in Ukrainian economy in the form of numerous bank failures and limited ability to pay a number of commercial banks against the backdrop of political instability. The poor financial state of the borrowers, low incomes, which requires the creation of substantial reserves and complicates the formation of the resource base of commercial banks has a negative impact on banking activities. The article is aimed to the analysis of the main theoretical and practical problems of the process of forming the resource base of PC OTP Bank and its role in the mechanism of the banking business. The working out of a mechanism on management and control of the formation of the resource base and development of the criteria of the influence of the resource base in the banking business, which in practical terms facilitates the selection of the most effective tools of financial management and implementation of continuous monitoring of the dynamics and structure of the resource base, the justification of the ways to further improvement of the process of formation the resources at the level of individual banks and the banking system as a whole is one of the elements of scientific innovation. The size of bank profits depends on the optimal balance of their own, involved and borrowed funds in the financial market which are used for active operations and services.

Keywords: *resource base, profitability, liquidity, financial resources optimization tools.*

Одержано 15.03.2017 р.

УДК 330.341

Паризький Ігор Володимирович,
к.юрид.н., доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права, Національна академія управління

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: РЕСУРСНИЙ АСПЕКТ

Актуальність статті обумовлена необхідністю вирішення питань державного регулювання, пов'язаних зі створенням ефективної системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності загалом на рівні держави, регіонів та на мікроекономічному рівні. Мета статті полягає в оцінці наявної ресурсної основи організаційно-інфраструктурного забезпечення інноваційного й технологічного розвитку національної економіки. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи наукові праці багатьох учених, встановлено, що фінансування інноваційної діяльності в Україні зазвичай відбувається за рахунок державних коштів, зовнішніх інвестицій, власних ресурсів та інших коштів, залучених на ринку капіталу. Досліджено стан та основні тенденції фінансування діяльності елементів інноваційної інфраструктури. У ході аналізу та порівняння статистичних даних встановлено, що фінансування інноваційної діяльності та формування інноваційної інфраструктури здійснювалося переважно за рахунок державних коштів, зокрема за рахунок коштів місцевих і державних бюджетів покривалася ледь не половина сукупних витрат науково-дослідних установ та організацій на створення інновацій та ноу-хау. Розглянуто фактичні рівні непрямої державної підтримки інноваційної діяльності шляхом надання податкових пільг та субсидіювання і виявлено їх недостатність, що може призвести не лише до згортання дослідних робіт, а й до скорочення імплементації існуючих розробок, що призведе до суттєвого гальмування інноваційного розвитку. Вивчено особливості та проблеми функціонування ринку венчурного капіталу в Україні, а динаміка створення венчурних фондів свідчить про популяризацію діяльності в Україні таких інститутів фінансування, хоча їх збільшення не підвищує ефективність інноваційної діяльності. Встановлено ключові причинно-наслідкові зв'язки, що спричиняють недостатність фінансової підтримки інноваційного розвитку. Визначено тенденції фінансування інноваційної та науково-технологічної діяльності, яке в останні роки поступово скорочується. Встановлено головні причини такого зменшення ресурсної підтримки, а також передбачено наслідки недофінансування інноваційної діяльності та процесу формування й розвитку інноваційної інфраструктури України.

Ключові слова: *ресурсне забезпечення, інноваційна інфраструктура, фінансування, інноваційно-технологічний розвиток, державне регулювання.*

ВСТУП

Постановка проблеми. Нині, в умовах інноваційно-технологічного розвитку національної економіки, для підвищення ефективності виробництва високотехнологічної та наукомісткої продукції необхідна достатня ресурсна база, зокрема фінансова підтримка з боку держави, оскільки інноваційна діяльність і технологічна модернізація країни характеризується високим рівнем ризику й потребує великого обсягу фінансових ресурсів. Доступ організацій, які створюють та впроваджують інновації, до фінансових ресурсів є основним чинником інноваційного розвитку. Тож одним із особливо актуальних питань державного регулювання є створення ефективної системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності загалом на рівні держави, регіонів та на мікроекономічному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності та розвитку інноваційної інфраструктури досліджували відомі науковці, зокрема: О. Амоша, Д. Бовин, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Демчишак, С. Ілляшенко, Ю. Коваленко, В. Мамчук та ін. Водночас, потребують активного розгляду питання ресурсного і насамперед фінансового забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури з метою визначення та ліквідації причин, які його стримують.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є оцінка ресурсної основи організаційно-інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ресурсне і, зокрема, фінансове забезпечення інноваційного процесу має орієнтуватися на диференціацію джерел фінансування і передбачати швидке та ефективне впровадження інновацій та їх комерціалізацію. На практиці фінансування інноваційної діяльності відбувається за рахунок державних коштів, зовнішніх інвестицій, власних ресурсів та інших коштів, залучених на ринку капіталу [8, с. 289].

Державне фінансування може бути в таких формах [1]:

– пряме фінансування фундаментальних досліджень та прикладних розробок, що здійснюється на принципах програмно-цільового управління на конкурсній основі (програми, гранти, пілотні проекти);

– непряме фінансування інноваційних проектів у вигляді податкових пільг, субсидій,

прискореної амортизації, пільгового кредитування.

Прямі бюджетні видатки на інноваційно-технологічну діяльність здійснюються за рахунок комплексу двох форм підтримки: у формі базового фінансування наукових організацій та у формі конкурсного розподілу коштів на проведення фундаментальних пошукових досліджень (система грантів) і реалізацію завдань державних науково-технічних програм (система контрактів).

Державне фінансування організаційно-інфраструктурного забезпечення інноваційно-технологічного розвитку в Україні здійснюється за рахунок асигнувань державного та місцевих бюджетів на наукову та науково-технічну діяльність. Зокрема, з державного бюджету фінансується найбільша частина науково-дослідних робіт. Так, у період 2008-2014 рр. (рис 1) найбільші обсяги фінансування асигнували у 2013 р. та 2012 р., а це відповідно 4709,1 та 4762,1 млн. грн., хоча у 2014 р. ці видатки зменшилися на 740,6 млн. грн. (на 15,5%) порівняно з попереднім роком.

Це пояснюється економічним напруженням в країні та переорієнтацією пріоритетів держави з інноваційного розвитку на мілітаризацію економіки, пов'язану із необхідністю захистку територіальної цілісності та національної безпеки. Проте, у порівнянні з 2008 р. все-таки спостерігається приріст фінансових ресурсів наукових організації – +111,7 млн. грн. (3%).

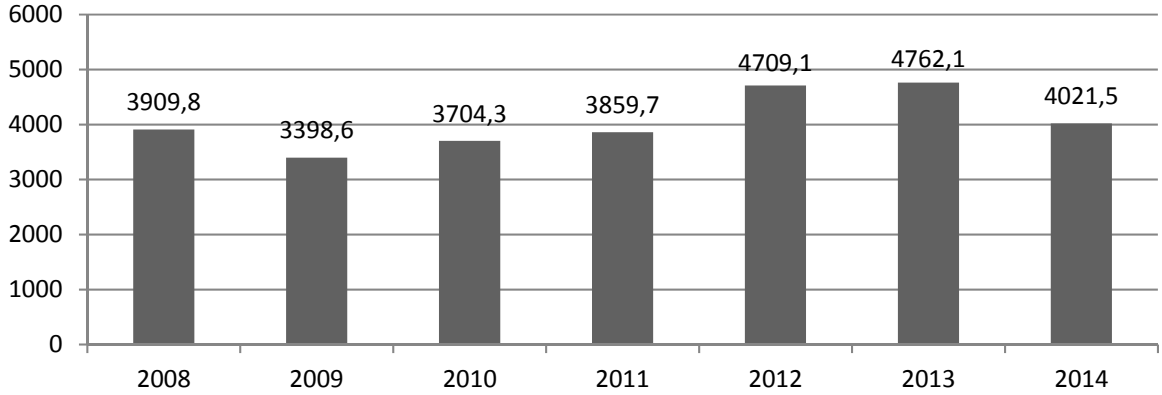

Рис. 1. Динаміка видатки державного бюджету на фінансування науково-дослідної роботи в Україні, млн. грн.

Джерело: [2]

Водночас, схожа динаміка притаманна і для фінансування наукових робіт з місцевих бюджетів, за виключенням того, що за період 2008-2014 рр. (рис. 2) піку воно досягло у 2014 р.

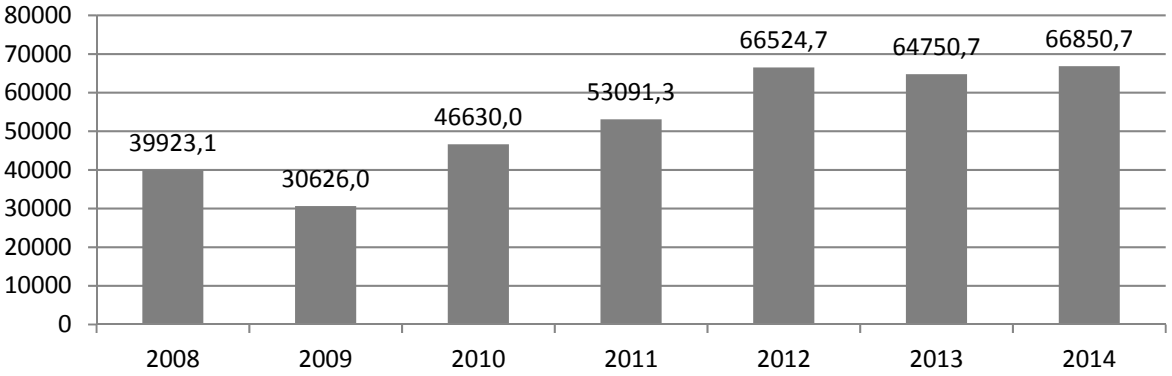

Рис. 2. Фінансування наукових і науково-технічних робіт із місцевих бюджетів у 2008-2014 рр., тис. грн.

Джерело: [2]

Загалом же, саме за рахунок коштів місцевих і державних бюджетів покривалася ледь не половина сукупних витрат науково-дослідних установ та організацій на створення інновацій та ноу-хау (рис. 3). Проте, враховуючи вторинність інноваційної діяльності у стратегії України, у 2013-2014 р. частка державної фінансової підтримки зменшилася проти 2008 р. майже на 10%, а проти 2012 р. – на 5,6%.

У 2014 р. з державного бюджету також було передбачені кошти на фінансування досліджень, прикладних наукових і науково-технічних розробок, а також на виконання робіт за державними цільовими програмами: із загального фонду – 36946,6 тис. грн., зі спеціального фонду – 3797,0 тис. грн. У 2008 році цей показник суттєво перевищував рівень звітного року, зокрема із загального фонду виділялося 139688,8 тис. грн. (-73,5%), а з спецфонду – 69403, 4 тис. грн. (-94,5%). Відтак, у держбюджеті на 2014 р. на фінансування науки виділили до 0,3% від суми валового внутрішнього продукту, а не передбачених законодавством 1,7%. Цей показник був найнижчим за роки незалежності України і до того ж, він втричі менший за мінімально необхідну норму фінансової підтримки.

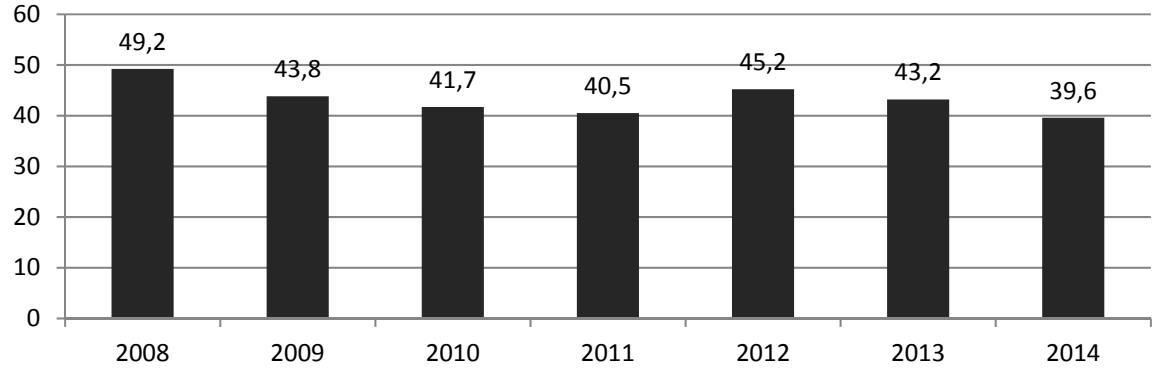

Рис. 3. Частка державного фінансування у загальних витратах на наукову та інноваційну діяльність, %
Джерело: [2]

Крім того, чіткий розподіл державних коштів на створення і розвиток інноваційної інфраструктури прописаний у Державній цільовій економічній програмі «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009–2013 роки», згідно з якою із державного бюджету на ці цілі повинні асигнувати 103,92 млн. грн., із місцевих бюджетів – 79,4 млн. грн., з інших джерел – 73,69 млн. грн. що загалом у розрахунку на 5 років складає 257 млн. грн.

Іншим методом державної підтримки інноваційно-технологічної діяльності, окрім прямого фінансування, є непрямі методи стимулювання, насамперед за рахунок податкових пільг та субсидій.

Зазвичай пільги держава надає при оподаткуванні податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість та податку на землю. З 2008 р. найбільше податкових пільг припало на податок на прибуток підприємств і податок на землю, обсяг яких подано на рис. 4.

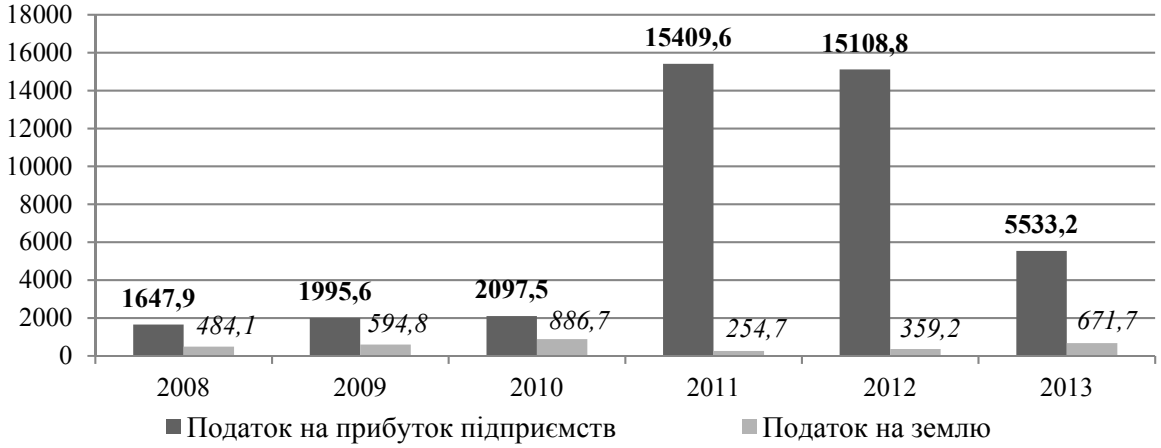

Рис. 4. Розмір податкових пільг в Україні у 2008–2013 рр., млн. грн.
Джерело: [4]

Обсяг податкових пільг не був стабільним, збільшувався у 2008-2011 рр. і суттєво знижувався у 2012-2013 рр., що свідчить про непослідовність фіскальної підтримки держави суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі інноваційної. Вважаємо, що таке скорочення фінансово-податкових стимулів держави до впровадження новаторських розробок та нових технологій з метою модернізації виробничих процесів, так само як скорочення видатків держаних та місцевих бюджетів на проведення наукових та науково-технічних робіт спричинена перепрофілюванням державних стратегічних пріоритетів. Хоча таке недофінансування може призвести не лише до згортання дослідних робіт, а й до скорочення імплементації існуючих розробок, що призведе до суттєвого гальмування інноваційного розвитку України.

Стосовно субсидіювання інноваційної діяльності, то у розрізі галузей найбільше припадало на паливно-енергетичний комплекс та зв'язок. У 2013 р. проти 2011 р. різко зросла сума субсидії у цій галузі – на 78% до 15323,95 млн. грн. Державна підтримка галузі зв'язку, телекомунікацій та ІТ сектору також збільшилася з 7,32 до 256,14 млн. грн. За звітний період критично скоротилися субсидії для сільського господарства – з 759,17 млн. грн. до 171,93 млн. грн., транспортної галузі – з 314,46 млн. грн. до 213,34 млн. грн. Розподіл субсидій мав також регіональний розподіл, відповідно до якого понад половини обсягу субсидій надавалися організаціям та підприємствам Київської, Донецької та Луганської області.

Проте у ході встановлення розміру податкових пільг та субсидій держава визначає лише їх розмір, не вказуючи функціональний цільовий розподіл коштів за напрямками реалізації головних завдань національної інноваційної політики, тож доводиться лише

припустити, що отримані вигоди сприяють фінансуванню інноваційної діяльності та формуванню організаційно-інфраструктурного забезпечення інноваційно-технологічного розвитку України.

Розвиток інноваційної інфраструктури у більшості країн світу до того ж здійснюють за рахунок коштів венчурних фондів – недиверсифікованих інститутів спільного інвестування закритого типу, які здійснюють виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб [53].

Ефективність роботи інститутів спільного фінансування, зокрема венчурних фондів, в інноваційній сфері України проявляється у динаміці наявності активів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка активів інститутів спільного інвестування в Україні, млн. грн.

Вид інституту спільного фінансування	**Вартість активів, млн. грн.**				
	2010 р.	**2011 р.**	**2012 р.**	**2013 р.**	**2014 р.**
Пайові інвестиційні фонди	81078,1	96047,3	118404,6	137426,3	148123,6
Корпоративні інвестиційні фонди	28228,5	36077,3	42012,5	45959,6	65627,5
Усього	*109306,6*	*132124,5*	*160417,0*	*183385,9*	*213751,1*
Диверсифіковані	1889,7	1763,5	2189,7	1497,8	1196,7
Спеціалізовані	-	-	-	-	33,6
Недиверсифіковані	107416,8	130361,0	158227,4	181888,1	212520,7
Усього	*109306,6*	*132124,5*	*160417,0*	*183385,9*	*213751,1*
Закриті (не венчурні)	8298,5	10135,3	11365,1	9864,8	10708,9
Інтервальні	271,6	188,6	164,0	128,7	110,71
Відкриті	432,2	230,7	163,0	105,8	61,1
Венчурні	**100304,4**	**121569,9**	**148725,0**	**173286,6**	**202870,4**
Усього	*109306,6*	*132124,5*	*160417,0*	*183385,9*	*213751,1*

Джерело: [77]

У 2010-2014 рр. найбільша вартість активів мали недиверсифіковані, венчурні та пайові інвестиційні фонди. Крім того, варто відмітити позитивну динаміку збільшення активів цих фондів. У 2014 р. проти базового року стрімко зросла загальна вартість активів інститутів спільного інвестування до 213,8 млрд. грн. (+95,6%), а їх розмір у венчурних фондів зріс більш ніж вдвічі – до 202,9 млрд. грн. (+102,3%). Водночас, у загальному обсязі активів інститутів спільного фінансування левова частка (94,9%) припадала на венчурні фонди. Це свідчить про популяризацію діяльності в Україні венчурних фондів, хоча їх збільшення не доводить її ефективності в інноваційній сфері.

Як правило, венчурні фонди інвестують кошти в компанії, що представляють швидкозростаючі галузі й здатні зростати разом з ринком, і вийти з інвестицій до того, як потенціал ринку буде вичерпаний. Саме така стратегія дозволяє одержувати значні доходи при прийнятному ризику. Тож найпопулярнішими серед них секторами для інвестування є інформаційно-комп'ютерні та Інтернет-технології. Зокрема, зарубіжних інвесторів приваблює електронна комерція, соціальні ігри, онлайн-туризм, фінансові послуги онлайн, реклама в Інтернеті, мобільні додатки. Хоча зазвичай робота у названих сферах у більшості випадків обмежується вивченням ринкової ситуації або представницькими функціями [3, с. 33].

Таким чином, нині розвиток венчурного фінансування в Україні стримується не лише слабкою законодавчою базою, а й нерозвиненістю фондового ринку, відсутністю гарантій для інвесторів, умови інвестування українських підприємств не занадто привабливі для інвесторів. Подальший розвиток венчурного фінансування створить сприятливі умови для ефективної роботи українських підприємств та оживить економіку країни.

Загалом, проведений аналіз доводить, що основні перешкоди для надання достатньої фінансової підтримки організаційно-інфраструктурного забезпечення інноваційно-технологічного розвитку спричиняють:

– відсутність фінансових ресурсів, необхідних для повноцінного використання висококваліфікованої кадрової складової, що призводить до непоправної втрати талановитих конструкторів, інженерів та винахідників;

– нестача фінансових ресурсів, що призводить до морального та фізичного старіння матеріально-технічної складової, що гальмує в часі, а інколи унеможливлює ефективне здійснення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що зумовлює втрату інноваційної ідеї;

– недостатній рівень розвитку інноваційної інфраструктури, що ускладнює процес формування та розвитку джерел фінансування інноваційної діяльності, гальмує розвиток інформаційно-методичної складової інноваційного потенціалу та ускладнює процес комерціалізації інновацій, перешкоджає впровадженню інновацій шляхом забезпечення їхнього повного фінансування [6].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

З метою розбудови сприятливого інвестиційного середовища для інвестування значущих інноваційних проектів необхідно формування стимулюючої

інвестиційно-інноваційної політики, яка охоплюватиме як елементи загальної макроекономічної політики, так і спеціальних стимулів (пільг, субсидій, дотацій, пільгового кредитування тощо), які слід запроваджувати на державному рівні. Разом з тим, це питання вимагає подальшого дослідження та удосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовин А. А. Управління інноваціями в організаціях / А. А. Бовин, Л. Є. Чередникова, В. А. Якимович. – М.: Омега-А, 2006. – 415 с.
2. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Демчишак Н. Б. Роль венчурних фондів у формуванні інноваційного потенціалу економіки України / Н. Б. Демчишак, В. В. Мамчук // Економічна наука. Інвестиції: проекти та досвід. – 2016. – №13. – С. 29-34.
4. Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс] / Х. Хьольцер, Е. Лібанова, Т. Єфименко та ін. // Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС. – Режим доступу: www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document.
5. Коваленко Ю. М. Управління фінансовими інвестиціями / Ю. М. Коваленко. – Ірпінь: НУДПСУ, 2010. – 350 с.
6. Нежиборець В. Інноваційна інфраструктура: проблеми, перспективи, рішення / В. Нежиблоець // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2007. – № 5. – С. 60-69.
7. Ринок цінних паперів. Європейський вибір: нові можливості та зростання [Електронний ресурс] // Річний звіт НКЦПФР 2014. – Режим доступу: http://nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf.
8. Черкесова Т. І. Проблеми державного фінансування інноваційної діяльності / Т. І. Черкесова, К. В. Пустиніна // Труды Одесского политехнического университета. – 2007. – Вып. 1 (27). – С. 289-294.

Парижский Игорь Владимирович

ОРГАНИЗАЦИОННО-ИНФРАСТРУКТУРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: РЕСУРСНЫЙ АСПЕКТ

Актуальность статьи обусловлена необходимостью решения вопросов государственного регулирования, связанных с созданием эффективной системы финансового обеспечения инновационной деятельности в целом на уровне государства, регионов и на микроэкономическом уровне. Цель статьи заключается в оценке имеющейся ресурсной базы организационно-инфраструктурного обеспечения инновационного и технологического развития национальной экономики. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, установлено, что финансирование инновационной деятельности в Украине обычно проходит за счет государственных средств, внешних инвестиций, собственных ресурсов и других средств, привлеченных на рынке капитала. Изучено состояние и основные тенденции финансирования деятельности элементов инновационной инфраструктуры. В ходе анализа и сравнения статистических данных установлено, что финансирование инновационной деятельности и формирования инновационной инфраструктуры осуществлялось преимущественно за счет государственных средств, в том числе за счет средств местных и государственных бюджетов покрывалась чуть ли не половина совокупных расходы научно-исследовательских учреждений и организаций на создание инноваций и «ноу-хау». Рассмотрены фактические уровни косвенной государственной поддержки инновационной деятельности путем предоставления налоговых льгот и субсидирования и выявлена их недостаточность, что может привести не только к свертыванию исследовательских работ, но и к сокращению имплементации существующих разработок, и к существенному торможению инновационного развития. Изучены особенности и проблемы функционирования рынка венчурного капитала в Украине, а динамика создания венчурных фондов свидетельствует о популяризации деятельности в Украине таких институтов финансирования, хотя их увеличение не повышает эффективность инновационной деятельности. Установлено ключевые причинно-следственные связи, которые вызывают недостаточность финансовой поддержки инновационного развития. Определены тенденции финансирования инновационной и научно-технологической деятельности, которые в последние годы постепенно сокращаются. Установлены главные причины такого уменьшения ресурсной поддержки, а также предусмотрено последствия, которые влечет за собой недофинансирование инновационной деятельности и процесса формирования и развития инновационной инфраструктуры Украины.

Ключевые слова: *ресурсное обеспечение, инновационная инфраструктура, финансирование, инновационно-технологическое развитие, государственное регулирование.*

Paryzhskyy Igor V.

ORGANIZATIONAL SUPPORT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE OF NATIONAL ECONOMY: RESOURCES ASPECT

Background of research is due to the need to solve the issues of state regulation, associated with the creation of an effective system of financial support of innovation activity at the state level, regional level and at microeconomic level. The purpose of the article is to assess the existing resource base of organizational and infrastructural support of innovation and technological development of the national economy. By analyzing, systematizing and generalizing scientific works of many scientists, it is founded that in Ukraine the financing of innovative activity usually made by public funds, foreign investment, own resources and other funds rose in the capital market. The conditions of the main trends and financing

elements of the innovation infrastructure are researched. The analysis and comparison of statistical data help to found that the financing of innovation activity and the formation of innovative infrastructure was carried out mainly by an expense of public funds, in the other hand by an expense of local and state budgets covered almost half of the total costs of research institutions and organizations, which create innovation and "know-how". The actual levels of indirect state support of innovation activity by providing tax incentives and subsidies are considered and it is revealed failure of these method of government regulation, which can not only lead to the curtailment of research, but also to a reduction in the implementation of existing developments, which can lead to a significant inhibition of innovation development. The features and problems of functioning of market of venture capital in Ukraine are investigated, and the dynamics of the creation of venture capital funds showed that the work of such institutions in Ukraine is popular, although the increase number of these funds does not increase the effectiveness of innovation activity. The key cause-and-effect relationships that cause the failure of financial supporting of innovative development are established. The tendencies of financing innovation and scientific and technological activities are determined and it is argumented, that these tendencies are decreased in recent years. The main reasons for reduction of resource support are established and it is foreseen the negative effects, that entails under-funding of innovation activity and the process of formation and development of innovation infrastructure in Ukraine.

Key words: *resource provision, innovation infrastructure, financing, innovation and technological development, government regulation*

Одержано 23.02.2017 р.